

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS 2011

Periodical founded 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE, UPPSALA

Editor:

MAJ REINHAMMAR

Editorial assistant:

GERD EKLUND

Editorial board:

LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK, ANN-MARIE IVARS, BENGT
AF KLINTBERG, LARS-GUNNAR LARSSON, BIRGITTA SKARIN FRYK-
MAN and MATS THELANDER

Kungl. Gustav Adolfs Akademien/Swedish Science Press

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV 2011

Tidskrift grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

Redaktör:

MAJ REINHAMMAR

Redaktionssekreterare:

GERD EKLUND

Redaktionsråd:

LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK, ANN-MARIE IVARS, BENGT
AF KLINTBERG, LARS-GUNNAR LARSSON, BIRGITTA SKARIN FRYK-
MAN och MATS THELANDER

Kungl. Gustav Adolfs Akademien/Swedish Science Press

Årgång 134. H. 337

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien

Omslagsbild: Poesialbum från 1900-talets början. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by Textgruppen i Uppsala AB 2011

Innehåll Contents

BRINGÉUS, NILS-ARVID, Fabeln om luftslottet	105
— Summary: The fable of the castle in the air	116
EDLUND, LARS-ERIK, Språkgeografisk kartering av de nordiska språken . .	7
— Summary: Geolinguistic mapping of the Scandinavian languages	56
EDLUND, LARS-ERIK et al., Aktuell litteratur om svenska dialekter	179
ELMEVIK, LENNART, Sven Benson 1919–2011	175
ELMEVIK, LENNART, Två gotländska dialektord. Ett bidrag till frågan om existensen av en birkasvenska/hedebynordiska	59
— Summary: Two Gotland dialect words. A contribution to the discus- sion about the existence of Birka Swedish/Hedeby Scandinavian	65
HENRIKSSON, BLANKA, »De hade haft samma verser i poesialbumen.» Poesialbumet som symbol i skönlitterära texter	117
— Summary: 'They'd had the same verses in their poetry albums.' The poetry album as a symbol in literary texts	137
JOHANNESSEN, JANNE BONDI & ØYSTEIN ALEXANDER VANGSNES, Nye nordiske isoglossar. Dialektforskning ved bruk av Nordisk Syntaktisk Database (NSD)	67
— Summary: New Scandinavian isoglosses. Dialect research using the Nordic Syntax Database (NSD)	76
PARKVALL, MIKAEL, Svenskan i Nya Sverige 1638–ca 1810. Fragment av en kortlivad dialekt	77
— Summary: Swedish in New Sweden, 1638–c. 1810. Fragments of a short-lived dialect	103
SVANBERG, INGVAR, »I äldre tid användes detta uti åtskilliga under- kurer.» Några föreställningar förknippade med valben i kyrkor i Östergötland	139
— Summary: 'In earlier times it was used for several cures.' Notions connected with whale bones in Östergötland churches	153
WERLE, EVA CARLSSON, Marbuskar, martovor, markyssar	155
— Summary: <i>Marbuskar</i> 'mare bushes (stunted trees)', <i>martovor</i> 'mare tangles (matted hair or mane)' and <i>markyssar</i> 'mare kisses (cold sores)'	174

Litteratur Reviews

ANDERSSON, THORSTEN, <i>Vad och vade</i> . Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. Uppsala 2010. Anm. av Svante Strandberg	241
BERG, ARNGEIR, Bjørnen, ulven og reven. Norsk folketro. Med illust- rationer av Øivind Jorfald. Oslo 2011. Anm. av Ingvar Svanberg	243

BJÖRKLÖF, SUNE, Björnen i markerna och kulturen. Hedemora 2010. Anm. av Ingvar Svanberg	243
DURÅN, LAILA, ANNE KRISTIN MOE & BRITT EKLUND, Scandinavian Folklore. [Märsta] 2011. Anm. av Bengt Wittgren	248
EKMAN, KERSTIN & GUNNAR ERIKSSON, Se blomman. Stockholm 2011. Anm. av Mats Rydén	233
ELMEVIK, LENNART, Från rabbal till Yggdrasil. Valda uppsatser. Uppsala 2011. Anm. av Mathias Strandberg	240
En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska. Utg. av Inger Lindell. Uppsala 2011. Anm. av Sven-Bertil Jansson	219
ERIKSSON, MADELEINE, (Re)producing a periphery. Popular representa- tions of the Swedish North. Umeå 2010. Anm. av Sven-Bertil Jansson	218
IVARS, ANN-MARIE, Sydösterbottnisk syntax. Helsingfors 2010. Anm. av Gustav Bockgård	202
Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier av de areella näringarnas geografi och historia. Red. Hans Antonson & Ulf Jansson. Stockholm 2011. Anm. av Ingvar Svanberg	246
AF KLINTBERG, BENGT, The Types of the Swedish Folk Legend. Hel- sinki 2010. Anm. av Alf Arvidsson	197
LARSSON, MASS ELISABET, Mera Malungsmål samt Supplement till Malungsmål från A till Ö. Malung 2011. Anm. av Kristina Hagren ...	212
LÖNNQVIST, BO, Kyrkotukten i Vörå under 1700-talet. Kyrkorådets protokoll 1738–1783. Analys, kommentar och register. Helsingfors 2010. Anm. av Harry Lönnroth	224
Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Häfte 38–39. Red. Kristina Ha- gren. Uppsala 2010. Anm. av Lars-Erik Edlund	208
Orsaord samlade och ordnade av Karin Ohlsén och Eva Olander. En orsamålsordbok. Orsa 2010. Anm. av Kristina Hagren	210
RAMBØ, GRO-RENÉE, Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi. Oslo 2010. Anm. av Lars-Erik Edlund	209
Rodderskor på Stockholms vatten. Red. Christine Bladh. Stockholm 2008. Anm. av Bo Lönnqvist	222
RYDING, HAKAN, Tracing Sami traditions. In search of the indigenous religion among the Western Sami during the 17th and 18th centuries. Oslo 2010. Anm. av Anders Hultgård	215
SEGERSTÅHL, SINIKKA, Vaggvisor i Kvevlax. Språkliga strukturer och konstruktioner. Helsingfors 2011. Anm. av Ann-Catrine Edlund	205
SKJEKKELAND, MARTIN, Språk og samfunn i endring. Ein studie av til- høvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling. Oslo 2009. Anm. av Bengt Nordberg	226
Språken i Sverige. Temaredaktörer Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm 2010. Anm. av Helge Sandøy	234
STEENSLAND, LARS, Material till en älvdalsk ordbok, svenska-älvdalska, älvdalska-svenska. Älvdalen 2010. Anm. av Kristina Hagren	213
Författare	251

Språkgeografisk kartering av de nordiska språken

En översikt

Av Lars-Erik Edlund

Den nionde nordiska dialektologkonferensen som gick av stapeln den 18–20 augusti 2010 i Uppsala hade som ett av sina teman den språkgeografiska karteringens möjligheter och utmaningar. Dessvärre blev jag p.g.a. sjukdom förhindrad att delta, varför min planerade plenarföreläsning inte finns med i förhandlingarna. Min översikt här är en avsevärt utbyggd version av denna föreläsning och avser att beskriva det språkgeografiska arbete som under den senaste dryga hundraårsperioden bedrivits med de nordiska språken som objekt.¹ Ämnet är stort – kanske alltför stort – och det är lätt att drunkna i enskildheter och ryckas med i de olika arbetenas många fascinerande detaljer. I den avslutande delen (avsnitt 7) har jag därför sökt höja blicken och mer allmänt reflektera kring nordisk språkgeografi. Först redovisas dock språkgeografiska arbeten som berör de enskilda språken (avsnitt 1–5) samt ett antal pannordiska studier (avsnitt 6).²

1. Dansk språkgeografi – en tidig atlas och talrika ordgeografiska studier

1.1. Kort over de danske Folkemål – ett nordiskt pionjärarbete

Det finns goda skäl att inleda denna översikt med det arbete som bedrivits på danskspråkigt område. Här finns en förebildlig, tidigt utkommen atlas, nämligen Bennike & Kristensens Kort over de danske Folkemål med Forklaringer (1. Text, 2. Kartor; 1898–1912). Valdemar Bennike, den som

¹ En engelskspråkig översikt rörande detta ämne utgör Edlund (2010a).

² Min översikt här bygger på en del liknande arbeten som tidigare presenterats. Jag kan nämna Haugen & Markey (1972, *passim*) och Bandle (1984) som ger lite vidare perspektiv. För danska förhållanden se Andersen (1965, 1968) och Ejsskjær (1993), för svenska Benson (1968), Naert (1968) och Eaker (2001), för norska Beito (1968) och Hoff (1968), för isländska Hreinn Benediktsson (1961–62), Werner (1968) och Bandle (1997) och för färöiska Werner (1968).

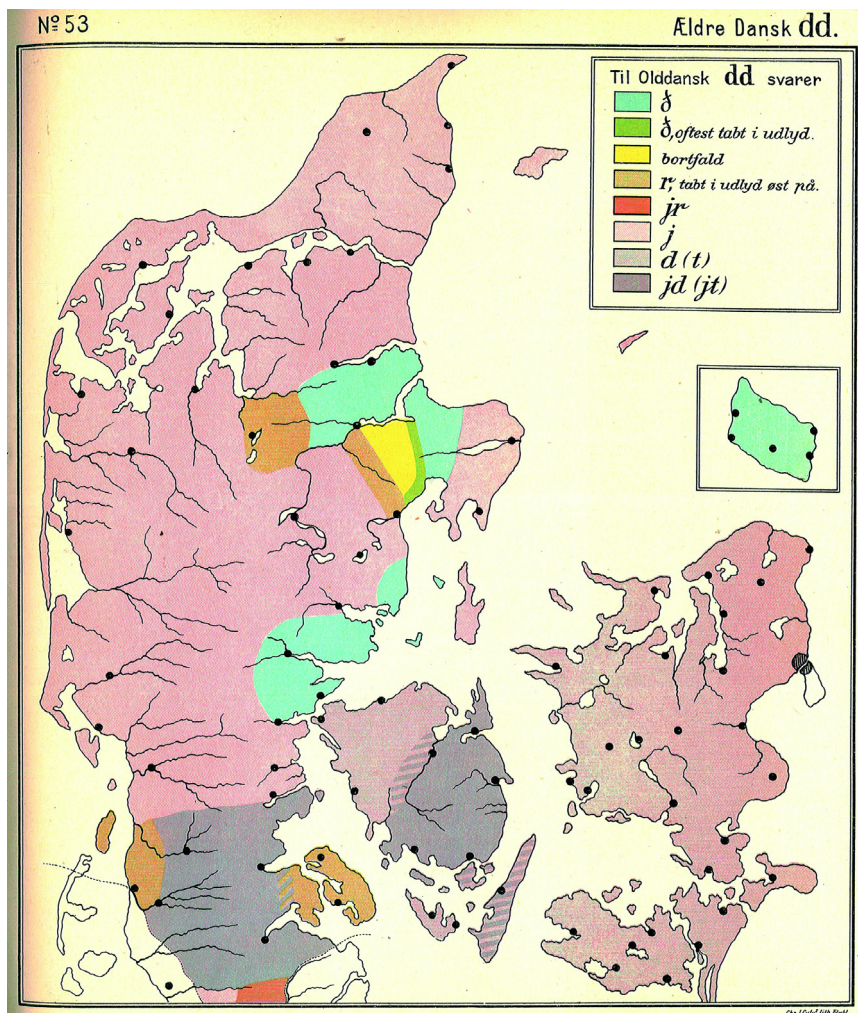

Fig. 1. Valdemar Bennikes & Marius Kristensens danska språkatlas (1898–1912) visar utbredningen av ett stort antal fenomen i danska dialekter. På kartorna används färger, gränslinjer och skrafferingar, och ibland är informationen direkt noterad på kartan. Kartan här (atlasens nr 53) visar hur fornda. *dd* utvecklats i olika riktningar i dialekterna. Kartorna karakteriseras av sina ljusa färgtoner.

satte igång karteringsarbetet, hade inspirerats av prins Louis Lucien Bonapartes översigtskartor över de engelska dialekterna från 1876.³ Marius Kristensen bidrog till det slutgiltiga tillrättaläggandet av kartorna och hade huvudansvaret för textkommentaren. Resultatet blev en ännu användbar atlas innehållande 104 språkkartor, vilka visar de danska dialekternas utveckling på fonologins och morfologins områden. Majoriteten av

³ Om detta språkgeografiska arbete se Kirk, Sanderson & Widdowson (eds.) 1985 s. 36 ff.

kartorna demonstrerar på språkhistorisk grundval fonetiska utvecklingar: utvecklingen av äldre danskt *a* framför *nd*, framför *mp*, *nk*, *nt*, framför *lt*, *rm*, *vn* etc., äldre danskt *w* framför vokal, i förbindelsen *wr* (vilket resulterar i de nutida dialekternas *vr-*, *wr-*, *br-*, *fr-*) etc., uttal av ett antal enskilda ord m.m. Några kartor belyser kvantitetsförhållanden, ton och stöd, böjningsmönster, medan syntaktiska fenomen inte karteras men kort berörs i textdelen.

Det är här inte – såsom i en del samtida europeiska atlasarbeten – fråga om att redovisa råmaterialet i form av symboler, utan kartorna ger med hjälp av färgsättning, gränslinjer och skraffering läsaren en överblickbar bild av ljudens, formernas och enskilda ords utbredning. På en del kartor är informationen emellertid direkt inskriven på kartan. Konkreta uppgifter om de dialektformer som karteringen grundar sig på erhåller man i textdelen.

Senare specialundersökningar har, självfallet inte oväntat, korrigerat Kort over de danske Folkemål på en del punkter, men det är som sagt ännu ett mycket användbart referensverk rörande dansk och även övrig nordisk språkgeografi. Haugen & Markey (1972 s. 32) säger: »Though these maps sometimes lack accuracy, they form an indispensable tool for the historical linguist and dialectologist.»⁴

Ett exempel på kartläggning av dialekterna inom ett avgränsat danskt område utgör Arne Espgaard (1995a, 1995b). På hela 325 kartor redovisas uttalsuppgifter för ord (och några personnamn) inom nordjyskt dialektområde. Några onomasiologiska kartor finns också i detta arbete.⁵

1.2. Ordgeografi – och annan språkgeografi

Ordgeografiska undersökningar är frekventa på danskspråkigt område, inte minst studier som berör de traditionella näringarnas ordförråd. Ord för 'stall', 'ladugård', 'svinstall' karterades sålunda redan 1931 av Svend Jespersen, och en noggrannare kartering av de danska och angränsande sydsvenska orden för 'ladugård' får man i ett viktigt arbete av Peter Skautrup (1949). Denna senare studie visar, menar Inger Ejkskjær (1993 s. 28), hur språkkartan reellt »illustrates word-historical interpretations». I Festskrift til Peter Skautrup (1956) presenterar Arne Nielsen en kartläggning av nordjyska ord för 'gödselränna' (m.fl. delar av golvet bakom korna i en ladugård) – ord som *sæs*, *grebning*, *grob*, *rende* – och för en betydelsehistorisk diskussion. Danska ord för 'forpløjning'⁶ har skissartat karterats av Ole Widding

⁴ Samma positiva värdering återfinns i Andersen (1965 s. 117) och Ejkskjær (1993 s. 27).

⁵ Språkkartor återfinns även i en rad enskilda dialektmonografier, t.ex. i Andersens strukturalistiskt upplagda undersökning (1958) och i Ringgaards (1960).

⁶ Dvs. benämningen på det område vid änden av ett plogat fält där man vänder med plogen och där man senare måste plöja i 90 graders vinkel mot det övriga fältet.

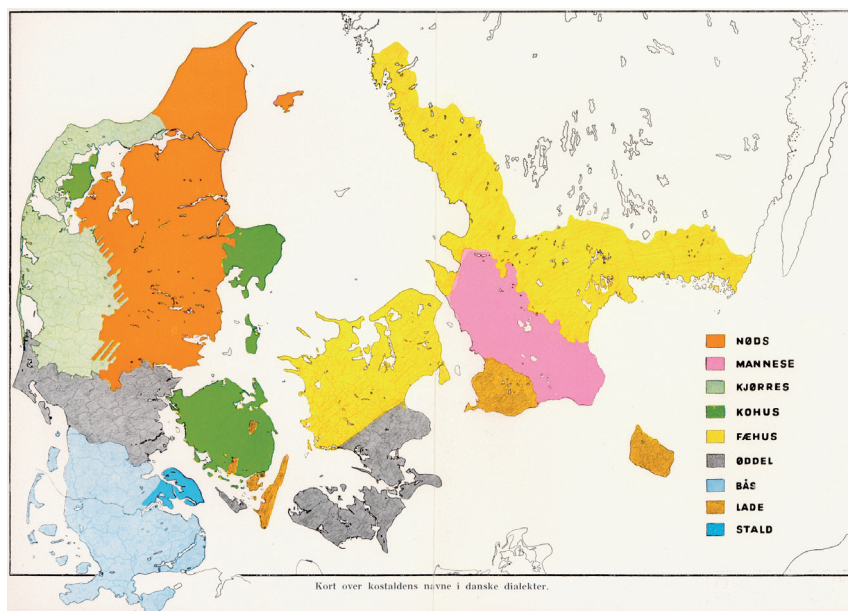

Fig. 2. Peter Skautrups karta (1949) över danska och sydvenska ord för 'ladugård' visar hur ord som *nøds*, *mannese*, *fæhus*, *øddel*, *stald* m.fl. fördelar sig i tydliga områden. Skautrups studie innehåller också en ingående redogörelse för de sakförhållanden som ligger bakom ordbildningarna.

(1931), och, mer i detalj, av Torben Arboe Andersen & Karen Margrethe Pedersen (1996).

En intressant undersökning utgör Kristen Møllers (1942) där analysen och karteringen av de dialektala benämningarna på förbindelsestycket mellan slagans två delar visar värdet av att saklig och språklig analys går hand i hand. Inger Ejekjær (1993 s. 28) understryker att kartorna i Møllers artikel »are used to show that a particular kind of flail must once have existed in an area where it is no longer found». De danska och sydsvenska orden för 'dørhvirvelsen'⁷ presenteras på kartor med färgsymboler av Poul Andersen (1974), där dessutom en principiellt viktig diskussion om tolkningsproblematiken förs. Ove Rasmussens (1996) kartering av de jyska orden för 'væpenhus' visar att væpenhusen i olika delar av området haft olika användningsområden alltsedan senmedeltiden då dessa tillbyggnader kom till.

En kartering av benämningar på 'tvestjerten (Forficula auricularia)' i danska, särskilt jyska, dialekter föreligger i Niels Åge Nielsen (1956). Stu-

⁷ Dvs. det avlånga stycke trä som fästs vid dörrkarmen med en spik eller skruv (som trästycket rör sig kring) och med vars hjälp man blockerar en dörr. Se bilder i aktuellt arbete.

dien visar ett rikt varierat ordförråd med femtiotalet benämningar som avslöjar en äldre tids folkliga föreställningsvärld.

På dialektsyntaxens område kan nämnas Bent Jul Nielsens (1986 s. 41 ff.) studie som redovisar användningen av *hans/hendes/sin* i jyska dialekter i olika syntaktiska konstruktioner, inkluderande nitton dialektkartor.

Även vid utgivningen av Jysk ordbog har dialektkartor framtagits som t.ex. visar utbredningen av stød, kvantitetsförhållanden, diftongernas manifestation i dialekterna, utveckling av vissa ljudförbindelser, morfologiska förhållanden m.m. Se www.jyskordbog.dk (2000–) och för detaljer rörande detta arbete Arboe (2011).

2. Svensk språkgeografi – en stark forskningstradition

2.1. Några pionjärarbeten

Den första dialektkartan som publicerats i Sverige återfinns hos Adolf Noreen (1881) och visar några dalska sockenmål angivna med olika färger. Långt mer intressant är dock den helt samtida kartering av de svenska benämningarna på 'nyckelpiga (*Coccinella septempunctata*)' som man finner i August Strindbergs Svenska folket i helg och söcken (1882). Genom denna kartläggning ville Strindberg påvisa existensen av urgamla kulturgränser.⁸ Även om Strindbergs kartering inte blev särskilt uppmärksammas i samtiden och snarast väl får betraktas som ett hugskott, tangerar han frågor om kulturområden och spridningsvägar samt ser språkliga skikt av olika ålder och geografiskt betingade ordhybrider.⁹

Ett pionjärarbete av helt annat slag skall också lyftas fram. I Ernst Wigforss' avhandling (1913–18) om de sydhalländska folkmålen finns två sekundärkartor med gränslinjer och områden med olikartade färger som visar utbredningen av ett stort antal språkliga fenomen i de halländska dialekterna. Ännu intressantare är dock Wigforss' sammanfattande resonemang om gränsknippen och kärnområden som visar att han är väl insatt i samtidens diskussion rörande språkgeografi och i sina teoretiska ansatser positionerar sig inte bara till nordisk utan också till övrig europeisk forskning. De spörs-

⁸ Strindberg trodde sig bland benämningarna på nyckelpiga finna skillnader mellan ett östligt och ett västligt svenskt kulturområde beträffande både benämningarna och de rim som traditionellt knutits till nyckelpigorna. I de västra delarna av Sverige fann han *gullhöna* och rim som »Gullhöna, gullknopp, låt solen skin opp». De föreställningar detta representerade hade, menade Strindberg, sina rötter långt ner i indoeuropeisk tid. I de östra delarna av Sverige och på Gotland däremot benämndes de med *Jungfru Maria*-namn och fungerade som kärleksorakel. Han antog att de sistnämnda benämningarna avlöst ett äldre *gullfrigga* som kommit in med asatron.

⁹ Se närmare Atlas över svensk folkkultur 2, 2, 1976 s. 22 ff. som redovisar Strindbergs förarbeten utifrån excerptsamlingen vid Nordiska museet samt Herman Geijers karta över benämningarna på 'nyckelpiga', vilken föreligger i manuskript och förvaras vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

mål som Wigforss behandlar har egentligen aldrig fångats upp av senare dialektgeografisk forskning, vilket kan beklagas. Om de frågor som han aktualiserar hade kommit att vägleda senare språkgeografisk forskning, hade säkert svensk språkgeografi arbetat med högre teoretiska ambitioner för ögonen.

Ända fram till 1930-talet använder svenska dialektforskare på samma sätt som Noreen (1881) och Wigforss (1913–18) sekundärkartor med gränslinjer och olika färger. Med Herman Geijer och Erik Holmkvists arbete om Västmanlands språkgeografi (1930) möter vi, mig veterligen, för första gången på svensk botten, dialektkartor med punktuella symboler för belägg¹⁰ och kartor med uttalsuppgifter som inskrivits direkt på kartan.

2.2. Ordgeografins storhetstid – från 1930-tal till 1950-tal

Från 1930-talet och några decennier framåt har språkgeografin sin storhetstid i Sverige. Två viktiga arbeten skall här lyftas fram. Förarbetet till Natan Lindqvists Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning inleds på 1930-talet och den färdiga atlasen utkommer av trycket 1947. Här presenteras på ett stort antal språkkartor förekomst och uttal av ord på sydvästsvenskt område – där uppgifter om förekomst och uttal på övrigt nordiskt område ibland infogats – såsom av *körtel* 'körtele', *klädra* 'taltrast', *ljumske* (m.fl. former) 'ljumske', *nättla/nässla* 'nässla' och *tvetola* 'hermafrodit'. En del kartor finns dessutom över ekvivalenter, såsom för ord för 'sticka (strumpor)' – jfr för dessa ord även Pedersen (1988) nedan –, 'flicka' (*däka, gräbba*), 'kam i handräfsa' (*käl, huvud, horn, okan* m.fl.), 'smultron' (*jordbär, smultron* m.fl.) och 'lingon' (*lingon, kröse, tyssling, tyttbär* m.fl.). Några betydelskartor möter oss också liksom någon enstaka karta som visar förekomst av former i äldre källor och i ortnamn, såsom den beträffande elementet *rås*. Formerna markeras med symboler. På sina ställen kan uttydningen av kartornas många symboler vara förenad med svårigheter, inte minst eftersom författaren på kartorna medtagit inte bara frekventa former utan också urspårade former och kontaminationer. Detta har dock fördelen att man på språkkartorna kommer de språkförändrande ombildningsprocesserna nära inpå livet. I textdelen argumenterar författaren för existensen av ett sydvästligt svenskspråkigt kärnområde, vilket avdelar det sydsvenska språkområdet med en nordväst-/sydostgående diagonal; också språkgeografiska spridningsvägar diskuteras.

Kring Bengt Hesselman samlades under 1930-talets förra del en grupp dialektgeografiskt intresserade forskare. Deras arbete resulterade bl.a. i

¹⁰ Redan dessförinnan hade Hjalmar Lindroth och Jöran Sahlgren publicerat ortnamnskartor med symboler.

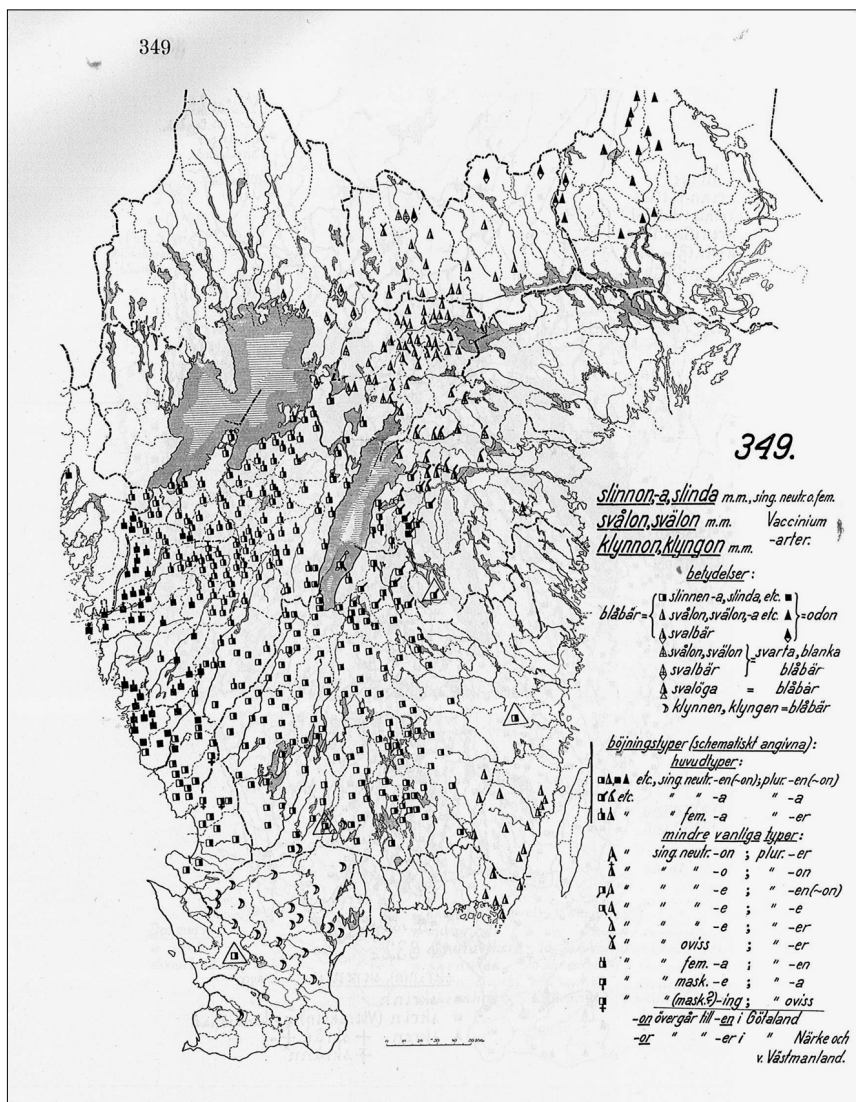

Fig. 3. Natan Lindqvists många ordgeografiska kartor (1947) visar hur ett sydvästsvenskt dialektområde utefter en nordväst-/sydostdiagonal kan utmejslas. Kartorna är innehållsrika, och det kan ibland vara svårt att tolka alla detaljer. Här ser vi Lindqvists kartering (atlasens nr 349) av bärnamnen *slinnon* o.d., *svålon/svälön* o.d. och *klynnon* o.d., där som synes enligt legenden både olika betydelser och olika böjningstyper finns. En del information återfinns endast i legenden. Denna karta kompletteras i atlasen av en separat karta som visar stammens ljudformer i *slinnon* o.d. och en annan som visar formerna för *svålon* o.d.

samlingsvolymen *Ordgeografi och språkhistoria* (1936). Dess utan tvekan mest inflytelserika bidrag är Hesselmanns eget där han utifrån en analys av nynordiska dialektformer, främst av adverbet *här*, försöker belysa svensk och dansk språkutveckling i ett djupt tidsperspektiv. På en symbolkarta uppvisar Hesselmann lokaliseringen av för undersökningen relevanta belägg från dialekterna men också lokaliseringen av belägg från äldre källor: runbelägg, fornsvenska belägg samt 1600- och 1700-talsbelägg. Uppsatsen resulterar i en perspektivrik syntes rörande vad han kallar *Birkasvenskan*, och förenar på ett intressant sätt analys av ett språkhistoriskt och analys av ett språkgeografiskt material. Trådarna från Hesselmann har tagits upp av senare forskare och utvecklats, främst av Gun Widmark, men existensen av *Birkasvenskan* kan nog med goda skäl sättas i fråga. I varje fall återstår en hel del forskning för att varietetens existens skall kännas säkerställd.¹¹

Det finns mycket annat av intresse i samlingsvolymen. Här utreder t.ex. D. O. Zetterholm – i bästa *Wörter und Sachen*-anda – ordet *hå* 'årfäste', och redovisar dels en schematisk karta över de lika årfästestypernas geografiska utbredning på skandinaviskt område, dels en karta som visar former av ordet *hå* och dess genusförhållanden i nunordiska dialekter. Valter Jansson visar på kartor växlingen i vokalisation hos *harv* 'harv' och *härv* 'handräfsa' i de svenska dialekterna och redovisar dessutom olika ord för 'handräfsa' (*härv*, *härva*, *riva*, *raka*, *räfsa*, *räfs*, *rafsa* och *ärja*). Sammantaget demonstrerar uppsatsvolymen på ett utmärkt sätt olika perspektiv på språkgeografiskt arbete och visar hur man kan »bena upp» ljudhistoriskt komplicerade problem, belysa semantiska utvecklingslinjer och klarlägga språkhistoriska processer med språkkartans hjälp. De studier som här lades fram inspirerade generationer av forskare.

Särskilt ordgeografien stod under 1930-, 1940- och 1950-talen stark på svenskspråkigt område. Zetterholm (1937, 1940a, 1940b, 1953) behandlar olika benämningar inom kreatursskötselns område. En studie rör nordiska ord för 'husdjur i ettårsåldern', där former av *hadna*, *hänä* 'ung honget' är direkt inskrivna på kartan, belägg för *följa* 'ungt sto' och *gyllt(a)* 'ung sugga' visas på symbolkartor och ord för *gimmer/lämja* 'ung tacka' på en karta med färgsymbolor. Ord för 'ladugård' kartläggs i Zetterholm (1940a), där man på en karta kan se de varierade formerna av ordet *fähus* i svenska dialekter. Ord för 'fullvuxet hanfår' och 'fullvuxet honfår' presenteras på symbolkartor i färg. I utredningen av de nordiska lockorden till får (1953) har orden skrivits in direkt på kartan, något som resulterat i en extremt myllrig och svåröverskådlig karta. Kartan illustrerar dock, just genom sin myllrighet, förhållandet att lockropen dramatiskt växlar mellan olika dialekter, och hela

¹¹ Se Widmark (1994b, 2001, 2010) – Widmark väljer för sin del att tala om *Hedebynordiska* – men också, för mer kritiska perspektiv, Elmevik i flera sammanhang, bl.a. Elmevik (2010, 2011), Edlund (2002 s. 296) och Edlund (u.u. passim).

tiden förändras. Man kan säga att kartans myller på ett adekvat sätt speglar det material som karterats!

Det finns också andra studier av de traditionella näringarnas ordförråd, såsom av ord för 'kärnstav' (Ekenvall 1946), som visar hur ordet *tyrel*, *törel* förändras. Man kan på kartan direkt se ljudförändringsprocesser som faller utanför de mer regelrätta utvecklingslinjerna. Lars Forners studie (1945) av de svenska spannmålsmåten innehåller bl.a. en symbolkarta över orden *skäppa* och *spann* i olika betydelser liksom en del ljudhistoriska symbolkartor. De termer som hör till kvarnens och malningens område har kartlagts av Roger Wadström (1952, 1984). I arbetets andra del diskuteras kvarntermernas ordgeografi och historia, och principiella resonemang ges berättigat utrymme. En annan studie som kunde nämnas är Tage Långströms (1955), som behandlar de svenska dialekternas ord för delar av arbetsvagnen och släden samt en del dragningsanordningar som hör dessa fordonstyper till.

De ordgeografiska studierna är – det tål att understrykas – ofta utarbetade i en Wörter und Sachen-tradition. Ett exempel utgör Ivar Modéers undersökning (1939) om den nordiska ryssjan, där framför allt det svenska materialet fokuserats, ett annat är Manne Erikssons omfångsrika studie (1943) av orden för 'översäng' och 'övervåning'. Betydelsen av Wörter und Sachen-perspektiv framhålls mer principiellt av Åke Sandström (2000).¹²

Benämningar på växter har karterats i åtskilliga studier. Karl-Hampus Dahlstedt kartlägger (1950) sålunda benämningar på olika bär i ett nordligt svenskt område, och involverar angränsande norska och österbottniska dialekter. Intressant är t.ex. de dialektala benämningarna på 'odon (*Vaccinium uliginosum*)', med vilken kartering Dahlstedt bl.a. belyser ordterapeutiska tendenser, dvs. språkliga tendenser att av tydlighetsskäl förlänga och distinktare framhäva ord som genom ljudutvecklingen radikalt reducerats.¹³ Sigurd Fries' (1957) avhandling om de nordiska trädnamnen kan också nämnas.

2.3. Ordgeografi från senare decennier

Från de senaste decennierna finns också karteringar rörande ord inom traditionella begreppsområden, exempelvis Maj-Len Rönkäs (1993) av termer för slätter- och skörderedskap på finlandssvenskt område som även har en del nordiska utblickar. Lars-Erik Edlund (1991) karterar de svenska orden för 'idissla' och visar därigenom både hur gemensamma arkaismer kan be-läggas i periferierna och hur ord som ursprungligen haft hemortsrätt på av-

¹² En omfattande studie på området är för övrigt Åke Sandströms kommande avhandling om det nordiska årfästets terminologi. Jfr beträffande Wörter und Sachen-perspektiv också Swiggers 2010 s. 273 ff.

¹³ Det finns också i avhandlingen karteringar som exemplifierar mellanspråklig språkgeografi.

gränsade områden – såsom *dröppja* i dialekterna i söder, *idissla* i de central-svenska dialekterna, *järva/järmta* m.fl. i dialekterna i norr etc. – har spridits.¹⁴

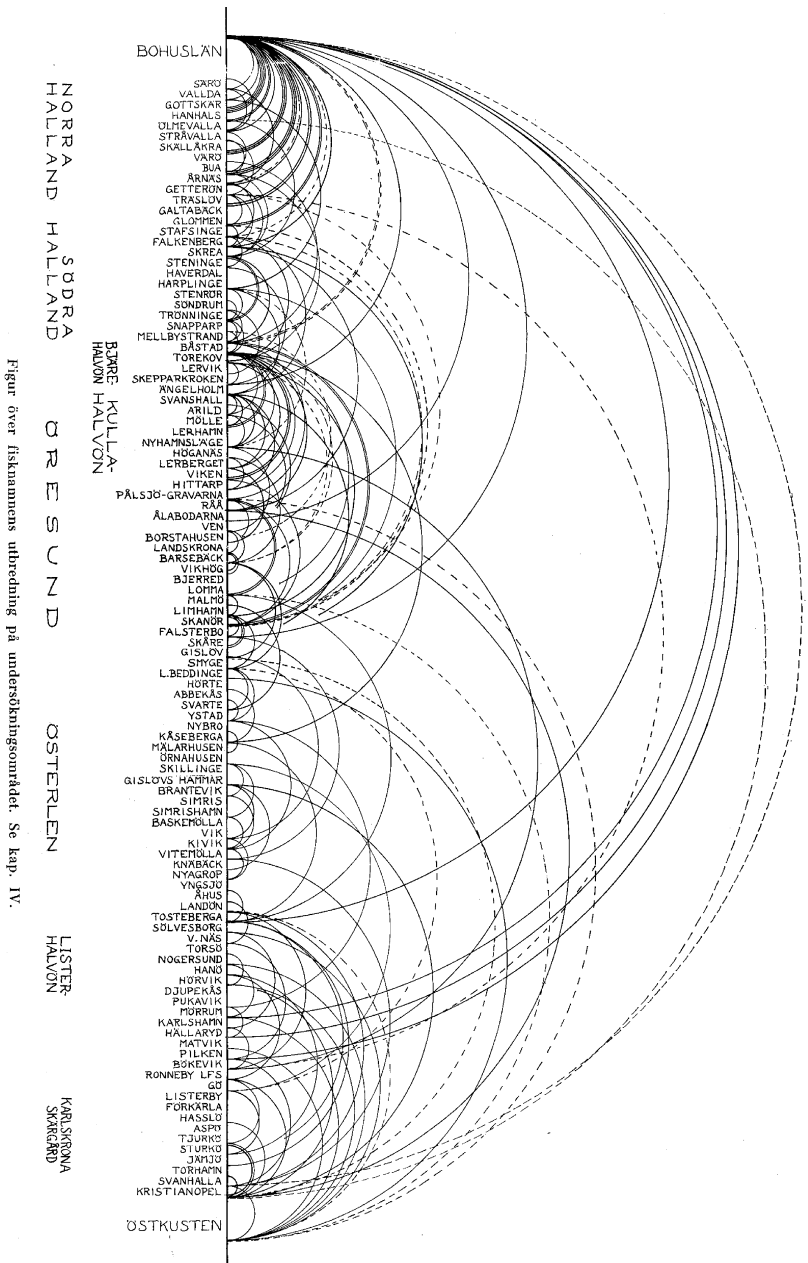
Också från de senaste decennierna finns studier av växtnamn. Inger Larssons avhandling (1988) om nordiska ord inom en äldre tids mjölkhushållning innehåller även kartor över benämningar på växter. Edlunds (1990) kartering av de svenska och norska orden för 'mjölkört (*Epilobium* [*Chamaenerion*] *angustifolium*)' visar att språkkartan kan ställas i etymologins tjänst. Margareta Svahns avhandling (1991) behandlar benämningar på gräs och halvgräs i svenska och norska dialekter och belyser på ett intressant sätt emotiva ordbildningsnischer.

Metodiskt intressant och innovativt konstruerad är den utbredningskarta med vars hjälp David Kornhall (1968) presenterar de sydsvenska fiskbenämningarna. Vissa sådana kan beläggas från Halland i nordväst ner till Karlskrona skärgård i sydost, under det att många andra finns i regionala eller mer lokala, språkgemenskaper. För att illustrera detta har Kornhall inte valt att sätta ut orden på en traditionell karta med hjälp av symboler utan schematiskt återgivit den aktuella kusten som en rät linje och markerat ordens utbredning med bågar som spänner över en större eller mindre del av linjen. På baslinjen återfinns de aktuella kustorterna. I ett avsnitt förtecknas sedan de ord som är gemensamma för orterna inom bågen. Eftersom det rör sig om ordgeografi utefter en kustlinje, känns linjen som geografiskt baselement välvald. Kornhall presenterar även en hypotes om att termspridning skett från de inre delarna av ett område ut mot sidorna.¹⁵ Det finns hos Kornhall också en del konventionella kartor, dels över *pjun* m.fl. former 'småfisk' m.m. och *örad* 'laxöring' – vilka redovisar material inom ett större område, alltså också innanför kusten –, dels över benämningar på 'andskädda', 'lerskädda', 'id' m.fl. fiskar.

Inom ramen för en livaktig upsaliensisk tradition finns också en del arbeten. Birgit Eaker (1993) redovisar sålunda på ett antal kartor betydelsen av ordet *grann* i dialekterna. Uppdelningen på flera kartor gör att överblicken till någon del går förlorad men det vore här knappast möjligt – med tanke på materialets komplexitet – att på en enda karta entydigt åskådliggöra de komplicerade semantiska förhållandena. I en studie om franska lånord i svenska dialekter framlägger Karin Hallén (2001) symbolkartor över lånord, bl.a. *es-*

¹⁴ Kartläggningen knyter an till Bandles (1967a, b) studie av orden för 'idissla' i de västnordiska dialekterna och visar att riksgränsen mellan Norge och Sverige, naturligt nog, inte är någon språkgräns.

¹⁵ Det kan noteras att Kornhalls karta lyfts fram i Kehrein, Lameli & Rabanus 2010 s. XIV som ett av få exempel på språkkartor »that are not identifiable as maps at first glance». – En kartering svarande mot Kornhalls har valts också av Rönkä (1993 s. 245) beträffande termer för slätkter- och skörderedskap, men i detta fall fungerar, som jag ser det, modellen mindre väl.

Figur över fisknamns utbredning på undersökningsområdet. Se kap. IV.

Fig. 4. Innovativ är David Kornhalls karta (1968) över utbredningen av de sydsvenska fiskbenämningarna. Kornhall sätter inte ut orden med symboler på en vanlig karta utan har först återgivit kusten som en linje, och sedan med bågar markerat de kustområden som delar en viss uppsättning ord för fiskar. I ett särskilt avsnitt redovisas så de ord som delas av dialekterna inom resp. område. Eftersom det rör sig om utbredning av ord utefter en kust känns valet av linjen såsom språkgeografiskt baselement – i stället för ytan – väl motiverat.

timera 'uppmärksamma', 'bry sig om', 'nedlåta sig till' m.m. och *bagage* 'resgods', 'bråte, skräp', 'pack, slödder' m.m. Hur orden ljudmässigt och semantiskt förändras kan här ingående studeras. Maj Reinhammar (2005) slutligen karterar orden för 'hos' och lyfter därmed fram ett av de frekventa ord från de slutna ordklasserna som språkgeograferna så ofta förbisett.

Här kan också nämnas Asbjørg Westums (1999) kartering av benämningarna på ett folkligt sjukdomskomplex som närmast svarar mot 'rachitis'. Lars Nyströms arbete (2000) rörande säl- och säljaktstermer på finlands-svenskt område skall också uppmärksammas, liksom Sonja Vidjeskogs (1993) studie rörande vävstermer från samma område. I det senare arbetet finns kartor över orden för 'vävstol', 'trissor, block', 'skyttel', 'revstol' och 'tygbom'.

Mellanspråklig språkgeografi demonstreras på ett upplysande sätt av Karl-Hampus Dahlstedt (1982) i samband med karteringen av nordsvenska dialekters ord för 'renko'. Dahlstedt återknyter här till ett av de teman som behandlades i avhandlingen (1950). På detta område återstår det mesta att göra. Se nedan avsnitt 7.1.

Dessa exempel från de senare decenniernas karteringar visar att olika typer av empirier aktualiseras, samt att karteringar används i studier tillkomna inom skilda teoretiska traditioner, t.ex. i etymologiska, semantiska och kognitiva studier.

2.4. Ljudeografi – en stark tradition – och en del andra studier

Vi övergår nu till språkgeografiska arbeten som belyser ljudförhållanden och ordformer. Man finner då att de ljudeografiska studierna dominerar. Syftena med undersökningarna kan emellertid skilja sig åt alldeles som teoretiska utgångspunkter. Gösta Sjöstedts arbete om *r*-ljuden i de sydsandinaviska dialekterna (1936) studerar en senare novationsspridning och resulterar bl.a. i en isoglosskarta över bakre *r* i sydsvenska dialekter och enligt »götaregeln» i uddljudsställning. Åke Hanssons studier (1969a, jfr mer generellt 1969b) av ljudförhållandena i de skånska dialekterna är däremot fonematiska.

Många studier som rör dialekternas fonetik har av tradition haft språkshistoriska utgångspunkter. Claes Ånemans undersökning (1970) behandlar övergången kort *i* till *e*, och redovisar i en särskild kartdel ett större antal kartor. Det gör också Herbert Markström (1954) som studerar utvecklingen av gammalt kort *a* framför *u* i följande stavelse och redovisar resultaten på symbolkartor. Perspektivet är i detta arbete allmännordiskt men kartorna visar ljudförhållanden på svenskt och angränsande norskt område, det med tanke på studiens syfte relevanta området. En annan undersökning är Anna Westerbergs (1991) om utvecklingen av gammalt kort *a* framför *ld* och *nd*, ytterligare en annan Gerd Eklunds från samma år rörande utvecklingen av

gammalt uddljudande *wr-* i nordiska dialekter med kartor över främst svenskt språkområde men även med några norska kartor. Hur den urgamla växlingen i stamvokal i no. *bru* – sv. *bro* ter sig språkgeografiskt, främst på svenskt men till någon del även norskt område, utreds av Birgitta Erlands-son (1973), som dessutom visar att ortnamn avslöjar forna tiders utbredningsmönster.

Karteringar av prosodiska fenomen är mer sällsynta. På basis av Ernst A. Meyers undersökningar (1937, 1954) har Gårding & Lindblad (1973) (jfr Bruce & Gårding (1978) och Gårding (1982)), publicerat studier där bl.a. den musikaliska accenten i huvudbetonade tvåstaviga ord inom olika delar av det svenskspråkiga området kartläggs. En kartering av förhållandena inom ett mindre område, Uppland, utgör Claes Wittings undersökning (1968).

På basis av det stora fonetiska projektet SweDia2000 (<http://swe-dia.ling.gu.se/>), som samlat in material från moderna varieteter av den talade svenskan, har undersökningar av fonetiska förhållanden gjorts, bl.a. av Felix Schaeffler (2005) om kvantitetsförhållanden. En del resultat rörande prosodiska fenomenens utbredning har på basis av SweDia-materialet dessutom redovisats i Dahl & Edlund (red. 2010), jfr Bruce (2010). Det är för övrigt uppenbart att det internationellt sett nu finns ett ständigt ökande intresse för prosodins areella variation; se Gilles & Siebenhaar (2010) och jfr Rabanus (2011). För Therese Leinonens studier av vokaler, som också bygger på SweDia2000, se nedan avsnitt 7.1.

Men också morfologiska drag i dialekterna har kartlagts, om ock i mindre omfattning. I Einar Törnqvists studie (1953) av substantivböjningen i Östergötlands folkmål finns inte mindre än 138 språkkartor som anger former med hjälp av symboler. Ivar Modéer (1946) studerar slutartikeln i starka feminina ord och karterar några hithörande ord på svenskt område. Mer schematiska kartor finns rörande förhållandena på norskt område; dessutom karteras i volymen en del andra ord i jämförande syfte.

Maj Reinhammar (1973) redovisar dels på kartor med skrafferingar utbredningen av bevarad dativ i svenska och norska dialekter, dels med kartor där former skrivits in på kartan dativändelsernas utseende i bestämd form singularis hos starka neutrer. Vidar Reinhammar (1975) utreder dialektgeografiskt utbredningen av pronomenen *dä*, *hä*, *ä* etc. i olika syntaktiska ställningar. De temporala konjunktionerna *då* och *när* har språkgeografiskt studerats av Sven Vallmark (1936), som också redovisar utbredningen på en karta.

Ett ordbildningselement, adjektivsuffixet *-ot*, fokuseras i Sven Bensons undersökning (1951). Här finns symbolkartor över suffixets former på svenskt och norskt område samt över det konkurrerande suffixet *-ug* samt dess förhållande till *-ot* på svenskt område. Särskilt intressant är den frekvenskarta som visar det relativa antalet *-ot*-former på svenskt område.

2.5. Regionala språkatlasverk

Johan Götlinds (& Samuel Landtmansons) stora arbete om Västergötlands dialekter (1–5, 1940–50) innehåller en mängd symbolkartor över vokalers och konsonanters utveckling i de aktuella dialekterna (drygt 100 kartor), över kvantitetsförhållanden och musikalisk accent (7 kartor) samt över morfologiska förhållanden (16 kartor). Det är här fråga om ett atlasverk över dialekterna i ett enskilt landskap – Sveriges första språkatlas av denna typ – som uppfyller högt ställda krav på beskrivningen, ett pionjärbete med andra ord.¹⁶

Ett betydelsefullt bidrag är Sven Bensons Südschwedischer Sprachatlas (1–4, 1965–70). Här karteras ett stort antal fenomen, såsom utvecklingen av ord med *p*, *t* eller *k* efter vokal, av ord som *hagel*, *socken*, *våkenhus* ('vapenhus'), och av olika vokaler och konsonantgrupper (såsom *kw-*, *tw-*, *sw-*); dessutom finns en del morfologiska kartor. Sammanlagt rymmer verket 66 väl utarbetade kartor som visar hur varierade dialekterna är inom detta område. Genom att variationen är så rik, kan kartorna ibland tyckas svåra att tolka. »Most often the choice of symbols makes the reading of the maps easy, but sometimes the number of symbols is so great that a detailed study is necessary, which may happen when Benson wants to show how vowels and consonants of a word influence each other», säger Ringgaard (1978 s. 12). Det ligger mycket i detta.

Åke Hanssons Nordnorrländsk dialektatlas (1–2, 1995) redovisar på drygt 100 datamaskinellt framställda symbolkartor utbredning av accent- och kvantitetsförhållanden, vokaler, diftonger, konsonanter och konsonantgrupper samt morfologiska förhållanden inom nordsvenskt språkområde men uppmärksammar också i jämförande syfte former från övriga delar av Norrland, några socknar i Uppland och Södermanland samt på Gotland. På cirka 25 dialektometrisk kartor åskådliggörs med hjälp av skrafferade symboler likhetsförhållandena mellan dialekterna. Studien är metodologiskt intressant och ger helt klart mersmak.

Richard Broberg (2001 (1973)) innehåller en av kartor ackompanjerad översikt av de språkgeografiska men också kulturgeografiska förhållandena i Värmland, ett landskap som påverkats från olika håll. Den komplicerade värmländska situationen redovisas med hjälp av isoglosskartor.

Björn Bihls Möten i dialektalt gränsland (2001) behandlar språkgeografiskt ett antal dialektala övergångar genom Närke, ett landskap med både götiska och uppsvenska språkdrag. Avhandlingen baseras på teorin om dialektala övergångar som J. K. Chambers och P. Trudgill utarbetat. Med dess

¹⁶ I förarbeten till atlasen (Götlind 1934) sammanförs dialektalt material med arkeologisk evidens, vilket leder till vilseledande dateringar av gränsernas ålder. Se t.ex. a.a. s. 263 där utbredningen av övergången *ä > a* framför *r* (i ett ord som *där*) jämförs med de tunnackiga yxornas utbredning, vilket alltså skulle föra oss ner i stenåldern!

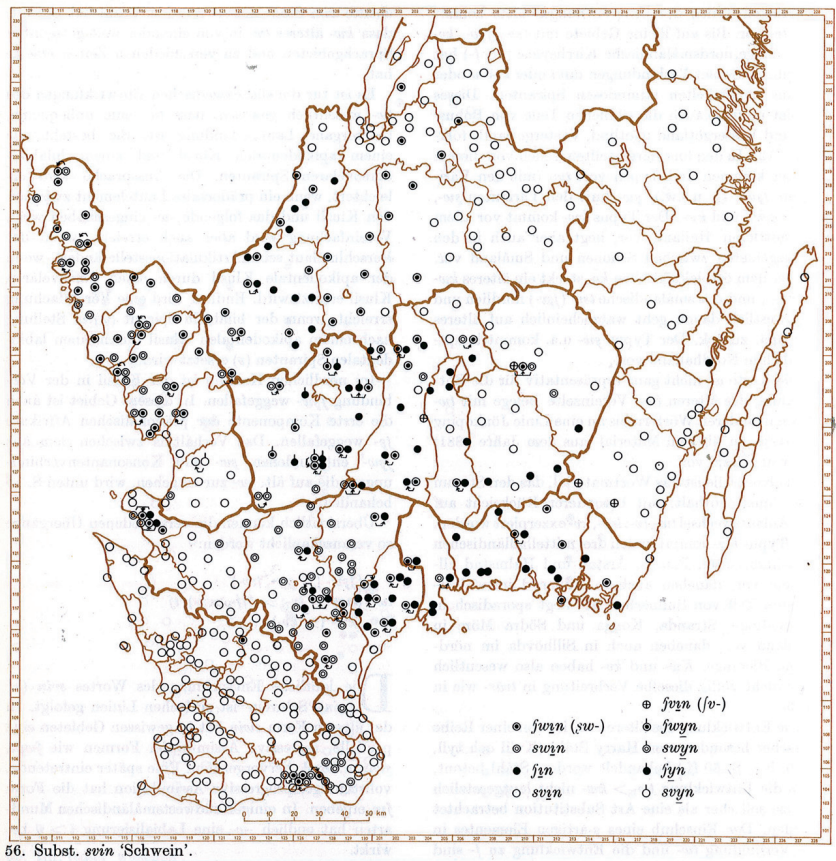

Fig. 5. Sven Benson visar i sin atlas (1965–70) på ett stort antal väl utarbetade kartor variationsrikedomen för språkdrag i sydsvenska dialekter. Kartan (atlasens nr 56) visar uttalet av ordet *svin* inom området.

hjälp fångar man dynamiken i förändringsprocesserna långt bättre än den traditionella dialektgeografin förmår göra. Motsvarande studier skulle behövas också från andra områden.

Till de regionala arbetena kan föras också Karl-Hampus Dahlstedts morfo-fonologiska studie (1955) av efterledsapokopen i de nordsvenska dialekterna och hans studie (1962) av kvantitet och apokope.

De finlandssvenska dialekterna uppmärksammas i åtskilliga av de hittillsvarande studierna men det finns också mer specifika studier rörande det finlandssvenska området i sin helhet eller avseende delar av området. På ett antal kartor redovisar Ann-Marie Ivars (1988) drag i fonologi och morfologi i de finlandssvenska dialekterna, t.ex. utvecklingen av gammal överlång stavelse och utvecklingen av *sk-*, *skj-*, *stj-* samt komparativformen *finan* 'finare' och pronomenet *hisin*, *hison* 'den här'. Barbro Wiik (2002) innehåller ett

antal kartor över fonologiska och morfologiska drag i de österbottniska dialekterna, Kurt Zilliacus (1992) kartor som visar de åboländska dialektförhållandena. Bror Åkerblom (1940) beskriver det österbottniska Kvevlaxmålet i relation till grannndialekterna, och visar bl.a. sina resultat med olika språkformer direkt inskrivna på kartorna.¹⁷

2.6. En svensk språkatlas

Redan 1937 utarbetade representanter för den då nyligen grundade Kungl. Gustav Adolfs Akademien i Uppsala tillsammans med Nordiska museet och folkminnesarkiven i Sverige planer för ett ambitiöst arbete som betitlades *Atlas över svensk folkkultur*. Fyra huvudområden skulle finnas representerade: ett skulle behandla dialekter, ett ortnamn, ett etnologiska förhållanden och ett folkloristiska. Tjugo år senare, år 1957, utkom en första del, *Materiell och social kultur*, och 1976 en andra del, *Sägner, tro och högtidssed*. Någon sammanhållen dialekt- eller ortnamnsatlas har ännu inte utkommit, däremot en mängd monografier såsom förarbeten.¹⁸ Stora samlingar och åtskilliga underlag till den språkgeografiska atlasen förvaras vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

Också i Finland har länge funnits planer på ett sammanhållet atlasarbete rörande de finlandssvenska dialekterna. År 1937 grundades Folkkultursarkivet med uppgift att systematiskt undersöka det finlandssvenska bosättningsområdets »folkultur och folkspråk». Av instruktionen framgår bl.a. planerna på att kartografiskt återge etnografiska och språkliga företeelsers utbredning. I serien *Folklivsstudier* utkom 1945 en första del, *Ragna Ahlbäcks Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. I detta arbete ligger fokus på olika redskap hörande till jordbruket, boskapsskötseln, matlagningen m.m. I några fall återges språklig evidens i texten utan att informationen karterats. En ambitiös ordgeografisk undersökning vid Folkkultursarkivet har, dock med ett flertal avbrott, pågått sedan 1940-talet. Stora mängder insamlat och sorterat material föreligger liksom en del handritade kartor.

Nu (2011) är en gemensam atlasvolym under planering där de språkgeografiska förhållandena rörande svenskspråkigt område i Sverige,

¹⁷ En del översiktskartor finns dessutom i Harling-Kranck (1981), Harling-Kranck (red. 1998) och Ivars (2007).

¹⁸ Betr. dialekter föreligger sålunda Forner (1945), Fries (1957), Maj Reinhammar (1973), Vidar Reinhammar (1975), Söderström (1972), Törnqvist (1953) och Åneman (1970), betr. ortnamn Alfvegren (1958), Brink (1990), Ekenvall (1942), Fridell (1992), Hedblom (1945), Hellberg (1950), Bengt Holmberg (1946), Karl Axel Holmberg (1969), Jansson (1951), Linde (1951), Melefors (1983), Nyman (2000), Rostvik (1967), Ståhl (1950), Ståhle (1946), Vikstrand (2001) och Wieselgren (1951).

Finland och Estland skall behandlas. Arbetet involverar både dialekt- och ortnamnsmaterial och sker i samverkan mellan Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur och Svenska litteratursällskapet i Finland.¹⁹

På vetenskaplig grund, men dessutom med en ambition att för en bredare allmänhet presentera språk på kartor, står Språken i Sverige – som lanserades i samband med dialektologkonferensen i Uppsala – med Östen Dahl och artikelförfattaren som temaredaktörer. Här finns en mängd språkkartor i färg över företeelser i rikssvenska, finlandssvenska och estlandssvenska dialekter, ibland insatta i nordiskt perspektiv.²⁰ Volymen karterar dessutom ortnamn samt minoritetsspråk i Sverige (samiska varieteter, finska, meänkieli m.fl.).²¹

3. Norsk språkgeografi – från Amund B. Larsen och framåt

Dialektologen Amund B. Larsen publicerade 1892 med Oversigtskart over visse dialektfænomeners udbredelse i Kristiansands stift de veterligen första tryckta norska dialektkartorna. Den ena visar med färger och skrafferingar utvecklingen av *a* i andra stavelsen av tvåstaviga ord, den andra med gränslinjer utbredningen av vissa morfologiska fenomen, utvecklingen av klusiler m.m.

Det existerar ett antal språkgeografiska primärarbeten som rör de norska dialekterna utan att för den skull språklig evidens karterats. I en del andra undersökningar finns emellertid språkkartor, sålunda i Hoff (1946) över tilljämning liksom av senare utveckling av de fornärvda diftongerna *ei* och *au* i Østfold. I Venås (1967) behandlas starka verb i dialekterna, i Venås (1974) svaga verb. Kongruensböjning av adjektiv och perfekt particip diskuteras av Helge Sandøy (1986) och åskådliggörs med hjälp av tolv kartor.

Den norska dialektforskningen har i stor utsträckning baserat sin dialektindelning på fonologiska och morfologiska drag, och endast i ringa utsträckning dragit in ordgeografiskt material i resonemangen. Detta är, menar Oskar Bandle (1984 s. 55) rätteligen, en svaghet. Dock finns en del ordgeografiska bidrag. Ett pionjärarbete är Ivar Modéers Norska ordstudier (1953) med dess dryga trettioalet språkkartor. Kartering av vissa ek-

¹⁹ Atlasens huvudredaktör är artikelförfattaren, och i dess utgivningsråd ingår Lennart Elmevik, Ann-Marie Ivars och Maj Reinhammar. Ett atlasmanuskript beräknas föreligga 2013.

²⁰ Bland karterade språkliga objekt kan nämnas ordgeografiska kartor – orden för 'pojke', 'flicka', 'hos', 'potatis', orden *varda/bliva* 'bliva' – samt kartor över den nordiska monoftongeringen, *r*-varianter i Sverige, övriga Norden och Västeuropa, kvantitetsförhållanden, dativbruk, ordmelodi, accent i sammansatta ord, satsmelodi och en del annat.

²¹ Ett antal översiktliga språkkartor finns i Wessén (1935, 1969 m.fl. upplagor), och svenska dialektkartor har dessutom samlats i Pettersson & Platzack (1976).

vivalenter redovisas på olika kartor, vilket ger en klar bild av de ordens utbredning men inte riktigt speglar den ordgeografiska komplexiteten. Modéer redovisar ord av olika ålder, vilket föranleder en del metodologiska reflexioner.

I ett par arbeten är perspektiven mer allmänt västnordiska. Oskar Bandle har sålunda i *Studien zur westnordischen Sprachgeographie* (1967) – bestående av ett textband och ett beledsagande kartband omfattande 76 kartor – kartlagt ord som hör till den traditionella kreatursskötseln i Västnorden. Här karteras, för att nu nämna några exempel, de västnordiska orden för 'få lamm', 'tacka', 'häst', 'tjur', 'brunstig', ord för en del andra husdjur etc. Målet är att hitta novationscentra, områden där arkaismer levt kvar, viktiga spridningsvägar och språkliga gränser, framför allt alltså inom det västliga Norden. På de tolv sista kartorna i kartbandet söker författaren avgränsa de viktigaste västnordiska områdena och tycker sig kunna identifiera elva kärnområden. På den allra sista kartan redovisas de gränser på norskt område som i materialet består av mer än 10 isoglosser. Bandle berör självfallet också förhållandet mellan de norska dialekterna å ena sidan, de isländska och färöiska å den andra, och relationen mellan dialektord i olika delar av Norge och ord i isländskan och färöiskan diskuteras i detalj; jfr även Bandle (1984, 1997).

Slutresultatet av Bandles undersökning är att man under beaktande av det aktuella ordmaterialet, men också annan språklig empiri, kan indela det västnordiska språkområdet i fyra huvuddelar: en isländsk, en färöisk, en västnorsk och en östnorsk. Detta är väl knappast överraskande men visar att den indelning som traditionellt presterats bekräftas av ordgeografen. Härigenom understryks ordgeografins värde, och Bandles undersökning har därmed ett principiellt intresse.

En som tar ett västnordiskt grepp på samma sätt som Bandle är Kenneth G. Chapman (1962), som i boken *Icelandic-Norwegian Linguistic Relationships* söker förklara likheter som finns mellan de västnorska dialekterna och isländska, färöiska och det nordiska språket på Shetland, Orkney och Hebriderna, likheter som hör tiden *e f t e r* det vikingatida landnamet till. Chapman diskuterar om dessa likheter skall betraktas som av varandra oberoende utvecklingar – som i sin tur kanske skulle kunna ha sin grund i »predispositioner» för dessa utvecklingar som funnits i västnordiska dialekter – eller som beroende på att kontakter upprätthållits efter landnamstiden mellan det norska området och öarna i väster. Ett stort antal kartor redovisas. Chapman kommer inte fram till några definitiva resultat men synes böjd att tillskriva de faktiska kontakterna en betydelsefull roll. Chapmans monografi möttes av en del negativ kritik när den kom ut men det verkar orimligt att *a priori* bortse från kontakter som förklaringsfaktor (jfr Sandøy 1994, 2001, 2003, Bandle 1997 samt Kristján Árnason

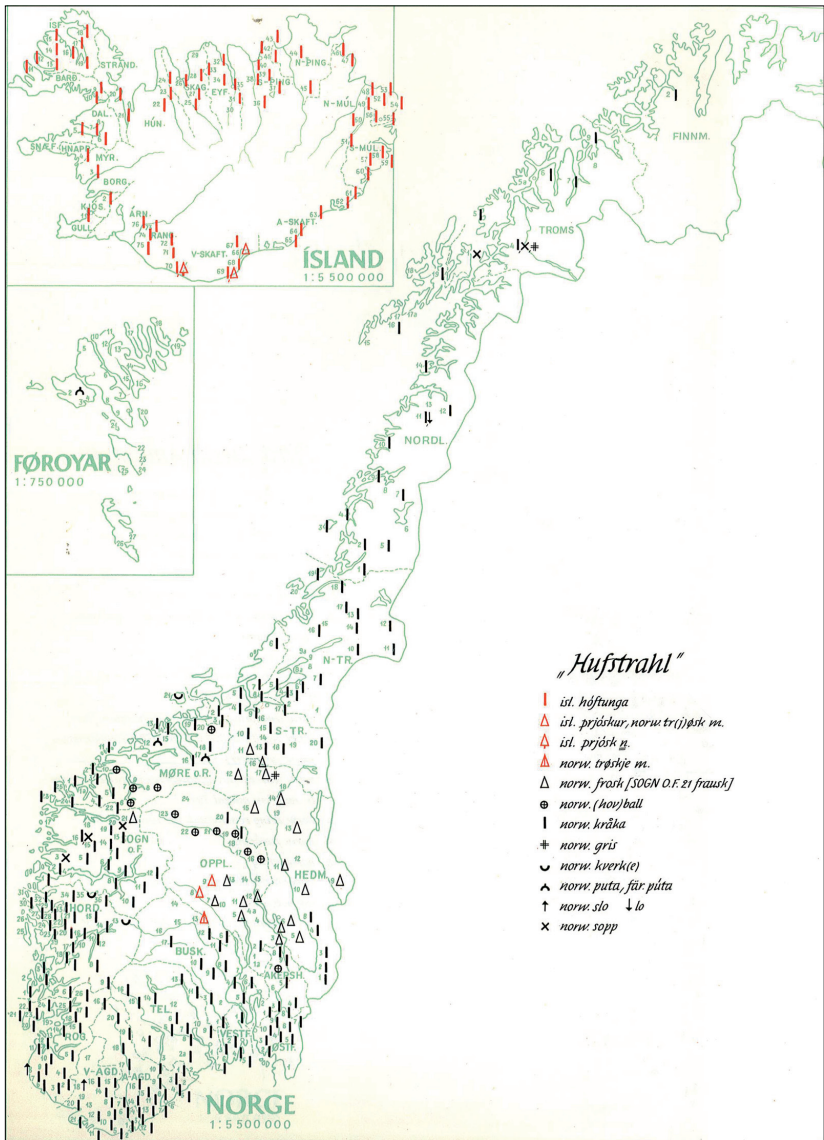

Fig. 6. Oskar Bandles arbete (1967) om den västnordiska språkgeografien har som mål att spegla spridningsvägar och kärnområden på västnordiskt område. På isländskt och färöiskt område återfinns ett antal språkliga novationer men man kan ibland se hur ord som har en mer begränsad utbredning i nutida norska dialekter har motsvarigheter på Island och Färöarna. Man kan således på denna karta (atlasens nr 38) se hur isl. *þrjóskur* 'hornstråle (på undersidan av en häst-hov)' – beläggen markerade med röda trianglar med spetsen uppåt – äger motsvarigheter inom endast begränsade delar av det (nuvarande) norska språkområdet, i no. dial. *tr(j)øsk*, *trøskje*. Detta förhållande kan ge en fingervisning om samband mellan områdena.

2011).²² Haugen & Markey (1972 s. 89) framhåller beträffande studien att även om »a number of errors have vitiated his conclusions, ... [n]evertheless, his basic thesis must be taken into account as one explanation of the striking similarities between these areas».

Några monografiska arbeten inriktade mer mot det norska området skall också nämnas. I Kolbjørn Aunes studie (1976) av dialekternas termer för olika delar av släden finns två kartor över detaljer i slädens konstruktion. Symbolerna är cirka 30 på respektive karta, uppbyggda kring vissa grundsymboler. Kartorna visar att terminologin inom en del områden är mycket stabil, rikt varierad inom andra.²³

I Tor Erik Jenstads undersökning (2001) om folkmusikterminologin finns ett stort antal ordgeografiska kartor. De visar de dialektala belägen för 'fiol', 'fela', 'skruvar för stämning av fiol', 'harts' etc. Medan man i Bandles studie (1967), som ju inbegriper ett traditionellt begreppsområde, kan se en åtskillnad mellan östligt och västligt i de norska dialekterna, är det av Jenstads undersökning, som behandlar ett ordförråd med senare innovationer, tydligt att ordspridning nästan undantagsvis skett från sydost och syd, alltså från det maktcentrum som från senmedeltiden utvecklas och har sin tyngdpunkt i trakterna av Oslo. I en lång rad mindre arbeten har Arnold Dalen under de senaste decennierna redovisat den ordgeografiska utbredningen av bl.a. ord för 'uppsvällning av kojuvret', 'hästförkylning' (Dalen 1984 s. 106 ff., jfr 2008 s. 244) och 'upphöjning och smärta i handleden (Tendovaginitis crepitans)' (Dalen 1985 s. 298 ff.; jfr 2008 s. 231). Dalen har också framlagt flera pannordiska arbeten, varom nedan.

Ett omfångsrikt arbete är Ove Arbo Høegs (1976) om norska växtbenämningar, vilket innehåller tjugo kartor över de norska dialekternas ord för 'al (Alnus)', 'mjölkört (Epilobium [Chamænerion] angustifolium)', 'en (Juniperus communis)' m.fl. Kartorna återges med svarta, röda och gröna symboler (fyllda och ofyllda) och redovisar dialektala belägg. Rolf Nordhagen (1951) behandlar de norska orden för 'stormhatt (Aconitum septentrionale)'.

Ett samlat språkgeografiskt arbete saknas ännu på norskt område. Redan tidigt drog Sigurd Kolsrud upp planer på en dialektatlas (se Hoff 1960 s. 595 ff.). En synopsis – elektroniskt tillgänglig, se http://www.dokpro.uio.no/v_top/USD_talemaal/synopsen/jpeg/ – har tagits fram; den omfattar listor med dia-

²² Det är exempelvis svårt att frigöra sig från tanken att en så pass komplicerad ljudövergång som *nm > dn*, som hör till tiden efter landnamet och finns på såväl norskt som isländskt område, skulle kunna förklaras på annat sätt än som resultatet av spridning.

²³ På de senare områdena är det inte omedelbart lätt att få en överblick, eftersom symbolerna på kartorna blivit många och i vissa fall är konstruerade på ett komplicerat sätt då färger inte kunnat utnyttjas.

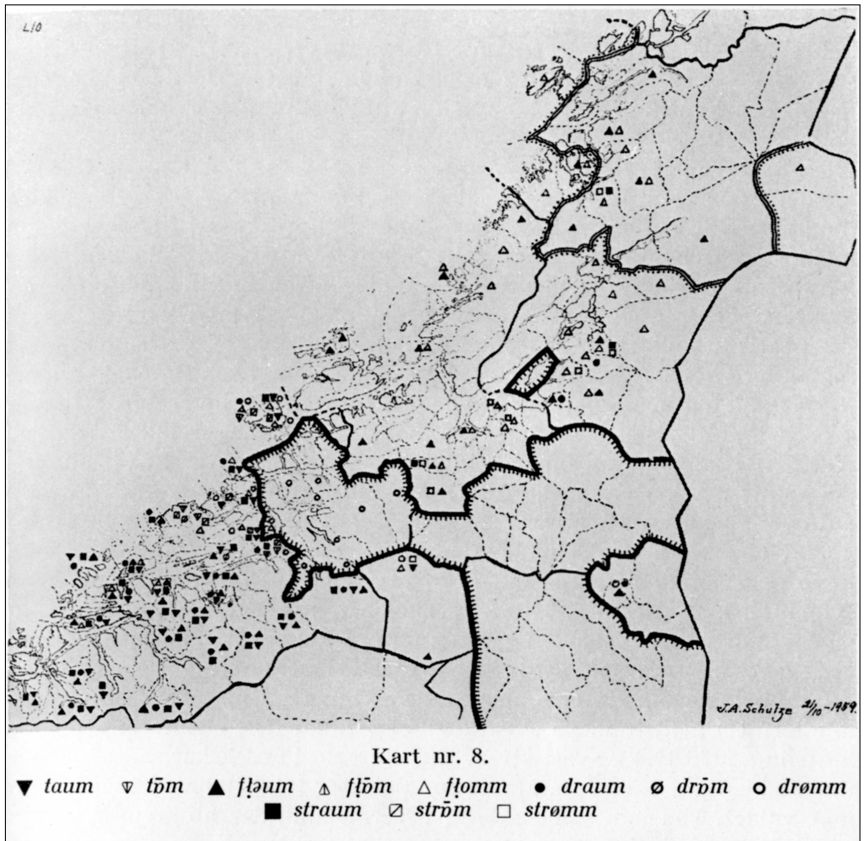

Fig. 7. Viktiga förarbeten till en norsk språkatlas är gjorda och en hel del kartor är färdigställda. Ingeborg Hoff (1960) återger bl.a. en karta (nr 8) över monoftongeringen av *taum*, *flaum*, *draum* och *straum*, där de svarta symbolerna representerar diftong, de vita monoftong och de genomstrukna former innehållande »ein midvokal, helst e» (s. 617). Monoftongeringsområdena har här markerats med en heldragen linje med taggar (där taggarna vänts in mot områden med monoftong), nordgränsen för *drømm* i Trøndelag med en heldragen linje med parallelliggande punkter (där punkterna vänts in mot området med formen *drømm*).

lektala ord och former ordnade efter geografiska områden. Johan A. Schultze fick tidigt i uppdrag att arbeta med karteringen, och femtiotalet kartor uppges vara utgivningsklara och en del ytterligare är avsevärt bearbetade. Exempel på kartor finns i Hoff (1960).

Under en dryg hundraårsperiod har en lång rad översiktsarbeten över norska dialekter utkommit, vilka också kartografiskt redovisar utbredningen av språkdrag. Dessa översikter har inte sällan pedagogiska ambitioner. Samma språkliga objekt återkommer ofta i karteringarna. Flera tekniker är repre-

senterade, främst skraffering och gränslinjer, och ibland en kombination av dessa. Endast i undantagsfall är nordiska samband antydda.²⁴

4. Isländsk språkgeografi – inte så många kartor

Så över till de isländska dialektförhållandena. En tidigt diskuterad fråga var huruvida, och i så fall i vilken grad, det reellt existerar dialekter på Island. Skulle inga dialektala skillnader finnas mellan olika delar av det isländska språkområdet, vore ju språkgeografiska studier egentligen rätt så meningslösa. Nu finns, som redan Marius Kristensen (1924) och andra visat, i varje fall språkliga varieteter på Island; jfr exempelvis Kristján Árnason (2011) med litteratur. Den isländska språkgeografien har emellertid inte avkastat så många arbeten i jämförelse med övriga Norden. De språkgeografiska undersökningarna har dessutom resulterat i endast ett litet fåtal språkkartor.

Viktiga studier om dialekterna på östra Island har framlagts av Stefán Einarsson (1932a, 1932b) där statistiska beräkningar rörande den språkliga variationen presenteras, däremot inga kartor. Man kan säga att den isländska dialektgeografien genom sin användning av statistisk redovisning av former hos talare i olika åldersgrupper tidigt visar sociolingvistiska ansatser.

Under 1940-talet genomförde Björn Guðfinnsson omfattande dialektundersökningar. I första hand var det uttalet hos skolbarn i åldern 10–12 år som undersöktes, och materialet studerades statistiskt inom olika skoldistrikt. Ett betydelsefullt dialektmaterial samlades och bearbetades härigenom, och Björn Guðfinnssons studier *Mállýzskur 1–2* (1946, 1964) och *Breytingar á framburði og stafningsetningu* (1947) får betraktas som pionjärarbeten. Signifikativt är emellertid att författaren i den omfattande monografin *Mállýzskur* endast har en karta, nämligen den över skoldistrikt!

I Karl-Hampus Dahlstedts studie (1958a, 1958b) möter två språkkartor i färg, där tre novationer och sju arkaismer karterats på basis av Björn Guð-

²⁴ Redan i Larsens översikt över de norska dialekterna (1897) finns en översiktskarta med skrafferingar som visar indelningen av de sydliga norska dialekterna utifrån förekomst av vokalbalans. Ross' översiktsarbete (1905–09) går systematiskt igenom de norska dialektområdena och på två färgkartor visas de olika områdena och några av de viktigaste isoglosserna. Christiansens arbete (1946–48) har en del kartor som senare översikter kommit att bygga vidare på. Centrala drag som rör ljudläran finns på kartorna, liksom en del morfologiska drag. Sandøy (1985) innehåller 49 kartor, dels sådana över fenomen som finns i tidigare översiktsarbeten som visar drag på fonologins och morfologins områden, dels några ordkartor från Bandle (1967b). Även i Sandøys senare arbete (1996 (1993)) finns ett kapitel om dialektgeografi med skrafferade områden där perspektiven är nordiska och även syntaxen belyses. Skjekkeland (2005) kompletterar för sin del tidigare kartering vad avser det nordnorska området. I Jahr (red. 1990) har språkförhållandena i Finnmark återgetts säkrare än i andra översiktsarbeten. Helleland & Papazian (1973) (senare Papazian & Helleland (2005)) innehåller kartor över centrala språkliga fenomen med skrafferade områden och med isoglosser. På likartat sätt finns en del översiktskartor i Vigeland (1981).

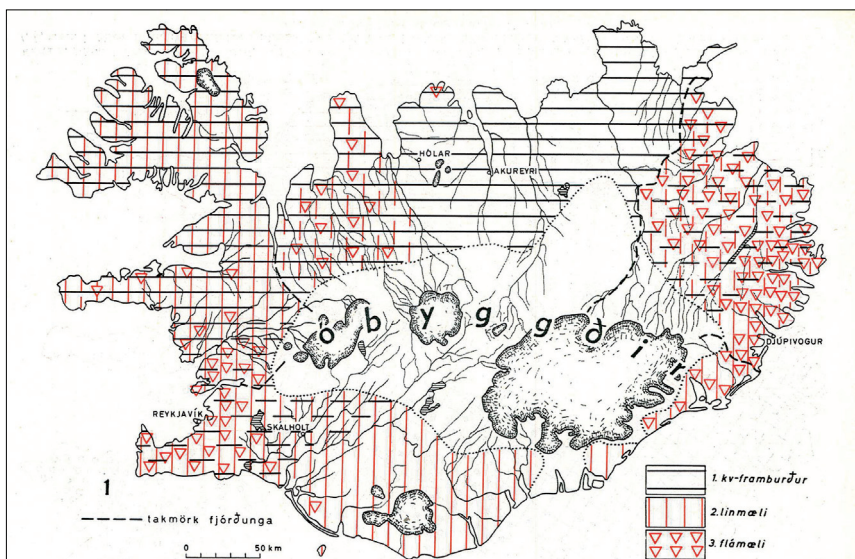

Fig. 8. Karl-Hampus Dahlstedts karta (1958) över några novationer i det isländska talspråket. Kartan visar (1) uttal av äldre *hv-* som *kv-*, vilket är vanligt på norra Island – jfr fig. 9a, b; (2) s.k. linmæli med tonlöst uttal av *p, t, k* intervokalt i ord som *hvítur*, en novation som hör hemma främst på södra och västra Island; (3) s.k. flámæli, dvs. vokalsammanfall vad gäller långt *i* och *e* (i *viður* 'ved' – *veður* 'väder') och långt *u* och *ö* (i *mun* 'skall' (pres.) – *mön* 'man (på häst)'). Medan man för de två första företeelserna kan finna samband mellan områdena med novationer, uppträder den sista novationen utan uppenbara samband områdena emellan.

finnssons material. På den språkkarta som framtagits av Hreinn Benediktsson (1961–62) redovisas också ett antal drag i ljudläran med hjälp av symboler och isoglosser. Alldeles som Dahlstedt söker Benediktsson etablera språkliga kärnområden på Island. Hans artikel utgör en kritisk och upplysande granskning av metoderna inom den isländska dialektologin ur ett allmänlingvistiskt perspektiv, enligt Magnús Pétursson (1974 s. 36) »une excellente synthèse où il a réuni tout ce qui a été fait dans ce domaine en Islande». I detta sistnämnda arbete finns för övrigt också sex kartor som med hjälp av isoglosser och skrafferingar visar dialektala skillnader i uttal, som det heter, »d'après les recherches de Björn Guðfinnsson».

Ett omfattande arbete rörande isländska uttalsvarianter pågår sedan flera decennier. Projektet benämns Rannsókn á íslensku nútímamáli (RÍN). Ambitionen är att jämföra med Björn Guðfinnssons tidigare undersökningar. En lång rad enskilda presentationer har framlagts inom detta projekt av Höskuldur Þráinsson och Kristján Árnason.²⁵ Jfr även Kristján Árnason (2011).

²⁵ Se t.ex. Kristján Árnason & Höskuldur Þráinsson (2003), Höskuldur Þráinsson & Kristján Árnason (1992) och Kristján Árnason (1987), (2005).

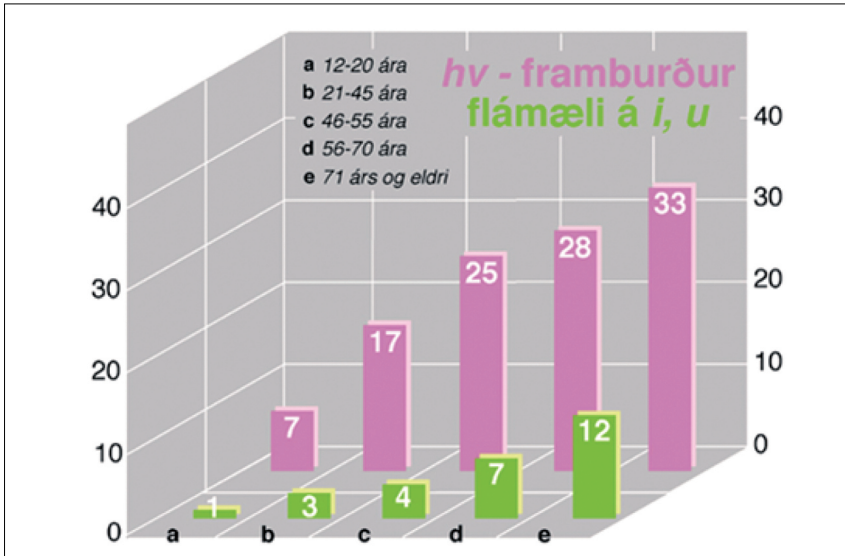
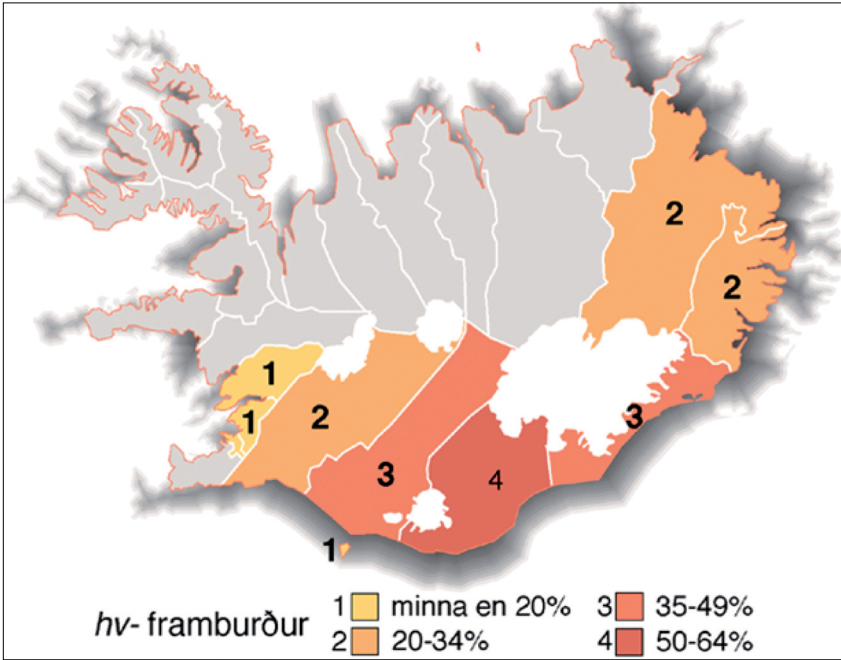

Fig. 9a och b. Inom ramen för Rannsókna á íslensku nútímamáli (RÍN) har ett antal kartor tagits fram, här illustrerat från det bildspel som Kristján Árnason & Höskuldur Þráinsson 2003 lade fram vid dialektologkonferensen på Voss. Vi ser på kartan den pågående dialektförändringen på södra Island vad gäller initialt *hv-* och dessutom ett diagram som visar uttalsförhållandena i olika åldersgrupper. Jfr fig. 8.

En del ordgeografiska studier finns också. En till omfånget liten men betydelsefull studie är här Jón Aðalsteinn Jónssons (1953) över specifika lexikala drag i Vestur-Skaftafellssýsla. Studien visar att det finns ett typiskt ordförråd för Skaftafell som tunnast ut ju längre västerut man kommer. Någon karta presenteras inte; däremot redovisas materialet även här statistiskt. I Helgi Guðmundssons studie (1969) av fågelbenämningen *jaðrakan* 'rödspov' (*Limosa limosa islandica*)²⁶ karteras den rika variation som finns för benämningen inom ett avgränsat område på södra Island. Helgi Guðmundsson (1969 s. 385) konstaterar i den engelskspråkiga sammanfattningen att »[c]onsidering the limited area in which the bird is found, this wide variety of forms is probably unique in Icelandic».

I ett resumerande arbete som Ásdís Káradóttir & Hallgrímur J. Ámundason (1999) har 24 symbolkartor över olika språkliga fenomen samlats och kortfattat kommenterats.²⁶ Det rör sig framför allt om ordgeografisk kartläggning från olika begreppsområden, och visar hur mycket sådana studier kan bidra med. –Bundles (1967) och Chapmans (1962) arbeten har berörts i avsnitt 3.

5. Färöisk språkgeografi – en rik språkvärld men endast få studier

Den vad gäller antal talare begränsade färöiska språkgemenskapen uppvisar mycket påtagliga dialektala skillnader; se Höskuldur Þráinsson et al. (2004 s. 339 ff.), och, mer kortfattat, Sandøy (1994 s. 38 ff., 2001 s. 125 ff.); jfr Kristján Árnason (2011). Någon systematisk kartering av de färöiska dialekterna föreligger ännu inte. Erik Petersens opublicerade studie (1934) utgör enligt Haugen & Markey (1972 s. 99) den första översikten över de samtida dialekterna på Färöarna, och redovisar med hjälp av kartor skillnader som finns i det talade språket.

Ett centralt arbete är Björn Hagström (1967). Det fornspråkliga systemet med tre trycksvaga ändelsevokaler (*a*, *i*, *u*) har i nutida dialekter förändrats efter olika linjer och dessa komplicerade språkgeografiska förhållanden analyseras och åskådliggörs på fyra språkkartor med hjälp av symboler och isoglosser.

²⁶ Här finns efter Hreinn Benediktsson (1961–62) en karta över isländska uttalsgränser och efter Sigríður Anna Þórðardóttir (1977) kartor över uttalet av *bð* och *gð*, vidare efter Kristin Indriðadóttir (1972) en kartläggning av orden för 'hankatt' och 'honkatt', efter Sæmundur Rögnvaldsson (1972) av orden *heiðarmáni* och *græðifingur* 'ringfinger', efter Sverrir Páll Erlendsson (1973) av ord för 'korv', efter Margrét Jónsdóttir (1974) av orden *föl* 'tunt snötäcke', *örn* 'örn' och *skúr* 'skjul', efter Sigurður Jónsson (1976) av orden *hérnana* 'här', *þarnana* 'där' och suffixet *-na* och efter Stefania Ólafsdóttir (1977) av olika ord för 'skärtorsdag' och 'långfredag'.

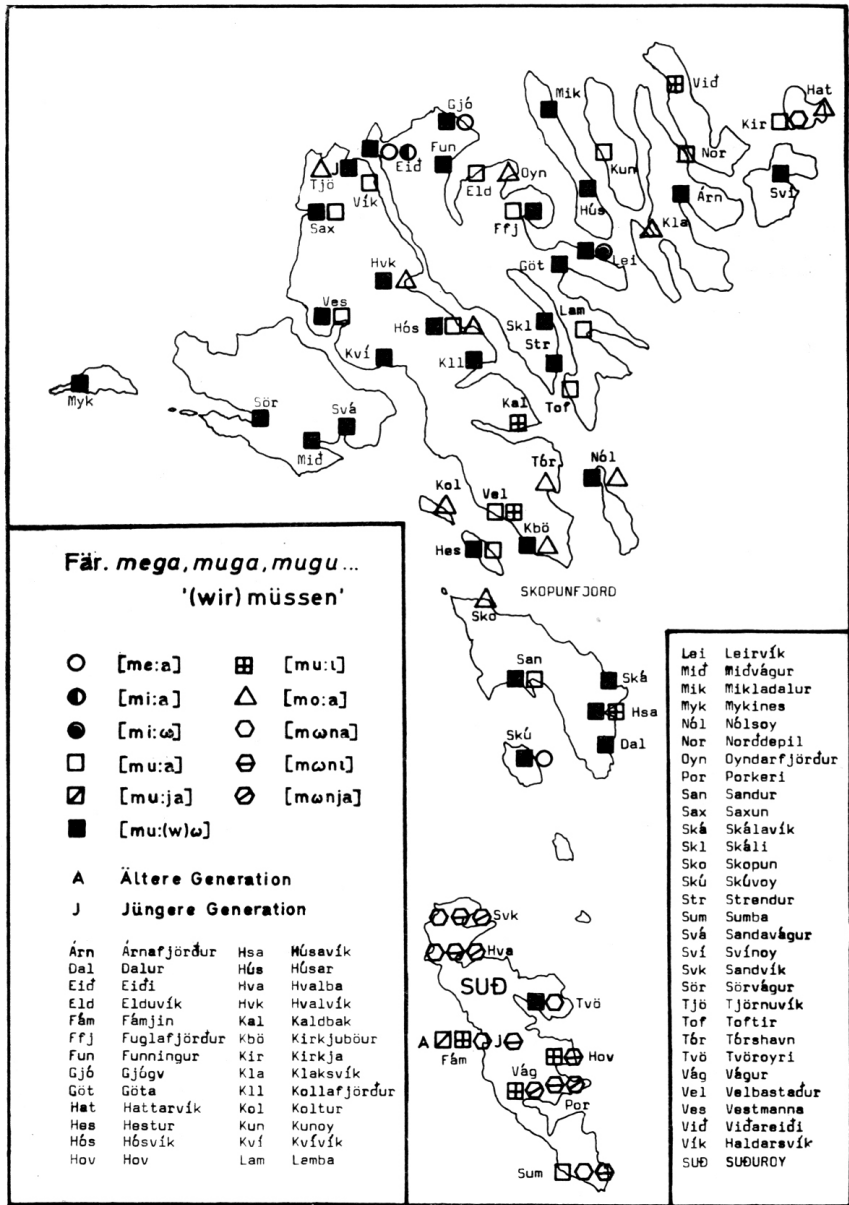

Fig. 10. Othmar Werners kartering (1970) av färöiska *mega, muga, mugu* '(vi) måste' visar den variation som finns inom det geografiskt avgränsade färöiska området men söker också visa variation mellan en äldre och en yngre generation talare.

En karta över färöiska *mega, muga, mugu* '(vi) måste', där även i någon utsträckning variationen mellan en äldre och en yngre generation talare åskådliggörs, återfinns i Werner (1970 s. 337). Pluralis av nomina agentis på *-ari* i färöiskan kartläggs av Weyhe (1991). En översikt ger den redan nämnda framställningen i Þráinsson et al. (2004) med en karta över de viktigaste fonetiska skillnaderna i färöiskan.²⁷ – Bandles (1967) och Chapmans (1962) arbeten behandlas i avsnitt 3 ovan.

6. Pannordiska studier – ett område med potential

Vi riktar nu sökarmen mot studier som tar ett pannordiskt grepp. Faktiska sakförhållanden kan dock, naturligt nog, avgränsa karteringarna till delar av det nordiska området, såsom vid karteringen av skidtermer. Dessutom kan genom val av forskningsproblem endast delområden i Norden komma att fokuseras. Det viktiga här är att studierna i n t e har enbart nationell anläggning. Det kan i sammanhanget också noteras att en del av de studier som berörts ovan (t.ex. i avdelning 2.3 och 2.4) lika väl hade kunnat redovisas här.

Ett vidare perspektiv har Oskar Bandle i *Die Gliederung des Nordgermanischen* (1973), där han utifrån sin väl sammansatta språkliga empiri tycker sig kunna indela det nordgermanska området i ett nordskandinaviskt/nordöstskandinaviskt, ett sydsksandinaviskt och ett västskandinaviskt område. Även om det till grund för översikten liggande materialet i vissa fall kan besträfs med fel, och dessutom enskilda ställningstaganden och indelningen med goda skäl kan diskuteras (se bl.a. Ringgaard 1978, Widmark 1994a), tas här ett pannordiskt grepp, varvid drag i fonologin och morfologin, i någon mån också i syntaxen och i lexikonet, mobiliseras. »[N]o Scandinavian seems to be in possession of such an overall knowledge of the whole Scandinavian area», säger Ringgaard (1978 s. 13).

Också Einar Haugens översiktsarbete *The Scandinavian Languages* (1976) har ett pannordiskt anslag och innehåller språkkartor över t.ex. monoftongering, sekundär diftongering, vokalbalans, apokope, initial och medial palatalisering, kakuminalt *l* och uvulart *r*, accenter och bestämd artikel. I den tyskspråkiga upplagan av Haugens arbete, *Die skandinavischen Sprachen* (1984), har rättelser gjorts i kartmaterialet, bl.a. utifrån ett omfattande språkgeografiskt arbete vid dåvarande ULMA i Uppsala.²⁸

Några centrala ljudförändringar på nordiskt område har språkgeografiskt

²⁷ Weyhe (1988) ger en översikt över de färöiska dialekternas ställning och sammanfattar på en provisorisk karta gränserna för några drag. I Weyhe (1997) finns en karta med isglosser för språkdrag på Streymoy.

²⁸ Kartor framtagna av Sven Söderström och Rut Boström vid dåvarande Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala.

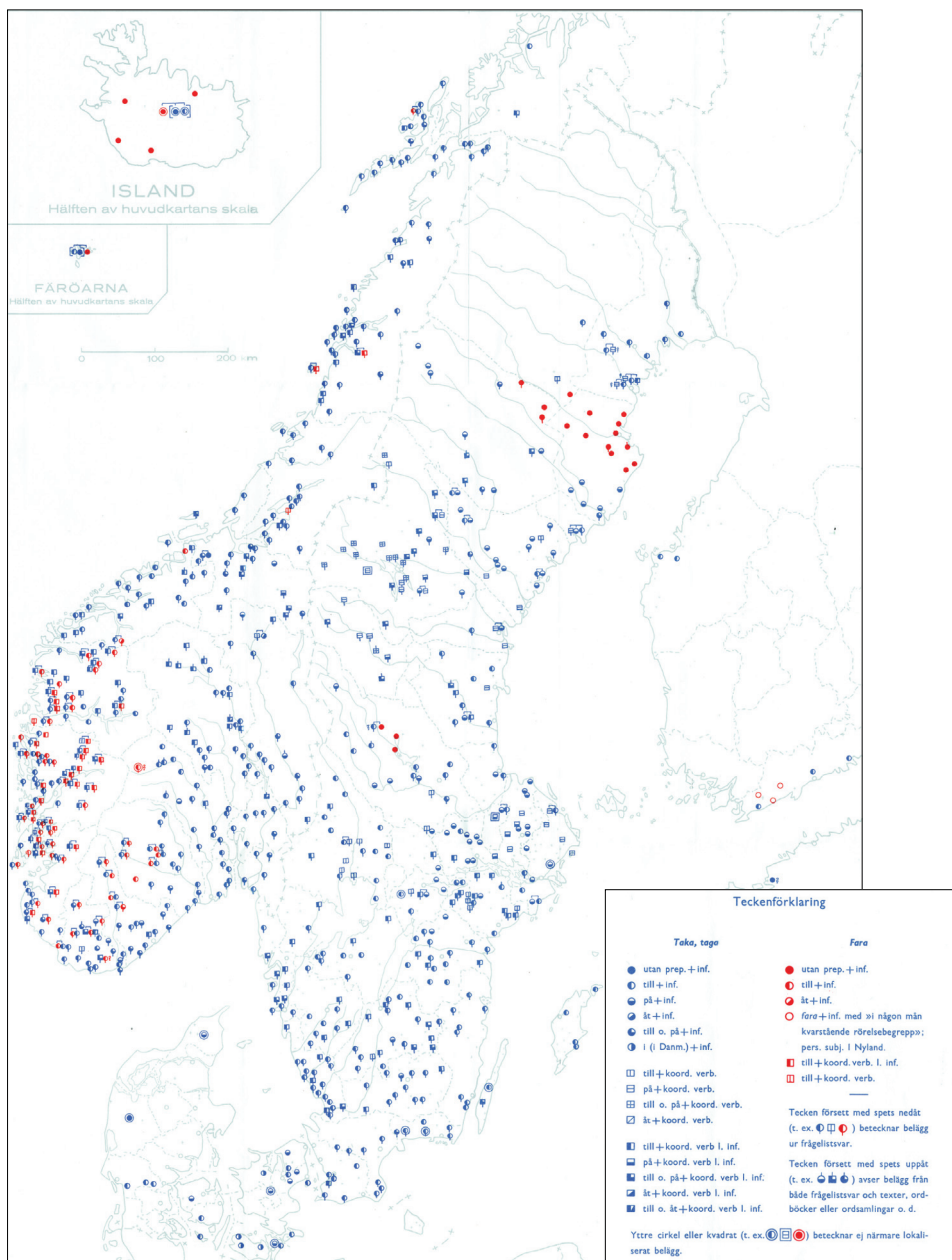

Fig. 11. Gösta Holms kartering (1958) av *fara* och *taga* i ingressiv eller perifrastisk-pleonastisk funktion, understryker betydelsen av en nordisk kartering. Tekniskt ser man på kartan hur författaren markerat de olika orden med röd resp. blå färg, med olika symboler visat olika konstruktioner, med tillagda streck uppåt eller nedåt markerat de källor som materialet hämtats från och dessutom med hjälp av yttre cirkel eller kvadrat markerat belägg vilkas lokalisering är osäkra. Man överraskas över hur mycket information och komplexa samband en språkgeograf kan förmedla på en enda karta genom ett välgjort symbolval.

belysts. Perspektivet är pannordiskt i Lennart Mobergs studie (1944) av nasallassimilationerna *mp > pp*, *nt > tt* och *nk > kk*, i vilken ambitionen är att datera och förklara denna ljudutveckling, även om själva karteringen berör svenskspråkigt område. I sin kartering av preteritum av verbet *binda*, alltså *band*, *batt*, *bant*, visar Moberg att en skickligt planlagd språkgeografisk undersökning, rätt tolkad, kan belysa språkhistoriska problem.

Nordiskt är också anslaget i Gun Widmarks studier (1959, 2010) av *u*-omljudet där hon på ett stort antal symbolkartor visar omljudda resp. icke-omljudda former. Kartorna visar mestadels formernas utbredning endast i södra Norge och anslutande delar av svenskt språkområde, vilket för denna studie är helt adekvat; man finner här kartering av ord som *and*, *gran* och *strand*. Några av studiens kartor redovisar förekomsten av element i ortnamnen, där ibland även medeltida ortnamn; det rör *flot* och *mork*. I studiens andra del (2010) diskuterar författaren mer principiella problem – inte minst då ur ett sociolingvistiskt perspektiv – och plockar härvid in också annan empiri från nordiskt språkområde, bl.a. Birkasvenska/Hedebynordiska; se ovan.

En ambitiös, pannordiskt anlagd syntaxhistorisk och syntaxgeografisk studie är Gösta Holms (1958) om användningen av och förhållandet mellan verben *fara* och *taga* i ingressiv eller perifrastiskt-pleonastisk funktion i för- ening med infinitiv. Undersökningens resultat redovisas på en symbolkarta, och principfrågor rörande uppkomsten av språköar, punktutbredning och spontan nybildning diskuteras dessutom på ett intressant sätt, varvid också erfarenheter från annan europeisk forskning aktualiseras.

Den syntaktiska variationen i den nordiska nominalfrasen behandlas av Lars-Olof Delsing (2003), som på ett antal kartor redovisar utbredningen av partitiv artikel, propriell artikel, efterställd pronominell possessor, propriell possessor etc. Kartering av denna typ av empiri, som dessutom har nordisk räckvidd, ger mersmak.

Nordiska är perspektiven i en rad ordgeografiska arbeten som behandlats ovan. Men det finns ytterligare studier. Zetterholm (1940b) redovisar nordiska ord för 'mjölkningsskärl' och demonstrerar hur en arkaistisk term överlevt i utredningsperiferierna, hur novationer spridits och hur detta stundom motiverats av tekniska innovationer.²⁹ I Fries (1964) studeras orden för 'stättor'. Nordiskt är perspektivet i Inge Lise Pedersens studie (1988 s. 303 ff.) av orden för 'sticka (strumpor)'. Hans Jonsson (1966) karterar de nordiska formerna *tjörn* (*tjørn* f., *tjärn* m., *tjørn* n. etc.) och Rut Boström Andersson (1996) orden för beckasinfåglar. Bertil Ejders studie (1969) behandlar benämningar på 'dygnets timmar' och 'dagliga måltider'. Kartor finns också i Thomas Markeys studie (1969) av *varda* och *bliva* i de nordiska språken, där tyngdpunkten vid karteringen dock framför allt ligger på svenska förhållanden.

²⁹ Jfr till det danska materialet numera även Ejkskjær 1999 s. 17 ff.

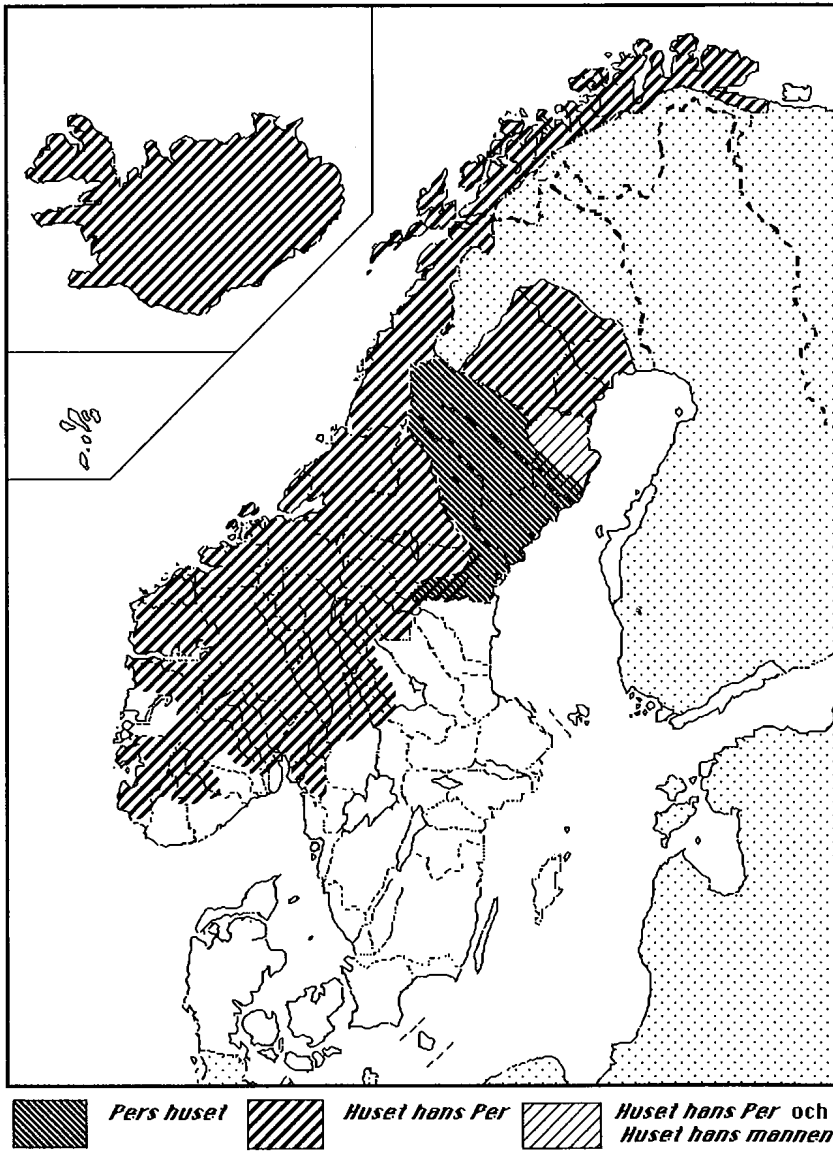

Fig. 12. Lars-Olof Delsing (2003) visar vilken potential dialektsyntaktiska studier utifrån ett nordiskt perspektiv har. Här ser vi karteringen av propriell possessor med markeringar för »Pers huset», »Huset hans Per» resp. »Huset hans Per»/»Huset hans mannen».

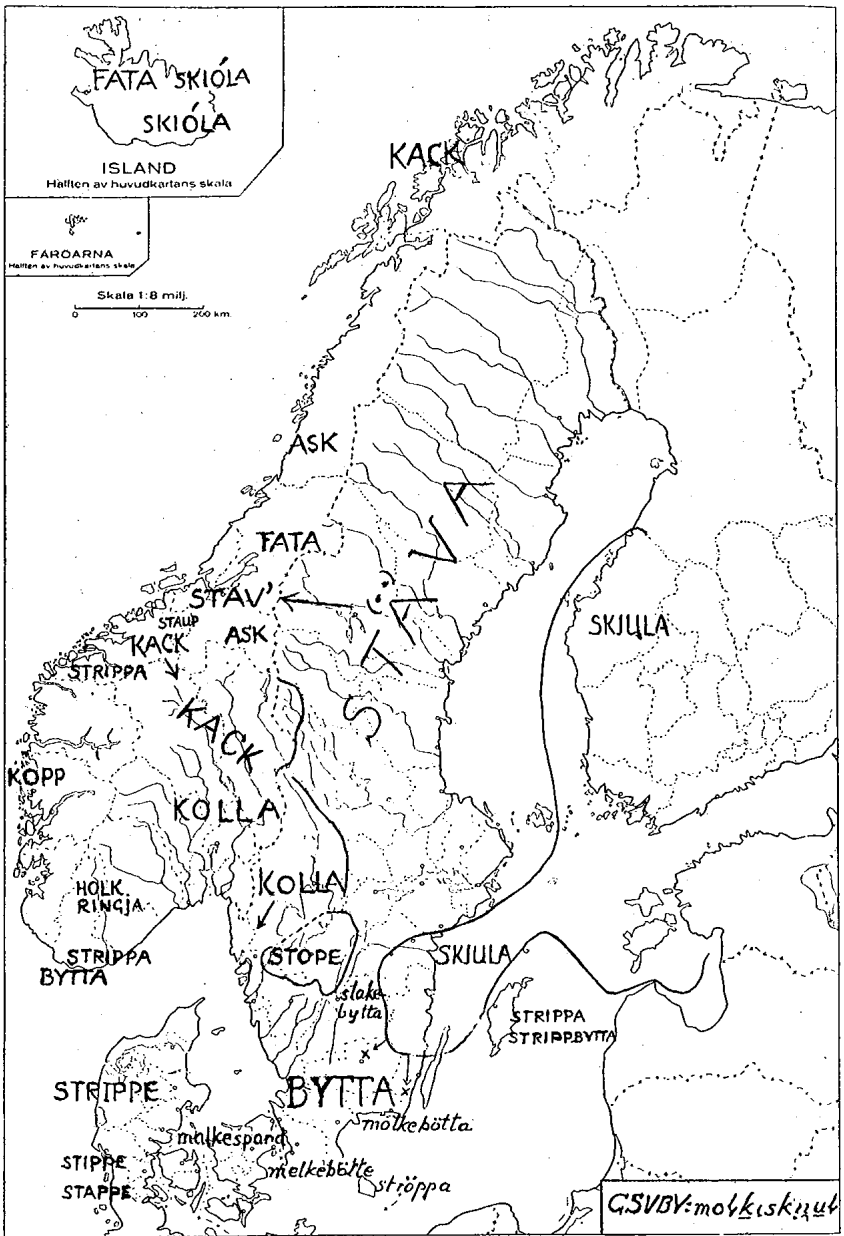

Fig. 13. Delmar Olov Zetterholm (1940b) visar genom sin kartläggning av nordiska ord för 'mjölkkningskärl' hur en äldre term kan leva kvar i en utbredningsperiferi (ordet *skjula*, *skiöla*) och hur innovationer benämns med nya ord på ett mellanliggande område. Denna studie är ett utmärkt exempel på Wörter und Sachen-forskning. För danskt vidkommande har bilden numera kompletterats tack vare Inger Ejskjærs studie 1999.

Arnold Dalen har framlagt en del arbeten från olika sakområden. Han har sålunda belyst nordisk skidterminologi (Dalen 1997 s. 103 ff.; jfr även 1996 s. 65 ff. och 2008 s. 237, 239) och karterat ord för 'mygg' och 'knott' (1988 s. 285 ff.; jfr 2008 s. 241, 242).³⁰

7. Perspektiv på nordisk språkgeografi

Jag skall till sist samla mig till några reflexioner utifrån den språkgeografiska forskningen i Norden som ovan redovisats. Man ser av översikten att karteringen av det språkmaterialet pågått i mer än hundra år, med många olika kartografiska tekniker, och resulterat i hundratals kartor. Åtskilliga kartläggningar av fonetiska och morfologiska fenomen finns; den ordgeografiska forskningen har stått stark inom i varje fall vissa delar av det nordiska området, främst svenskt, medan karteringar av ordbildningsfenomen och syntax är långt mer sällsynta, även om läget nu håller på att förbättras på det sistnämnda området – jag återkommer strax till detta. Både onomasiologisk och semasiologisk kartering finns representerad.

7.1. Språkövergripande atlasarbete och användning av dator-teknik utgör en potential

Det är självfallet en brist att ett översiktsarbete som Bennike & Kristensens Kort over de danske Folkemål med Forklaringer (1898–1912) ännu inte fått någon motsvarighet i de andra nordiska länderna. Långt framskridna planer på nationella atlasverk har visserligen länge funnits i Norge och Sverige och för det finlandssvenska områdets del, men ännu har dessa atlasprojekt inte kunnat förverkligas. Stora materialsamlingar har dock byggts upp, och en hel del preliminära – ofta handritade – kartor tagits fram. Men som ovan framhållits: vad gäller svenskspråkigt område är ett atlasarbete nu på gång och det bör kunna avslutas inom några år. Därmed kan planer som ligger 75 år tillbaka i tiden äntligen förverkligas.

Behovet av vidare perspektiv i det språkgeografiska arbetet kan inte nog understrykas. Karteringsprojekt som Bandles (1967) över det västnordiska området, och karteringar som Widmarks (1959, 2010), Dahlstedts (1950, 1962), Maj Reinhammars (1973) och andra forskares som också går över riksgrensarna, visar nämligen att övernationella perspektiv ger en säkrare bas för tolkningar.³¹

³⁰ Germanskt är perspektivet i Dalen (1991) om orden för 'spikar', med viktiga påpekanden rörande en onomasiologisk kartläggning.

³¹ Det är också skada att forskarna inte oftare haft ett helhetsperspektiv vid karteringen av det svenskspråkiga området på så sätt att rikssvenska karteringar involverat material från östsvenskt område, och de finlandssvenska karteringarna närmare knutit an till förhållanden på rikssvenskt område.

Dialektgeografin och dess betydelse för språkhistorien utifrån ett nordiskt perspektiv har från första början understrukits, t.ex. av Johannes Brøndum-Nielsen (1951 (1927)).³² Genom åren har också ett antal pannordiska kartläggningar lagts fram. Ovan har bl.a. nämnts Gösta Holms studie (1958) av verben *taka* och *fara*, en studie som värtaligt demonstrerar värdet av nordiska perspektiv. Annars är det värt att notera att publicerade nordiska karteringar ofta är av rätt så preliminär karaktär samt att undersökningar som sägs vara nordiska egentligen inte lämnar prov på mer heltäckande nordisk kartering.³³

Som ovan understrukits återstår nästan allt att göra då det gäller den mellanspråkliga språkgeografin, som aktualiseras när nordiska språk talats vid sidan av samiska och finska. Att det ryms många spännande och utmanande uppgifter här visar den ovannämnda kartläggningen av ord för 'renko' (Dahlstedt 1982) och den kartering av konkurrerande samiska och nordiska ord som återfinns i Dahlstedt (1950). Jfr även, för att nu bara ta ytterligare några exempel, skidterminologin på nordskandinaviskt område hos Dalen (1996, 1997), och ord för 'sik, siklöja' inom samma område hos Edlund (2010b; där dock inga kartor finns). För mer övergripande, och problematiserande, perspektiv på nordskandinavisk mellanspråklig språkgeografi se Kusmenko (2008).³⁴

På syntaxforskningens område har under senare år tagits viktiga initiativ, med samverkan över nationsgränserna.³⁵ Inom ScanDiaSyn-projektet (Scandinavian Dialect Syntax; se <http://uit.no/scandiasyn/scandiasyn/scandiasyn/>) finns förutsättningar att skapa dynamiska kartor som visar kovaria-

³² I tidigare forskning finns åtskilliga exempel på att frånvaron av nordiskt perspektiv lett till missbedömningar vid tolkningarna. Fortelius (1966 s. 308 ff., med bil. 8, karta 2) exempelvis har i översättningen av Guido de Columnas' *Historia destructionis Troiae* (*Historia Trojana*) från 1529 funnit ett par belägg för pronomenet *han* i betydelsen 'man'. För att klarlägga formens språkgeografi karterar författaren *han* 'man' i Sverige och Finland, och finner att detta är ett företrädesvis östligt nordiskt ord. Ett bohuslänskt belägg står på Fortelius' karta isolerat, och sägs vara osäkert. En nordisk kartläggning visar dock att formen också finns väl belagd på nordsvenskt område samt i norska dialekter, varigenom det bohuslänska belägget ju inte alls blir särskilt isolerat. Slutsatsen blir att vi här har att göra med ett språkdrag som i själva verket snarast haft en vidsträckt skandinavisk utbredning (jfr Maj Reinhammar 1997 s. 58 f., Westberg 2004 s. 84 f. och Hellevik 1979 s. 48 f.).

³³ Att även vidsträcktare europeiska perspektiv kan avkasta intressanta resultat visar arbetet inom ALE (*Atlas Linguarum Europae*).

³⁴ Jurij Kusmenko argumenterar sålunda för att en rad nordiska drag – samnordiska drag, såsom förlusten av prefix, framväxten av verbens *s(k)*-former m.fl., men också senare drag, såsom framförställning av genitivattribut samt vokalbalans och vokalharmoni – kan förklaras som resultaten av samiskt substrat.

³⁵ På syntaxområdet finns även Edisyn, the European Dialect Syntax Project i Amsterdam, som bl.a. syftar till att utveckla en närmare samverkan mellan olika dialektsyntaktiska projekt i Europa. Jfr Kunst & Barbiers (2010 s. 401 ff.), Kortmann (2010 s. 837 ff.) och Rabanus (2011 s. 49 f.).

tion mellan olika grammatiska fenomen. Den typ av »user-defined mapping» som kan skapas genom Nordic Dialect Corpus (se Johannessen et al. 2009; jfr om korpusen även Johannessen & Garbacz 2011) behandlas av Rabanus (2011); hans Fig. 15 återger en arbetskarta baserad på korpusens material. Karteringen har stor potential. Läget för den syntaxgeografiska forskningen, som varit eftersatt, ser ut att kunna förbättras avsevärt.

Därmed är jag på ett naturligt sätt inne på de möjligheter som datortekniken ger. Datorteknik har självfallet på nordiskt område, alldeles som på den europeiska kontinenten, kommit till användning, men man får konstatera att den språkgeografiska forskningen ännu inte synes ha utnyttjat denna tekniks hela potential. Tidiga initiativ togs av artikelförfattaren genom uppbyggnaden av den språkgeografiska databasen Diabas (se Edlund 1988)³⁶ och av Inger Larsson (1988) som utvecklade en persondatorstödd språkgeografi. Signifikativt nog är dock ännu så länge dialektometriska studier sällsynta på nordiskt område, men de finns (t.ex. Hansson 1995) och ger mersmak. Nya infallsvinklar och frågeställningar finns i studier av Benedikte Tranvåg Tobiassen (2006), med dialektometri tillämpad på norska dialekter, och Charlotte Gooskens (2006; jfr Gooskens & Beijering 2007), som studerar internordisk språkförståelse ur ett dialektperspektiv. Jfr allmänt beträffande dialektometrin Hans Goebel (2010 s. 433 ff., med litt.) och jfr Rabanus (2011).

I detta sammanhang vill jag lyfta fram några metodologiskt viktiga arbeten av Therese Leinonen (2008, 2010) som studerar vokaler i den nutida talade svenskan och redovisar resultaten på en mängd kartor. Materialet har, som redan nämnts, hämtats från SweDia2000. På språkdragsnivå illustreras en förändring som innebär att yngre talare uttalar främre mellanvokaler i ord som *dör*, *lär* och *leta* öppnare än äldre talare. På språkartsnivå analyseras vokaler med dialektometrisk metod. Man kan här se att dialekterna bildar ett kontinuum men man ser också konturerna av de dialektområden som återfinns i de traditionella presentationerna av svenska dialekter. Den intresseväckande studien visar de möjligheter som en teknologi i framkant kan erbjuda.

Det skall till sist även noteras att det internationellt sett finns ett allt starkare intresse för prosodins areella variation (se Gilles & Siebenhaar 2010). Här finns enastående utmaningar också på nordiskt område, vilket inte minst Tomas Riads forskning med dess intresseväckande pannordiska perspektiv visat (t.ex. Riad 1998, 2000a, 2000b, 2010).

³⁶ I Diabas finns inlagda cirka 300 000 nordiska ord rörande terränger, växter, fordon m.m. En del kartor som framtagits inom projektet har publicerats, t.ex. i Edlund (1991), Svahn (1991), Rönkä (1993), Westum (1999) och Bihl (2001). Åtskilliga andra fenomen finns karterade och kommenterade men är ännu inte publicerade, medan åter andra endast finns i orddatabasen. Karteringen bygger på 6 000 nordiska koordinatpunkter.

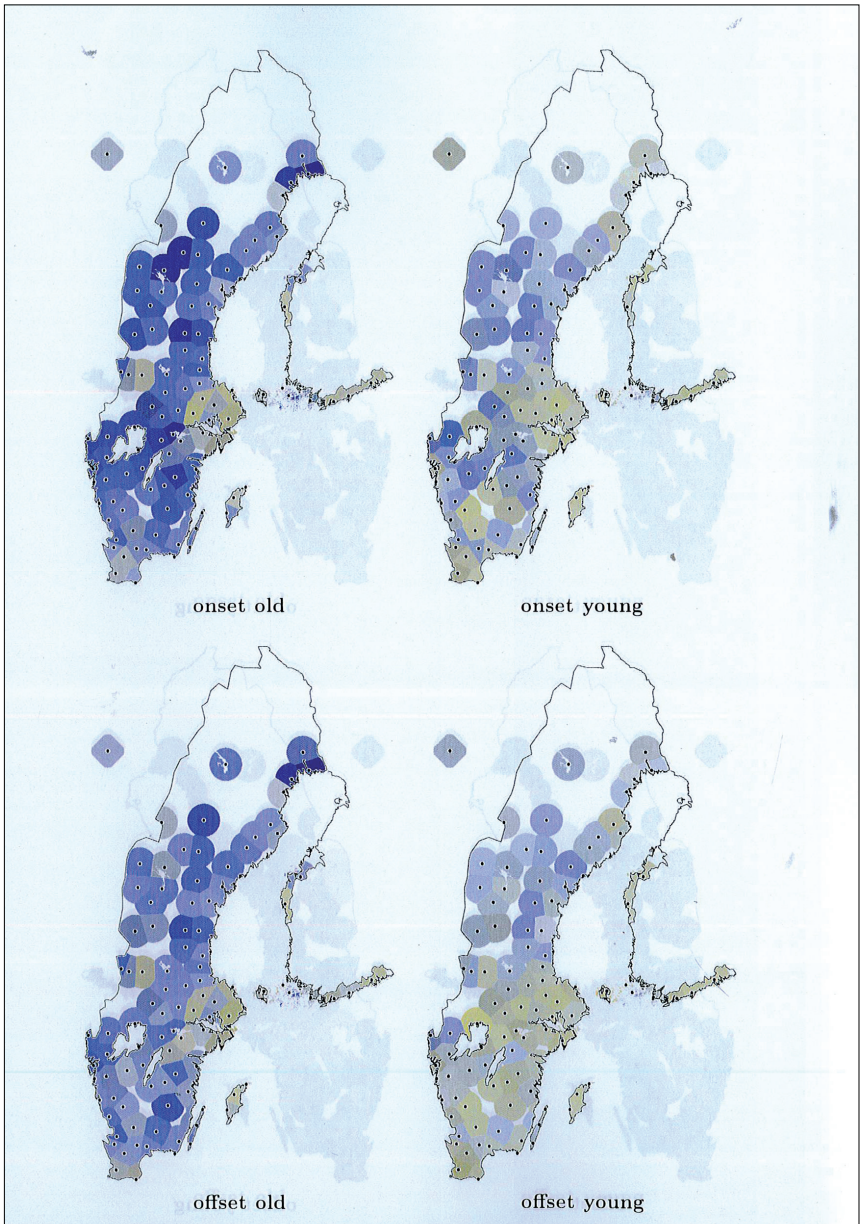

Fig. 14. Therese Leinonens undersökning (2010) av uttal av de svenska vokalerna visar att en yngre generation talare av svenska uttalar främre mellanvokaler i ord som *dör*, *lär* och *leta* öppnare än den äldre generationen. I avhandlingens figur C9 visas uttalet av vokalen i ordet *lär* hos (a) äldre och (b) yngre talare. En ljusare färg indikerar öppnare uttal. På kartan till vänster ser man hur det öppnare uttalet spridits bland yngre talare och att skillnaderna mellan olika delar av det svenska språkområdet minskat.

7.2. Tolkning av språkkartan – en diskussion på basis av nordisk empiri som kan fördjupas

Den språkgeografiska forskningen söker som vi sett av denna översikt med kartan som metodiskt hjälpmedel dels fastlägga språkliga företeelsers geografiska utbredning, dels, på grundval av detta, bidra till förklaringen av företeelsernas uppkomst, sammanhang och karaktär. Detta är den allmänt accepterade definitionen av språkgeografi. Översikten här visar att den nordiska språkgeografien förvisso tagit fram många hundra språkkartor men att orsakssammanhangen inte diskuterats så djupt som man kanske kunde förvänta sig. Alltför sällan har exempelvis sociolingvistiska perspektiv integrerats i analysen.³⁷ Där sådana anläggs, tillförs analysen verkligen något väsentligt. Man kunde här nämna t.ex. Widmarks (1994a, 1994b, 2001, 2010) diskussion av skilda problem i nordisk språkhistoria och språkgeografi, där begrepp som prestige och identifikation ingår i tolkningsarsenalen. I somliga fall har det sociolingvistiska anslaget här ett uppenbart förklaringsvärde, såsom beträffande nasalassimilationerna där Widmark resonerar kring denna nordiska språkförändring utifrån olika stabiliseringsfaser och därmed problematiserar resonemanget om östligt och västligt i Norden. Mer problematiska är då resonemangen om den s.k. Birkasvenskan/Hedebynordiskan (jfr not 11). En potential för analys av språkkartor finns även inom ramen för teorin om dialektala övergångar, en teori som Bihl (2001) praktiserat men som borde utprövas också på material från andra dialektområden.

Språkkartor ger också som vi sett många gånger forskaren viktiga redskap att lösa kniviga forskningsuppgifter. En kartering kan, som demonstreras i Moberg (1944), sålunda bidra till att lösa språkhistoriska problem. Kartor kan också hjälpa forskare att »bena upp» materialet för etymologisk bedömning, såsom visas i Jansson (1936) och Edlund (1990). På ordkartor kan dessutom ljudförändringar synliggöras, och krafter och motkrafter i den språkliga förändringen illustreras därigenom, vilket exemplifieras flerstädes i Lindqvists (1947) och Bensons (1965–70) atlasarbeten över sydväst-svenskt resp. sydsvenskt språkområde men också av Zetterholm (1940a) för *fähus* 'ladugård', Ekenvall (1946) för *tyrel*, *törel* 'kärnstav', Dahlstedt (1950) för *odbär* 'odon', Möller (1974) för *svinegel* 'svinstia' och Edlund (1991) för *idissla*.

Då det gäller diskussion av möjliga tolkningar av dialektgeografiska kartor tillförs forskningen genom karteringarna ett rikt material, där grundläggande frågor om utbredningsmönster relaterade till fenomenens ålder, om bakgrunden till likartade utbredningsmönster etc., kan diskuteras. Men sådana bidrag har hittills varit sällsynta i nordisk forskning.

³⁷ I isländsk språkgeografisk forskning finns som vi sett tidigt sociolingvistiska inslag, vilket gör den metodologiskt intressant.

En fråga som internationellt är mycket uppmärksammas rör stabiliteten i de gränslinjer som uppvisas genom en ljudgeografisk eller formgeografisk kartering i relation till de gränslinjer som uppvisas genom en ordgeografisk kartering. Vissa forskare har menat att ordgeografin står på en yngre nivå än ljud- och formgeografin gör. Konkreta undersökningar rörande större nordiska områden visar emellertid att de utbredningskartor som ordgeografin resulterat i starkt påminner om de ljud- och formgeografiska utbredningskartorna. Natan Lindqvist exempelvis kan i sin kartering (1947; jfr 1948) av det sydvästsvenska dialektområdet bekräfta detta. Även Oskar Bandle (1967) understryker den ordgeografiska forskningens värde för det västliga Nordens vidkommande. Det kan rentav vara så att ordgeografisk kartering har fördelar framför en ljud- eller formgeografisk, eftersom ordgeografin ger möjligheter att komma åt en dynamik i språkssystemet. Disponerar man ett någorlunda stort ordmaterial i en studie kommer nämligen såväl centrala som perifera delar av ordförrådet med, liksom äldre och yngre element (jfr Bandle 1984, 1997).

Nordiska forskare har inte annat än undantagsvis generellt och mer teoretiskt och/eller metodologiskt diskuterat språkgeografiska frågor, även om det, kunde man tycka, finns ypperliga empiriska grundvalar för sådana bidrag. Några inlägg kan dock lyftas fram. Ernst Wigforss' studie (1913–18) avslutas, som ovan nämnts, med en viktig diskussion om dialekternas gruppering och ljudförändringarnas kronologi, en diskussion som aldrig på allvar beaktats av senare språkgeografer. Här finns teoretiskt relaterade problem som tar sin utgångspunkt i en grundligt genomarbetad empiri. Peter Skautrup (1937) behandlar dialektkriterierna och deras värde, där behovet av att skilja på arkaismer och novationer understryks och författaren försöker sig på att »vikta» dialektkriterier. Även om viktningen nog i sig kan diskuteras, tillförs språkgeografin tankeväckande dimensioner med Skautrups utredning.³⁸ David Kornhalls undersökning (1968) diskuterar utifrån en innovativt framställd karta på ett intressant sätt spridningsförhållanden med utgångspunkt i ordens kommunikationsvärde. Också andra arbeten från den nordiska språkgeografin hade kunnat lyftas fram såsom teoretiskt och/eller metodologiskt förebildliga, men det är inte särskilt många.

*

En genomgång av det nyligen utkomna internationella översiktsverket Lameli, Kehrein & Rabanus (eds. (2010)) visar att den språkgeografiska forskningen på nordiskt område vilar på en solid empirisk grund. På basis av alla de kartor som tagits fram här finns en grundval för en utveckling av forsk-

³⁸ En del av de tankar som finns här dryftas även i Girnth 2010 s. 98 ff. men också på andra ställen i den aktuella samlingsvolymen.

ningsområdet, där inte minst datortekniken har potential. Behovet av mer övergripande atlasverk kvarstår, som vi sett, liksom av brett anlagda dialektometriskas undersökningar som kan utgå från de många konkreta studier som föreligger publicerade. I det nämnda översiktsverket finns dessutom många uppslag till fördjupande studier på areallingsvistikens område, inte minst sådana som har tvärvetenskapliga utgångspunkter. Man kan med andra ord se positivt på områdets utvecklingsmöjligheter. En förutsättning är dock att forskningsområdet framgent attraherar också yngre forskare som inser alla dess möjligheter.

Litteratur

- Alhback, Ragna, 1945: Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 300. Folklivsstudier 1.)
- Alfvegren, Lars, 1958: *r*-genitiv och *are*-komposition. Formhistorisk undersökning på grundval av svenska dialekter och ortnamn. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 10.)
- Andersen, Poul, 1958: Fonemsystemet i Østfynsk på Grundlag af Dialekten i Revninge Sogn. København. (Universitets-jubilæets danske samfunds skrifter 379; Udvalg for folkemaals publikationer. Serie A14.)
- 1965: Dialektforskningen. I: Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede. Udgivet af Selskab for nordisk filologi. S. 85–126.
- 1968: Dänische Mundartforschung. I: Zeitschrift für Mundartforschung. Beihefte. Neue Folge 6 (= Ludwig Erich Schmitt (red.): Germanische Dialektologie. Festschrift für Walther Mitzka zum 80. Geburtstag). S. 319–347.
- 1974: Hvirvel og Vridel: Et ordgeografisk Tolkingsforsøg I: Poul Andersen et al. (red.), Festschrift til Kristian Hald. Navneforskning, dialektologi, sproghistorie på halvfjerdsårsdagen 9.9.1974. (Navnestudier 13.) S. 185–204.
- Arboe, Torben, 2011: Jysk Ordbogs kartografiske udviklingsproces. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik & Maj Reinhammar. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 71–81.
- Arboe Andersen, Torben & Karen Margrethe Pedersen, 1996: Høvd, hvoddem, åvending – og andre ord for forpløjning. I: Ord og Sag. Institut For Jysk Sprog- og Kulturforskning 16. S. 12–28.
- Kristján Árnason, 1987: Icelandic Dialects Forty Years Later. The (non) survival of some Northern and South-Eastern features. I: Pirkko Lilius & Mirja Saari (eds.), The Nordic Languages and Modern Linguistics 6. S. 79–92.
- 2005: Islensk tunga, 1. Hljóð. Handbók um hljóðfræði og hljóðkerfisfræði. Reykjavík.
- 2011: Standards, varieties and phonological variation in Faroese and Icelandic. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik & Maj Reinhammar. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 11–30.
- & Höskuldur Þráinsson, 2003: Fonologiske dialekttræk på Island. Generationer og geografiske områder. I: Gunnstein Akselberg, Anne Marit Bødal & Helge Sandøy (red.), Nordisk dialektologi. [Sjuande nordiske dialektologkonferansen.] S. 151–196.

- Atlas över svensk folkkultur. 1. Materiell och social kultur, Sigurd Erixon (red.). Uppsala 1957.
- Atlas över svensk folkkultur. 2, Sagen, tro och högtidssed utg. under medverkan av Dialekt- och folkminnesarkivet, Åke Campbell & Åsa Nyman (red.). 1, [Kartor]; 2, [Kommentar]. Uppsala 1976.
- Aune, Kolbjørn, 1976: Sledenemningar. Ordgeografisk studie med kart. Oslo–Bergen–Tromsø. (Skrifter frå Norsk målførearkiv 32.)
- Bandle, Oskar, 1967a: Studien zur westnordischen Sprachgeographie. Haustiierterminologie im Norwegischen, Isländischen und Färöischen. A. Textband. København. (Bibliotheca Arnamagnæana 28.)
- 1967b: Studien zur westnordischen Sprachgeographie. Haustiierterminologie im Norwegischen, Isländischen und Färöischen. B. Kartenband. København. (Bibliotheca Arnamagnæana. Supplementum 4.)
- 1973: Die Gliederung des Nordgermanischen. Basel–Stuttgart. (Beiträge zur nordischen Philologie 1.) [Reprint der Erstauflage mit einer Einführung von Kurt Braunmüller. Tübingen & Basel 2011. (Beiträge zur nordischen Philologie 47.)]
- 1984: Nordisk dialektgeografi. Problem og metoder. I: Mot-skrift. Arbeidsskrift for språk og litteratur 1984/2. S. 44–105.
- 1997: Islandsk dialektgeografi. Problem og resultat. I: Úlfar Bragason (red.), Íslensk málsgaga og textafræði. S. 9–21.
- Beito, Olav T., 1968: Utsyn over norsk målføregransking. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 91. S. 148–158.
- Hreinn Benediktsson, 1961–62: Icelandic Dialectology. Methods and Results. I: Lingua Islandica – Íslensk tunga 3. S. 72–113.
- Bennike, Valdemar & Marius Kristensen, 1898–1912: Kort over de danske Folke-mål med Forklaringer. København.
- Benson, Sven, 1951: Studier över adjektivsuffixet *-ot* i svenskan. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 8.)
- 1965–70: Südschwedischer Sprachatlas. 1–4. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 15.)
- 1968: Die Erforschung der Schwedischen Mundarten. I: Zeitschrift für Mundartforschung. Beihefte. Neue Folge 6 (= Ludwig Erich Schmitt (red.): Germanische Dialektologie. Festschrift für Walther Mitzka zum 80. Geburtstag). S. 348–368.
- Bihl, Björn, 2001: Möten i dialektalt gränsland. Dialektala övergångar genom Närke. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 53.)
- Boström Andersson, Rut, 1996: Folkliga fågelnamn. Artnamn för beckasinfåglar i nordiska språk. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:26.)
- Brink, Stefan, 1990: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)
- Broberg, Richard, 2001: Språk- och kulturgränser i Värmland. En översikt och några synpunkter. [Ursprungligen utg. 1973.] Uppsala.
- Bruce, Gösta, 2010: Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodier och uttal. Lund.
- & Eva Gårding, 1978: A prosodic typology for Swedish dialects. I: Nordic Prosody. Papers from a symposium. (Travaux de l'Institut de linguistique de Lund 13.) S. 219–228.
- Brøndum-Nielsen Johs., 1951: Dialekter og Dialektforskning. 2 uppl. [Första gången utg. 1927.] København.
- Chambers, J. K. & Peter Trudgill, 1998: Dialectology. 2nd edition. Cambridge.

- Chapman, Kenneth G., 1962: Icelandic-Norwegian Linguistic Relationships Oslo–Bergen. (Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap. Suppl. 7.)
- Christiansen, Hallfrid, 1946–48: Norske dialekter. Oslo.
- Dahl, Östen & Lars-Erik Edlund (utg.), 2010: Språken i Sverige. Stockholm. (Sveriges Nationalatlas.)
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1950: Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess grannndialekter. 1. Allmän inledning. Ord och betydelser. A. Text; B. Kartor. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A 7:1.)
- 1955: Efterledsapokope i nordsvenska dialekter. En morfo-fonologisk studie. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 11.)
- 1958a: Íslenzk mállýskulandafræði. Nokkrar athugarnir. I: Skírnir 132. S. 29–63.
- 1958b: Ísländsk dialektgeografi. Några synpunkter. I: Scripta Islandica. Ísländska sällskapets årsbok 9. S. 5–33.
- 1962: Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess grannndialekter. 2. Kvantitet. Apokope. A. Text; B. Kartor och tabeller. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A 7:2.)
- 1972: Svensk dialektgeografi. Dess metoder och uppgifter. Förra hälften. Umeå. (Publication University of Umeå, Department of General Linguistics 3.) 3 uppl.
- 1982: Ord för 'renko' i nordsvenska dialekter. En studie i mellanspråklig ordgeografi. I: Karl-Hampus Dahlstedt, Åke Hansson, Siiri Sahlman-Karlsson (& Marianne Nejati) (red.), Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien. Studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 26.) S. 21–66.
- Dalen, Arnold, 1984: Trøndelag. Eit ordgeografisk brytingsområde I: Mot-skrift. Arbeidsskrift for språk og litteratur 1984/2. S. 106–117.
- 1985: Nemningar for 'opphovning og smerte i handleden'. I: Tove Bull & Anton Fjeldstad (red.), Heidersskrift til Kåre Elstad. S. 208–217.
- 1988: Ordgeografiske problem i samband med nokre insektnamn. I: Andreas Bjørkum & Arve Borg (red.), Nordiske studiar. Innlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen 1986. S. 285–301.
- 1991: Nemningar på 'spiker' i germanske språk. Problem ved ei onomasiologisk kartlegging I: 4. Nordiske Dialektologkonference Askov Højskole 12.–16. august 1990. Conferenceforedrag. (Danske folkemål 33.) S. 301–306.
- 1996: Låm, anddor og meidd. Om nemningar på skispetet I: Bent Jul Nielsen & Inge Lise Pedersen (red.), Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996. S. 65–72.
- 1997: På ski og andor. Nordisk skiterminologi I: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Forhandlingar 1997. S. 103–121.
- 2008.: Trøndermåla frå vår tid og tilbake til reformasjonen. Ordtilfanget. I: Trøndersk språkhistorie. Språkforhold i ein region. S. 227–249.
- Delsing, Lars-Olof, 2003: Syntaktisk variation i nordiska nominalfraser I: Øystein Alexander Vangsnes, Anders Holmberg & Lars-Olof Delsing, Dialektsyntaktiska studier av den nordiska nominalfrasen. (Tromsø-studier i språkvitenskap 22.) S. 11–64.
- Eaker, Birgit, 1993: Adjektivet *grann* i svenska dialekter. En semantisk och dialektgeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 21.)

- 2001. Svensk dialektgeografisk forskning – historik, nuläge och framtidsperspektiv. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2001. S. 7–23.
- Edlund, Lars-Erik, 1988: Nordsverige i språkgeografisk belysning. Datamaskinell dialektgeografi. I: Andreas Björkum & Arve Borg (red.), Nordiske studiar. Innlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen 1986. S. 223–261.
- 1990: Några svenska och norska namn på mjölkörten, *Chamaenerion angustifolium*. Namngivningsmotiv och några etymologier I: Sigurd Fries (red.), Om växtnamn. Tio föredrag vid växtnamnssymposiet i Umeå den 6–7 december 1988. (Nordsvenska 6.) S. 129–152.
- 1991: Svenska dialekters ord för 'idissla'. I: 4. Nordiske Dialektologkonference Askov Højskole 12.–16. august 1990. Konferenceredrag. (Danske folkemål 33.) S. 319–330.
- 2002: The contribution of Nordic dialectology to language history. I: Oskar Bandle, Kurt Braunmüller, Ernst Håkon Jahr, Allan Kärker, Hans-Peter Naumann, Ulf Teleman (eds.), *The Nordic languages: An international handbook of the history of the North Germanic languages*. 1. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.1.) S. 282–303.
- 2010a: Mapping the North Germanic languages. I: Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (eds.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2. Language Mapping. S. 203–237.
- 2010b: Siken i folklig tradition och dialekt. En studie av folkliga taxonomier och språk i möten. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2010. S. 49–80.
- u.u.: Mellan väst och öst. Det jämtska språkområdet över tid ur ett nordiskt perspektiv. I: Olof Holm (red.), *Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645*. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 75.)
- Einarsson, Stefán, 1932a: Icelandic Dialect Studies 1. Austfirðir. I: *Journal of English and Germanic Philology* 31. S. 537–572.
- 1932b: Um mál á Fljótsdalshéraði og Austfjörðum 1930. I: *Skirnir* 106. S. 33–54.
- Ejder, Bertil, 1969: Dagens tider och måltider. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 19.)
- Ejlskjær, Inger, 1993: *Danish Dialect Research*. København.
- 1999: *strippe* og andre ord for malkespand i danske dialekter. I: *Danske folkemål* 41 1999. S. 17–33.
- Ekenvall, Verner, 1942: De svenska ortnamnen på hester. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 1.)
- 1946: Kärnstavens benämningar på svenskt språkområde. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 1946. S. 58–80.
- Eklund, Gerd, 1991: Vrist – brist – rist. Utvecklingen av gammalt uddljudande wr i nordiska, särskilt svenska, dialekter. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 17.)
- Elmevik, Lennart 2010: Till diskussionen om en birkasvenska/hedebynordiska. I: Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Utg. av Maj Reinhammar under medverkan av Lennart Elmevik, Staffan Fridell, Mats Thelander & Henrik Williams. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) S. 137–144.
- 2011: Sv. och no. dial. *ō* som motsvarighet till urnord. *au*. Till diskussionen om den s.k. birkasvenskan. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik & Maj Reinhammar. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 103–111.
- Eriksson, Manne, 1943: Hjäll och tarre samt andra ord för översäng och övervåning. Ett ordhistoriskt och ordgeografiskt bidrag till sängens och bostadens historia i

- Norden. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 4.)
- Erlandsson, Birgitta, 1972: Om växlingen u – o i ord av typen no. bru – sv. bro. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 22.)
- Sverrir Páll Erlendsson, 1973: Íslenzk bjúgnaorð. Mállýskufraeðileg athugun. Ötryckt BA-avhandling, Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Espegaard, Arne, 1995a: Nogle Nordjyske mål. Sproghistorie og dialektgeografi 1. Hjørring.
- 1995b: Nogle Nordjyske mål. Sproghistorie og dialektgeografi 2. [Dialektkort.] Hjørring.
- Forner, Lars, 1945: De svenska spannmålsmåttén. En ordhistorisk och dialektgeografisk undersökning. Uppsala. (Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 1.)
- Fortelius, Bertel, 1966: Historia Trojana eller Troya Borgdzs Chrönea. Studier över språk och stil i en svensk 1500-talstext. 1. Förhållandet till den latinska förlagan. Lokalisering av språkformen. (Åbo &) Helsingfors. (Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi 20.)
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på -ryd i Småland. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Fries, Sigurd, 1957: Studier över nordiska trädnamn. Uppsala. (Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 3.)
- 1964: Stätt och stätta i Norden. Ett verbalabstrakts betydelseutveckling och ett bidrag till studiet av hägnadsterminologien. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 13.)
- Geijer, Herman & Erik Holmkvist, 1930: Några drag ur Västmanlands språkgeografi. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 1929. S. 1–27.
- Gilles, Peter, & Beat Siebenhaar, 2010: Areal variation in prosody. I: Peter Auer & Jürgen Erich Schmidt (eds.), *Language and Space. An international Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1. Theories and Methods. S. 786–804.
- Girnth, Heiko, 2010: Mapping language data. I: Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (eds.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2. Language Mapping. S. 98–121.
- Goebel, Hans, 2010: Dialectometry and quantitative mapping. I: Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (eds.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2. Language Mapping. S. 433–457.
- Gooskens, Charlotte, 2006: Internordisk sprogforståelse i et dialektperspektiv. I: Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen (red.), 11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog. Århus 2006. (http://www.let.rug.nl/~gooskens/pdf/publ_MUDS_2007a.pdf; hämtad 26 juni 2011.)
- & Karin Beijering, 2007: Kan danskere identificere nordiske dialekter? I: Torben Arboe (red.), *Nordisk dialektologi og sociolingvistik. Foredrag på 8. Nordiske Dialektologikonference Århus 15.–18. august 2006*. S. 136–146.
- Björn Guðfinnsson, 1946: Mállýzkur. 1. Reykjavík.
- 1947: Breytingar á framburði og stafsetningu. Reykjavík.
- 1964: Mállýzkur. 2. Um íslenzkan framburð. Ólafur M. Ólafsson og Óskar Ó. Halldórsson unnu úr gögnum höfundar og bjuggu til prentunar. Reykjavík. (Studia Islandica 23.)
- Guðmundsson, Helgi, 1969: Fuglsheitið jaðrakan I: Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969. S. 364–386.
- Gårding, Eva, 1982: Swedish Prosody. Summary of a Project. I: *Phonetica* 39. S. 288–301.

- & Per Lindblad, 1973: Constancy and variation in Swedish word accent patterns. I: Working papers 7. (Phonetic Laboratory, Lund University.) S. 36–110.
- Götlind, Johan 1934: Västergötlands dialekter och landskapets bebyggelse. Ett bidrag till frågan om de svenska dialekternas ålder. I: *Acta Philologica Scandinavica* 9. S. 246–264.
- (& Samuel Landtmanson): 1940–1950: Västergötlands folkmål. 1–5. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 6.)
- Hagström, Björn, 1967: Ändelsevokalerna i färöiskan. En fonetisk-fonologisk studie. Stockholm. (*Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology* N.S. 6.)
- Hallén, Karin, 2001: Franskt i svensk tappning. Studier över franska lånord i svenska dialekter. Uppsala. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet. Dialektavdelningen A:28.)
- Hansson, Åke, 1969a: Fonematiska studier i skånska dialekter. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 19.)
- 1969b: Fonemgeografisk och fonemhistorisk forskning. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie B 5.)
- 1995: Nordnorrländsk dialektatlas. 1. Text. 2. Kartor. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A, Dialekter 11.)
- Harling-Kranck, Gunilla, 1981: De finlandssvenska dialekternas regionala indelning. Förslag till gränsdragningar I: Bengt Loman (red.), *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo akademi forskningsinstitut 64.)* S. 65–80.
- (red.), 1998: Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio prov på dialekter i Nyland, Åboland, Åland och Österbotten. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 610.)
- Haugen, Einar, 1976: *The Scandinavian Languages. An Introduction to their History.* (The great languages.) London.
- 1984: *Die skandinavischen Sprachen. Eine Einführung in ihre Geschichte.* Vom Verfasser durchgesehene, umgearb. und erw. Aufl. Hamburg.
- & Thomas L. Markey, 1972: *The Scandinavian Languages. Fifty years of Linguistic Research (1918–1968).* (*Janua linguarum. Series Practica* 154.) The Hague–Paris.
- Hedblom, Folke, 1945: De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 2.)
- Hellberg, Lars, 1950: Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn 1. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 6.)
- Helleland, Botolv & Eric Papazian, 1973: *Norske målføre. «Oss sei oss, oss.» Lærestoff og tekster til serie på 10 program om norske målføre.* Oslo.
- Hellevik, Alf, 1979: *Språkrøkt og språkstyring. Eit utval av artiklar.* Oslo.
- Hesselman, Bengt, 1936: Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling. I: *Ordgeografi och språkhistoria. Bidrag från Nordiska seminariet vid Uppsala universitet. (Nordiska texter och undersökningar 9.)* S. 127–162.
- Hoff, Ingeborg, 1946: Skjetvemålet. Utsyn over lydvoiksteren i målet i Skiptvet i Østfold i jamføring med andre østfoldske mål. Oslo. (Skrifter. Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II, Hist.-Filos. Klasse 1946:1.)
- 1960: *Norsk dialektatlas. I: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 19. S. 595–622.
- 1968: *Norwegische Mundartforschung. I: Zeitschrift für Mundartforschung. Beihefte. Neue Folge* 6 (= Ludwig Erich Schmitt (red.): *Germanische Dialektologie. Festschrift für Walther Mitzka zum 80. Geburtstag.* S. 398–458. [Omtryckt i Olav T. Beito, Arnold Dalen & Hallvard Magerøy (red.), *Opphav og samband.*

- Utgreiingar om norske målføre. Heidersskrift til Ingeborg Hoff på 70-årsdagen 15. november 1981. (Skrifter frå Norsk Målførearkiv 36). S. 279–339.]
- Holm, Gösta, 1958: Syntaxgeografiska studier över två nordiska verb. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1958:1; Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 4.)
- Holmberg, Bengt, 1946: Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 4.)
- Holmberg, Karl Axel, 1969: De svenska tuna-namnen. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 12.)
- Høeg, Ove Arbo, 1974: Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Kristín Indriðadóttir, 1972: Kattaorð í íslenzku. Otryckt BA-avhandling, Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Ivars, Ann-Marie, 1988: Närpesdialekten på 1980-talet. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 70; Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 552.)
- 2007: Svenskan i Finland. I: SFV-kalendern 121. S. 27–38.
- Jahr, Ernst Håkon (red.), 1990: Den store dialektboka. Oslo.
- Jansson, Valter, 1936: Orden harv, härv I: Ordgeografi och språkhistoria. Bidrag från Nordiska seminariet vid Uppsala universitet. (Nordiska texter och undersökningar 9.) S. 1–33.
- 1951: Nordiska vin-namn: En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- Jenstad, Tor Erik, 2001: Ein repetis i obligadur. Folkemusikkterminologi i norske dialekter; med vekt på feletradisjonen. Oslo.
- Jespersen, Svend, 1931: Staldnavne. I: Danske Folkemaal 4. S. 97–112.
- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor Anders Åfarli & Øystein Alexander Vangsnes, 2009: The Nordic Dialect Corpus – an Advanced Research Tool. I: Kristiina Jokinen & Eckhard Bick (eds.): Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009. Tartu. NEALT Proceedings Series, vol. 4. S. 73–80.
- Johannessen, Janne Bondi & Piotr Garbacz, 2011: Fältarbete med Nordic Dialect Corpus. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik & Maj Reinhammar. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 169–176.
- Margrét Jónsdóttir, 1974: Þrjú tvíkynja orð í íslenzku. Nokkrar athuganir. Otryckt uppsats (»ritgerð í íslensku»), Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Jonsson, Hans, 1966: Nordiska ord för vattensamling. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 16.)
- Jón Aðalsteinn Jónsson, 1953: Lítill athugun á skafftíðskum mállýzkuatriðum I: Afmæliskveðja til próf. dr. phil. Alexanders Jóhannessonar [...] 15. júlí 1953 [...]. S. 139–150.
- Sigurður Jónsson, 1976: Um *hérnana* og *þarnana* í íslensku. Otryckt BA-avhandling, Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Jysk Ordbog. Dels tryckt utgåva A-ank (1970–79), dels internetutgåva www.jyskordbog.dk (2000–). Århus.
- Ásdís Káradóttir & Hallgrímur J. Ámundason, 1999: Um málmörk íslenskrar tungu á tuttugustu öld. I: Mímir. Blað félags stúdenta í íslenskum fræðum 47. S. 10–21.
- Kehrein, Roland, Alfred Lameli & Stefan Rabanus, 2010: Introduction. I: Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (eds.), Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Vol. 2. Language Mapping. S. XI–XXII.

- Kirk, John M., Stewart Sanderson & John David Allison Widdowson (eds.), 1985: *Studies in Linguistic Geography. The Dialects of English in Britain and Ireland*. London.
- Kornhall, David, 1968: *Sydsvenska fisknamn*. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 18.)
- Kortmann, Bernd, 2010: Areal variation in syntax. I: Peter Auer & Jürgen Erich Schmidt (eds.), *Language and Space. An international Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1. Theories and Methods. S. 837–864.
- Kristensen, Marius, 1924: Oplysninger om islandske dialektforskelle. I: *Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag den 5 november 1924*. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 175.) S. 295–302.
- Kunst, Jan Pieter & Sjef Barbiers, 2010: Generating maps on the internet. I: Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (eds.): *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2. Language Mapping. S. 401–415.
- Kusmenko, Jurij, 2008: Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen. Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte. Berlin. (Berliner Beiträge zur Skandinavistik 10.)
- Lameli, Alfred, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (eds.) 2010: *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2. Language Mapping. Berlin–New York.
- Larsen, Amund B., 1892: Oversigtskart over visse dialektfænomeners udbredelse i Kristianssands stift. (Fremlagt i den historisk-filosofiske klasse 16. sept. 1892.) I: *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1892*. Christiania.
- 1897: *Oversigt over de norske Bygdemål med et Kart*. Kristiania.
- Larsson, Inger, 1988: Tåtmjolk, tätgräs, surmjolk och skyr. En datorstödd ordgeografisk studie över nordiska ord rörande äldre tiders mjölkhushållning. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology N.S. 18.)
- Leinonen, Therese, 2008: Factor analysis of vowel pronunciation in Swedish dialects. I: *International Journal of Humanities and Arts Computing* 2(1–2). S. 189–204.
- 2010: *An Acoustic Analysis of Vowel Pronunciation in Swedish Dialects*. Groningen. (Groningen dissertations in linguistics 83.)
- Linde, Gunnar, 1951: *Studier över de svenska sta-namnen*. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
- Lindqvist, Natan, 1947: *Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning*. 1–2. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 2.)
- 1948: Om språkgeografi. Ett genmäle och några upplysningar. I: *Arkiv för nordisk filologi* 65. S. 272–285.
- Långström, Tage, 1955: *Svenska fordonstermer*. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning utgivet av Styrelsen för Meijerbergs institut vid Göteborgs universitet 10.)
- Markey, Thomas L., 1969: The verbs *varda* and *bliva* in Scandinavian. With Special Emphasis on Swedish. Uppsala. (Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensis 7.)
- Markström, Herbert, 1954: Om utvecklingen av gammalt *ǣ* framför *u* i nordiska språk. 1–2. Text, Kartbilaga. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 2.)
- Melefors, Evert, 1983: *Byngen, Smissen och Listar. Inbyggarbeteckningar och husbondenamn på Gotland*. 1. Typologi och ordbildning. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 13.)

- Meyer, Ernst A., 1937, 1954: Die Intonation im Schwedischen. 1, 2. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian Philology 10, 11.)
- Moberg, Lennart, 1944: Om de nordiska nasalassimilationerna *mp > pp*, *nt > tt*, *nk > kk* med särskild hänsyn till svenskan. Uppsala. (Undersökningar till en atlas över svensk folkkultur. Språkliga serien 1.)
- Modéer, Ivar, 1939: Den nordiska ryssjans ursprung och ålder. Ordstudier. Uppsala & Leipzig. (Uppsala universitets årsskrift 1939: 10.)
- 1946: Studier över slutartikeln i starka feminina. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1946:2.)
- 1953: Norska ordstudier: Två bidrag till fiskets ordgeografi. Uppsala & Wiesbaden. (Uppsala universitets årsskrift 1953:2; Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 1.)
- Møller, Kristen, 1942: Danske Plejtyper. I: Danske Folkemaal 13. S. 42–64.
- 1974: Svineegel – en østdansk stald. Ordet ajle med sideformer. København. (Universitets-jubilæets danske samfunds skriftserie 448; Udvalg for Folkemaals publikationer. Serie B 8.)
- Naert, Pierre, 1968: Die Erforschung des Ostschwedischen. I: Zeitschrift für Mundartforschung. Beihefte. Neue Folge 6 (= Ludwig Erich Schmitt (red.): Germanische Dialektologie. Festschrift für Walther Mitzka zum 80. Geburtstag). S. 369–397.
- Nielsen, Arne, 1956: Sæs og andre ord med tilknytning til staldgulvet. I: Svend Aakjær, Kristian Hald, Aage Hansen & Niels Åge Nielsen (red.), Festskrift til Peter Skautrup. 21. januar 1956. S. 325–334.
- Nielsen, Bent Jul, 1986: Om pronominet *sin* i jysk. I: Danske Folkemål 28. S. 41–101.
- Nielsen, Niels Åge, 1956: Ørentvistens jyske navne. I: Svend Aakjær, Kristian Hald, Aage Hansen & Niels Åge Nielsen (red.), Festskrift til Peter Skautrup. 21. januar 1956. S. 335–349.
- Nordhagen, Rolf, 1951: Lushatt og tyrihjem. De botaniske motiver i nordiske navn på *Aconitum septentrionale*. I: Norge: Tidsskrift for folkelivsgransking/Journal of Norwegian Ethnology 1. S. 79–254.
- Noreen, Adolf, 1881: Dalmålet. 1. Inledning till dalmålet. Stockholm. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 4:1.)
- Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- Nyström, Lars, 2000: *Alg, pytare och skridstång*. Sälvfångstens och säljaktens terminologi i finlandssvenska folkmål. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 623.)
- Stefanía Ólafsdóttir, 1977: Athugun á útbreiðslu orðanna: *bænadagar*, *lághelgar*, *lægri dagar*, *lægri helgar* og *skirdagshelgar*. Otryckt BA-avhandling, Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Papazian, Eric & Botolv Helleland, 2005: Norsk talemål. Lokal og sosial variasjon. Kristiansand.
- Pedersen, Inge Lise, 1988: Binde, pregle, spita, sticka, sy. Udkast til kortlægning af nordisk striketerminologi. I: Andreas Bjørkum & Arve Borg (red.), Nordiske studiar. Innlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen 1986. S. 303–325.
- Petersen, Erik, 1934: De færøske dialekter i nutiden. Manuskript, Landsbókasavn, Tórshavn.
- Pettersson, Gertrud & Christer Platzack, 1976: Översikt över svenska dialektkartor. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie D, Meddelanden 11.)
- Magnús Pétursson, 1974: Les articulations de l'islandais à la lumière de la radio-cinématographie. Paris. (Collection linguistique LXVIII.)

- Rabanus, Stefan, 2011: The State of the Art in Linguistic Cartography. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik & Maj Reinhammar. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 31–52.
- Rasmussen, Ove, 1996: Våbenhus, skriftehus, karnhus. I: Bent Jul Nielsen & Inge Lise Pedersen (red.), Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996. (Udg. af Institut for dansk Dialektforskning.) S. 264–272.
- Reinhammar, Maj, 1973: Om dativ i svenska och norska dialekter. 1. Dativ vid verb. Uppsala. (Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 6.)
- 1997: Norska dialekter i svenskt perspektiv. I: Arnold Dalen (red.), Gransking av norsk mål i hundra år etter Ivar Aasen. Rapport frå faghistorisk seminar i Trondheim 3. og 4. oktober 1996. (Skrifter. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab 1997:3.) S. 49–63.
- 2005: Ord för begreppet 'hos' i äldre svenska och svenska dialekter. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 89.)
- Reinhammar, Vidar, 1975: Pronomenstudier. Uppsala. (Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 7.)
- Riad, Tomas, 1998: Towards a Scandinavian accent typology. I: Wolfgang Kehrein & Richard Wiese (eds.), Phonology and Morphology of the Germanic Languages. (Linguistische Arbeiten 386.) S. 77–109.
- 2000a: Stöten som aldrig blev av – generaliserad accent 2 i Östra Mälardalen. I: Folkmålsstudier 39. [Förhandlingar vid Sjätte nordiska dialektologkonferensen, Karis 12–16 augusti 1998.] S. 319–344.
- 2000b: The origin of Danish stød. I: Aditi Lahiri (ed.), Analogy, Levelling, Markedness. Principles of Change in Phonology and Morphology. (Trends in linguistics. Studies and monograph 127.) S. 261–300.
- 2010: Eskilstuna as tonal key to Danish. I: Proceedings FONETIK 2009. The XXIIth Swedish Phonetics Conference June 10–12, 2009. S. 12–17. (http://www2.ling.su.se/fon/fonetik_2009/012%20riad_fonetik2009.pdf; hämtad 20 juli 2011.)
- Ringgaard, Kristian, 1960: Vestjysk stød. Århus.
- 1978: Recent work in Scandinavian dialectology. A report. I: John Weinstock (ed.), The Nordic Languages and Modern Linguistics 3. S. 10–20.
- Ross, Hans, 1905–09: Norske bygdemaal. 1–17. Christiania. (Videnskabs-Selskabets Skrifter. 2, Historisk-Filosofisk K1.)
- Rostvik, Allan, 1967: Har och harg. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 11.)
- Sæmundur Rögnvaldsson, 1972: Fingurnöfn í íslenzku. Ötryckt »3 stigs ritgerð í íslensku», Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Rönkä, Maj-Len, 1993: Termer för slätter- och skörderedskap. Finlandssvensk ordgeografi i nordiskt perspektiv. Åbo.
- Sandström, Åke, 2000: Wörter und Sachen. En ännu utvecklingsbar metod? Några reflektioner utifrån en studie över det nordiska årfästets terminologi. I: Lars-Erik Edlund (red.), Studier i svensk språkhistoria. 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia, Umeå 20–22 november 1997. (Nordsvenska 11.) S. 423–438.
- Sandøy, Helge, 1985: Norsk dialektkunnskap. Oslo.
- 1988: Samsvarbøying av adjektiv og perfektum partisipp i norske dialekter. I: Andreas Bjørkum & Arve Borg (red.), Nordiske studiar. Innlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen 1986. S. 85–117.

- 1994: Utan kontakt og endring? I: Ulla-Britt Kotsinas & John Helgander (red.), *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet MINS 40.) S. 38–51.
- 1996: *Talemål*. 2 uppl. (1 uppl. 1993.) Oslo.
- 2001: Færøysk i vestnordisk språkhistorie. I: Kurt Braunmüller & Jógvan í Lon Jacobsen (red.), *Moderne lingvistiske teorier og færøsk*. (Nordisk sprogråds skrifter.) S. 125–154.
- 2003: Språkendringar med eller utan kontakt i Vest-Norden? I: Kristján Árnason (ed.), *Útnorður. West Nordic Standardisation and Variation*. Papers from a Symposium in Stockholm, October 7th 2001. S. 81–110.
- Schaeffler, Felix, 2005: *Phonological Quantity in Swedish Dialects. Typological Aspects, Phonetic Variation and Diachronic Change*. Umeå. (Phonum 10.)
- Sjöstedt, Gösta, 1936: *Studier över r-ljuden i sydsandinaviska mål*. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 4.)
- Skautrup, Peter, 1937: *Dialektkriterier og deres Værdi*. I: *Sprog og kultur*. Udgivet af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning 6. S. 59–80.
- 1949: *Kostaldens navne i danske dialekter. En dialektgeografisk skitse*. I: *Festskrift til Museumsforestander H. P. Hansen, Herning, på 70-årsdagen den 2. Oktober 1949*. S. 356–387.
- Skjekkeland, Martin, 2005: *Dialektar i Noreg. Tradisjon og fornying*. Kristiansand.
- Strindberg, August, 1882: *Svenska folket i helg och söcken, i krig och i fred, hemma och ute eller Ett tusen år af svenska bildningens och sedernas historia*. 1. Stockholm.
- Ståhl, Harry, 1950: *Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'åmöte, ågren' o. dyl*. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 5.)
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: *Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län*. Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Svahn, Margareta, 1991: *Finnskägg, tåtel och sia. Om folkliga namn på gräs*. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A, Dialekter 8.)
- Swiggers, Pierre, 2010: *Mapping the Romance languages of Europe*. I: Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (eds.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2. Language Mapping. S. 269–300.
- Söderström, Sven, 1972: *Om kvantitetsutvecklingen i norrländska folkmål. Gammal kort stavelse i Kalix- och Pitemålen och målen i Nordmalings och Ragunda socknar*. Uppsala. (Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 5.)
- Sigríður Anna Þórðardóttir, 1977: *Um mismunandi framburð á fð og gð í íslensku*. I: *Mímir* 25. S. 29–38.
- Höskuldur Bráinsson & Kristján Árnason, 1992: *Phonological Variation in 20th Century Icelandic*. I: *Íslenskt mál* 14. S. 89–128.
- Höskuldur Bráinsson, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen & Zakaris Svabo Hansen, 2004: *Faeroese. An overview and reference grammar*. Tórshavn.
- Tobiassen, Benedikte Tranvåg, 2006: *Måling av mål. Ei kvantitativ analyse av et utval norske dialekter med bruk av Levenshteinavstand*. Masteravhandling, Universitetet i Bergen.
- Törnqvist, Einar, 1953: *Substantivböjningen i Östergötlands folkmål. Bestämd form singularis maskulinum*. 1. Kartor. 2. Text. Uppsala. (Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 2.)

- Vallmark, Sven, 1936: Fördelningen av de temporala konjunktionerna då ock när i svenskt talspråk. I: Svenska landsmål ock svenskt folkliv 1936. S. 119–159.
- Venås, Kjell, 1967: Sterke verb i norske målføre. Morfologiske studiar. Oslo.
- 1974: Linne verb i norske målføre. Morfologiske studiar. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Vidjeskog, Sonja, 1993: Vävterminologin i en österbottnisk dialekt. Ett problemområde under utveckling. Åbo. (Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi 34.)
- Vigeland, Bjørn, 1981: Dialekter i Norge. Målmerker med språkhistoriske forklaringer. Oslo–Bergen–Tromsø.
- 1995: Norske dialekter. Oversyn, heimfesting og normalisering. Oslo.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapet. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.) Uppsala.
- Wadström, Roger, 1952: Svenska kvarnstermer. Studier över kvarnens och malningens terminologi i svenska dialekter med särskild hänsyn till de västsvenska jämte kortfattad framställning av de svenska kvarntyperna och deras utveckling. Uppsala–København. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 8[.1].)
- 1984: Svenska kvarnstermer. Studier över kvarnens och malningens terminologi i svenska dialekter med särskild hänsyn till de västsvenska jämte kortfattad framställning av de svenska kvarntyperna och deras utveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 8.2.)
- Werner, Otmar, 1968: Die Erforschung des Inselnordischen. I: Zeitschrift für Mundartforschung. Beihefte. Neue Folge 6 (= Ludwig Erich Schmitt (red.): Germanische Dialektologie. Festschrift für Walther Mitzka zum 80. Geburtstag). S. 459–519.
- 1970: Die Präteritopräsentien im Färöischen. I: Fróðskaparrit. Annales Societatis Scientiarum Færoensis 18. S. 333–346.
- Wessén, Elias, 1969: Våra folkmål. 9 uppl. [1 uppl. 1935.] Stockholm.
- Westerberg, Anna, 1991: Utvecklingen av gammalt kort *a* framför *ld* och *nd* i svenska dialekter. A. Text; B. Kartor. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 19.)
- 2004: Norsjömålet under 150 år. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 86.)
- Westum, Asbjørg, 1999: Ris, skäver och skärva. Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt semantiskt perspektiv. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A, Dialekter 13; Diabas 5.)
- Weyhe, Eivind, 1988: Færøske dialekter og deres stilling i dag. I: Andreas Bjørkum & Arve Borg (red.), Nordiske studiar. Innlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen 1986. S. 139–150.
- 1991: Pluralis af nomina agentis på -ari i færøsk. I: 4. Nordiske Dialektogkonference, Askov Højskole 12.–16. august 1990. Konferenceforedrag. (Danske folkekål 33.) S. 263–275.
- 1997: John Milton på færøsk dialekt. I: Maj Reinhammar (red.), Nordiska dialektstudier: Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen Sigtuna 17–21 augusti 1994. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet genom Dialektenheten i Uppsala [...] Ser. A:27.) S. 313–323.
- Widding, Ole, 1931: Benævnelser paa 'Forpløjning' i danske Dialekter. I: Danske Folkemaal 4. S. 116–128.
- Widmark, Gun, 1959: Det nordiska *u*-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. A. Text; B. Kartor. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 6.)

- 1994a: Fågelperspektiv och historisk förklaring. En diskussion kring 'Die Gliederung des Nordgermanischen'. I: Lars-Erik Edlund (red.), *Kulturgränser – myt eller verklighet?* En artikelsamling. (Diabas 4.) S. 139–152.
- 1994b: Birkasvenskan – fanns den? I: *Arkiv för nordisk filologi* 109. S. 173–216.
- 2001: *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid–Runtid–Riddartid.* Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 76.)
- 2010: *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning.* 2. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 81.)
- Wieselgren, Per, 1951: *Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svensksbygder. Ostharrien med Nargö.* Uppsala. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 7.)
- Wigforss, Ernst, 1913–1918: *Södra Hallands folk-mål. Ljudlära.* Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B13.)
- Wiik, Barbro, 2002: *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi.* Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 80; Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 642.)
- Witting, Claes, 1968: *On Acute and Grave Contours in Central Swedish Dialectal Speech (Uppland). An Audiophonic Study.* Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv. B 65.)
- Zetterholm, Delmar Olof, 1936: *Hå 'ärfäste'. I: Ordgeografi och språkhistoria. Bidrag från Nordiska seminariet vid Uppsala universitet. (Nordiska texter och undersökningar 9.)* S. 34–73.
- 1937: *Nordiska ordgeografiska studier. Benämningar på de unga husdjuren.* Uppsala. (Arbeten utg. med understöd av Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala, 46.)
- 1940a: *Dialektgeografiska undersökningar.* 1. Ladugård. Manese. Fähus. 2. Gumse. Tacka. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 1.)
- 1940b: *Stäva. Ett kartläggningsförsök. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1940. S. 5–55.
- 1953: *Dialektgeografiska undersökningar.* 3. Orne. Råne. Galt. Fargalt. So. Suga. Purka. 4. Lockrop till får. Lockrop till höns (och svin). Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 10.)
- Zilliacus, Kurt, 1992: *Åboländska.* Helsingfors. (Föreningen Konstsamfundets publikationsserie 12.)
- Åkerblom, Bror, 1940: *Kvevlaxmålet i dess förhållande till grann-dialekterna. En språkgeografisk och bebyggelsehistorisk undersökning av folkmål i mellersta Österbotten.* Helsingfors. (Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi 8.)
- Åneman, Claes, 1970: *Om utvecklingen av gammalt kort i i ord av typen vidja i nordiska språk. Med särskild hänsyn till svenskan.* 1. Text; 2. Kartor. Uppsala. (Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 4.)

Summary

Lars-Erik Edlund, Geolinguistic mapping of the Scandinavian languages

This essay describes the work done over the last hundred years or so on the geolinguistic mapping of the Scandinavian languages. It begins with an account of works in this area relating to the individual languages (sections 1–5), before turning to a number of pan-Scandinavian studies (section 6). By way of conclusion (in section

7), the author reflects more generally on geolinguistic mapping in Scandinavia and its potential for development.

In the *Danish-speaking area*, an atlas was published early on, namely Valdemar Bennike and Marius Kristensen's *Kort over de danske Folkemål med Forklaringer* (1898–1912). This was followed by a series of mainly geolexical studies by researchers such as Peter Skautrup (1949), Kristen Møller (1942, 1974) and Niels Åge Nielsen (1956). When *Jysk ordbog* appeared, dialect maps were also produced (cf. www.jyskordbog.dk, 2000–).

In the *Swedish-speaking area*, there are pioneering works by Adolf Noreen (1881) and August Strindberg (1882), the latter mapping words for 'ladybird (*Coccinella septempunctata*)'. Ernst Wigforss, in his thesis (1913–18), presents a discussion of isogloss bundles and core areas that deals with important questions of principle. With Natan Lindqvist – editor of *Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning* (1947) – and a research group around Bengt Hesselman – behind the anthology *Ordgeografi och språkhistoria* (1936) – the 1930s, 1940s and 1950s were a golden age for geolexical investigations, producing works by scholars such as Delmar Olof Zetterholm (1937, 1940a, b, 1953), Manne Eriksson (1943), Verner Ekenvall (1946), Karl-Hampus Dahlstedt (1950) and Roger Wadström (1952, 1984). From later decades there are geolexical studies by David Kornhall (1968), Lars-Erik Edlund (1990, 1991) and Birgit Eaker (1993). Research in geophonology has been strong in the Swedish-speaking area, chiefly studies with a historical approach, like those of Herbert Markström (1954), Claes Åneman (1970) and Gerd Eklund (1991). Datives have been investigated by Maj Reinhammar (1973) and pronouns in different syntactic positions by Vidar Reinhammar (1975). Regional linguistic atlases include, in addition to Lindqvist's (1947), *Västergötlands folkmål* by Johan Götlind (and Samuel Landtmanson) (1940–50), Sven Benson's *Südschwedischer Sprachatlas* (1965–70) and Åke Hansson's *Nordnorrländsk dialektatlas* (1995). A linguistic atlas mapping the Swedish of Sweden, Finland and Estonia is currently being compiled.

The pioneer in the *Norwegian-speaking area* was Amund B. Larsen. A number of works on phonological phenomena have been published, together with geolexical studies by Ivar Modéer (1953), Oskar Bandle (1967a, b) – whose *Studien zur westnordischen Sprachgeographie* cover a wider West Scandinavian region – Kolbjørn Aune (1976), Arnold Dalen (1984, 1985, 2008) and others. Kenneth G. Chapman (1962) also takes a broader West Scandinavian view. A work on the overall geolinguistic mapping of Norway has yet to appear, but significant preparatory studies exist.

For the *Icelandic area*, extensive research has been done on linguistic variation, but few linguistic maps exist. Some have been produced, however, on the basis of Björn Guðfinnsson's studies (1946, 1947, 1964), for example by Karl-Hampus Dahlstedt (1958a, b) and Hreinn Benediktsson (1961–62). A project on variant pronunciations in Icelandic is under way – *Rannsókn á íslensku nútímamáli* (RÍN) – and some of its findings have been presented by Kristján Árnason and Höskuldur Bráinsson (e.g. 2003). A number of geolexical studies have also appeared.

As for the rich linguistic world of the *Faroës*, only a handful of geolinguistic accounts exist, and so far no very systematic mapping has been carried out.

Broader *pan-Scandinavian* perspectives are to be found in works by Oskar Bandle (1973) and Einar Haugen (1976, 1984), as well as in Gösta Holm's investigation of syntactic history and geography (1958) and in studies of the Scandinavian noun phrase by Lars-Olof Delsing (2003). In addition, a number of geolexical studies with a pan-Scandinavian approach have been produced.

To sum up, there are as yet very few works with a broader Scandinavian approach, and those that have appeared are often quite preliminary in character. The exciting field of cross-language geolinguistics – to which scholars such as Karl-Hampus Dahlstedt (1950, 1982) have contributed – remains largely unexplored. In the area of syntax, there have been important research initiatives in recent years involving collaboration across national borders. Computer technology of course holds considerable potential for development, although, to date, it does not appear to have been fully exploited in the Nordic region. Important works here are the study by Åke Hansson already mentioned (1995), and that of Therese Leinonen (2010) on the vowels of modern Swedish. The areal variation of prosody, in which there is growing international interest, is a field with great potential in the Nordic countries as well. The present survey shows that Nordic geolinguistic research rests on a solid empirical foundation, with hundreds of maps produced and analysed over more than a century. Questions of cause and effect, on the other hand – to provide *explanations* for the origins and character of, and connections between, the linguistic phenomena mapped – do not seem to have been discussed in as much depth as might be expected. Sociolinguistic perspectives, for example, have all too rarely been integrated into the analyses performed. The recent international survey by Alfred Lameli, Roland Kehrein and Stefan Rabanus (eds., 2010) contains many suggestions for more in-depth studies in geolinguistics, not least studies with interdisciplinary approaches. In my view, this is a field of research with considerable potential for development in the Nordic region.

Två gotländska dialektord

Ett bidrag till frågan om existensen av en birkasvenska/hedeby-nordiska

Av Lennart Elmevik

I Gotl. ordb. (s. 655) upptas under uppslagsformen **nom* ett adjektiv med betydelserna 'läraktig, minnesgod, kvicktänkt, begåvad' o.d. och 'noga, snål, sparsam' o.d. I äldre källor uppträder ordet enligt ordboken i formerna *no(o)m*, *nom(b)er*, *nom(b)ur*, *-ar*, *-årr*. Upptecknade uttalsformer är *nøum*, *naumar*, *nóumar*, *nūmar*. Som forngutnisk form för ordet kan ansättas **nōmbr*. (Om inskott av *b* i förbindelsen fgutn. *mr* se Gustavson 1948 s. 209 f.). Vid sidan av *nom* finns ett härmed synonymt *noms*k, upptecknat på Fårö som *naumskur* (Gotl. ordb. a.st.). Ordboken upptar också, i artikeln **nöm* (s. 678), ur äldre källor *naumbur*, *naumb*, *naumur*, *-er*, *-ar*, *naum* med samma betydelser som hos *nom*. Herbert Gustavson (1940–42 s. 186) benämner dessa former med *-au*-vokalism växelformer till *nom*.

Det gotländska ordet sammanställer Gustavson (sist a.st.) med nyisl. *naumur* 'trång, snäv', 'snål, sparsam'; att den sistnämnda betydelsen är gammal visar, tillägger jag, fvn. *naumlátr* 'nøye, småleg, girig' (Norr. ordb. s. 451).

En betydelseväxling som liknar den hos *nom/naum* uppvisar adjektivet gotl. *nem* (fgutn. **nēmbr*), som enligt Gotl. ordb. (s. 668 f. art. **nām*) betyder 'som tar till sig, snål', 'begifven på det som ej är hans', 'noga (om tid)', 'företagsam, arbetsam'. Etymologiskt samma ord är fvn. *næmr* 'som har gode evner til å lære', 'som kan takast el. gripas' (Norr. ordb. s. 461). Det förefaller troligt att de båda orden påverkat varandra, bl.a. med resultatet att *nom* fått den positiva innebörden 'som har god fattningsförmåga' o.d. från en tydligen ej belagd betydelse svarande mot den av 'som har god förmåga att lära sig' hos fvn. *næmr*.

Under förutsättningen att *nom* och *naum* har en och samma upprinnelse, något som knappast kan betecknas som annat än ett mycket plausibelt antagande, måste *naum* rimligtvis avspegla ett äldre språkstadium än *nom*. Den fråga som då inställer sig är om $\bar{o} < au$, en utveckling som man finner i ett flertal fastlandssvenska dialekter – och som kan beläggas också från Norge liksom inte osannolikt från Danmark, där i stadsnamnet *Sorø* på Själlands

väst kust (se senast Elmevik 2011 s. 105 ff. och där anf. litt.¹ – kan sättas i samband med den teori om en särskild birkasvenska eller hedebynordiska som framställdes i en bekant uppsats av Bengt Hesselman från 1936. Denna speciella språkart, som enligt Hesselman haft sina rötter i det under vikingatiden viktiga handelscentrumet Hedeby på sydligaste Jylland, skall via handelsplatsen Birka i Mälaren i svearnas rike ha fått stor spridning på svenskt språkområde och »en gång talats i ett sammanhängande område kring Östersjön från Överkalix i norr till Slesvig (Hedeby) i söder» (s. 158). Hesselman grundar i allt väsentligt sin tes på diftongeringen av vissa ord på svenskt språkområde av urgerm. $\bar{e}^2$, ett $\bar{e}$ av annan kvalitet än det $\bar{e}$ som på västgermanskt och nordgermanskt område övergått till $\bar{a}$. I första hand exemplifieras med utvecklingen av $\bar{e}^2$ sådan den kommer till uttryck i adverbet *här*, runsv. *hiar*, fsv. *hiær* (vid sidan av *hær*), fvn. *hér*.

Hesselmans tes om existensen av en birkasvenska/hedebynordiska har inte satt några djupare spår i den språkvetenskapliga litteraturen. Den enda som reservationslöst anammat den är Gun Widmark (1994, 2001 s. 82 ff., 2010 s. 230 ff.). Hon drar också in ytterligare ett antal språkdrag i diskussionen, bl.a. $\bar{o}$ som motsvarighet till urnord. *au*. Vad utbredningen av denna utveckling beträffar finner hon (1994 s. 181) att den företer »en bild som är relativt lik den som Hesselman givit för sitt material, även om detta är långt rikare». Den slutsats hon kommer till är att »de sammantagna indicierna för att det rör sig om en tidigt från fornsaxiskan inlånad ljudförändring blir [...] ganska starka» (a.st.).

För egen del har jag (Elmevik 2010, 2011) som min mening uttalat att såväl diftongeringen av $\bar{e}^2$ som utvecklingen av diftongen *au* till $\bar{o}$ kan och bör förstås som inhemska företeelser. Jag är också av den uppfattningen att även de övriga språkförändringar som Widmark vill förknippa med birkasvenskan/hedebynordiskan kan förstås utan hjälp av antagandet av en sådan språkart.

Enligt min åsikt förhåller det sig så att diftongen urnord. *ou* < *au* haft en tendens att utvecklas till monoftong även utanför de områden där monoftongering varit regel men att denna tendens varit så svag att den bara lämnat spridda spår. I en viktig uppsats om monoftongering i nordiska språk har Jan

¹ Enligt ett muntligt förslag av Lennart Moberg hos Gun Widmark (1994 s. 179) skulle *Sorø* kunna återgå på ett **Saur-* och innehålla en sidoform fda. **sör* till urnord. **saura-* i fda. *sør*, fvn. *saurr* 'smuts, dy' o.d., sv. dial. *sör* 'dyig, gytjig mark'. För två andra tolkningar av namnet, som enligt min mening båda är behäftade med svagheter, se Hald 1965 s. 233, som liksom Moberg räknar med ett fda. **sör* med samma betydelse som den hos *sør* men av annat ursprung, en avljudsform till **saur-*, som finge antas innehålla en indoeuropeisk långdifftong *ōu*, och Bent Jørgensen, senast 2008 s. 267, som utgår från avljudsformen **sur-* till **saur-*. Om dessa båda tolkningar se också Kousgård Sørensen 1987 s. 266 f. – Det finns enligt mitt förmenande skäl att tro att en genomgång av danskt dialekt- och ortnamnsmaterial med den här diskuterade ljudutvecklingen i fokus skulle ge ytterligare exempel på denna.

Terje Faarlund (1975) efter en undersökning byggd på matriser för de urnordiska diftongerna *ai*, *au* och *øy* i tre utvecklingssteg med beaktande av faktorerna +/- HÖG, +/- LÅG, +/- BAKRE och +/- RUNDAD dragit slutsatsen att man egentligen skulle vänta sig *ō* som kontraktionsprodukt av *ou* < *au* lika konsekvent som *ē* < *æi* < *ai* och *ø* < *øy*. Jag har tänkt mig att i *ou* diftongkomponenterna inom områden där gamla diftonger normalt kvarstår genom påverkan från omgivande konsonanter artikulatoriskt kommit varandra så nära att kontraktion blivit den naturliga för att inte säga oundvikliga följden. Till denna fråga hoppas jag kunna komma tillbaka mera i detalj vid ett senare tillfälle.

Vad Gotland beträffar, har diskussionen av fall av *fgutn. ō* för väntat *au* hittills förts enbart på grundval av ortnamn, tidigast sockennamnet *Rone*, som på 1200-talet skrevs (*af*) *ronum* (med runor). Ingemar Olsson (1984 s. 52 f., 1994 s. 64) finner det »frestande att pröva ett samband med fornisländska *hraun* 'stenhop, stengrund', känt även från svenska ortnamn». Olsson konstaterar (1984 s. 53, 1994 a.st.) att ett mot *hraun* svarande gotländskt *raun* ingår i flera sammansättningar, bl.a. *äisraun* 'stora isstycken, lång uppvärkt issträckning' och *släkraun* 'tångrand uppslagen på stranden', och påpekar att ett »element *ron* ingår också i gårdnamnet *Lillrone* (Litlaronum 1449 runsten) i Lye samt i några ägonamn, t.ex. *Rongärde* i Buttle». Han tillägger: »Den stora svårigheten, om man vill sammanhålla *Ron-* med *hraun*, *raun*, är att *-au-* i *raun* skulle stå kvar i gotländskan och inte utvecklas till *ron*.» Någon plausibel förklaring till utvecklingen säger han sig inte kunna ge.

Förekomsten av *raun* och **rōn* vid sidan av varandra får uppfattas så att det i forngutniskan funnits två uttalsformer av ordet, den ena med *au*, den andra med *ō*, och att bara den förra levt kvar. Utvecklingen från *au* till *ō* förutsätter att *au* även i gutniskan närmast övergått till *ou*. Enligt Adolf Noreen (1904 § 123:1) har detta också varit fallet, men att *ou* tidigt, »sicherlich schon vor 1200», återbildats till *au*. Jfr Noreen 1913 § 42 a: *fgutn. laukr* < **lōukr*. Mot denna uppfattning har rests invändningar. Hugo Pippings (1921 s. 58) argument är dels att »den kretsgång *au* > *ou* > *au*, som synes sannolik för fornisländskans vidkommande», inte kan komma i fråga för forngutniskans del på grund av avsaknaden av belägg på utvecklingen *auh* > *quh* > *ōh*, dels att »förlitterärt *au* vid kontraktion framför geminata gett *a* (*daupr*, neutr. *datt*, **raupr*, neutr. *ratt*)». Det är säkert riktigt att gutniskan, vilken som bekant inte minst i ljudhistoriskt avseende ofta gått sin egen väg, inte haft kontraktion av *au* framför *h* (se härom utförligare Carlsson 1919 och jämför även Elmevik 1980 s. 76),² men denna utveckling skulle om den inträtt ha skett så tidigt att *au* ännu inte övergått till *ou*. Neutrumformerna *datt*

² Jag har i detta arbete (se även Elmevik 1994 s. 160 och 2000 s. 165), i anslutning till Carl Marstrand, drivit tesen att urgerm. *au* framför *h* i nordiska språk utvecklats till *ā*, med tillägget att regeln inte gäller om följande stavelse innehållit ett *u*.

och *ratt* kan mycket väl härröra från en tid då *ou* återbildats till *au*. Även den med »kretsgången» för *au*-difftongen parallella utvecklingen *ai* > *æi* > *ai* har ifrågasatts (se härom Gustavson 1940–42 s. 199 not 1 och där anf. litt.), sannolikt dock med orätt. Jag citerar Faarlund (a.a. s. 183 f.): »Når en difftong har blitt assimileret så langt att bare faktoren [$\pm$ HØG] skiller de to komponentene, kan difftongen – i stedet for å bli monoftongert – bli differentiert igjen.» Ett av de exempel han ger på sådan utveckling är fgutn. *flest* och *mest*, som »viser at *ai* ble assimileret til *ei* før den igjen ble differensiert til *ai*» (s. 184). Jfr Gustavson a.a. s. 210 f. om några forngutniska ord, bl.a. *eldr* 'eld', i vilka *e* återgår på ett samnordiskt *æi*. På senare tid har Thorgunn Snædal (2002 s. 199) konstaterat att forngutniska runinskrifter »entydigt [visar] att difftongerna *ei* och *ai* existerat samtidigt under en längre period». Hon menar, med hänvisning till Valter Jansson (1935–36 s. 8 not 1), att *ei*-formerna, som kan lokaliseras till norra Gotland, troligen skall förstås så att där lokalt skett en övergång *ai* > *æi* som senare fått ge vika för det i övrigt rådande *ai*. Jag bestrider inte att det kan förhålla sig så. Naturligare tycks det mig dock vara att tänka sig att de nordgotländska *ei*-formerna är en arkaism, en kvarleva av ett samgutniskt *æi*.

Jag vågar alltså antagandet att ett urnordiskt *au* även på Gotland utvecklats till *ou*, men där med senare återgång till *au*. Herbert Gustavson (a.a. s. 224 f.) ger exempel på några ortnamn i vilka fgutn. *au* »möjligen övergått till *o*, *u* i mindre betonad ställning», förorsakad av att namnen har efterledsbetonning. Det gäller det bekanta *Hoburgen* på södra Gotland och några härmed samhöriga namn samt *Hogsanda*, en strand på Fårö med höga sandkullar ovanför, vilkas förled med all sannolikhet är adjektivet fgutn. *haur* 'hög' (jfr beträffande *Hoburgen* SOL s. 128). Det förefaller högst rimligt att här räkna med utveckling *au* > *ou* > *ö* (i fallet *Hoburgen* även till *ü*).

För ytterligare två gotländska ortnamn, båda sockennamn, har jag själv lämnat tolkningsförslag.

Det ena av dem är *Boge*, som jag (Elmevik 2000 s. 170 f.) förklarat som innehållande en stelnad dativ singularis av fgutn. *baugr* m. 'ring', åsyftande Boge vik, som i hög grad gör skäl för ett namn med betydelsen 'den buktande'; jfr fvn. *baugr* m. 'noko bøygð, ring, hank, krok' (Norr. ordb. s. 63) och gotl. *baug* m. 'ring', halsträ på nöt', 'halvrund båge som nyttjas då man tämjer oxar' o.d. (Gotl. ordb. s. 118). Ortnamnet *Boge* vittnar, om min tolkning av det är riktig – en tidigare förklaring av Roland Otterbjörk (1961), med instämmande av Ingemar Olsson (1984 s. 43, 45, 1994 s. 54), har jag på saklig grund avfärdat som otillfredsställande – om att utvecklingen till *ö* i *baugr* är en relik, som avspeglar en tendens till monoftongering av *au* i ordet som aldrig fick något genomslag.

Det andra av de båda sockennamn jag åsyftar är *Fole*, skrivet (*de*) *Folu* 1316, som jag (Elmevik 2000 s. 170) har antagit innehålla ett appellativ **fōla* f. < **faula*, i vilket jag vill se en bildning till en avljudsform urgerm. **faul-* till **fūl-* i fvn. *fūll* 'rutten, illaluktande, stinkande', ä. sv. och sv. dial.

ful 'ds.'. Det får antas ha haft avseende på sumpig mark, som avgivit dålig lukt. Jag har själv kunnat konstatera att antagandet får stöd av de reala förhållandena vid Fole kyrka. Ordet ingår också (se Olsson 1984 s. 52, 1994 s. 64) i gårdnamnet *Foler* i Kräklingbo sn liksom i ett antal ägo- och naturnamn i andra socknar. Olsson påpekar att till »flera av *Fol*-platserna hör fornminnen, varför det tycks vara gamla namn». Själv menar Olsson att **föla*, »trots vissa språkliga svårigheter», troligen är att sammanhålla med ett verb svarande mot fvn. *fela* 'dölja, gömma'.

Mina förslag gällande tolkningen av *Boge* och *Fole* har upptagits i SOL (s. 41 respektive s. 78).

Adjektivet *nom* är viktigt för fortsatt forskning om den här diskuterade ljudutvecklingen, främst genom att det utgör ett exempel, det första som i varje fall jag kunnat påvisa, på ett icke rekonstruerat gotländskt ord innehållande *ō* växlande med *au*, där *au* måste vara den primära vokalismen.

Det kan tänkas att ytterligare ett ord med en vokalism som på Gotland växlar mellan *au* och *ō* kan dras in i den aktuella diskussionen. Jag avser fgutn., gotl. *laup* m. 'ett sädesmått, ¼ tunna' (se Gotl. ordb. s. 580 art. **löp*, Gustavson 1940–42 s. 217), som i dialekterna förekommer också i former, *lop* och *loup*, som svarar mot ett forngutniskt **löp*. Enligt Lars Forner (1945), som ägnat ordet (fvn. *laupr*, no. dial. *laup*, fsv. *løper*, da. *løb*) en ingående undersökning (s. 81 ff.), är grundbetydelsen 'bark', varav den specialiserade innebörden 'korg, behållare, förvaringskärl av bark eller näver'. »När så inom ett visst område dylika 'löpar' gjordes lika stora, kommo de lätt att användas som beteckning för ett rymdmått» (s. 81).

Gotl. ordb. upptar under uppslagsordet **löp* också (s. 581) *laupar*, *lop* (plur.) 'stenhopar', med belägg från Stora Karlsö. Herbert Gustavson (1936 s. 300) citerar en uppgift härom från P. A. Sæve: »Lopar: upplagda stenhopar till märken för fiskarena S. O. på ön» (Gustavson korrigerar: »bör väl vara S. V.»). Och han fortsätter: »Vare sig här är fråga om raukar eller rösen, som använts som sjömärken, så ha de tydligen fått sina namn efter likheten med en *laup*.»

Av de båda gotländska formerna av ordet betecknar Herbert Gustavson (1936 s. 300 f.) *laup* som »den äkta gutniska», vilken »på norra Gotland ersatts med den lågtyska formen *lop* (jfr mlty. *löp*, *lopen* m., 'hölzernes Gefäss von kleinerem Inhalte, kleiner Scheffel als Gemäss für Korn, Salz, Butter u. a.'). Forner (a.a. s. 85) karakteriserar formerna *lop*, *loup* som beroende på »lågtysk inverkan».

Ett frågetecken måste sättas för Gustavsons uppgift att »den lågtyska formen *lop*» återfinns på norra Gotland. Av de socknar för vilka i Gotl. ordb. (s. 580) anges uttalet *lo(u)p* är det bara en, Bro, som är belägen norr om Visby. Det nämnda uttalet är därför i stället att beteckna som ett drag som huvudsakligen är att hänföra till den södra delen av ön.

Någon mera definitiv förklaring till hur formen *lo(u)p* vid sidan av *laup* har

uppkommit är det knappast möjligt att finna. Det torde dock stå klart att den inte kan avföras från diskussionen om en forngutnisk utveckling *au* > *qu* > *ō*.

Litteratur

- Carlsson, Nils, 1919: Utvecklingen av urg. *auh*. Gotländska bidrag. I: Arkiv för nordisk filologi 35. S. 321–330.
- Elmevik, Lennart, 1980: Utvecklingen av urg. *au* framför *h* i nordiska språk. I: Festschrift till Carl-Eric Thors 8.6.1980. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 62.) S. 72–88.
- 1994: En nordisk etymologi i finsk och baltisk belysning. I: Sagnabing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994. Ritnefnd: Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran & Sigurgeir Steingrímsson. Reykjavík. S. 159–165.
- 2000: Till diskussionen om den urgerm. *au*-difftongens utveckling på nordiskt område, särskilt i förbindelsen *auh*. I: Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20–22 november 1997. Utg. av Lars-Erik Edlund. Umeå. (Nordsvenska 11.) S. 163–174.
- 2010: Till diskussionen om en birkasvenska/hedebynordiska. I: Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Utg. av Maj Reinhammar under medverkan av Lennart Elmevik et al. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) S. 137–144.
- 2011: Sv. och no. dial. *ō* som motsvarighet till urnord. *au*. Till diskussionen om den s.k. birkasvenskan. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 103–111.
- Faarlund, Jan Terje, 1975: Monoftongering i nordisk. I: Mål og Minne. S. 169–189.
- Förner, Lars, 1945: De svenska spannmålsmått. En ordhistorisk och dialektgeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 14. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 1.)
- Gotl. ordb. = Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Sävess samlingar 1–2. 1918–45. Uppsala–Köbenhavn. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala A:2.) – Nyutgåva 1991 av Ödins förlag Hanseproduktion AB, Visby, i samarbete med Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Gustavson, Herbert, 1936: Lauphargi. I: Namn och bygd 24. S. 295–304.
- 1940–42: Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt 1. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B 42.)
- Hald, Kristian, 1965: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede udg. København.
- Hesselman, Bengt, 1936: Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling. I: Ordgeografi och språkhistoria. Bidrag från Nordiska seminariet vid Uppsala universitet. Uppsala–Köbenhavn. (Nordiska texter och undersökningar 9.) S. 127–162.
- Jansson, Valter, 1935–36: Runsten från Bro socken, Gotland. I: Acta philologica Scandinavica 10. S. 1–13.
- Jørgensen, Bent, 2008: Danske stednavne. 3. udg. København.
- Kousgård Sørensen, John, 1987: Danske sø- og ånavne 6. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 28.)
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8.)

- 1913: Geschichte der nordischen Sprachen besonders in altnordischer Zeit. 3. vollständig umgearbeitete Aufl. Strassburg. (Grundriss der germanischen Philologie 4.)
- Norr. ordb. = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad og Torp. 2008. Oslo.
- Olsson, Ingemar, 1984: Ortnamn på Gotland. Stockholm.
- 1994: Gotländska ortnamn. Visby.
- Otterbjörk, Roland, 1961: »i **bui**» och »i **silu** : **nur**». Två ortnamn på uppländska runstenar. I: Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift. S. 26–34.
- Pipping, Hugo, 1921: Sex kapitel ur de nordiska språkens grammatik. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 12:1.)
- Snædal, Thorgunn, 2002: Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi. Uppsala. (Runrön. Runologiska bidrag utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 16.)
- SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Redaktör: Mats Wahlberg. 2003. Uppsala.
- Widmark, Gun, 1994: Birkasvenskan – fanns den? I: Arkiv för nordisk filologi 109. S. 173–216.
- 2001: Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 74.)
- 2010: Det nordiska *u*-omljudet. En dialektgeografisk undersökning 2. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 3.)

Summary

Lennart Elmevik, Two Gotland dialect words. A contribution to the discussion about the existence of Birka Swedish/Hedeby Scandinavian

This article is a contribution to the discussion initiated by the author in recent years regarding Bengt Hesselman's view, advanced in a well-known essay from 1936, that during the Viking Age a specific language variety existed that can be referred to as 'Birka Swedish' or 'Hedeby Scandinavian'. According to Hesselman, this variety had its roots in the important commercial centre of Hedeby in the far south of Jutland in Denmark and – as the kingdom of the Swedes (Svear) expanded – it spread widely, including to Gotland, via the trading settlement of Birka on Lake Mälaren. On the basis of Hesselman's theory, it has been claimed, among other things, that the language variety mentioned gave rise to the cases of $\bar{o}$ as a reflex of PrScand. *au* that are known from several parts of Sweden and Norway (with Denmark also providing a possible example). In two earlier publications, the present author has expressed scepticism about Hesselman's suggestion, arguing for one thing that there is an indigenous Scandinavian basis for the development of *au* > $\bar{o}$. In this article, two Gotland dialect words are considered: the adjective *no(u)m*, alternating with *naum*, 'quick to learn, having a good memory, quick-witted, clever' etc., and the noun *lo(u)p*, alternating with *laup*, 'measure of grain, bushel, quarter of a barrel'. The author regards the stem vowel of the first word as a clear instance of an Old Gutnish development *au* > *qu* > $\bar{o}$. The same development may, he believes, be reflected in *lo(u)p*, although here the influence of a Middle Low German word identical to *laup* cannot be ruled out.

Nye nordiske isoglossar

Dialektforskning ved bruk av *Nordisk syntaksdatabase* (NSD)

Av Janne Bondi Johannessen & Øystein Alexander Vangsnes

1. Innleiing

Syntaktisk variasjon har lenge vore lite påakta i nordisk dialektologi, men i løpet av det siste tiåret har dette endra seg betydeleg i og med framvoksteren av den nordiske prosjektparaplyen *Nordisk dialektsyntaks* (ScanDiaSyn) som også har omfatta spissforskningsnettverket *Nordic Center of Excellence in Microcomparative Syntax* (NORMS). I ScanDiaSyn og NORMS har forskargrupper frå alle dei fem nordiske landa samarbeida om innsamling av dialektmateriale og oppbygging av forskingsinfrastruktur, dels eit søkbart elektronisk dialektkorpus (*Nordisk dialektkorpus/Nordic Dialect Corpus*) og dels ein søkbar elektronisk database med bedømmingar av syntaktiske data (*Nordisk syntaksdatabase/Nordic Syntax Database*).

Infrastrukturen er no i ferd med å bli operasjonell, og i denne artikkelen skal vi visa korleis syntaksdatabasen kan brukast til å vinna ny innsikt om utbreiinga av syntaktiske fenomen i det nordiske språkområdet. Etter kvart kan databasen såleis gi grunnlag for at syntaks i større grad blir ein integrert del av nordisk dialektologi, både i forskning og formidling.

Vi byrjar med å gjera greie for noko av bakgrunnen for databasen i del 2. I del 3 diskuterer vi så to ulike syntaktiske fenomen som databasen gir detaljert dialektgeografisk informasjon om. Det første emnet – den relative plasseringa av negasjon og infinitivsmærke – er velkjent frå komparative framstillingar av dei skandinaviske skriftspråka, medan det andre – kvantorlause gradseksklamativar – etter det vi kjenner til, ikkje har vore diskutert i tidlegare dialektologisk litteratur. I samband med desse emna skal vi sjå at databasen gir oss dels andre og dels meir detaljerte faktaopplysningar enn det ein kanskje skulle forventa ut frå litteratur eller opplysningar frå kollegaer.

2. Bakgrunn

Databasen *Nordisk syntaksdatabase* (NSD) (sjå Lindstad et al. 2009) er blitt utvikla innanfor den nordiske prosjektparaplyen *ScanDiaSyn*. Tekstlabora-

toriet ved Universitetet i Oslo har hatt ansvaret for den tekniske utviklinga medan forskarar elles i ScanDiaSyn-nettverket har bidrege med innsamling av data.¹

NSD inneheld informantevalueringar av einskilte setningar presenterte gjennom eit spørjeskjema, medan korpuset *Nordisk dialektkorpus*, som også er blitt utvikla innanfor ScanDiaSyn-samarbeidet, inneheld spontantalemateriale som er transkribert og prosessert på ulike måtar (sjå Johannessen et al. 2009).

Den viktigaste motivasjonen for å oppretta ein eigen database med syntaktiske spørjeskjemadata har vore at mange syntaktiske konstruksjonar er så sjeldne at ein ikkje kan venta å finna dei i vanlege, korte samtalar. Skal ein såleis få komparative data frå ei jamt fordelt mengd av geografiske målepunkt, er bruk av spørjeskjema ein sikrare metode.

Vidare kan spørjeskjema gi negative data – informantane kan avvise setningar og bedømme dei som ikkje mulege i eige mål, og tilsvarende informasjon er det ikkje muleg å få frå eit korpus. Det er sjølvstykkt velkjende metodologiske problem også med spørjeskjema (sjå t.d. Cornips og Poletto 2005, Vangsnes og Johannessen 2011 for vidare diskusjon).

Spørjeskjemaet har variert noko i dei ulike nordiske landa. Ut frå ei felles samling av potensielle emne har ein valt ut visse emne og setningar basert på kva ein har sett på som mest aktuelle fenomen å innhenta informasjon om i kvart land. Like fullt har over hundre setningar i databasen vore presentert for informantar frå minst to språk, og desse inkluderer slike fenomen som ordstilling i leddsetningar, anaforbinding, form på formelt subjekt, dativ m.m.

Representantar frå alle dei nordiske landa har vore med i planleggjingsarbeidet, men førebels inneheld databasen berre data frå danske, norske og svenske dialektar: 10 målepunkt i Danmark, 106 målepunkt i Noreg, 42 i Sverige og 5 i Finland. Fleire målepunkt vil bli lagt til seinare.

Sjølv om databasen enno ikkje er heilt ferdig, er den like fullt operasjonell. Innsamlinga har i hovudsak gått føre seg slik. Fire informantar på kvar stad (ideelt sett to menn og to kvinner fordelt på ulik alder) er blitt munnleg presentert for ei og ei setning. I Noreg og Sverige har dette for det meste blitt gjort ved avspeling av opptak av setningane med lokal, dialektnær uttale, dvs. med lokalt tilpassa innspelningar for kvar stad. I Danmark har feltarbeidaren lese opp setningane for informantane. Informantane har så vurdert setningane på ein skala frå 1 (dårleg) til 5 (god) ut frå eiga språkkjensle.

Desse resultatane har så blitt lagt inn i databasen og gjort tilgjengelege for systematisk søking. Dataa blir lagra i basen saman med ei syntaktisk kategorisering og informantopplysningar. Slik blir basen søkbar både (i) via syntaktisk kategorisering og (ii) ved val av setning direkte. I begge tilfelle

¹ Utviklinga av databasen er blitt støtta gjennom prosjektløyvingar frå (i rekkefølge etter sum) Noregs forskingsråd, NordForsk, NOS-HS, Universitetet i Oslo, Forskningsrådet for Kultur og Kommunikasjon (DK), Vetenskapsrådet (SE), Sparebank1 Nord-Norge og RANNÍS.

blir metadata framvist (informant, stad, individuell skår), og søka kan òg avgrensast og filtrerast med utgangspunkt i metadataa.

Sentence no.	Form	Categories	Home town	Informant	Score
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Herøy	heroe01um	5
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Herøy	heroe02uk	5
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Herøy	heroe03gm	4
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Herøy	heroe04gk	4
17	hækken som sel fiskeutstyr her i bygda a?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjaridal	hjaridal01um	1
17	hækken som sel fiskeutstyr her i bygda a?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjaridal	hjaridal02uk	1
17	hækken som sel fiskeutstyr her i bygda a?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjaridal	hjaridal03gm	1
17	hækken som sel fiskeutstyr her i bygda a?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjaridal	hjaridal04gk	1
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjelmeland	hjemeland01um	1
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjelmeland	hjemeland02uk	5
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjelmeland	hjemeland03gm	1
17	Hvem som selger fiskeutstyr her i bygda, da?	left periphery, question, word order, constituent question with relative clause, complex wh-phrase, V3	Hjelmeland	hjemeland04gk	1

Figur 1. Side i søkeresultat i *Nordic Syntax Database*.

Figur 1 syner korleis søkeresultatet blir vist i databasen: I den første kolonna står det unike nummeret til den aktuelle testsetninga, deretter kjem forma på setninga, så ei kategorisering av setninga i høve til syntaktiske kategoriar og kjennemerke, så målepunktet, deretter informantkode og til slutt kva for skår den einstilte informanten har gitt (på skalaen frå 1 til 5). Både målepunkt og informantkode er utstyrte med klikkbare hyperlenkar som kan gi meir informasjon dersom ein ønskjer det. Av informantkodane er det dessutan muleg å lesa av om vedkommande er ung/gammal og mann/kvinne: «um» står t.d. for «ung mann». Vidare er dei ulike skårane kopla med fargar slik at det visuelt sett er lettare å sjå om resultatet er godt (grønt) eller dårleg (raudt).

Søka kan lagrast både online og offline, og det er utvikla ein kartapplikasjon som gjer at ein kan generera eit kart for utbreiinga av resultat i Google Maps. Karta kan visa resultat for fleire testsetningar samtidig, og både positive og negative resultat kan visualiserast: Gjennomsnitt på 4–5 blir rekna som positivt resultat, medan gjennomsnitt på 1–2 blir rekna som negativt; gjennomsnitt på 3 kan også visast særskilt på karta. Kartapplikasjonen blir illustrert nærmare nedanfor i del 3.

3. To døme frå databasen

3.1. *Relativ plassering av infinitivsmærke og negasjon*

Det er forholdsvis velkjent at den relative plasseringa av infinitivsmærke og negasjon (og setningsadverb meir allment) varierer på tvers av dei nordiske skriftspråkelege standardspråka (sjå m.a. Hulthén 1944, Faarlund et al. 1997). Den generelle oppfatninga er at dansk krev at negasjonen må stå føre infinitivsmærket slik som i (1), at svensk krev at den må stå etter, som i (2),

medan norsk tillét begge deler. Rett nok er det ein preskriptiv tradisjon i riksmål/bokmål for å ha det danske mønsteret med mindre det fører til tve-tydigheit (jfr. Vinje 2002 s. 367). Faarlund et al. (1997 s. 997) seier at medan begge delar er mulege i norsk, er det danske mønsteret «for mange språk-brukarar [...] det mest naturlege». Vi skal sjå at det ikkje er grunnlag i data-basen for dette synet.

- (1) Kjell hadde lenge prøvd **ikke å komme** for sent på jobb.
- (2) Kjell hadde lenge prøvd **å ikke komme** for sent på jobb.
- (3) Kjell hadde lenge prøvd **å komme ikke** for sent på jobb.

Mønsteret i (3) vert elles rekna for det umarkerte i islandsk, men skal vera umuleg i dei skandinaviske varietetane.

Mønstra i (1)–(3) – heretter referert til som høvesvis det «danske», «svenske» og «islandske» mønsteret – er blitt forelagt informantar på dei danske, norske, svenske og finske målepunkta. Kart 1 viser distribusjonen av stader med positiv og negativ gjennomsnittleg skår for setning (1): Dei kvite markørane viser stader med eit gjennomsnittleg resultat på 4 eller betre og dei svarte markørane viser stader med eit gjennomsnittleg resultat på 2 eller dårlegare. Kart 2 viser resultatata for setning (2) og kart 3 viser at det islandske mønsteret i (3) ikkje blir godteke nokon stad i Skandinavia.²

Kart 1. *neg – at/å – Vinf.*

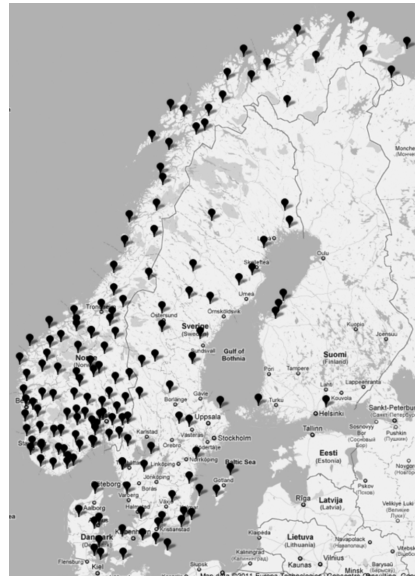

Kart 2. *at/å – neg – Vinf.*

² Vi har her valt å visa resultatata på separate kart for kvar setning, men vil understreka at data-basen tillet samtidig visning av enten positive eller negative resultat for fleire testsetningar i eitt og same kart. Funksjonen muleggjer rett nok ikkje samtidig visning av både positive og negative resultat.

Eit slåande resultat ved desse karta er at det «danske» mønsteret i (1) i svært liten grad blir godteke i norske dialektar. Det er berre på ti norske målepunkt at mønsteret oppnår eit gjennomsnittleg positivt resultat, og desse fordeler seg forholdsvis jamnt over heile landet. Av desse ti punkta er det vidare berre eitt der det «svenske» mønsteret blir avvist.³ På dei resterande ni punkta får begge ordstillingsmønster ein positiv gjennomsnittsskår. Det same gjeld interessant nok målepunktet «Nordjylland» i Danmark.

Det generelle biletet er såleis svært tydeleg: Norske dialektar følgjer i all hovudsak det svenske mønsteret der nektinga står mellom infinitivsmerket og infinitiven. Det danske mønsteret med nektinga føre infinitivsmerket blir rett og slett avvist dei fleste stader. Påstanden i Faarlund et al. (1997 s. 997) om at det danske mønsteret er mest naturleg for mange språkbrukarar er såleis svekka.

Kart 3. *at/å - Vinf - neg.*

3.2. *Kvantorlause gradseksklamativar*

Ein type setningar som generelt sett er lite diskutert i faglitteraturen, er utropssetningar eller *eksklamativar*. Dei siste åra har dette endra seg noko, og med Delsing (2010), Jónsson (2010) og Lohndal (2010) har vi nyleg fått studiar av slike setningar også for dei nordiske språka. Nokre døme på utropssetningar i svensk finn vi i (4).

- (4) a. Vilken fin tröja du har!
 b. Vad stor du har blivit!
 c. Vad många bilar det var här!

Ein full gjennomgang av formelle kjenneteikn ved eksklamativar vil føra for langt her, men eit vanleg kjennemerke er fråvær av subjekt/verb-inversjon,

³ På målepunktet Bud i Møre og Romsdal får det danske mønsteret ein gjennomsnittsskår på 4: dei to unge informantane gir 3 medan dei to eldre gir 5. Det svenske mønsteret får ein totalskår på 3 (og visest såleis ikkje på kartet) og der gir dei to unge informantane 5 medan dei to eldre gir 1. Skilnaden er altså liten og statistisk sett kan det vera tilfeldig at Bud skil seg ut på denne måten.

og elles er det også vanleg å finna *kv*-uttrykk i det initiale, «utropte» leddet. På den semantiske sida kan det nemnast at eksklamativar typisk uttrykkjer ei overrasking. For ytterlegare diskusjon og referansar viser vi til Delsing (2010) og Abels & Vangsnes (2010).

I svensk finst det ein særmerkt type eksklamativkonstruksjon der overraskinga knyter seg til graden av ei mengde, men der mengdeuttrykket er underforstått og ikkje eksplisitt uttrykt. Såleis har vi (5a) som eit alternativ til (4c).

(5) a. Vad bilar det var här!

Skilnaden mellom (4c) og (5a) er at kvantoren *många* ikkje er med i (5a). Tydinga er like fullt den same i dei to setningane.

Variantar av (5a) er (5b) der *kv*-ordet *vad* er splitta frå resten av nominalfrasen og (5c) der preposisjonen *med* står mellom *vad* og nomenet.

(5) b. Vad det var bilar här!

c. Vad med bilar det var här!

Denne typen *kvantorlause gradseksklamativar* var også kjent frå *nord-norske* dialektar då datainnsamlinga til NSD tok til, og konstruksjonen vart difor inkludert i det norske og det svenske spørjeskjemaet, i det norske med setningane (5a–b) og i det svenske med (5a–c). Det har gjort at vi no kan avdekka forholdsvis tydelege geografiske mønstre ved hjelp av databasen.

Kart 4. «Vad bilar det var här!»

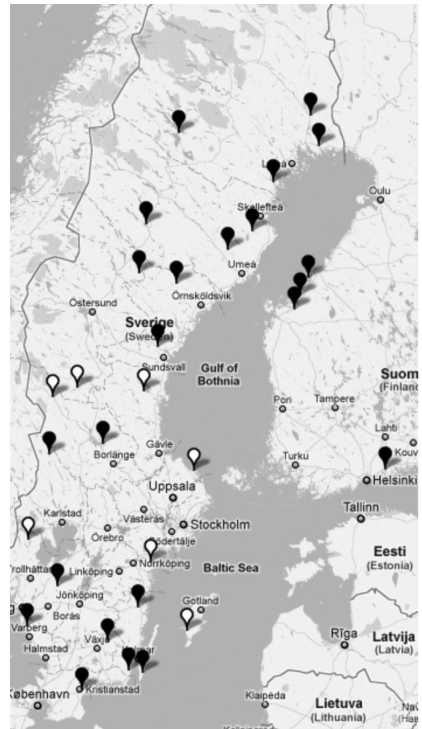
Kart 5. «Vad det var bilar här!»

Datainnsamlinga i Noreg viser at kvantorlause gradseksklamativar i høg grad er eit nordleg fenomen. Samtidig viser undersøkingane at den splitta versjonen ikkje vert godteken i norske dialektar.

For det svenskspråklege området viser undersøkingane så langt at medan setninga (5a) får ein høg skår dei aller fleste stader, blir (5b) og (5c) godtekne på færre stader. (5b) får ein høg skår i Nord-Sverige og elles langs kysten frå vest til søraust. (5c) får ein høg gjennomsnittsskår på dei seks målepunkta Särna, Lillhärdal, Delsbo, Gräsö, Bengtsfors, S:t Anna og Sproge. Desse forholda framgår av kart 4–6 – positive resultat blir framleis viste som kvite markørar medan svarte markørar viser negative resultat.

I Noreg er det to einslege punkt utanfor det nordnorske målområdet der (5a) får ein positiv gjennomsnittsskår, nærmare bestemt Lindås like nord for Bergen og Stranda på Sunnmøre. Dersom vi går nærmare inn i databasen, vil vi sjå at i begge tilfelle finn vi einskindinformantar på nærliggjande målepunkt som også godtek konstruksjonen. Målepunktet Voss, som ligg rett aust for Lindås, har til dømes ein gjennomsnittsskår på 3 for (5a) fordi dei to kvinnene på målepunktet godtek setninga og gir 5, medan dei to mennene gir 1. Vidare gir også ein av informantane (eldre mann) på punktet Fusa like aust for Bergen setninga skåren 5. Tilsvarande ser vi at informantar på dei to andre stadene på Sunnmøre, Volda og Herøy, også dømmer setninga positivt – på begge desse stadene gir dei to eldre informantane skåren 4. På andre målpunkt i orådet blir setningane avvist av alle informantane.

Dette gir ein peikepinn på at dei to positive punkta ikkje er heilt tilfeldige men inngår i område der konstruksjonen har ei viss utbreiing (Sunnmøre og nordlege Hordaland, sjå kart 7). Såleis veit ein då at det er verdt å undersøka desse områda nærmare.⁴

Kart 6. «Vad med bilar det var här!»

⁴ Det hadde sjølvsagt vore ønskjeleg om også varianten i (5c) med preposisjonen *med* hadde vore testa ut også i Noreg – kanskje ville det ha avdekkja at fenomenet kvantorlause gradseksklamativar finst også andre stader utanfor det nordnorske området. Den innsikta hadde ein dessverre ikkje då undersøkingane i Noreg vart utførte.

Kart 7. Område på Vestlandet (i Noreg) der kvantorlause gradseksklamativar har ei viss utbreiing.

Setningstypen kvantorlause gradseksklamativar er eit godt døme på ein konstruksjon som er allment utbreidd i eit av dei nordiske språka (svensk) men dialektalt utbreidd i eit anna (norsk; nordnorsk). Samtidig ser vi at det knytter seg dialektale trekk til konstruksjonen også i det svenske området. Det vanlegaste synest å vera den usplitta varianten medan nokre dialektar også tillèt den splitta varianten og atter andre varianten med preposisjonen *med* mellom *vad* og nomenet.

Det er ikkje usannsynleg at den nordnorske utbreiinga av setningstypen kan sjåast på som kontakt med svensk. Innvandring frå Sverige til Nord-Noreg på 1800-talet har vore lite studert, i alle fall i ein dialektologisk samanheng, og dette språkdraget kan vera eit av fleire som potensielt bør sjåast i det lyset.

I eit komparativt norsk-svensk perspektiv knytter det seg likevel ytterlegare skilnader til konstruksjonen, for der svensk nyttar *kv*-ordet *va(d)* uansett om det er ein kvantor til stades eller ikkje (*Vad (många) bilar det var här!*), vil ein i nordnorske dialektar sjå ei veksling mellom *ka* utan kvantor og *kor* med kvantor: *kor* er på si side det *kv*-ordet som førekjem i tilsvarende interrogative setningar, dvs. der svensk då vil nytta *hur* og ikkje *vad*. Dette er illustrert i (6) og (7).

- (6) a. Ka/*kor bila de va hær!
 b. Kor/*ka mange bila de va hær!
 c. Kor/*ka mange bila va de dær?
- (7) Hur/*vad många bilar var det där?

Desse forholda vert ikkje undersøkt gjennom testsetningane i det norske og det svenske spørjeskjemaet, og det er noko som gjennomgåande kjenneteiknar fenomena i databasen. I mange tilfelle vil undersøkingane berre gi eit visst innblikk i dei forskjellige konstruksjonane – av praktiske årsaker har det ikkje vore muleg å gå i detalj på kvart enkelt fenomen. Gjennomgangen ovanfor viser like fullt korleis databasen kan brukast som ein pilot for meir detaljerte studiar.

4. Konklusjon

Sjølvs om vi i denne korte artikkelen berre har teke føre oss to av svært mange konstruksjonstypar i *Nordisk syntaksdatabase*, håpar vi å ha synleggjort det potensialet for nye innsikter og nye målmerke som ligg i databasen. Den er etter vår eiga oppfatning eit særst nyttig verktøy for å sjå på utbreiinga av ulike syntaktiske konstruksjonar, og kan, saman med opplysningar frå anna hald (korpus, detaljstudiar, faglitteratur), bidra til at syntaktiske forhold i framtida også blir ein integrert og naturleg del av forskning på og formidling av dialektologiske forhold i det nordiske språkområdet.

Litteratur

- Abels, Klaus & Øystein A. Vangsnes, 2010: Introduction. Exclamatives in North Germanic and beyond. I: *Studia Linguistica*, 64.1. S. 1–15.
- Cornips, Leonie & Cecilia Poletto, 2005: On standardising syntactic elicitation techniques (part I). *Lingua* 115:7. S. 939–957.
- Delsing, Lars-Olof, 2010: Exclamatives in Scandinavian. I: *Studia Linguistica*, 64.1. S. 16–36.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo, 1997: Norsk referansegrammatikk. Oslo.
- Hulthén, Lage, 1947: Studier i jämförande nunordisk syntax 2. Göteborg.
- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor Anders Åfarli & Øystein Alexander Vangsnes, 2009: The Nordic Dialect Corpus – an advanced research tool. I: Kristiina Jokinen & Eckhard Bick (eds.), *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009*. NEALT Proceedings Series 4. Tartu.
- Jónsson, Jóhannes G., 2010: Icelandic exclamatives and the structure of the CP layer. I: *Studia Linguistica* 64.1. S. 37–54.
- Lindstad, Arne Martinus, Anders Nøklestad, Janne Bondi Johannessen, Øystein A. Vangsnes, 2009: The Nordic Dialect Database. Mapping microsyntactic variation in the Scandinavian languages. I: Kristiina Jokinen & Eckhard Bick (eds.), *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009*. NEALT Proceedings Series 4. Tartu.
- Lohndal, Terje, 2010: Silent elements and some Norwegian exclamatives. I: *Linguistic Analysis* 34. S. 245–270.
- Vangsnes, Øystein A. & Janne B. Johannessen, 2011: Reconciling corpus and questionnaire data in microcomparative syntax. A case study from Scandinavian. I: F. Gregersen et al. (eds.), *Language Variation – European Perspectives* 3. Amsterdam. S. 135–148.
- Vinje, Finn-Erik, 2002: *Moderne norsk*. 5. utg. Oslo.

URL

Nordic Syntactic Database: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>
 Nordisk dialektsyntaks – ScanDiaSyn: <http://uit.no/scandiasyn/>
 Nordic Center of Excellence in Microcomparative Syntax: <http://norms.uit.no/>

Summary

Janne Bondi Johannessen and Øystein Alexander Vangsnes, New Scandinavian isoglosses. Dialect research using the Nordic Syntax Database (NSD)

As part of a collaborative Nordic project to explore dialectal syntactic variation (the *ScanDiaSyn* project), the *Nordic Syntax Database* (NSD) has been developed, a searchable online electronic resource containing informant judgements on some 200 test sentences. The database currently contains data from 10 places in Denmark, 106 in Norway, 42 in Sweden and 5 in Finland, and for most places judgements have been provided by four informants. In this article we describe the features of the database and show how it can be used to gain new insights into the distribution of syntactic phenomena in the Scandinavian languages. To this end, we have chosen two topics: the placement of negation in infinitive clauses and quantifier-less degree exclamationatives. The first is well known from comparative accounts of the three mainland Scandinavian written languages, and we show that data from the database contradict the established view that Norwegian accepts both the Danish and the Swedish pattern and permits negation both before and after the infinitive marker: by and large, Norwegian dialects follow Swedish, but not Danish. The second topic is less well known from the literature, but most Swedes would recognise exclamations of the type *Vad (med) bilar det var här!* (literally, 'What (of/with) cars there were here!'). This construction is also common in North Norwegian dialects and, according to NSD data, is probably known in certain areas of Western Norway as well. All in all, we hope to show by this study that the Nordic Syntax Database has a useful part to play in enhancing our understanding of syntactic variation and giving it a more integral place in Scandinavian dialectology.

Svenskan i Nya Sverige 1638–ca 1810

Fragment av en kortlivad dialekt

Av Mikael Parkvall¹

Sverige var aldrig någon särskilt framgångsrik kolonialmakt, och till skillnad från vissa andra västeuropeiska språk saknar svenskan därför koloniala avknoppningar. Totalt hade Sverige tre besittningar utanför Europa: handelsstationen Karlsborg i nuvarande Ghana (1650–63), den lilla ön S:t Barthélemy i Västindien (1787–1878) och Nya Sverige på Nordamerikas östkust (1638–1655).² Av dessa saknade såväl Karlsborg som S:t Barthélemy permanent boende befolkning med svenska som modersmål. En sådan fanns dock i Nya Sverige och där fanns svenskspråkiga ortsbor fram till 1800 eller något senare, vilket betyder att språket överlevde omkring sex generationer. Även om svenskan inte längre existerar, måste den i Nya Sverige därför betraktas som en väl etablerad dialekt snarare än bara som en samling disparata invandraridialekter. Denna trots allt kortlivade varietet har däremot inte dokumenterats annat än i form av några enstaka fragment, och är därmed en av de minst kända svenska dialekterna.

1. Kolonins historia

Kolonin Nya Sverige existerade mellan 1638 och 1655, alltså under blott 17 år. Den erövrades av Nederländerna och införlivades med Nya Nederländerna. Kort därefter (1664) dukade även denna koloni under, och huvuddelarna

¹ Jag är tacksam för att Martin Persson, Östen Dahl och Gunnel Melchers har haft vänligheten att kommentera en tidigare version av denna artikel. Några språkvetarstudenter i Uppsala har också kommit med användbara synpunkter, såsom anges nedan.

² Härtill kommer att den avsevärt mer betydelsefulla västindiska ön Guadeloupe var svensk mellan mars 1813 och maj 1814, men bara *de jure* och aldrig *de facto*.

av Nya Nederländerna och Nya Sverige hamnade under brittiskt styre som New York respektive Pennsylvania.³

Kolonins historia är skildrad i åtskilliga verk (där Johnson 1914 än idag är standardreferensen) och behöver inte resumeras här. Den enda poängen som det kan finnas anledning att betona är att 1638 är mycket tidigt med amerikanska mått mätt. De första permanenta europeiska (franska och engelska) bosättningarna i östra Nordamerika hade etablerats endast två decennier tidigare, och en väl etablerad europeisk infrastruktur var ännu avlägsen. Det är vanligt att nämna Nya Sverige i samma andetag som – och som en föregångare till – 1800-talets amerikautvandring å la Karl-Oskar och Kristina, och av den anledningen vill jag inskräpa skillnaderna. Karl-Oskar och Kristina invandrade till en etablerad nation, där en angloamerikansk infrastruktur måhända inte fanns bland granngårdarna men där en engelskspråkig skola eller myndighet aldrig var särskilt långt borta. Nybyggarna i Nya Sverige, å andra sidan, invandrade inte till USA och inte ens till de engelska kolonier som sedermera kom att bli USA. De flyttade till vad européer då betraktade som en *terra nullius*, alltså ett ingenmansland eller ett område som beboddes av »vildar». Till skillnad från invandrarna till Minnesota kom de inte till något som sågs som ett »land» eller en »nation». Rent tekniskt gjorde de en inrikes flyttning jämförbar – så när som på det geografiska avståndet – med nybyggaren i Lappland.⁴

Medan Nya Sveriges historia i största allmänhet alltså är väldokumenterad har ringa uppmärksamhet ägnats språksituationen i kolonin, och ingen beskrivning av den lokala svenskan har producerats vare sig av samtida eller av senare generationer.

2. Befolkningen

Carlsson (1988) föreslår att inalles omkring 700 kolonister kom till Nya Sverige. En del av dessa återvände till Europa eller flyttade till de engelska eller nederländska grannkolonierna, och inte så få avled kort efter ankomsten. Lokalt födda gjorde dock att antalet steg till som mest strax under 1 500 svensktalande.

³ Nya Sverige sammankopplas ofta med delstaten Delaware, kanske beroende på att kolonin var belägen längs floden med detta namn. I termer av nutida amerikanska delstater var den dock till ungefär lika delar belägen i Pennsylvania, New Jersey och Delaware.

⁴ Att detta faktum går många förbi illustreras ganska väl av att kolonin ofta i svenskspråkig text omnämns som »New Sweden» eller »Nya Sverige (New Sweden)», just som om den hade legat i ett (då) engelsktalande land.

	svensk- språkiga	»svenskar» ⁵	
1644		90	Jacobsson (1923 s. 13)
1647		183	Johnson (1914 s. 220), Jacobsson (1938b s. 85), Carlsson (1995 s. 176)
1653		200	Carlsson (1995 s. 176)
1654		368	Johnson (1914 s. 278), Jacobsson (1923 s. 21)
1655		600	Jacobsson (1938b s. 160)
1693		939	Jacobsson (1938b s. 181) ⁶
1697	1200		Clay (1835 s. 62), Holm (1702 s. 102)
1725		1500	Hesselius (1725 s. 11)
1754	500		Wacker (1995 s. 227 f.)
ca 1770	300?		Collin (1988 s. 56) m.fl. ⁷

2.1. Svenska och andra språk

Carlsson (1988) kartlägger – så gott det nu går – ursprunget för Nya Sverige-kolonisterna. Utifrån kolonisternas geografiska ursprung (och eventuella andra relevanta upplysningar)⁸ kan vi anta att knappt hälften av dem hade svenska som modersmål,⁹ en dryg tredjedel finska, och en tiondel kontinentalgermanska varieteter.

Noterbart är dock att de finsktalande anlände relativt sent i kolonins historia, och bland de individer som kom före 1645 var de fåtaliga, medan de svensktalande dominerade totalt. Dessutom, noterar Carlsson, var finnarna kraftigt underrepresenterade i de högre sociala skikten. Av dessa båda skäl finns det anledning att anta att finskan spelade en mindre roll än vad dess dryga tredjedel av befolkningen antyder.

	Alla med känt ursprung	Komna före 1645
Svenska	49,2 %	74,1 %
Finska	37,3 %	8,5 %
Tyska/lågtyska/nederländska	10,3 %	13,4 %
Engelska	0,3 %	0,0 %
Övriga ¹⁰	2,8 %	4,0 %

⁵ Fram till kolonins fall syftar detta i allmänhet på alla vita i Nya Sverige, därefter på de individer som åtminstone av omgivningen uppfattades som svenskar. Antalen inbegriper alltså bl.a. även personer som idag kanske skulle etiketteras som »finnar».

⁶ Varav 39 ännu levande Sverigefödda. 96 % av »svenskarna» var alltså vid denna tid födda i Nya Världen.

⁷ Collin (1988 s. 56) anger 200, men en jämförelse med Wacker (1995 s. 227 f.), Norman (1995 s. 199, 206) och Ruhnbro (1988 s. 25) antyder att detta är en underskattning och att det faktiska antalet var högre.

⁸ Geografi räcker nämligen inte hela vägen här. Många av »finnarna» var i själva verket finlandssvenskar, medan en stor del av utvandrarerna från det nuvarande Sverige i gengäld var skogsfinnar från framför allt Värmland.

⁹ Enstaka individer kom från Halland och Bohuslän och skulle kanske av samtiden ha betraktats som dansk- eller norsktalande.

¹⁰ Talare av »övriga språk» inbegriper bl.a. en polack, några danskar och normän samt afrikanen Antoni Svart (den enda kända svarta invånaren i Nya Sverige).

Tilläggas bör också att några talare av engelska och nederländska som ursprungligen rest till grannkolonierna anslöt sig på plats, varför dessa språks relativa bidrag måste betraktas som något större än vad ovanstående siffror antyder. Dessutom kan påpekas att resan över Atlanten (inklusive stopp på vägen) i allmänhet tog drygt fyra månader och att besättningen till stor del var kontinentalgermansk, vilket kan ha givit tyska/lågtyska/nederländska ytterligare möjligheter att lämna spår.

Dahlgren & Norman (1988 s. 120) uppskattar att två tredjedelar av kolonins 600 vita invånare 1655 var från det dåvarande Sverige (alltså inklusive Finland), och den resterande tredjedelen måste rimligen ha utgjorts huvudsakligen av nederländare och briter samt möjligen en del tyskar och franska hugenotter (vilka båda var representerade i Nya Nederländerna).

I praktiken måste vi räkna med fem språk i den lokala språkekologin i Nya Sverige. Finska, nederländska/(låg)tyska och engelska var som vi redan sett väl företrädade bland befolkningen, där svenskan dock fungerade som *lingua franca* (och även hann assimilerat talare av dessa språk innan den själv gick under). Nederländska och engelska var dessutom viktiga eftersom de talades i grannkolonierna Nya Nederländerna respektive Virginia och Maryland.

Runt de nysvenska¹¹ bosättningarna talade urbefolkningen lenapiska,¹² det enda indianspråk som är relevant i sammanhanget. Få, om några, nysvenskar lärde sig dock lenapiska, men inte så få behärskade pidginlenapiska, och tillsammans med engelska och nederländska användes pidginlenapiska flitigt i kontakterna med grannfolken.¹³

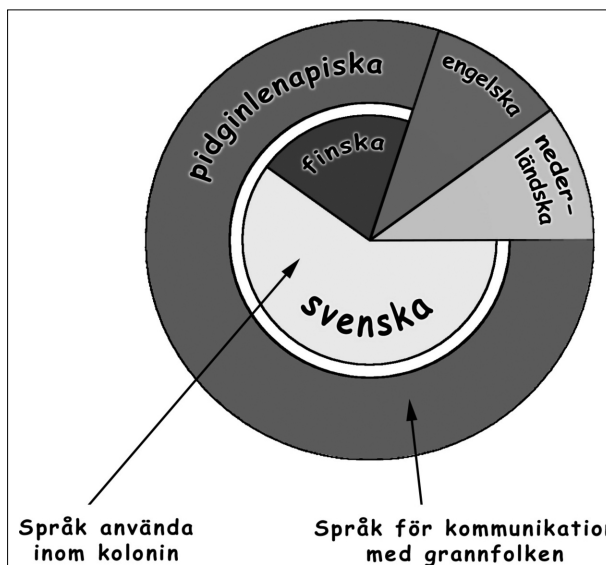
Prästen Anders Rudman betonade 1697 befolkningens mångspråkighet genom att uppge att den behärskade svenska, finska, tyska, holländska, eng-

¹¹ Ordet »nysvensk» har ju numera betydelsen 'med invandrarbakgrund', men det synes mig likväl vara det mest logiska adjektivet här, i analogi med exempelvis *Nya Zeeland – nyzeeländsk*.

¹² Språket är idag även känt som *delaware*. Den dialekt som användes i dessa trakter var *unami*, varför även detta namn förekommer i litteraturen.

¹³ I skrift kunde även latin förekomma. Den svenske guvernören Printz korresponderade normalt på svenska, tyska och nederländska, men då Massachusetts' guvernör Winthrop inte behärskade något av dessa språk, tvingades Printz i brevväxling med denne ta till latin (Becker 1979 s. 22). – På 1670-talet uppgavs för övrigt prästen Jakob Fabritius (en tysktalande från vad som idag är Polen) ha predikat på tyska eller nederländska (dåtida källor skilde inte alltid på dessa språk), vilket »mäst alla» församlingsmedlemmar uppges ha förstått (Clay 1858 s. 34; Kalm 1988 s. 245, 264 f.; Acrelius 1759 [s. 188 i engelska utgåvan]). Utan att ha några belägg för motsatsen kan jag inte låta bli att förvånas av denna uppgift, eftersom jag inte inser var nysvenskarna skulle ha tillägnat sig dessa språkkunskaper i en miljö där kontakt med nederländsktalande för de flesta knappast kan ha varit dagliga. Larsson (1985 s. 83) hävdar hur som helst att Fabritius faktiskt predikade på svenska. Kan manne de motstridiga uppgifterna möjligen förklaras genom att prästen helt sonika anpassade sitt språk genom att integrera så mycket svenska som han hade lyckats förvärva under sin vistelse i trakten, så att hans språk blev – om än nått och jämnt – begripligt?

Förenklad illustration av språkekologin i Nya Sverige.

elska och »vilska» [= (pidgin)lenapiska], och ibland rentav franska (Jacobsson 1938b s. 202). Han sade dock inget om hur utbredda sådana kunskaper var. Något annat språk än svenska (om ens det) kan knappast ha behärskats av i princip hela befolkningen vid denna tid.

Blandäktenskap mellan de europeiska grupperna var vanligt och torde åtminstone före 1680-talet ha lett till svenskdominanta barn. Något ingifte av indianer tycks dock inte ha förekommit (Kalm 1970 s. 322).

Engelska och nederländska hade vissa överlevnadschanser genom närheten till grannkolonierna och förekomsten av ny invandring därifrån och från Europa. Vad det största minoritetsspråket finskan beträffar, fanns det enspråkiga finnar vid tiden för kolonins etablerande (Johnson 1914 s. 375; Arfwedson 1825 s. 16 f.), men 1693 uppgavs samtliga finstalande behärska svenska (Bergendoff 1938 s. 218; Jacobsson 1938b s. 182; Kalm 1988 s. 249), och kring 1750 var finskan i stort sett utdöd (Carlsson 1995 s. 181; Bergendoff 1938 s. 218; Jacobsson 1938b s. 182). Bidragande till finskans utdöende var förstås den numerära underlägsenheten, bristen på representation i de maktavande klasserna och avsaknaden av finskspråkiga predikningar i traktens få kyrkor.

De flesta finstalande blev sannolikt svenskspråkiga, men med tanke på den relativt korta tiden som förflöt mellan de båda språkens slutliga undergång är det inte helt förvånande att en del tycks ha bytt direkt till engelska (Carlsson 1995 s. 181; Norman 1995 s. 199; Kalm 1988 s. 239).

Som kuriositet kan nämnas att mig veterligen ett enda ord på nysvensk finska har bevarats för eftervärlden: Orkidén guckusko (*Cypripedium calceolus*) omnämns i Kalms anteckningar (Lundqvist & Moberg 1993 s. 42)

tillsammans med en notis om att växten fordom kallades *vättä kängä* »av Finnarna i Nya Sverige». Detta har till synes ingen dialektal förebild,¹⁴ och på modern standardfinska kallas växten *lehtotikankontti*.

Nederländskan försvann gissningsvis också före svenskan (medan den i det före detta Nya Nederländerna levde kvar in på 1900-talet).

Lenaperna pressades tillbaka av såväl européer som irokeser (och av européerna införda epidemier) och drog sig inåt land redan före 1600-talets slut (Holm 1989 s. 602), innan de sista överlevarna traditionsenligt deporterades av amerikanska myndigheter.¹⁵ Därmed försvann också behovet av (och kunskaperna i) pidginlenapiska, som dog ut under 1700-talet (Taylor 1981 s. 183; Goddard 1996 s. 82; Holm 1989 s. 602; Mithun 1999 s. 590).

2.2. Koinéisering av svenska dialekter

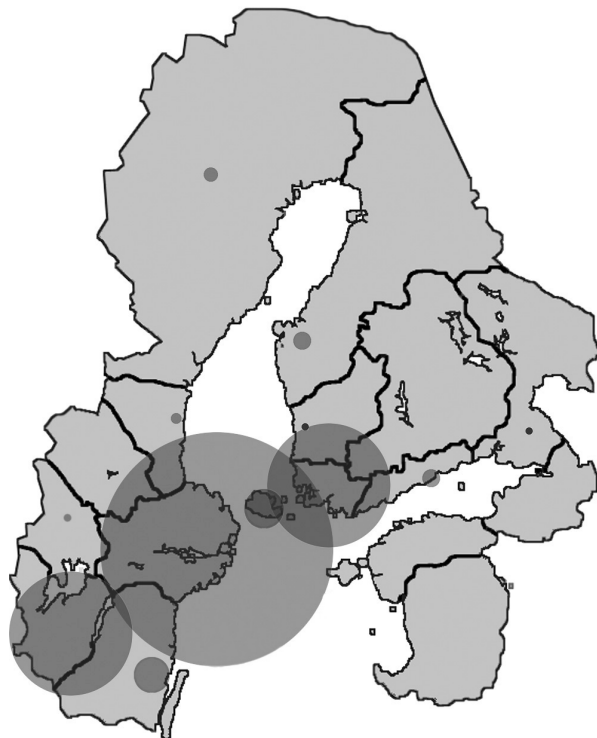
Det var ju till syvende och sist svenska som kom att bli det gemensamma språket i Nya Sverige, och denna svenska måste rimligen i grunden ha byggt på en koinéisering (dvs. dialektkompromiss) mellan nybyggarnas olika svenska dialekter. Allteftersom nya generationer växte upp kan dessa rimligen inte ha levt kvar som sådana, utan de måste ha konvergerat till en enhetlig dialekt. Här har vi att göra med ett för Nya Sverige unikt drag. Självklart förekom det även i moderlandet att man gifte sig med folk från en annan landsända, men det är svårt att föreställa sig något sammanhang i det dåtida »gamla» Sverige där detta var så vanligt som i Nya Sverige. Ett exempel redan från första generationens kolonister är Peter Gunnarsson Rambo från Göteborg som i Nya Sverige gifte sig med Brita Mattsdotter från Vasa (Sandel 1988 s. 108). Många liknande giftermål ägde naturligtvis rum i ett samhälle där värmlandsfinnar, rospiggar, nederländare, österbottningar, sörmänningar, västgötar, karelare, tyskar, jämtar och ålänningar levde sida vid sida. Även i de fall där medlemmarna av den första generationen stadgade sig med någon från samma landsdel, måste barnen ha vuxit upp med lekamrater med andra bakgrunder, och inte många personer från nästa eller nästnästa generation kan rimligen ha haft en »ren» härstamning. Även om man av någon anledning skulle ha eftersträvat det, hade det helt enkelt varit omöjligt att undvika att en ny, tämligen enhetlig, dialekt växte fram. Frågan blir då hur inputen till denna dialektkompromiss såg ut.

Bland dem som förde svenskan över Atlanten är det framför allt tre grupper som dominerar (återigen baserat på Carlsson 1988): folk från Mälarda-

¹⁴ En upplysning för vilken jag tackar Anneli Hänninen på Forskningscentralen för de Inhemska språken i Helsingfors.

¹⁵ Kalm (1985 s. 104) rapporterade från sent 1740-tal att New Jersey hyste 12 000 vita och blott 200 indianer.

len (45 %), Västergötland¹⁶ (24 %) och Svenskfinland (10 %). Därtill kommer att den fjärde största gruppen utgjordes av ålänningar (7 %), vilka språkligt sett kan anses inta en mellanposition mellan mälardalingar och finlandssvenskar.

Det geografiska ursprunget för antaget svenskspråkiga kolonister i Nya Sverige (i de fall då detta är känt).

Carlsson (1988) omnämner 14 familjer som särskilt inflytelserika, till vilka man kanske också ska lägga de adliga med poster inom kolonins administration. Av dessa är åtta från Västergötland mot fem från Mälardalen.

Värt att notera är också att nästan alla fartyg seglade från Göteborg, och de som började sin resa i Stockholm lade i allmänhet till i Göteborg, där de plockade upp ytterligare passagerare.

Numerärt sett dominerar alltså mälardalingarna, men det finns som synes en del som talar för att västgötar skulle ha haft ett större inflytande än vad deras andel motiverar (och som vi ska se stärks denna misstanke av viss konkret evidens). Genom präster och övriga medlemmar av den bildade klassen torde sammanjämkningen av dialekterna ha ägt rum under

¹⁶ Häri ingår enstaka dalslänningar.

tryck från standarden (där en hög grad av läskunnighet förstås också spelar in).

Med avseende på den nysvenska befolkningens sociala sammansättning noterar Carlsson (1988) att medan kanske 5 % av befolkningen i Sverige var att räkna som någon form av överklass (adel, prästerskap, borgerskap, ofrälse officerare, civila ämbetsmän osv.), utgjorde denna grupp »minst 15 %» av nysvenskarna. Med tanke på denna grupps utbildningsnivå kan deras närvaro tänkas ytterligare ha bidragit till att stärka det standard-svenska inslaget.

Just att koinéiseringens slutprodukt blir tämligen standardlik har noterats för åtskilliga koloniala varieteter av europeiska språk, och kanske tydligast utvecklats, med avseende på kanadensisk franska, av Barbaud (1984). Det har också påpekats för många mer traditionella invandrardialekter – för svenskans del gäller detta bl.a. emigrantgruppen i argentinska Misiones (Flodell 1986).

3. Svenskans utdöende

När Nya Sverige gick förlorat hade kolonin betydligt färre än tusen invånare. Vid ungefär samma tidpunkt hade de nederländska och franska kolonierna i östra Nordamerika vardera ett par tusen invånare och de engelska nästan 70 000.

Enstaka engelska nybyggen fanns i trakten redan under den svenska tiden, men från 1680-talet formligen exploderade inflyttningen av engelskspråkiga (och i mindre utsträckning tysktalande) till det före detta Nya Sverige (Norman 1995 s. 191, 194; Wacker 1995 s. 217). Anläggandet av Philadelphia var nog det hårdaste slaget mot svenskheten i den norra delen av området. Stadens befolkning växte från 50 år 1682 till 2 500 år 1701, vilket redan det var mer än det totala antalet svensktalande någonsin varit i hela Nya Sverige. Enligt den första folkräkningen (1790) i det nyligen självständiga USA hade staden nästan 30 000 invånare – inklusive de närmaste omgivningarna hela 50 000. New Castle county (den enda här relevanta delen av Delaware) hade en befolkning på nästan 20 000. Totalt hade kanske det före detta Nya Sverige 75 000 invånare vid denna tid – och då ska man komma ihåg att de svensktalandes antal aldrig var över 2 000.

Som exempel på lokal nivå kan nämnas Gloucester county i New Jersey, där svenskspråkighetens kanske sista bastioner Rapapo (numera Repaupo) och Ratkung (numera Swedesboro) ligger. Där ökade (den vita) befolkningen mellan 1699 och 1790 från 134 till 12 830 (Wacker 1995 s. 222), alltså med nästan tiotusen procent på mindre än ett sekel! Nysvenskarna uppvisade en icke obetydlig naturlig folkökning, men den kunde inte på långt när hålla jämna steg med den anglosaxiska invandringen.

Purvis (1984 s. 98) bedömde att etniska nysvenskar 1790 utgjorde 3,8 % av befolkningen i Delaware, 1,1 % i New Jersey och 0,6 % i Pennsylvania.

I dagens amerikanska folkräkningar ombeds befolkningen bland mycket annat ange sin härstamning, och bara på en enda ort i det före detta Nya Sverige uppgav år 2000 mer än en procent svensk härkomst. Undantaget är New Castle (f.d. Fort Trefaldighet), med 1,1 %. Som jämförelse kan nämnas att siffran för hela USA var 1,4 %, och andelen svenskättlingar är alltså idag lägre i det som en gång var Nya Sverige än i landet som helhet.

Det säger sig självt att det svenska språket inte hade kunnat överleva speciellt länge i en sådan miljö. Idag bor i det område som en gång hyste några tusen svenskar och lenaper nästan 2,9 miljoner invånare, varav den överväldigande majoriteten är engelskspråkig. 12 395 personer angav i 2000 års folkräkning »svensk» som sin »främsta härstamning». De få som talar svenska är förstås alla i modern tid inflyttade, och då huvudsakligen till storstaden Philadelphia.

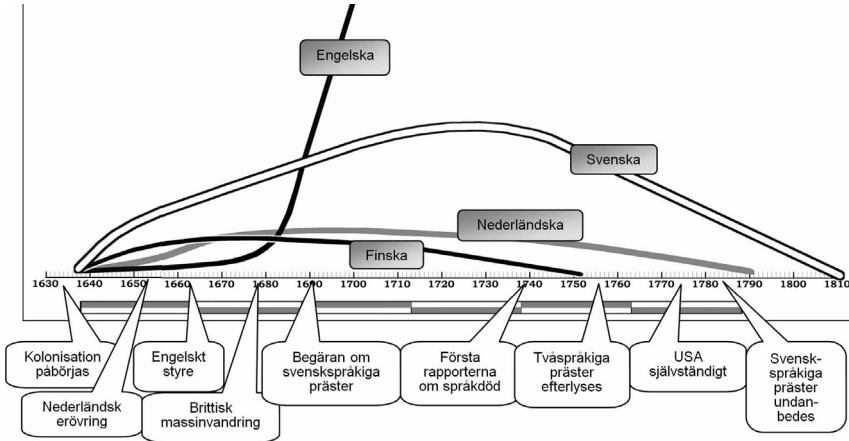
År 1677 behärskade dock allmogen inte engelska (Clay 1835 s. 35), men då hade alltså den engelska invandringen knappt börjat. Från 1740-talet rapporteras dels att vissa svenskättlingar inte längre kunde svenska, dels att en del svensktalande beklagade språkets »förfall» och utdöende (Rightmyer 1946 s. 109; Kalm 1988 s. 218).

Ännu 1759, alltså mer än ett sekel efter det att kolonin gått förlorad, kunde de äldre svenskarna ingen engelska (Acrelius 1759 s. 415), även om det i metropolen Philadelphia bara var 20 gamlingar av den svenska kyrkans totalt 430 församlingsmedlemmar som fortfarande behärskade svenska (Jacobsson 1938b s. 284, 290). Detta betyder i praktiken att så gott som alla nysvenskar som fötts i Philadelphia efter stadens grundande (som ju ägde rum en mansålder tidigare) växte upp som engelsktalande.

Frammot 1790 duggar rapporterna tätare om att det svenska språket sjunger på sista versen (Clay 1835 s. 125, 134; Ferris 1846 s. 184; Norman 1995 s. 208; Wacker 1995 s. 231). Till och med i det relativt isolerade Ratkung var det bara en tredjedel av de etniska svenskarna som ännu var svensktalande (Wacker a.st.). Även om dessa – vilket man väl får anta – främst tillhörde de äldsta åldersklasserna, är det osannolikt att en tredjedel av befolkningen hann avlida inom loppet av blott 14 år, varför vi kan anta att den nysvenska dialekten överlevde – om än med knapp nöd – in på 1800-talet, alltså 170 år efter det att den började bildas. Därmed blev Kalm (1988 s. 218) med anmärkningsvärd precision sannspädd när han i mitten av 1700-talet antog att det svenska språket i trakten hade 50–60 år kvar att leva.

Den kanske bästa indikatorn på svenskspråkighetens överlevnad och senare utdöende är de brev som skickades från de nyblivna brittiska undersåtarna till myndigheterna i det forna hemlandet. 1693 bad man uttryckligen om svenskspråkiga präster från det forna moderlandet (vilket beviljades). 1758 ville man att medlemmarna av det lutheranska prästerskapet skulle vara förmögna att predika även på engelska (Benson 1952 s. 39). 1786 på-

pekade man att fler svenska präster inte behövdes, eftersom språket var på väg att dö ut. Dessa årtal representerar därmed tre ganska tydliga milstolpar i svenskans utdöende i Delaware-dalen.

Schematisk framställning av de olika språkens relativa styrka i Nya Sverige tillsammans med några viktigare historiska händelser. Den nedersta skalstocken anger 25-årsintervall, tänkta att representera ungefärliga generationsväxlingar.

I stort sett dog svenskan först i den pennsylvanska delen av Nya Sverige, därefter i Delaware, och slutligen i New Jersey, där de svenskspråkiga bosättningarna var som mest isolerade.

Blandäktenskapen spelade självfallet en stor roll¹⁷ men var nog inte en avgörande förutsättning; exempelvis nämner Collin (1988 s. 64) på 1770-talet en familj där båda makarna var svensktalande men där barnen inte alls kunde tala svenska. Många skämdes för att tala svenska av rädsla för att inte uppfattas som lojala engelska undersåtar (Norman 1995 s. 207; Jacobsson 1938b s. 281; Kalm 1988 s. 218; Berglund 2011 s. 34).¹⁸

Detaljer kring språkets tillbakagång ges av Berglund (2011) men har den nackdelen att uppgifterna i första hand gäller läskunskaper i svenska respektive engelska, vilket inte nödvändigtvis överensstämmer med muntlig språkfärdighet eller språkbehärskning. Exempelvis citerar Berglund (s. 17) prästen Eric Unander, bland vars församlingsmedlemmar runt 1761 endast en tjugondel kunde läsa svenska, trots att en sjättedel talade det.

Hade då det svenska språket kunnat överleva om historien velat annorlunda? Med den höga folkökningstakt som kännetecknar europeiska kolonier bortom haven (där fanns ju i princip obegränsat med jungfruligt land) hade

¹⁷ En samtida iakttagare noterade att »få svenska familjer [är] oblandade» (Collin 1988 s. 140).

¹⁸ Kalm (1970 s. 330) nämner också en särskild mekanism bakom språkdöden på en specifik ort (Penn's Neck), nämligen att en epidemi utraderade stora delar av befolkningen, varför de överlevande barnen kom att uppfostras av engelskspråkiga fosterföräldrar i närheten.

nysvenskarna idag kunnat vara uppmot ett par hundra tusen. Skulle de ha kunnat bevara svenskan om inte Nya Sverige erövrats 1655? Det är föga troligt. Sverige kom strax därefter att försvagas alltmer och var vid flera tillfällen efter 1655 invecklat i krig med Nederländerna och/eller Storbritannien, och förr eller senare skulle endera av dessa tvivelsutan ha intagit det så gott som försvarslösa Nya Sverige. Då, om inte förr, hade invandringsvågor trängt ut svenskan på samma sätt som i verkligheten skedde. Men om kolonisterna varit fler? Det kan här vara på sin plats att jämföra med nederländskan i det som idag är delstaten New York och New Jersey. Dess sista talare dog i mitten av 1900-talet, och då var ändå de holländska kolonisterna i stort sett tio gånger så många som de svenska vid det brittiska övertagandet. Inte ens några tusen ytterligare nybyggare utöver de 700 som faktiskt översändes hade i längden haft någon större effekt, utan det hade behövts tiotusentals, något som moderlandet inte hade möjlighet att leverera. I jämförelse med sina konkurrenter i Nya Världen var Sverige – sin regionala stormaktsstatus till trots – helt enkelt alldeles för underbefolkat och militärt svagt för att ens under de gynnsammaste omständigheter ha kunnat etablera en permanent språklig närvaro i östra Nordamerika. Därmed var det svenska språket i Nya Sverige strängt taget dödsdömt redan från dag ett.

4. Källmaterial

Jag har gått igenom i princip allt tryckt (och digitalt) material som har någon rimlig förutsättning att innehålla språkliga omnämmanden. Det finns därutöver potentiellt relevanta handskrifter i olika arkiv, men med tanke på hur begränsad utdelning det tryckta materialet trots allt har givit, har jag inte brytt mig om att inspektera det; det vore förmodligen knappast mödan värt.

Det tillgängliga materialet består mestadels av enstaka ord som förekommer sparsamt i svenskspråkiga beskrivningar av nysvenska förhållanden, av lån från andra språk i svenskan i Nya Sverige samt av egennamn som bevarats i dagens engelska språkbruk.

Den överlägset viktigaste källan är Åboprofessorn och Linnélärjungen Pehr Kalms skrifter. Åren 1748–51 vistades han i Nordamerika, en stor del av tiden i det före detta Nya Sverige (där han gifte sig med en nysvenska, som följde med honom hem till Finland). Hans anteckningar har publicerats i Kalm (1761, 1966, 1970, 1985, 1988) och i Lundqvist & Moberg (1993). Kalms främsta intresse var förstås den Nya Världens växt- och djurliv, men i samband med detta påpekar han ofta vad den art han för tillfället diskuterar »kallas av de svenska i Amerika». Han har även i enstaka fall levererat nysvenska termer för andra domäner samt (1988 s. 220 f.) kortfattat men explicit kommenterat och illustrerat (i form av ett trettiotal exempelmeningar) språkbruket bland de svensktalande i Delawaredalen. Kalms huvudintresse gör dock att det bevarade språkmaterialet har en påtaglig slagsida mot botanik och zoologi, och hans exempelmeningar fokuserar på det engelska infly-

tandet, något som är en smula trivialt för en dialekt som ju vid det laget var stadd i utdöende.

Ännu en källa som skulle kunna vara givande är svenska lånord i lenapiskan. Det visar sig dock att det bara finns ett enda okontroversiellt svenskt lånord i detta språk,¹⁹ nämligen *típa:s* 'kyckling'.²⁰

Enstaka metaspråkliga kommentarer kan också hittas i litteraturen, varav en av de i mitt tycke intressantaste är prästen Anders Rudmans kommentar från 1697 om att nysvenskarna talar »språket så rent, som det någonsin talas i Sverige, [även om de] bryta litet på östgötska och västgötska slutningar» (här citerat från Jacobsson 1938b s. 202). Medan omnämmandet av västgötska är väntat, är förknippandet med Östergötland en smula förvånande, eftersom mycket få (kända) kolonister hade sina rötter där. I större överensstämmelse med förväntningarna är därför Kalms (1988 s. 239) notering i sin resedagbok: »Språket kommer närmast överens med den Svenska de tala i Wästergyllen [dvs. Västergötland].»

5. Svenskan i Nya Sverige

Nedan följer nu en genomgång av de språkliga drag som jag ur nyss nämnt källmaterial lyckats extrahera om den nysvenska dialekten.

5.1. Fonologi

5.1.1. Vokaler

Det som idag skrivs <å>, och som en gång varit ett långt /a/ förefaller ha utvecklats till /o/, att döma av engelska stavningar av personnamn som *Mounce* 'Måns' och *Morton* 'Mårten(sson)'.¹⁹

En del efternamn som med tiden begåvats med en engelsk stavning (Toy [← *Tay*], Scoggin [← *Skagge(n)*], Rawson [← *Rase(n)*], Clawson [← *Klasson*], Caulk [← *Kalk*], Dolbow [← *Dalbo*]) kan indikera ett bakre uttal [ɑ]. (I annat fall hade kanske en engelsk stavning med <u> legat närmare till hands.)

Den ursprungligen centrala vokal som skrivs <u> är idag närmast främre,

¹⁹ Ytterligare en del ord i lenapiska och/eller pidginlenapiska skulle kunna vara svenska (t.ex. *sti:pa* 'styver' och *jō:k:əl* 'socker'), men med tanke på att den överväldigande majoriteten av de germanska lån vilkas härstamning är okontroversiell kommer just från nederländska, måste nederländskan rimligen betraktas som »skyldig tills motsatsen bevisats» även i dessa fall.

²⁰ Goddard (1974 s. 158) föreslår för detta etymologin *tipp* 'lockord till höns' (tidigare obekant för mig men belagt i SAOB och av Rietz (1862–67 s. 44 f.) från Småland, Östergötland och Västergötland. Semantiskt än mer lämpliga kandidater är *dyppa* ~ *typpa* ~ *typp* 'höna', som dock är belagda företrädesvis från Norrland (Jeanette Renman och Kjell Renman, personligt meddelande; Rietz s. 744; Nilsson 2008 s. 4), varifrån få kolonister stammade. På geografisk grund sannolikare donatordialekter är väl i så fall västgötskans likabetydande *tuppa* och småländskans fonetiskt närmare *typpa* (Rietz s. 744).

men ett och annat tyder på att den ännu var central i nysvenskan.²¹ För det första återges det i ortnamn vanliga nederländska elementet *hoek* [huk] 'hörn; udde' på svenska med <u>,²² vilket ju är oförenligt med vokalens nutida standardsvenska realisering. För det andra uppger Kalm att tulpanträdet (*Liriodendron tulipifera*) har en alternativ namnform <canoeträ> (alltså *kanot-trä*), men han påpekar också att det »lokala» uttalet snarast är <knuträ>. Växlingen mellan <oe> och <u> här pekar uppenbarligen på en icke främre vokal. För det tredje påpekar Kalm (1988 s. 221) att anglicismen *lusa* 'förlora' (← *to lose*) är vanligt förekommande.²³ Slutligen förekommer i en del äldre engelska källor stavningen <Oelle> för Olle, något som knappast kan förklaras på annat sätt än genom anammande av nederländska ortografiska principer, där <oe> motsvarar /u/, och därmed kan vi anta att de förekomster av <o> som idag realiseras /u/ också gjorde det i nysvenskan.

Möjligen kan anglifierade varianter av två andra efternamn antyda något om nysvenskans vokalkvaliteter. Bertilsson och Bengtsson återfinns nämligen som *Bartleson* respektive *Bankson*. Männe antyder detta att de inledande vokalerna var mer öppna än det modernare rikssvenska /ɛ/²⁴ – något som ju ännu är fallet i stora delar av Västsverige.

Ett från fonologisk synpunkt högingtressant lånord som ges av Kalm (1988 s. 221) är *trötta* 'trava'. Ordet är förstås en försvenskning av engelskans *to trot*, men med tanke på dess (moderna) uttal /trɒt/ (i Storbritannien) eller /tɹʌt/ (i USA) är stavningen *trötta* en smula oväntad, eftersom en engelsk bakre vokal här återges med ett grafem som normalt används för en främre vokal i svenska. Den felande länken mellan dessa skulle förstås vara en central vokal, och det är frestande att här misstänka att stavningen <ö> representerar den vokal som av nordister brukar skrivas <ɜ>, och i grövre beteckning <ô>, men som väl torde motsvara /ə/ i modern fonetisk notation. Detta fonem anses ha debuterat i svenskan runt 1400, men det fick en mycket kort karriär i standarden; redan i slutet av 1700-talet var det försvunnet ur Stockholmspråket (Pettersson 2005 s. 150). Om det nu existerade i Nya Sverige, kan det betraktas som antingen en arkaism eller en dialektalism, eftersom

²¹ Ännu längre tillbaka i tiden har den varit bakre, men framflyttandet till den centrala positionen ägde rum så pass långt före koloniseringen av Nya Sverige att ett bakre uttal knappast kan vara aktuellt i detta fall.

²² *Hoek* resulterar ömsom i *-huck*, och ömsom i *-huk* i ortnamn som *Tranhu(c)ken* och *Sandhu(c)ken*.

²³ Dock var ju Kalm finlandssvensk, och <u> motsvarar som bekant än idag en central vokal i större delen av Svenskfinland. – Noteras kan också att efternamnet *B(j)ur(e)* har givit upphov till en engelsk variant *Boore*, fast i det fallet är det kanske mindre uppenbart hur engelsk ortografi skulle ha återgivit en eventuell främre vokal.

²⁴ Förekomsten av [æ] före /r/ är en senare utveckling i riksspråket (liksom, givetvis, den (åtminstone i Stockholmstrakten) nu pågående expansionen av [æ] till alla positioner där ljudet är långt).

ljudet än i denna dag är ett av de mest iöronfallande dragen i Västergötland och Värmland.

5.1.2. Palatalisering

Den Philadelphiastadsdel som idag stavas <Kingsessing> förekommer i samtida svenska källor ömsom med denna stavning, ömsom som <Ching-sessing> (och liknande former). Det sistnämnda förefaller vara närmast det etymologiska uttalet – när namnets lenapiska ursprung nämns är <ch>-stavningen vanlig (och lenapiska har /tʃ/).²⁵ Detsamma gäller det lenapiska ordet *machtschipak* 'mockasin', vars svenska form oftast återges som <kipakka>. Att svenskar väljer att återge detta med <k> kan tolkas som att palataliseringen av /k/ har börjat men att den inte nått sitt nuvarande frikativa stadium – med andra ord att ett t-förslag kvarstår.²⁶ Jämför även orden *perkes* 'persika' och *kipare* 'billigare' nedan.

5.1.3. ng-ljudet

Flera ortnamn av lenapiskt ursprung, såsom den nuvarande Philadelphia-stadsdelen *Passyunk*, slutar i svenskspråkiga källor omväxlande på <-junk> och <-jung>.²⁷ Antyder månen den alternerande stavningen ett äldre uttal [ŋg ~ ŋk] av det som i modern svenska är [ŋ]?²⁸

5.2. Lexikon

5.2.1. Egennamn

Personnamnen i Nya Sverige skiljer sig inte särskilt mycket från dem i moderlandet. Efternamnen, i den mån de kan betraktas som just sådana (snarare än bara tillnamn eller patronymer), är självfallet överförda från moderlandet och invariabla. Vad beträffar förnamnen kompliceras frågan av att även dessa var mindre stabila än idag, så att en och samma person kan refereras till under flera olika former²⁹ (*Gustav* ~ *Gösta*, *Per* ~ *Peter* ~ *Peder*, *Povel* ~ *Pål* ~ *Paul*, *Jon* ~ *Jan* ~ *Johan* ~ *John*, *Mårten* ~ *Martin*, *Andreas* ~ *Anders*

²⁵ Mina uppgifter om lenapiskans foneminventarium är från Goddard (1979 s. 11), och den lenapiska ordbok jag främst begagnat mig av är Doyle (ed.) (2000).

²⁶ Jämför dock namnet *Kämpe* som än idag överlever som *Camp* och *Kemp*, snarare än **Champ* eller liknande. Här kan kanske inflytande från skriftbilden och/eller redan befintliga engelska ord/namn misstänkas.

²⁷ -*ank* är lokativändelse i munsee, lenapiskans nordliga systerdialekt (Goddard 1971 s. 18).

²⁸ Jag är osäker på hur det lenapiska originalet realiserades här. Enligt Goddard (1979 s. 11) hade inte lenapiskan fonematiskt /ŋ/, medan åtminstone *fonen* [ŋ] förekommer i Prince (1900).

²⁹ Jag har överallt standardiserat stavningen där denna inte kan antas avslöja något relevant om uttalet. Det enkla skälet till detta är att svensk stavning inte var speciellt standardiserad på 1600- och 1700-talen. Alla ord (inklusive egennamn) har här återgivits såsom de *skulle ha* stavats på modern svenska, om det inte föreligger någon särskilt anledning att frånga en sådan princip (vilket anges med »<...>«).

~ *Andries* ~ *Andrew* osv.). I den mån någon skillnad kan observeras mellan invandrade och lokalt födda individer är namnen *Klas*, *Samuel* och *Lars* överrepresenterade i den förra gruppen, medan *Göran*, *Otto*, *Olle* och *Markus* är det i den senare.³⁰ – Efternamnen förekommer ofta i bestämd form, vilket vid denna tid var vanligt även i Sverige. *Skagge(n)* och *Rase(n)* har redan nämnts som exempel härpå.

Ortnamnen i Nya Sverige är av lenapiskt ursprung (*Vikako(a)*, *Passajung*, *Manajung*, *Karakung* etc.), nyskapade namn baserade på ren beskrivning (*Kvarnkilen*, *Strandviken*, *Fågelsand*, *Körsbärsön*, *Kalkonhucken*, *Vindruvsudden*, *Svanvik*, *Bukten* o.d.), någon specifik händelse (t.ex. *Trefaldighet*, *Brännvinskilen*) eller uppkallade efter en mer eller mindre bemärkt person (*Stilles land*, *Ridderkilen*, *Printzhov*, *Printztorp*, *Kocks ö*, *Jakobs ö*, *Fort Kristina*).

Härtill kommer en grupp av ca tio³¹ uppkallelsenamn. Dessa matchar påfallande väl nybyggarnas ursprung, såtillvida att de pekar i ungefär lika hög grad i tre riktningar: 1) Finland: *Finland*, *Nya Korsholm*, *Nya Vasa*, *Torne*; 2) Västergötland: *Möndal*, *Nya Göteborg*, *Älvsborg*; 3) Mälardalen: *Gripsholm*, *Nya Stockholm*, *Uppland*.

Förutom de mer eller mindre officiella namnen har även vardagsspråkliga alias på två platser bevarats. På grund av oönskade förekomster av skadedjur gick Älvsborg och Fort Kristina (eller Kristineskans) i folkmun även under namnen *Myggeborg* respektive *Rätteborg* (Lindeström 1925; Johnson 1914 s. 323).

Slutligen kan nämnas att Utterström (2001) i viss detalj analyserar några av ortnamnen i Nya Sverige.

5.2.2. Termer för flora och fauna

Genom framför allt Pehr Kalms (1761) publikationer och efterlämnade anteckningar (Kalm 1966, 1970, 1985, 1988; Lundqvist & Moberg 1993), men även några andra samtida observatörer (Holm 1702; Jacobsson 1923, 1938a; Lindeström 1925; Sandel 1988; Fleischer, Arnborg & Hesselius 1989; Swedberg 1985), har ca 140 termer för lokal flora och fauna bevarats.

Den kanske mest triviala gruppen ord utgörs av de växter och djur som

³⁰ Kvinnor tenderar att i betydligt mindre utsträckning figurera i de officiella dokumenten – därav avsaknaden av kvinnonamn här. De kvinnor vilkas namn vi känner till är i första hand de lokalt födda. Där förefaller de mest populära namnen (med viss marginal) ha varit Katarina och Margareta (och varianter av dessa).

³¹ *Paradiset* och *Paradisudden* är kanske diskutabla som uppkallelsenamn, och det har ifrågasatts om *Gripsholm* verkligen existerade eller om det har sitt ursprung i en felskrivning av (*Nya*) *Korsholm* (Myers 1912 s. 69). Vissa (men inte de flesta) kartor inkluderar även ett *Lappland*, beläget mellan *Finland* och *Uppland*. Tilläggas kan också att epitetet »Nya» är en smula instabilt, och exempelvis »Nya Vasa» dyker ibland upp som »Vasa», medan »Älvsborg» stundom heter »Nya Älvsborg».

har fått sina svenska namn överförda till en amerikansk kontext – något som förstås är vanligt i koloniala kontexter: *mullbärsträ* 'rött mullbär', *lön* 'rödlön', *rapphöna* 'åkerhöna', *blodrot* 'blodört', *björnrot* 'stinkande drakört', *krusgräs* 'gruslupin', *skogslök* (oidentifierad lök), *mispel* 'persimon', *svartek* 'färgék, rödek', *pottfisk* 'kolja', *desman(s)rätta* 'bisamrätta', *åkerhöna* 'rapphöna', *lejon* 'puma', *femfingersgräs* (en sorts fingerört), *hussvala* 'ladusvala', *al* 'gråal', *pors* 'bräkenpors', *blåblomster* 'blåsippa', *trollhassel* 'amerikansk trollhassel', *rödvidja* 'benved, hårdved, vildkornell', *bok* 'amerikansk bok', *järpe* (oidentifierad fågelart), *hackspett* (oidentifierad fågelart), *sill* (oidentifierad fisk) och *kungsfågel* 'kolibri'. Alla dessa namn förekommer alltså i Sverige men betecknar i Nya Sverige andra (om än oftast snarlika) arter.

Av lenapiskt ursprung är *espan* 'tvättbjörn', *hopnis* 'potatisbönan *Apios americana*', *taki* 'guldkalla', *taho* 'munkhätta', *kipacka* 'guckusko' och *kotniss* ~ *kätniss* 'pilblad'. Hackspetten *hittock* 'guldspett' har ett namn som fonetiskt påminner om det lenapiska *hittuk* 'träd' och där den semantiska kopplingen åtminstone är tänkbar men där Kalms sagesmän från mitten av 1700-talet föreslog ett onomatopoetiskt ursprung. *Mantesko* 'oxgroda' får förmodligen också räknas till de lenapiska lånen, men etymologin är inte helt uppenbar. Nysvenskarna själva antog (Kalm 1985 s. 54) att namnet var indianskt, men moderna lenapiska källor anger former för 'groda' och 'oxgroda' som inte uppvisar några likheter. Emellertid är européers påståenden att indianerna kallar '(ox)groda' för *manta* (och liknande former) så vanliga i äldre litteratur från just detta område, att det är svårt att undvika slutsatsen att det då var det normala lenapiska (eller pidginlenapiska) ordet. Slutledet är antagligen det svenska *ko* (jfr engelska *bullfrog*, vilket namn djuret har efter sitt läte).

Lånade/kalkerade från grannspråket nederländska är antagligen eller säkerligen *skedträ* 'bredbladig kalmia' (← *lepelboom*), *tulpanträd* 'tulpanträd' (← *tulpenboom*), *pinksterblom* 'en sorts kaprifol' (← *pinksterbloem*), *nötbom* 'valnötsträd' (← *nootboom*), *gyllenträd* 'ambraträd' (← *guldenboom*), *rattelslang* 'skallerorm' (← *ratelslang*), *dickopp* 'dvärgmal?' (← *dikkop*)³² och *vit ek* 'amerikansk ek' (← *witte eik*).

Tänkbara lån som skulle kunna ha kommit från endera nederländska eller engelska (eller vara lokala myntningar) är *småkastanjer* (← *dwerf kastanje*; *dwarf chestnut*?), *vild indigo*, numera även på rikssvenska 'vild indigo' (← *wilde indigo*; *wild indigo*?), *fiskare* 'fiskmård' (← *vismarter*, *fisher marten* ~ *fisher cat*?)

Ord med engelskt ursprung är för det mesta belagda sent – precis som man skulle förvänta sig med tanke på att engelskan blev en mäktig spelare i

³² Inlånet kan möjligen ha skett redan i Sverige, då ordet 1739 är belagt i Göteborg för karpfiskens 'färna' (Kornhall 1968 s. 93). Denna är dock inte nära släkt med dvärgmalen.

den lokala språkekologin först framemot 1700. Denna grupp innefattar några arter som omnämns enbart av Kalm och som representerar direkta lån från engelskan. Dessa är tämligen triviala med tanke på att svenskan vid denna tid var döende. Hit hör *currant* 'vinbär', *robin read-breast* 'vandringstrast', *dittony* 'timjan', *sumack* ~ *sumach* 'sumak', *poison tree* 'klättersumak', *mockingbird* 'härnstrast' och *spicewood* 'feberbuske'.

Mer subtila engelska lån består i namn som antingen är översättningslån eller som har anpassats till svensk fonotax:³³ *vilskä körsbär* 'virginiahagg', *gланshagg* (← *wild cherry*), *krabbträ*d 'vildapel' (← *crab tree*), *saltenbras* ~ *salsenfras* ~ *salsinbras* ~ *salsenbras* 'sassafras' (← *sassafras*), *rödek* 'rödek' (← *red oak*), *rödfågel* 'röd kardinal' (← *redbird*), *blåfågel* 'östsialia' (← *bluebird*), *passman* 'nordamerikansk opossum' (← *opossum*), *vipperi-vill* 'nattskärre' (← *whippoorwill*), *bäverträ*d 'magnolia' (← *beaver-tree*), *vilsk tobak* 'kungsljus' (← *indian tobacco*), *påk* 'kermesbär' (← *pokeweed*), *vilsk hampa* 'indianhampa' (← *indian hemp*), *musträ*d 'dirca' (← *mouse-wood*), *flax* 'bredkaveldun' (← *flax*), *hundträ*d 'blomsterkornell' (← *dog-wood*), *vattenbok* 'amerikansk platan' (← *waterbeechn*), *vilskt gräs* (en växt av släktet *Andropogon*) (← *Indian grass*), *vilda plummon* (typ av plummon) (← *wild plum*), *kärrek* (oidentifierad växt) (← *swamp oak*), *snöfågel* (oidentifierad fågelart) (← *snowbird*) och *kattfågel* (oidentifierad fågelart) (← *catbird*). Även dessa är belagda först av Kalm, alltså när svenskan var på fallrepet.

Till synes lokalt myntade termer är *vit en* (en sorts cypress), *vit ceder* (en sorts cypress), *vit ask* 'asklönn', *vildkatt* 'strimmig skunk', *vild böna* 'gruslupin',³⁴ *vattenorm* (oidentifierad ormart), *skorstenssvala* (oidentifierad fågel), *tebuske* (en jungfrulinsväxt), *vassbok* 'amerikansk platan', *tarmfisk* (oidentifierad fiskart), *talgbuske* 'ökenpors', *svinäpple* 'fotblad', *svartorm* (en sorts orm), *svart ask* 'vitask' [sic!], *rundträ* 'blomsterkornell', *röd en* ~ *röden* 'blyertsen', *rinnträ* 'sockerlönn', *ringgräs* 'gruslupin', *majstjuv* (flera olika arter av stare), *lantplummon* 'sassafras', *lantlök* (en sorts lök), *kastanjeek* (typ av ek), *kärrdruvor* 'labruskavin', *kanoträ* ~ *knuträ* 'tulpanträ', *kalkonblomster* 'bägarlilja', *hornorm* (oidentifierad ormart), *grönorm* (oidentifierad ormart), *grön törne* 'sarsaparill', *flygar-ekorre* 'flygekorre', *fiskarträ* 'tupelotträdet *nyssa aquatica*', *brödätare* 'kackerlacka', *björnollon* (typ av ek) och *björnblad* 'stinkande drakört', samt – inte att förglömma – min favorit *fiskatt* 'skunk'. Kanske hör också hackspetten *piut* (*Cuculus auratus*) hit; Kalms sagesmän betraktade det namnet som onomatopoetiskt.

Slutligen förekommer ett antal benämningar på djur och växter vilkas ex-

³³ En del av dessa skulle givetvis kunna ha myntats lokalt av de svenskspråkiga oberoende av engelsk påverkan.

³⁴ I Sverige är dock *vild böna* belagt för 'bondböna' (Lyttkens 1904–15).

akta etymologi jag är osäker på: *skrubbek* ~ *skralek*³⁵ (typ av ek), *kastanilek* (typ av ek), *savan* (oidentifierad växt som uppges likna enbärsträdet), *svinrova* (oidentifierad växt),³⁶ *tvalt* ~ *dvalt* (även <twalth>) (oidentifierad fisk),³⁷ *rödbuk* (oidentifierad fisk),³⁸ *siri* (oidentifierad fågel), *quacks(er)* 'pumpa', *suger* (oidentifierad fiskart), *horrest* ~ *orrhäss* (oidentifierad fisk; förmodligen en art av dvärgmal), *skasia* 'kalkongam', *perkes*³⁹ 'persikoträd', *dock* ~ *dockor* ~ *dockrot* 'nysrot',⁴⁰ *skallerrot* 'läkesilverax', *tartare* 'nötväcka' och *torn* ~ *ränttorn* 'björnbär'.⁴¹ En *sugare*, till sist, är enligt Kalm (1974) ett skott av majsplanta.

Kanske intressantast bland djur- och växtnamnen är de som har en dialektal förebild – alltså som inte förekommer i modern rikssvenska men som är belagda i en eller annan svensk dialekt.⁴² Biologiska termer med dialektal bakgrund inbegriper dessa:

<i>hattbär</i> 'svarthallon'	<i>Hattebär</i> betyder 'jordgubbe' i Västergötland, och i många andra dialekter 'backsmultron'.
<i>jordbär</i> 'smultron'	<i>Jordbär</i> 'smultron' förekommer i Jämtland, Medelpad, Dalsland, Blekinge, Västergötland och Östergötland.
<i>hopptosskoppar</i> växten 'flugtrumpet' och <i>sillhoppetossa</i> (oidentifierad grodart)	<i>Hoppetossa</i> betyder 'grodä' från Närke till Skåne – alltså en huvudsakligen götaländsk term.
<i>rösselevissla</i> 'jordekorre'	<i>Rösselevissla</i> är 'hermelin' i Halland och Västergötland.
<i>blackor</i> 'gul näckros'	<i>Blacka</i> är 'stort (ört)blad' i åtminstone Närke.
<i>strandsnipa</i> 'amerikansk tundrapipare'	<i>Strandsnipa</i> (strandsnäppa) förekommer i vissa svenska dialekter, och dessutom i norska för <i>Gallinago gallinula</i> 'halvenkelbeckasin'.
<i>tillkråka</i> 'amerikansk spillkråka'	<i>Tillkråka</i> är belagt för 'spillkråka' i bl.a. Österbotten, Närke, Östergötland och »mellersta Sverige».

³⁵ Möjligen kan man jämföra med halländskans *skrava* 'prassla, rassla' samt med det dialektala danska *skrasle* 'rassla, som torrt ris' (Möller 1858 s. 166). *Skrubbor* används annars i Bohuslän, Västergötland om hönsbär (Lyttkens 1904–15).

³⁶ Jfr det i nutida amerikanska dialekter förekommande *hog turnip* 'knölsmörbomma'. Denna växt är emellertid inplanterad i Nordamerika från Europa.

³⁷ Holm (1702 s. 164) anger ordet som lenapiskt, vilket jag är tveksam till, eftersom ansatsen /dv- ~ tv-/ inte verkar ha tillåtits i lenapisk fonotax.

³⁸ Jfr *redbelly*, som förekommer i dagens USA som namn på flera olika fiskarter, varav *phoxinus eos* och *phoxinus oreas* förekommer i det relevanta området.

³⁹ Formen påminner givetvis om orden för 'persika' i flera europeiska språk men är till synes inte identisk med något av dem. Sanna Karlsson (personligt meddelande) påpekar dock att med antagandet att *perkes* innehåller en affrikata ([perʃes]), blir åtminstone avståndet till i synnerhet engelska avgjort mindre än vid en första anblick. /r/-inskottet skulle måhända kunna vara inspirerat av nederländskans *perzik*.

⁴⁰ På engelska förekommer *dock* som namn på medlemmar av släktet *Rumex*, på svenska 'skräppor'.

⁴¹ Lyttkens (1904–15 s. 853) påpekar att »alla träd med tornar eller taggar» (vilket björnbärsbusken har) i dialekter ofta kallas för *torn*. Björnbär nämns också specifikt som en sådan växt.

⁴² Mina källor härvidlag består huvudsakligen av Ihre (1766), Rietz (1862–67), Lyttkens (1904–15) och SAOB. Antagligen kan mer hittas vid utnyttjandet av fler källor.

<i>vattenbagge</i> (oidentifierad skalbagge)	<i>Vattenbagge</i> är vanligt i Svealand för skalbaggar av släktet <i>dystiscus</i> .
<i>majblomster</i> (oidentifierad kaprifol)	<i>Majblomster</i> används i olika delar av Sverige för ett stort antal växter, däribland liljekonvalj, majviva, tusensköna, gullviva, älggräs, smörblomma och majsmörblomma (Lyttkens 1904–15). Ingen av dessa tillhör dock kaprifolsläktet.
<i>ålkråka</i> (oidentifierad fågelart; förmodligen en rall)	I Östergötland betyder <i>ålkråka</i> 'skäggdopping' och i bl.a. Bohuslän och Småland 'skarv'. Ordet förefaller vara götalandiskt.
<i>vivi</i> (oidentifierad fågelart)	Möjligen kan en koppling göras här med skånskans <i>viva</i> ~ <i>vive</i> 'vipa'. Skåningar spelade ingen eller ringa roll i befolkandet av Nya Sverige, men ordet kan givetvis på 1600-talet ha använts utanför Skånes gränser.

5.2.3. Öppna ordklasser

Som framgått är den överväldigande majoriteten av nysvenska ord benämningar tillhörande den lokala floran och faunan. Bland övriga belagda former kan följande nämnas:

- Delawarefloden refereras ofta till med det kontinentalgermanska lånet *reviren* eller *reviret*. Ordet är visserligen belagt i SAOB men ingår knappast i modern standardsvenska. Även formen *riveriet* förekommer (Arfwedson 1825 s. 23).
- Den lokala beteckningen på 'lunginflammation' är enligt Kalm (1970 s. 330) *stick-och-bränna*.
- Distinktionen *trä* ~ *träd* verkar inte stabil. Den anses ha etablerats i svenskan under 1600-talet (Molde 1992 s. 187).
- Enligt Kalm (1988 s. 221) används ordet *tina* för 'kryddgård', och Kalm antog att detta var ett nederländskt lån. Nederländska *tuin* 'tomt' förefaller vara ett rimligt ursprung, men den rent fonetiska formen är i så fall en smula oväntad.
- Ett vanligt förekommande lån är *sappan* av lenapiska *sachsapan* 'soppa', som på nysvenska fått den mer specialiserade betydelsen 'majssoppa'. Ordet är belagt redan från mitten av 1600-talet (genom Holm 1702 s. 72) och förekommer med stavningar som <sapaan>, <sappaun> och <sappan>. I Nya Nederländerna är <supaen> belagt 1656, och även i Virginia förekom liknande former (Trumbull 1872 s. 25).⁴³
- Kalm (1761) påpekar uttryckligen att *skörtid* är den lokala formen för 'skördetid'. Jag har inte hittat denna form annorstädes, men det skulle kunna röra sig om ett underliggande *skördtid*, belagt i SAOB. Möjligen kan man också, såsom Adam Horn (personligt meddelande) föreslår, tänka sig en omtolkning av ett tidigare *sköltid*, med kakuminalt *l*.
- *Kipacka* (antagligen [ʈʰipaka]) 'mockasin' (och genom metaforisk ut-

⁴³ Senare varianter av engelska föredrar dock benämningen *hominny*, lånad från powhatan.

vidgning även växten guckusko) nämns av Kalm (1761) och av Johnson (1914 s. 534). Etymologin är lenapiskans *machtschipak*, vilket för övrigt representerar samma rot som givit just 'mockasin'. Jag trodde först att stavningen <sipacka> i de kalmska anteckningar som redigerats av Lundqvist & Moberg (1993 s. 42) var ett skrivfel men stötte senare på <seppok> 'shoes' i en av engelsmän upptecknad pidginlenapisk ordlista från 1684 (Prince 1912 s. 512). Det finns ingen uppenbar anledning för engelsktalande att byta ut /ʃ/ mot /s/, och vi vet att engelsmän lärde sig pidginlenapiska i första hand av svenskar (Goddard 1995 s. 138, 140, 1996 s. 82). Det kan med andra ord vara så att båda varianterna ([ʃipaka] och [sipaka]) förekom i nysvenskan. Men varifrån skulle då denna variation komma? Kan manne finska hållas ansvarigt? Det skulle i så fall vara det enda kända finska inflytandet på nysvenskan.

- Ett annat lenapiskt lån som dyker upp här och var är *sakiman* 'hövding' (← *sakima*). Den kanske intressantaste aspekten av detta ord är att det genom – får man väl anta – folketymologisk anpassning fått pluralformen *sakimän*, som återfinns i bl.a. Dahlgren & Norman (1988).
- Mindre vattendrag betecknas med ordet *kil* ([ʃi:l] eller kanske [ʃil]), ett lån från nederländska som även förekommer i engelska dialekter i områdets. Ordet påträffas också i Bohuslän (Wahlberg (red.) 2003; SAOB), men då bara i betydelsen 'havsvik'. Kalm (1988 s. 221) noterar vidare att detta ords popularitet är på bekostnad av *å*, till den grad att »man hörde dem aldrig nämna det ordet Å».
- Ursprungsbefolkningen omtalas tämligen konsekvent som *vill* (singularis; om män), *villar* (pluralis; om män), respektive *villska* ~ *villskor* (om kvinnor) (t.ex. Kalm 1970 s. 322). Förlusten (eller snarare assimilationen) av den finala klusilen var normal i 1600-talssvenska (Hellquist 1902 s. 84), tillika i Kalms övriga prosa. Själva uttalet återspeglar därför inte nödvändigtvis ett särskilt nysvenskt uttal, men ordformerna förtjänar kanske ett omnämnande. Även om *vilde* och *vildar* ännu är normala (ehuru inte längre politiskt korrekta) ord har jag inte stött på *vil(d)ska* och *vil(d)skor* annorstädes, och inte heller den *e*-lösa maskulina formen.
- På gränsen till trivialt, men ofta återkommande i korrespondensen med detsamma, är *Gamla Sverige* som beteckning på moderlandet, givetvis för att skilja detta från Nya Sverige.
- *Säband* (exempelvis i Holm 1702 s. 182) är benämningen på pärlor av musselskal uppträdda på tråd, använda dels som valuta, dels av indianer också för ceremoniella syften. Ordet är ett lån från lenapiska som även förekommer i den lokala nederländskan (*sewan*, *zeewan*, *zeewant* m.fl. former).⁴⁴ Just formen *säband* kan nog betraktas som folketymologise-

⁴⁴ Engelskans motsvarighet *wampum* – som en och annan kanske känner igen från indianromaner – är inlånat från det beslättrade men nordligare belägna narragansett.

rande, även om mitt enda belägg för just den stavningen är i sammansättningen *säbandsorm*. En stavning *sevan*, mer i linje med den nederländska versionen, förekommer i exempelvis Dahlgren & Norman (1988 s. 188).

- *Snöeld* anges som beteckning på ett meteorologiskt fenomen. Ordet finns belagt i SAOB, företrädesvis »i skildring av äldre förhållanden»; Kalm (1970 s. 361) tycks ha uppfattat begreppet som lokalt.

Slutligen kan påpekas att en del termer som numera är normala i svenskan har belagts tidigare i Nya Sverige än i moderlandet. De omnämns i litteraturen ofta som karaktäristiska för Nya Sverige, även om de knappast framstår som exotiska för den nutida läsaren. Dessa skulle därmed ha kunnat betraktas som specifikt nysvenska ord till dess att de lånades in även i riksspråket. Hit hör *mink*, *cider*, *kalebass* och *majs* (tidigare känt som *turkiskt vete* i »gamla» Sverige). Även om *kanot* är belagt tidigare, understryks den dåvarande lokalfärgen hos ordet av att Kalm (1985 s. 17) känner sig tvingad att förtydliga <canoe> med tillägget »kallades här på orten små båtar». Notera även avsaknaden av /t/ i detta ord; dagens *kanot* representerar ett franskbaserat läsuttal.

5.2.4. Slutna ordklasser

Några observationer som kan göras utifrån Kalms språkprover: pronomenet för andra person pluralis är *ni*, snarare än *i*. Standardverk över svensk språkhistoria brukar placera utvecklingen från *i* till *ni* till 1600-talet (t.ex. Pamp 1971 s. 161; Bergman 1988 s. 112; Hellquist 1902 s. 14; Wessén 1945 s. 134; Ahlgren 1978). Detta måste alltså betraktas som ett »modernt» drag i nysvenskan.

Ett än modernare drag är bruket av *inte* hellre än *icke* (även om även detta förekommer). SAOB förlägger denna övergång till 1700-talet. Som en modernitet måste kanske också användningen av *bra* (snarare än *god* ~ *gott*) betraktas, med tanke på att majoriteten av tidiga belägg för detta ord i SAOB är senare än tiden för Nya Sveriges grundande (Widmark 1990). Slutligen kan noteras att Kalms sagesmän använder *denna* snarare än *den här*. Det får nog betraktas som en götaländsk form, eftersom både Columbus och Hof (enligt Wessén 1945 s. 136) påpekar att man redan på 1600-talet i Svealand säger *den här* hellre än *denna*.

5.3. Morfologi och syntax

Den magra evidens som föreligger gör det svårt att dra några slutsatser kring morfologiska och syntaktiska drag. Några kasus andra än de som förekommer i modern standardsvenska syns inga spår av, och inte heller tyder något på annat än att subjektstvånget var utvecklat till sitt nuvarande stadium. Det

sistnämnda kan uppfattas som modernt, såtillvida att det anses ha slagit igenom på 1600-talet (Widmark 2001 s. 99).

När det gäller verbböjningen ger Kalm pluralformer som *göra*, *begynna*, *ha* och *voro*, men *vill ni?* snarare än *viljen (n)i?* och *var!* snarare än *varen!* Med andra ord tycks verb oftast böjas för numerus men inte för person (om vi nu kan tillåta oss att ta Kalms exempelmeningar *ad notam*). Detta är rimligt såtillvida att personböjning försvann tidigare än numerusböjning i svenskan. Medan numerus kunde lämnas omarkerat redan på medeltiden, tros numerusböjda verb ha försvunnit ur uppsvenskt talspråk på 1600-talet (Wessén 1945 s. 148; Bergman 1988 s. 114; Pamp 1971 s. 179; Larsson 1988). Här är sålunda nysvenskan inte fullt lika modern som inom vissa andra språkliga domäner.⁴⁵

5.4. Pragmatik

I Kalms språkprov förekommer *ni* med singular referens. Detta måste ha varit ännu en nymodighet som nått och jämnt hann exporteras till Nya Världen, eftersom de första belägen i svenska på detta är just från 1600-talet (Heine & Kuteva 2008 s. 76). Användningen kan dock ha förstärkts av att den redan sedan tidigare förekom i nederländska och engelska.

En pragmatisk egenhet som påpekas av Kalm (1988 s. 221) är användandet av ordet *karl*: »När man talar om en, fast uti dess närvaro, så kalla de honom alltid *karl*, han må vara hur förnäm han vill.» Kalm själv håller engelskan för ansvarig för detta, och nämner *this man* som en parallell. Kanske var det vanligt förekommande en gång i tiden, men jag känner inte igen bruket från nutida amerikansk engelska.

5.5. Sentida engelskt inflytande

Mot slutet av svenskans existens i Delawaredalen gjorde sig givetvis ett starkt engelskt inflytande gällande. Huvuddelen av Kalms uttryckliga omnämnanden gäller just detta, men i mitt tycke är dessa observationer mindre intressanta, av det enkla skälet att denna typ av påverkan är en rätt förutsägbar följd av språkdöd.

Kalm nämner hur som helst ett antal engelska lånord: *klöver* 'klok' (← *clever*), *simar* 'verkar' (← *to seem*), *slipat* 'sovit' (← *to sleep*), *pårli* 'dålig' (← *poorly*), *kärrar* 'bryr sig om' (← *to care*), *vantar* 'vill ha' (← *to want*), *gäten* 'grinden' (← *gate*), *konsiderera* 'överväga' (← *to consider*), *konklu-*

⁴⁵ I europeiska dialekter av svenska har verbböjning för person och numerus överlevt bäst i nordliga och östliga varieteter (som är av begränsad relevans för uppkomsten av nysvenskan), men i synnerhet i sydvästra Västergötland har äldre böjningsparadigm bevarats in i modern tid, så vissa av kolonisterna kan mycket väl ha haft personböjda verb.

derar 'drar slutsats' (← *to conclude*), *vak* 'promenad' (← *walk*), *väter* 'väntar' (← *to wait*), *hapna* 'hända' (← *to happen*), *kipare* 'billigare' (← *cheap*), *isi* 'lugn' (← *easy*), *isa* 'lindra' (← *to ease*), *trubla* 'bekymra sig' (← *to trouble*), *plisa* 'vara så god och' (← *to please*), *småka* 'röka' (← *to smoke*). Dessutom verkar hjälpverbet *vilja* i hans exempel fungera som futurummarkör.

Iakttagare före Kalm har visserligen bidragit med mycket mindre material än denne, men där är engelsk påverkan så gott som helt frånvarande. Ett av de få motexemplen är Andreas Sandels (1988 s. 57) omnämnande av »*breda och djupa vattenbäckar, som kallades Pannor*» (← *pan*) från början av 1700-talet.⁴⁶

Många av anglicismerna samexisterade säkert med sina svenska motsvarigheter, men att så inte alltid var fallet – åtminstone inte mot slutet av dialektens levnad – illustreras av att Kalm (1988 s. 220) påpekar att »De Svenska hafva alldeles förglömt det ordet *hända*, och bruka alltid *happna* i dess ställe.»

Det var just det massiva engelska inflytandet på 1700-talet som fick Kalm (a.st.) att hävda att svenskan »redan afkommit från den Svenska som brukas i gamla Sverige, så att det snart blifver ett nytt språk».

6. Sammanfattning

Från studiet av koloniala varieteter av andra europeiska språk (engelska, franska, portugisiska, spanska och nederländska) kan vi bl.a. göra följande (till stor del föga oväntade) observationer:

1. Kolonisterna, som kom från olika delar av moderlandet, utarbetade en dialektkompromiss, där ...
2. dialekter från de delar av moderlandet som levererade det största antalet nybyggare fick ett större inflytande, men där ...
3. standardvarieteteten, som var något av en »minsta gemensamma nämnare» hade en oproportionerligt stor influens. Detta ledde till att de koloniala språkvarieteterna ofta var mer lika standarden än någon dialekt i moderlandet.
4. De tidigast anlända utövade ett större inflytande än de som kom senare.
5. De som av en eller annan anledning hade högst social status gjorde ett större avtryck på den framväxande dialekten än andra.
6. Språk andra än moderlandets huvudspråk (iriska, baskiska, frisiska osv.) lämnade vissa spår, liksom även de infödda befolkningarnas språk.
7. Isoleringen ledde till att vissa ålderdomliga drag bevarades i kolonierna efter det att de utrangerats i moderlandet.

⁴⁶ Det är samtidigt ett av orden som förekommer hos Kalm (1988 s. 221), då med förklaringen 'träskan eller vattendammarna' och med den föreslagna etymologin *pond*. Den stämmer måhända bättre överens med stavningen *pannor*.

8. Det faktum att alla nybyggare hade överförts med båt och att just sjöfarare var den förenande länken mellan koloni och moderland ledde till att viss sjöfararterminologi trängde in i det terrestra allmänspråket.

För punkt 8 finns inga konkreta belägg i det magra materialet. Punkt 7 är knappast heller tillämplig eftersom nysvenskan inte överlevde mer än 170 år. Vad punkt 6 beträffar har vi inga otvetydiga spår av finskt inflytande men väl lexikala belägg för påverkan från lenapiska (liksom nederländska och engelska). Punkterna 4 och 5 stämmer väl överens med det ringa finska inflytandet och med den till synes starka götäländska/västsvenska komponenten. Både dessa och punkterna 2 och 3 stöds av Rudmans redan citerade kommentar från 1697 om att språket är »rent» (vilket jag antar innebär att det är likt standarden) och Rudmans och Kalms beskrivning av det som påminnande om västgötska.

De belagda eller med varierande grad av säkerhet infererade dragen i nysvenskan skulle kunna delas in i följande kategorier :

Konservativa drag	• centralt /ɛ/ • eventuellt /a/ • <i>trä</i> = <i>träd</i> • möjligen <i>ng</i>-ljud med bibehållen följande klusil • numerusböjning av verb
Moderna drag	• <å> = /o/ • palatalisering: /k/ → [tʃ] (men inte dagens frikativa [ç]) • eventuell förekomst av /a/ • subjektstväng? • 2 pl. = <i>ni</i> • <i>inte</i> i st.f. <i>icke</i> • ingen personböjning av verb • <i>ni</i> även använt för 2 sg. • <i>bra</i> i st.f. <i>god</i> ~ <i>gott</i>
Dialektala drag (huvudsakligen götäländska)	• <i>denna</i> i st.f. <i>den här</i> • en del ord kan spåras till svenska dialekter, med viss övervikt för västsvenska och götäländska former, men även några specifikt svealändska • eventuellt /ɛ/ = [æ] • eventuellt /a/
Påverkan från lenapiska	• Visst lexikalt inflytande
Påverkan från nederländska	• Visst lexikalt inflytande
Påverkan från engelska	• Kraftigt inflytande på flera nivåer, men enbart i slutskedet av dialektens levnad
Påverkan från finska	• Inga belägg, annat än möjligen variantformen <i>sipacka</i> 'mockasin'

Vissa andra drag skulle vara förväntade med tanke på befolkningens ursprung i tid och rum. Man kan tänka sig att ord som *kors*, *kort* och *djup* uttalades stavningsenligt eller att pluralformerna av *äpple* och *dike* lät just så, snarare än **äpplen* och **diken*. Men med mindre än att någon gör sig omaket att gå igenom opublicerat material från och om Nya Sverige lär vi aldrig få visshet, och det är inte givet att ens det skulle ge någon större utdelning. Tills vidare är nog ovanstående allt som kan sägas om en av det svenska språkets samtidigt mest avlägsna och kortlivade dialekter.

Litteratur

- Acrelius, Israel, 1759: Beskrifning om De Swenska Församlingars Forna och Närvarande Tilstånd, Uti Det så kallade Nya Swerige, sedan Nya Nederland, men nu för tiden Pensylvanien. Stockholm.
- Ahlgren, Perry, 1978: Tilltalsordet ni. Uppsala.
- Arfwedson, Karl David, 1825: De colonia Nova Svecia in Americam borealem deducta historiola. Uppsala.
- Barbaud, Philippe, 1984: Le choc des patois en Nouvelle-France.
- Becker, Marshall Joseph, 1979: Ethnohistory and Archaeology in Search of the Printzhof. The 17th Century Residence of Swedish Colonial Governor Johan Printz. I: Ethnohistory 26 (1). S. 15–44.
- Benson, Adolph, 1952: American Scandinavian Studies. New York.
- Bergendoff, Conrad, 1938: The Swedish Church on the Delaware. I: Church History 7 (3). S. 215–230.
- Berglund, Mats, 2001: Assimilationen av den svenska gruppen i Delawareområdet. Den svenska etniska identitetens avtagande bland den tidigare svenska befolkningen och deras ättlingar 1735–1789. (C-uppsats i historia. Uppsala universitet.)
- Bergman, Gösta, 1988: Kortfattad svensk språkhistoria. Stockholm.
- Carlsson, Sten, 1988: Kolonisterna i Nya Sverige. I: Finsk Tidskrift 5. S. 258–269.
- 1995: The New Sweden Colonists, 1628–1656. Their Geographical and Social Background. I: Carol Hoffecker, Richard Waldron, Lorraine Williams & Barbara Benson (eds.), New Sweden in America. S. 171–187. Newark.
- Clay, Jehu Curtis, 1835: Annals of the Swedes on the Delaware. Philadelphia.
- Collin, Nils, 1988: Dagbok från New Jersey, 1770–86. Stockholm.
- Dahlgren, Stellan & Hans Norman, 1988: The rise and fall of New Sweden. Stockholm.
- Det Nya Sverige i landet Amerika. Ett stormaktsäventyr 1638–1655. Red. Rune Ruhnbro. 1988. Höganäs.
- Doyle, Kevin (ed.), 2000: The Lenape/English Dictionary, version 1.1. <http://www.gilwell.com/lenape>. Besökt 2009-07-25.
- Ferris, Benjamin, 1846: A History of the Original Settlements on the Delaware. Wilmington.
- Fleischer, Roland, Carin Arnborg & Gustav Hesselius, 1989: "With God's Blessing on Both Land and Sea". Gustavus Hesselius Describes the New World to the Old in a Letter from Philadelphia in 1714. I: American Art Journal 21 (3). S. 5–17.
- Flodell, Gunvor, 1986: Misiones-svenska. Uppsala.

- Goddard, Ives, 1974: Dutch Loanwords in Delaware. I: Herbert Kraft (ed.), *A Delaware Indian Symposium*. Harrisburg. S. 153–160.
- 1979: *Delaware Verbal Morphology*. New York.
- 1995: The Delaware Jargon. I: Carol Hoffecker, Richard Waldron, Lorraine Williams & Barbara Benson (eds.), *New Sweden in America*. Newark. S. 137–149.
- 1996: Pidgin Delaware. I: Sarah Thomason (ed.), *Contact Languages. A wider perspective*. Amsterdam & Philadelphia. S. 43–98.
- Heine, Bernd & Tania Kuteva, 2008: Constraints on contact-induced linguistic change. I: *Journal of language contact* 2. S. 57–90.
- Hellquist, Elof, 1902: *Studier i 1600-talets svenska*. Uppsala & Leipzig.
- Hesselius, Andreas, 1725: Kort Berettelse om Then Swenska Kyrkios närwarande Tilstånd i America Samt oförgripeliga tankar om thess vidare förkofring. Norrköping.
- Holm, John, 1989: *Pidgins and creoles* 2. Cambridge.
- Holm, Thomas Campanius, 1702: Kort beskrifning om provincien Nya Sverige uti America, som nu förtiden af the engelske kallas Pennsylvania. Stockholm. Tryckt uti Kongl. boktr. hos Sal. Wankijfs änkia med egen bekostnad af J. H. Werner.
- Ihre, Johan, 1766: *Swenskt dialect lexicon*. Uppsala.
- Jacobsson, Nils, 1923: *Per Lindeströms resa till Nya Sverige*. Stockholm.
- 1938a: Andreas Hesseli anmärkningar om Amerika 1711–1724. Uppsala. (Särtryck ur Svenska Linnésällskapets årsskrift 21.)
- 1938b: *Svenska öden vid Delaware*. Stockholm.
- Johnson, Amandus, 1914: *The Swedes on the Delaware 1638–1664*. Philadelphia.
- Kalm, Pehr, 1761: *En resa til norra America* 3. Stockholm.
- 1966: *Resejournal över resan till norra Amerika* 1. Helsingfors.
- 1970: *Resejournal över resan till norra Amerika* 2. Helsingfors.
- 1974: Description of Maize. How It Is Planted and Cultivated in North America, and the Various Uses of This Grain (Beskrifning om Mays. Huru den planteras och skötes i Norra America, samt om denna sädes-artens mångfaldiga nytta). I: *Economic Botany* 28 (2). S. 105–117.
- 1985: *Resejournal över resan till norra Amerika* 3. Helsingfors.
- 1988: *Resejournal över resan till norra Amerika* 4. Helsingfors.
- Kornhall, David, 1968: *Sydsvenska fisknamn*. Lund.
- Larsson, Evert, 1985: Pastor Eric Biörck and the Revival of Swedish Religious Life in the Delaware Valley. I: *Swedish-American Historical Quarterly* 36 (2). S. 83–92.
- Larsson, Kent, 1988: *Den plurala verbböjningen i äldre svenska*. Uppsala.
- Lindeström, Peter Mårtensson, 1925: *Geographia Americae*. Philadelphia.
- Lundqvist, S. & R. Moberg, 1993: *The Pehr Kalm Herbarium in UPS: a Collection of North American Plants*. Uppsala.
- Lyttkens, August, 1904–15: *Svenska växtnamn*. Stockholm.
- Mithun, Marianne, 1999: *The Languages of Native North America*. Cambridge.
- Molde, Bertil, 1992: *Svenska i dag*. Stockholm.
- Myers, Albert Cook, 1912: *Narratives of Early Pennsylvania, West New Jersey, and Delaware, 1630–1707*. New York.
- Möller, Peter, 1858: *Ordbok öfver det halländska landskaps-målet*. Lund.
- Nilsson, Anders, 2008: Dialektala namn på insekter och andra småkryp i Norrland. I: *Natur i Norr* 27 (1). S. 1–12.
- Norman, Hans, 1995: The New Sweden colony and the continued existence of Swedish and Finnish ethnicity. I: Carol Hoffecker, Richard Waldron, Lorraine

- Williams & Barbara Benson (eds.), *New Sweden in America*. Newark. S. 188–214.
- Pamp, Bengt, 1971: *Svensk språk- och stilhistoria*. Lund.
- Pentikainen, Juha, 1995: The Forest Finns and Transmitters of Finnish Culture from Savo via Central Scandinavia to Delaware. I: Carol Hoffecker, Richard Waldron, Lorraine Williams & Barbara Benson (eds.), *New Sweden in America*. Newark. S. 291–301.
- Prince, Dyneley, 1900: Notes on the Modern Minsi-Delaware Dialect. I: *The American Journal of Philology* 21 (3). S. 295–302.
- 1912: An Ancient New Jersey Indian Jargon. I: *American Anthropologist* 14 (3). S. 508–524.
- Purvis, Thomas, 1984: The European Ancestry of the United States Population, 1790. I: *The William and Mary Quarterly* 41 (1). S. 85–101.
- Rietz, Johan Ernst, 1862–67: *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund.
- Rightmyer, Nelson, 1946: Swedish-English Relations in Northern Delaware. I: *Church History* 15 (2). S. 101–115.
- Sandel, Andreas, 1988: *Andreas Sandels dagbok, 1701–1743*. Uppsala.
- Svenskt ortnamnslexikon*. Red. Mats Wahlberg. 2003. Uppsala.
- Swedberg, Jesper, 1985: *America illuminata*. Stockholm.
- Taylor, Allan, 1981: Indian *Lingua Francas*. I: Charles Ferguson & Shirley Brice Heath (eds.), *Language in the USA*. Cambridge. S. 175–195.
- Trumbull, Hammond, 1872: Words Derived from Indian Languages of North America. I: *Transactions of the American Philological Association* (1869–1896) 3. S. 19–32.
- Utterström, Gudrun, 2001: Nova Suecia, die schwedische Kolonie Delaware – Namen und Sprachen. I: Sture Ureland (ed.), *Global Eurolinguistics*. Tübingen. S. 63–77.
- Wacker, Peter, 1995: Swedish Settlement in New Jersey before 1800. I: Carol Hoffecker, Richard Waldron, Lorraine Williams & Barbara Benson (eds.), *New Sweden in America*. Newark. S. 215–248.
- Wessén, Elias, 1945: *Svensk språkhistoria* 1. *Ljudlära och ordböjningslära*. 2 uppl. Stockholm.
- Widmark, Gun, 1990: Bra – lånord med historia. I: *Nysvenska studier* 70. S. 123–141.
- 2001: *Det språk som blev vårt*. Uppsala.

Summary

Mikael Parkvall, Swedish in New Sweden, 1638–c. 1810. Fragments of a short-lived dialect

Although the colony of New Sweden is fairly well documented, very little has been written about the linguistic situation there, and still less about the Swedish dialect that developed in the colony. Nonetheless, such a dialect was spoken by, at most, around 1,500 people between the middle of the 17th and the beginning of the 19th century. This article is an attempt to analyse the limited data available on the only truly indigenous Swedish dialect outside Europe.

The Swedish of New Sweden probably deviated relatively little from the standard language of the time, although it seems to have had something of a Western Swedish flavour, as well as being influenced to some extent by the neighbouring languages

of Dutch, English and Lenape. Both archaic and – for the period – modern features can be observed.

Most documentation of the dialect is lexical in nature. The main source consists of the writings of Pehr Kalm, a disciple of Linnaeus, a fact reflected in the vocabulary recorded, which is made up largely of words from the plant and animal worlds. Certain conclusions can, however, be drawn regarding the morphology, syntax, phonology and pragmatics of the dialect.

Fabeln om luftsloppet

Av Nils-Arvid Bringéus

När tiggardordnarna på 1200-talet introducerade en förkunnelse riktad till folket kryddade de sina predikningar med berättelser eller s.k. exempla. I början av 1200-talet utkom en sådan predikosamling av Jacob de Vitry, som skulle inverka synnerligen stimulerande på användandet av exempel inom predikokonsten (Strömberg 1944 s. 58 ff.). En av predikosamlingarna gick under namnet *Sermones vulgares* och i denna ingår som nr 51 Fabeln om luftsloppet. I Thomas Frederick Cranes översättning från latinet lyder den:

An old woman, while carrying milk to market in an earthen vessel, began to consider in what way she could become rich. Reflecting that she might sell her milk for three pence (obolos), she thought she would buy with them a young hen, from whose eggs she would get many chickens, which she would sell and buy a pig. This she would fatten and sell and buy a foal, which she would rear until it was suitable to ride. And she began say to herself, "I shall ride that horse and lead it to pasture and say to it, 'Io! Io!'" While she was thinking of these things she began to move her feet and heels as if she had spurs on them, clapped her hands for joy, so that the motion of her feet and the clapping of her hands broke the pitcher and the milk was spilled on the ground, and she was left with nothing in her hands.

Fabeln ingår också i spanska exempelsamlingar (Aarne & Thompson 1961 s. 422).

I *Dyalogus creaturarum moralizatus* från år 1483, den första bok som trycktes i Sverige, ingår en variant av fabeln om luftsloppet. Den är tryckt på latin och lyder i översättning:

Det var en gång en piga, som fick mjölk av sin matmor för att gå till staden för att sälja den, men då hon kommit till vallgraven började hon tänka på att hon för pengarna skulle köpa en höna, som skulle få kycklingar, och när dessa vuxit upp till hönor, skulle hon sälja dem och köpa smågrisar, och dem skulle hon byta mot får, och dessa mot kor, och så skulle hon bli rik och gifta sig med en adelsman, och så där dagdrömde hon. Och medan hon dagdrömde och funderade på med vilken ståt hon skulle föras till sin adelsman, ridande på en häst och ropande hurra, började hon stampa i marken som om hon sporrade en häst; men då halkade hon med foten och föll ner i vallgraven och spillde ut mjölken. Och så fick hon inte vad hon hoppades få.

I Sverige är endast en uppteckning av fabeln känd. Den ingår i Småländska landsmålsföreningens samling »Sagor och sägner från Småland» i Institutet för språk och folkminnen, Uppsala, och har publicerats i SvLm 3 (s. 377 f.):

Käringen vid Åkarps bäck

»Nu har ja vatt o teggt ihopa lite mjölk te ó ysta, tänk en sån rarer ost dä sa bli. Om ja sulle sälja osten o köpa me höner, så får ja ägg, o så köper ja en tuppe, för si annars blir inte ägga fröa. Så får ja köcklinga, dom säljer ja o köper griser te o gö – o jösta me, sicka granna kor här går på bete i jamte lansväjen! – Om du sulle sälja grisera o köpa denne kora? Ja, dä sa ja! Nor då kongen kommer o reser, så fråjar han vems alla di granne kora ä, o då säger di: 'Di hör te e käring ve Åkarpa-bäck.' O då friar kongen te me; om ja sulle ta kongen! Ja. om ja sulle ta kongen! Ja, då går ja inte här o trälär på e mjölkabötta!» O damä så slängde ho bötta mä mjölka i Åkarpa bäck.

I Danmark har Evald Tang Kristensen upptecknat och givit ut en liknande variant av fabeln om luftsloffen (1895 s. 368). En fattig kvinna hade av frun på Thorstedlund fått betalning för ett stycke tyg som hon vävt och en hel flaska mjölk därtill. När hon kommit till Tollevasebro satte hon sig ner och funderade över vad hon skulle få av allt detta. Av mjölken hon hade i spannen kunde hon få en ost och den ville hon sälja och få en höna för. Den kunde lägga ägg och ruva ut kycklingar. Så ville hon sälja dem och köpa ett får och av det kunde hon få lamm och mycken ull, som hon kunde sälja. Lammen kunde bli gamla får som åter kunde få lamm och så kunde hon få så många pengar att hon kunde köpa sig en ko och flera kor. Till sist ville hon köpa en stor gård och så ville hon gifta sig och få två söner, Thor och Bøje. Den ene skulle bo på Thorstedlund och den andre på Nørlund. Men så kommer de förbannade bönderna och klagar över att jag har två elaka barn. Så blir jag förargad och säger: »Vad Fan kan jag göra åt vad Thor och Bøje gör!» I detsamma hade hon blivit så ivrig att hon slog med sin käpp och träffade mjölkkanan så den gick i bitar, och nu låg hela härligheten där.

I en annan uppteckning från Jylland berättar Tang Kristensen (1896 s. 163) om en gammal kvinna som gick med två krukor och tiggde mjölk. När hon fått dem fulla bäge två blev hon trött och satte sig på en kulle och funderade över vad hon skulle använda mjölken till. Slutligen bestämde hon att hon ville laga två sötmjölkssostar. Dem ville hon sälja och köpa en höna som kunde ruva ut ända till 14 kycklingar. Dem ville hon sälja och köpa sig en gås för och få 14 gässlingar. När hon sålde dem kunde hon köpa ett får. Det kunde få två lamm och så menade hon nog att hon kunde få en ko för dem alla tre. Den kunde mjölka nästan hela året och inbringa så mycket att hon efter hand kunde köpa en större besättning, och den kunde formeras så mycket, att hon till sist ville köpa Lundergaard. Men så kommer bönderna och vill köpa korn mot borgen av mig, men det vill jag inte för då kan jag förlora hela min förmögenhet och i sin iver att rädda den slog hon krukorna mot varandra så de gick i bitar, och spillde all mjölken. Se så var hon fattigare än förr.

Det finns också en variant där krukorna innehåller honung i stället för

mjölk. Den danske folkloristen Laurits Bødker gav 1951 ut en samling exempel med titeln *De gamle vijses eksempler oc hoffsprock*, som 1618 publicerades av Christen Nielsen. Ett av exemplen bär rubriken: »Mand skal icke Formegit Fantizere vdi sine Tankers anslag, at hand der offuer icke forglemmer sig selff oc sit eget gaffn.» En gudfruktig munk vistades länge på en kungsgård. Kungen försåg honom med mat och dessutom med lite honung. Denna förvarade han i en liten lerkruka ovanför sin säng till dess den blev full. Eftersom det var brist på honung kom han att tänka på att när krukan blev alldeles full säljer jag den för fem gulden och köper för dem tio goda får. Två gånger om året föder de lamm. Efter ett år blir det 20 lamm och efter tio år blir det ett tusen. Sedan köper jag mig en ko för fyra får. Därjämte köper jag åkrar och oxar som jag bereder åkern med och av alla de andra korna och fåren får jag ull och mjölk. Efter fem år har de förökat sig så att jag får mycken boskap och stor rikedom. Därefter anställer jag pigor och drängar och bygger upp höga ståtliga hus, tar en vacker hustru av adlig släkt. Sedan jag besovit henne med livlig kärlek blir hon havande och föder mig en vacker, lycksalig och gudfruktig son, som skall växa till i skicklighet, konst och visdom. Genom honom efterlämnar jag ett gott rykte efter min död. Men vill han inte vara lydig och inte rätta sig efter mina tillsägelser då vill jag slå honom på länderna med denna min stav. Så tog han staven med detsamma för att själv visa hur hårt han ville straffa sin son. När han lyfte staven slog han till lerkrukan som hängde över hans huvud så att den gick sönder och honungen rann ner över hans ansikte och droppade ner i sängen. Så blev det av alla hans tankar ingenting annat än att hans måste tvätta sitt ansikte och sin säng.

Tre bildexempel

Den tyska bilden

Augsburg var under 1500-talet ett centrum för bildproduktionen i Tyskland. Den nya kopparstickstekniken möjliggjorde massproduktion av bilder. Huvudparten av bildmotiven hämtades från Bibeln, men även bilder av tidens furstar spriddes ut över Europa. Ytterligare en bildkategori utgjorde de humoristiska bilderna, ibland i kombination med lättfattlig moral. Bildproduktionen gav bröd åt en ny kategori av konstnärer. En av dem var Ioseph Friedrich Leopold (1668–1726), vilken hade kejsarligt privilegium som storförläggare för kolorerade stick (Brückner 1975 s. 213). Ett av de motiv han skapade eller reproducerade var fabeln om bonden som byggde luftslott.

I förgrunden på kistebrevet möter vi bonden på väg till staden för att sälja ägg. Han har uppenbarligen klätt sig en smula bättre än hemma på gården, i en midjekort jacka, knäbyxor, strumpor och lågskor. Han är slätrakad och bär en hatt med vida brätten. På ryggen hänger en djup korg, vid midjan en

Riepel.

Riepel zehlt die Ayer off,
Findt daß er ein Herr kan werden,
Ja ein Graff wohl unverhofft
Und verwundert sich auf Erden.

Gehet seinen Weeg so weiter,
Ungeföhr bricht ihm der Krezen
Da erfuhr er erst ach leider!
Dass umsonst sein datum sezen.

Efter Fraenger
1926 s. 148.

flat korg ur vilken de flesta äggen fallit ur och några ligger krossade på marken, vilket bonden som heter Riepel inte tycks observera. Texten under kistebrevet lyder:

Riepel zehlt die Ayer off,
Findt dass er ein Herr kan werden,
Ja ein Graff wohl unverhofft
Und verwundert sich auf Erden

Gehet seinen Weeg so weiter
Ungeföhr bricht ihm der Krezen
Da erfuhr er erst ach leider!
Dass umsonst sein datum sezen.

I bildfältets mitt avslöjar bonden sina tankar:

Aus meinem Ayren werden Hennen
Die will verkauffen ich um Geld,
Darmit will ich ein Schwein gewinnen,
Das Fercklein werffen wird zur Welt,
Von solchem Werth kauff ich ein Kuh,
und auch ein Kalb in Stall darzu,
Dann kauff ich mir ein tragend Pferd,
Nach dem ich dann erst recht reich werd,
Dann will ich einen Mayr. Hoff b'stehen,
Und wohl gar um ein Schloss umsehen,
Dann g'win'n ich gnug u: kan mein Magen,
Von lauter guten Tagen sagen.

Er fället durch ein klein Unglück
Ein grosser Anschlag leicht zurück.

Inne i bildfältet läser man:

Ein jeder geht nach seinem Stand
Nach Ehr geitz und Gericht durchs Land
Wer bauet in die Lufft,
Der bildt Sich ein ein leeren Dufft

I den övre ramen infogas orden:

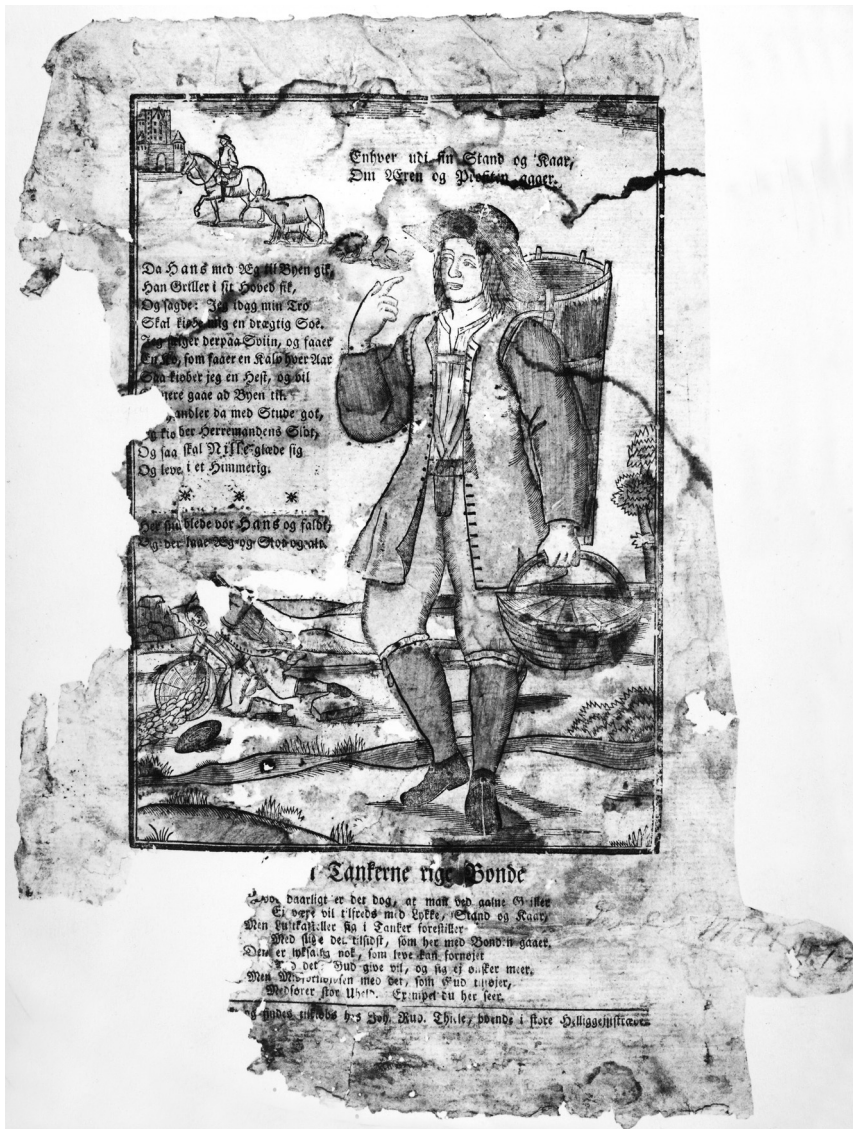
Wer zahlet ohn den Wirth, wird zweymahl so vexiert.

Önskedrömmens strävan uppåt och gravitationskraftens nedåt bildar två diagonala symmetriska axlar vilka skänker övertygande åskådlighet. Fabelns båda element är inte bara motsatser utan samtidigt förbundna med varandra genom den moraliska kausaliteten att på varje högmod följer fall. Denna symmetri visar föreställningen att såpbubblornas uppstigande och äggens nerfallande försiggår i analog progression.

Den danska bilden

Det tyska kopparsticket förvandlades i Danmark till ett kistebrev av Johan Rudolph Thiele. Han var född i Lippe i Westfalen 1736 och kom till Danmark 1748. Här arbetade han som boktryckargesäll i Berlings boktryckeri men blev självständig 1770. Följande år gifte han sig med boktryckaren Thomas Larsen Borups änka Rebecca Borup och blev därigenom ägare till boktryckaregården nr 150 i Helliggeiststræde. Från Thieles tryckeri är inte mindre än 300 kistebrev kända (Clausen 1985 s. 28).

Fabeln om äggabonden har i Danmark fått rubriken »Den i Tankerne rige Bonde». Bladet är tryckt tillsammans med ett annat som visar »Rævepeltsehandleren». Den danska bilden är spegelvänd i förhållande till den tyska. Äggabonden är dock inte avbildad i profil utan är nästan helt vänd mot betraktaren. Äggen i korgarna har ännu inte gått i kras, men på marken ser vi bonden i förminskad skala ligga med korgen ur vilken flera ägg ramlat ut ef-

Den i Tankerne rige Bonde. Foto i Det Kongelige Bibliotek. Jfr Clausen nr 518.

ter det att han tycks ha snubblat över en sten på vägen. Staden syns inte som på det tyska bladet, men djuren är avbildade på samma sätt. I nära anslutning till det tyska kistebrevet läser man överst:

Enhver udi sin Stand og Kaar,
Om Æren og Profiten gaaer.

Inne i bildfältet finns följande text:

Da Hans med Æg til Byen gik,
 Han Griller i sit Hoved fik,
 Og sagde: Jeg idag min Tro
 Skal kiøbe mig en drægtig Soe.
 Jeg sælger derpaa Sviin, og faaer
 En Ko, som faaer en Kalv hver Aar
 Saa kiøber jeg en Hest, og vil
 ... ere gaae ad Byen til.
 [Og] handler da med Stude got,
 Og kiøber Herremændens Slot,
 Og saa skal Nisse glæde sig
 Og leve i et Himmerig.

Her snublede vor Hans og faldt,
 Og der laae Æg og Stot og alt.

[Den] i Tankerne rige Bonde
 Hvor daarligt er det dog, at man ved galne Griller
 Ej være vil tilfreds med Lykke, Stand og Kaar,
 Men Luftkasteller sig i Tanker forestiller
 Med slig e det tilsidst, som her med Bond:n gaaer.
 Den er lykkelig nok, som leve kan fornøjet
 Med det Gud give vil og sig ej ønsker meer
 Men Mis...sen med det, som Gud tilføjer
 Medfører stor Uheld. Exempel du her seer.

Den ryska bilden

Den ryske äggabonden bär skägg och har en plym i hattbrättet. Hans kläde-
 dräkt är i övrigt ganska lik den som bärs av bonden på det tyska kopparstick-
 et. Som rubrik har träsnidaren skurit »Flyktiga tankar. Någon tänker på vad
 han skall göra när han blir rik och bygger luftslott.» Underskriften lyder:

Bonden som går till torget och bär på äggen tänker att när han säljer dem så köper
 han ett par höns och när de lagt ägg och kycklingarna blivit stora säljer han kyckling-
 arna och köper en gris och när grisen fått kulingar och dessa blivit stora säljer han
 dem och köper en ko och kon får en kalv och han växer så säljer han den och köper
 ett föl och så blir det en häst och så bygger jag då en gård, och lever rik som en herre.
 Och så brast korgen och äggen föll ur. En fabel om människans planer.

Wilhelm Fraenger återger såväl det tyska kopparsticket som det ryska trä-
 snittet i svartvitt. En jämförelse med Catherine Claudon-Adhémar's utgåva i
 färg av det ryska träsnittet visar vad koloriten betyder. Jämfört med streck-
 teckningen utlöser det kolorerade kistebrevet nästan en färgexplosion, trots
 att färgskalan är sparsam och främst består av gult och rött med smärre
 mörkgröna inslag. Medan himmel och jord går ihop på den svartvita bilden
 skiljer sig den fasta marken på färgbilden från den ljusa himlabakgrunden.
 Därigenom framstår äggabondens önskedrömmar bokstavligen som luft-
 bubblor. Den mustiga gula och röda koloriten återkommer på andra samtida
 ryska kistebrev och tyder på en väl inarbetad tradition.

After Claudon-
Adhémar
1975 s. 127.

Den ryska textens fasta inlemmande i själva bildfältet ökar styrkan i bilden i jämförelse med de plottriga tyska texterna.

Utbredning

Redan de tre bildfablerna ger en antydning om utbredningen av fabeln om luftslottet. De hänför sig till Tyskland, Danmark och Ryssland. Går vi till uppteckningsmaterialet, som är förtecknat i Aarne & Thompson (1961) och där klassificerats under nr 1430 med rubriken Air-castles, finner vi att utbredningen är vida mer omfattande, låt vara att endast ett belägg tas upp från Sverige (Uppsala) och två från Island. Från Finland redovisas däremot 25 belägg, från Estland 22 och Litauen 10. Går vi till Irland är antalet belägg 13, Spanien 11, Holland 3, Tyskland 4, Italien 3, Rumänien 1, Ungern 5, Slovenien 5, Serbokroatien 1, Ryssland 4 och Grekland 2. Där större antal belägg redovisas sam-

manhänger detta troligen med en mer intensiv insamling (Irland, Finland, Baltikum). Utanför Europa har fabeln antecknats i Indien, Indonesien, Kina, Dominikanska republiken och Puerto Rico. Härtill kommer Tang Kristensens båda uppteckningar från Danmark som ej är upptagna i Aarne & Thompsons förteckning. I en uppteckning från 1888 på Vendelbomål med rubriken »Drengen med Gåseægget» finner en pojke ett gåsägg vid bydammen. Han drömmer om hur många gäss han kan få, och när han säljer dem för hundra daler vill han köpa en ridhäst med sadel och betsel och rida hem och förvåna sin mor. Men när han stod där med ägget i handen och svängde med armen föll ägget i backen och gick i kras. »Der lå hele hans herlighed både Gæs og Penge, både Hest og Rytter» (Grönborg 1884 s. 74 f.).

Hur spridningen av den muntliga traditionen skett skulle kräva en särskild undersökning som här inte är möjlig att genomföra. Som vi sett har fabeln dock mycket tidigt spritts på litterär väg, vilket uppenbarligen är en viktig förklaring till den omfattande utbredningen.

Berättarstruktur

De ovan citerade fablerna skiljer sig genom att det antingen är en mjölkpiga som agerar eller en äggabonde. Mjölkhanteringen var kvinnornas sak och i versionerna om mjölkspannen är det därför foljdriktigt att en kvinna är huvudperson. I versionen om äggen som ramlade ur korgen är det däremot män, men det kunde lika väl ha varit kvinnor. Men aktörernas kön spelar knappast någon roll eftersom strukturen i fablerna är densamma.

Utmärkande för fabeln är att den är kort och därmed lätt att återge och lätt att komma ihåg. Den kräver ingen speciell berättartalang. Därigenom har den även lämpat sig för översättning. Fabeln har därjämte på en gång ett didaktiskt och underhållande drag, varför den kan vara till glädje för både barn och vuxna. Det underhållande draget kan ha dramatisk karaktär. Medan bytesprocessen i fabeln om luftslotten kan sträcka sig över flera årtionden sker olyckan då äggen tappas eller mjölken (honungen) spills ut på ett ögonblick. Medan affärstransaktionerna sker i små steg spolierar olyckan allt. »Liten tuva kan vältta ett stort lass.»

Händelseförloppet i fabeln förläggs inte som i sagan östan om sol och västan om måne utan till den kända närmiljön. Medan sagan börjar »Det var en gång», kanske med tillägget »för längesedan», får fabeln sin didaktiska funktion genom att dess story kan utspelas när som helst, ja rentav nu.

Carl Wilhelm von Sydow skiljer mellan tre olika slags fabler: djurfabler, skämtfabler eller skämthistorier (Schwänke) samt parabelfabler (von Sydow 1978 s. 61 f.). Fabeln om luftslottet bär tydliga drag av parabelfabel. Den överensstämmer till det yttre med skämtfabeln men avser att förmedla viktiga lärdomar, ofta av religiös natur. Denna typ av koncentrerad livsvisdom blev flitigt tillämpad i den kristna undervisningen, där den under medeltiden gärna tog form av underhållande exempel.

Fabeln, oavsett om det är en mjölkpiga eller äggabonde som agerar, har en progressiv struktur. Den kan tänjas ut genom att nya motiv läggs till. Denna kumulativa struktur kan bytas i en omvänd. En formel mot ormbett bygger på den magiska tankegången att sjukdomar och plågor kan »räknas bort» från nio till noll (af Klintberg & Herjulfsdotter 2010 s. 46 jämte kommentar). Avräknings- eller avtagningsformler bygger på föreställningen att sjukdomen skall minska och försvinna liksom ramsan minskar (Rooth 1965 s. 120 f.). H. C. Andersen berättar en saga som bygger på samma motiv som i fabeln om äggabonden, men med regressiv struktur: En bonde och hans hustru hade en häst som de tyckte att de inte hade någon användning för. Bonden föreslog då att de skulle byta hästen mot en ko, som gav skön mjölk. Det hade hustrun ingenting emot. När bonden sedan får se en fåraherde fick han tanken att byta kon mot ett får som kunde ge både ull och kött. Det tyckte hustrun var ett gott förslag. När bonden sedan får se en vacker höna vill han byta bort fåret mot denna för att få ägg till god mat. Sommaren hade varit dålig och när bonden får se ett träd med vackra äpplen längtar han så efter dem att han vill byta bort sin höna mot en korg äpplen. Äpplena visar sig dock inte vara av bästa sort, och när han kommer för nära kakelugnen blir de stekta. Två excentriska engelsmän som bevittnat bondens bytesaffärer kallar honom inte dumbom men slår vad om att han skall få skäll av sin hustru. Men när han i stället får en kyss blir de så rörda över parets förnöjsamhet att de ger bonden en hel hög med pengar. Så får denna historia en happy end i motsats till fabeln om äggabonden.

H. C. Andersen berättar att han hört sagan i sin barndom. Den har folkligt ursprung men vem vet om han inte själv kunnat göra en bak- och framversion av fabeln om äggabonden eller någon annan historia.

Fiktion och verklighet

Fabeln om luftslotten rör sig på två plan, ett verklighetsplan och ett fiktivt plan. Därmed hör den hemma både i etnologins sakpräglade sektor och i folkloristikens fantasivärld. Etnologin har fram till vår egen tid främst behandlat bondens värld, där djuren intagit en stark ställning. På en och samma gård har skilda utrymmen funnits för skilda djurslag: stallet för hästarna, ladugården för korna, kätten för fåren, stian för svinen, hönshuset för hönsen. De olika djuren kompletterar varandra i den enhet som en bondgård utgör. Men djurens olika värde inbjuder samtidigt till affärstransaktioner. På marknaden säljer och köper man för att förbättra både sin ekonomiska och sin sociala status. På det fiktiva planet gör bonden mentala transaktioner på vägen till marknaden eller som mjölkpigans utanför vallgraven på väg till staden. Medan äggabonden ägde sina ägg var mjölkpigans mjölk hennes matmors. Hennes tankeförvandlingar byggde därför på lånat gods. I fokus har inte stått rikedomerna per se utan drömmen om lyckan, vare sig den nu bestått i att leva goda dagar på ett slott eller bli en herremans eller rent av kungens hustru.

Den sakliga basen utgjorde äggen eller mjölken. Men äggen är sköra och mjölken kan lätt spillas ut. Denna risk beaktades inte på det reala planet, men inte heller i fiktionen. Därför blev utgången densamma.

Sensmoral

Vad har då fabeln för sensmoral? Att man skall låta bli att dagdrömma? Nej knappast. Dagdrömmen kan vara konstruktiv när den går ut på att med kloka steg förbättra drömmarens livssituation. Äggabonden liksom mjölkpiggen var i grund och botten entreprenörer. De drömde inte om att hux flux bli rika utan att bli det genom långsiktiga handels- eller bytesåtgärder. De gav sig tid att vänta. »Väntan är ett fantastiskt sätt att få oss att flytta oss mentalt», säger etnologen Orvar Löfgren i presentationen av sin och Billy Ehns bok *När ingenting särskilt händer* (2007). Det är sådana mentala förflyttningar äggabonden och mjölkpiggen gör när de dagdrömmer. »Dagdrömmen är meditativ, en kreativ möjlighet och viktig verksamhet», fortsätter Löfgren.

Men att fabeln både i Jacques de Vitrys predikosamling och på det danska kistebrevet kallas exempel visar att den hänsyftar på något mera generellt övergripande.

I *Dyalogus creaturarum moralizatus* 1483 har fabeln infogats bland andra »sedelärande samtal». I det samtal i vilket den ingår (nr 100) finns hänvisningar också till andra Samuelsboken kap. 12, till Psaltaren 94 (»ty människans tankar är fåfänglighet») och till Aisopos fabel om hunden som såg sin spegelbild i vattnet och försökte få tag i köttstycket och så blev av med det riktiga. I det danska kistebrevet tolkas fabeln som ett exempel på en person som inte nöjer sig med »det som Gud tilföjer». En tolkning av fabeln kan sammanfattas i Ordspråksboken 16:18: »högmod går före fall.»

Inom den romersk-katolska kyrkan räknas högmod till de sju dödssynderna (*Peccata mortalia*). I reformationstidens kateketiska tradition ställdes dygder och laster emot varandra. Övermodet, *Superbia*, finner vi avbildat på ett kopparstick av G. Pencz, vilket i sin tur varit förebild till en bildkatekes tryckt i Wittenberg 1558. Wittenbergkatekesens bild har i sin tur tjänat som förlaga för en kalkmålning i Glanshammars kyrka (Bringéus 1969 s. 55 f., 77). *Superbia* avbildas här som en kvinna som speglar sitt ansikte i en spegel. På ömse sidor om henne syns en ridhäst respektive en påfågel. Liksom i fabeln om luftsloppet är alltså djuren integrerade, trots att de tillhör skilda traditioner. Därigenom kunde fabeln om luftsloppet integreras i den kyrkliga förkunnelsen som en varning för högmod. Till sin natur är hybris inte tidsbunden. Som vi sett har fabeln om luftsloppet – och därmed varningen för högmod – varit brukbar i över 800 år.

Litteratur

- Aarne, Antti & Stith Thompson, 1961: *The types of the folktale. A classification and bibliography*. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 184.)
 Bringéus, Nils-Arvid, 1969: *Caritas Romana och de bevingade dygderna*. I: Rig.

- Brook, Sony & Ruth B. Bottigheimer, 1996: Luftschlösser. I: Enzyklopädie des Märchens 8 Lieferung 4/5. Berlin–New York. Sp. 1260–1265.
- Brückner, Wolfgang, 1975: Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert. München.
- Bødker, Laurits, 1951: Christen Nielsen De gamle vijses exemplar oc hoffsprock (1618). København.
- Claudon-Adhémar, Catherine, 1975: Populäre Druckgraphik Europas. Russland vom 16. bis Beginn des 20. Jahrhunderts. München.
- Clausen, V. E., 1985: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884. København.
- Crane, Thomas Frederick, 1890: The exempla or illustrative stories from the sermons vulgares of Jacques de Vitry. London.
- Dyalogus creaturarum moralizatus. Skapelsens sedelärande samtal. 1483. Faksimilutg. 1983. Uppsala.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren, 2007: När ingenting särskilt händer. Eslöv.
- Feilberg, H. F., 1908: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. København.
- Fraenger, Wilhelm, 1926: Deutsche Vorlagen zu russischen Volksbilderbogen des 18. Jahrhunderts. Vom Wesen der Volkskunst. I: Jahrbuch für historische Volkskunde 2. Berlin. S. 126–173.
- Grimm, Jacob & Wilhelm Grimm, 1843: Kinder und Hausmärchen. 5. Aufl. Göttingen.
- Grönborg, O. L., 1884: Optegnelser på Vendelbomål af O. Nielsen. København.
- af Klintberg, Bengt & Ritwa Herjulfsson, 2010: Jungfru Maria gick i gräset. Trollformler mot ormbett. Lund.
- Kragh, Ole, 1991: 7000 ordspråk och talesätt från hela världen. Malmö.
- Löfgren, Orvar, 2010: Förseningen inte förlösad tid. I: Sydsvenska Dagbladet 28/12.
- Rooth, Anna Birgitta, 1965: Folklig diktning. Form och teknik. Stockholm.
- Strömberg, Bengt, 1944: Magister Mathias och fransk mendikantpredikan. Lund.
- SvLm = Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 3. 1891–1946.
- von Sydow, Carl Wilhelm, 1978: Prosafolksdiktningens kategorier. Folkdikt och folktro. Utg. av Anna Birgitta Rooth. Lund.
- Tang Kristensen, Evald, 1895: Æventyr fra Jylland. Tredje Samling. København.
- 1896: Fra Bindestue og Kølle. Jyske folkeæventyr. København.
- Tubach, F. C., 1969: Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 204.)

Summary

Nils-Arvid Bringéus, The fable of the castle in the air

The fable of the air-castle (Aarne & Thompson type 1430) occurs in oral tradition across large parts of the world. It concerns a peasant who, on his way to market with his eggs, dreams of how he could use them (or a jug of milk) to trade his way up to become lord of the manor. But when he trips over a stone, the eggs are smashed to pieces and his dreams of good fortune with them. The fable is known from as early as the 13th century (Vitry's *Sermones vulgares*) and warns in a joking manner against pride. In the 18th century the fable was also disseminated in an easily understandable pictorial form in Germany, Denmark and Russia.

»De hade haft samma verser i poesialbumen»

Poesialbumet som symbol i skönlitterära texter

Av Blanka Henriksson

I Ann Mari Falks flickbok *Min kusin Anne* från 1957 får Kristina en ny familjemedlem när hennes jämnåriga kusin flyttar in. De båda tonårsflickorna är olika, men ändå lika. Anne är föräldralös, medan Kristina har sina föräldrar i livet, men de är ändå kusiner och under bokens lopp märker de, och läsarna, att de trots allt kanske delar mer än de tror. Deras gemensamma erfarenheter, som medlemmar i delkulturen medelklassflicka i 1950-talets Sverige, sammanfattas med orden: »De hade haft samma verser i poesialbumen» (Falk 1964 s. 24, original 1957).

Skönlitterära författare använder traditionella element, såsom seden att skriva i ett poesialbum, på olika sätt och av olika orsaker. Frank de Caro och Rosan Augusta Jordan menar att ett skäl till att man i en fiktiv kontext använder sig av befintlig folklöre är just det att den existerar i verkligheten.

Sometimes a transportation of folklore occurs from its actual context in culture to a fictional context which mimics the cultural reality, the transportation in part creating literary context. [...] A writer may include folklore in a novel or short story simply because the lore exists in the real world, and folklore can be transported to a literary narrative to thus become just a part of the fictional cultural landscape, merely an aspect of setting, of background realism, of everyday human interaction fictionalized (de Caro & Jordan 2004 s. 9).

Folkloren förankrar berättelsen i en känd verklighet. Om jag som läsare av fiktion delar samma folklöre som de jag läser om, för det oss närmare varandra. Men folklöre kan också distansera. Genom att beskriva folklöre som på något sätt är främmande för läsaren kan författaren exotisera och fjärma sin berättelse. Ebbe Schön skriver att folklöristiska element i skönlitteraturen bl.a. använts för att tjäna som symboler, ofta för psykologiska, filosofiska eller religiösa fenomen (Schön 1987 s. 20). I detta fall rör det sig framför allt om äldre tiders folklöre och kanske också främst allmogens eller lägre klassers folklöre. Bengt af Klintberg visar i en artikel hur en och samma folksaga behandlas olika av sex olika skönlitterära författare, där fem av

dem förändrar motivet för att passa 1800-talets borgerliga moralsyn (af Klintberg 1987 s. 102 ff.).

I denna artikel¹ kommer jag att studera den symboliska innebörden av poesialbum i ett antal skönlitterära skildringar. Materialet som undersökningen baserar sig på är ett antal romaner och noveller där ordet *poesialbum*, *poesibok*, *minnesalbum* eller *minnesbok* förekommer och konnoterar en bok där man samlar inskrifter från vänner och bekanta. Jag har här valt att genomgående använda ordet poesialbum, utom i regelrätta citat. Termerna är dock helt likvärdiga och kan ses som olika geografiskt förankrade benämningar där minnesbok och minnesalbum är vanligare i finlandssvensk kontext. De skönlitterära anspelningarna på albumtraditionen har främst hittats genom tidigare nöjesläsning, utan tanke på poesialbum, men även genom sökningar på internet samt sökmotorn Google Books med tillgång till en mängd litteratur från hela världen.

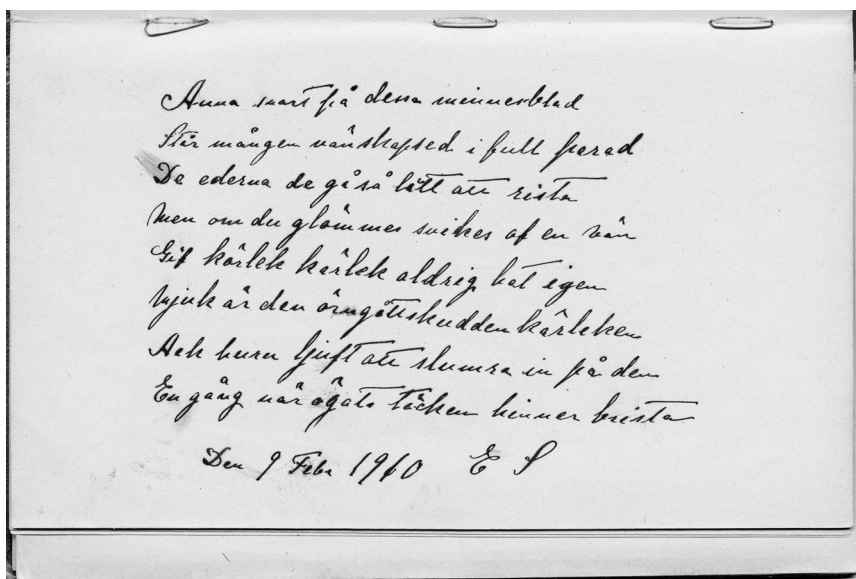
Närmande och distansering

När flickorna i Ann Mari Falks bok definieras som trots allt ganska lika, sker det genom ett kort konstaterande om hur deras respektive poesialbum överlappar varandra. Poesialbumet och verserna, som har skrivits i det av förmodligen både jämnåriga väninnor och äldre kvinnliga släktingar (jfr Henriksson 2007b s. 56 ff.), blir en förenande faktor. Det är inte samma människor som skrivit i albumen, men symboliskt sett rör vi oss i samma sfär. Det förutsätts att praxisen har varit så likartad att flickorna, trots att de tidigare inte umgåtts i samma kretsar, till och med har samma verser i sina respektive album.

Falk använder sig av poesialbumet som en symbol för det gemensamma, det som är gemensamt för de två romanflickorna men också gemensamt för dem och deras jämnåriga läsare. Läsaren förväntas veta vad ett poesialbum är och hur det har använts, helt utan förklaringar. Förmodligen är den tilltänkta läsaren jämgammal med Anne och Kristina och delar därför också liknande erfarenheter – och verser i sitt poesialbum. Poesialbumet förankrar berättelsen i en tid och på en plats som ligger nära den tilltänkta läsaren.

I barnboken *Little Town on the Prairie* från 1941 av författaren Laura Ingalls Wilder (född 1867) stiftar författarens alter ego Laura för första gången bekantskap med den amerikanska poesialbumstraditionen. Wilders populära serie av böcker, mest kända under den kronologiskt tredje utgivna volymens namn *Det lilla huset på prärien* (Wilder 1955) eller *Little House*

¹ Artikeln är delvis en utveckling av min *lectio praecursoria* i samband med försvaret av min doktorsavhandling i folkloristik (Henriksson 2007b). Lektion behandlade fyra exempel på skönlitterära referenser till poesialbumstraditionen och knöt dem till begreppen *booklore* och *det triviala* (Henriksson 2007a), men materialet jag funnit är så pass mycket större att jag ville utveckla tankarna.

Ur poesialbum från 1900-talets början. Privat ägo. (Foto: Uppsala universitetsbibliotek.)

on the Prairie (Wilder 1935), utspelar sig i Kansas och Minnesota under 1870-talet och början av 1880-talet. Huvudpersonerna, nybyggarfamiljen med fyra döttrar, och berättelserna kring dem, är baserade på Wilders egen familj och barndom, även om böckerna inte är rent självbiografiska.

Poesialbumstraditionen kom till USA från Europa på 1820-talet och spred sig där snabbt till de lägre samhällsklasserna (McNeil 1968 s. 30). Lauras mamma förklarar albumpraxisen för sina döttrar och romanförfattaren ger på detta sätt sina läsare inblick i fenomenet.

In Laura's package was a beautiful small book, too. It was thin, and wider than [sic!] it was tall. On its red cover, embossed in gold, were the words,

Autograph Album

The pages, of different soft colors, were blank. Carrie had another exactly like it, except that the cover of hers was blue and gold.

»I found that autograph albums are all the fashion nowadays» said Ma. »All the most fashionable girls in Vinton have them.»

»What are they, exactly?» Laura asked.

»You ask a friend to write a verse on one of the blank pages and sign her name to it», Ma explained. »If she has an autograph album, you do the same for her, and you keep the albums to remember each other by.» [...] Ma was glad that the autograph albums pleased them both (Wilder 1981 [1941] s. [123]).

I denna historiska roman blir poesialbumsmotivet en del av tidsförankringen. Poesialbum är någonting gammaldags, ett fenomen som knyts samman med Lauras 1800-talsliv i Mellanvästern. Lauras mamma förankrar det yt-

terligare i gången tid genom sin förklaring av det som en dåtidens modenyck: »autograph albums are all the fashion nowadays.» Här är inte poesialbumet någonting som förenar läsaren med romangestalterna; i stället blir det ett sätt att beskriva en annan tid och ett annat rum (jfr de Caron & Jordan 2004 s. 16) – med andra traditioner. I de två exemplen har poesialbumen diametralt olika symboliska innebörder, i det första symboliserar de ett gemensamt här och nu, både mellan de litterära personerna och gentemot läsarna. I det andra syftar det symboliska poesialbumet på en gången historisk tid långt från läsarens samtid.

Mellan det banala och det oskuldsfulla

Många gånger är det inte innehavandet av ett poesialbum eller skrivandet i det som blir väsentligt. I stället får företeelsen eller ordet stå för en stämning eller en kontrast. I följande naturskildring ur novellen »Debatt vid sommarhav» av Hans Hergin är det naturen som skapar illusionen av ett poesialbum.

Tvärs över den kanelbruna hällen, på en halv fots djup, löpte en dekorativ diabasgång av svart granit. I skrevornas minimala mylla stod små sturska styvmorsviol och saftig kärleksört. Skärets enda träd, en knotig klibbal, tecknade en krum silhuett. En vildrosbuske blommade som ett poesialbum (Hergin 1947 s. 160).

Hergins skildring av rosenbusken som ett poesialbum förmedlar snarast någonting skirt och vackert i det karga. Birger Sjöbergs användning av poesialbumet som symbol i romanen Kvartetten som sprängdes från 1924 balanserar mera på gränsen mellan det banala och det oskuldsfulla. Sjöberg beskriver ett rum som vitt och luftigt »liksom avsedd för en oskyldig sextonårs flicka» och när en av huvudpersonerna kommenterar att det är ett vackert rum, säger den som bor där:

»Det är, vid Zeus, så att man får skära drömmar och vill nedskriva poem i poesialbum. Jag känner mig såsom ungmöns sista natt före bröllopet var gång jag till vila lägger min corpus» (Sjöberg 2003 [1924] s. 176).

Fraser som »oskyldig sextonårs flicka» och »ungmöns sista natt före bröllopet» pekar mot något långt ifrån det manliga och världsvana som de konjaksdrickande huvudpersonerna representerar. Poesialbumet kopplas ihop med flickrummets dagdrömmande invånare, vilket i sin tur för tankarna till tonårsromantik och svärmeri. Poesialbumspraxisen får hos Sjöberg symbolisera någonting oskuldsfullt och orört och kanske också banalt. En liknande funktion har poesialbumliknelsen i Per Nilssons ungdomsroman *The Return of Hjärtans Fröjd* från 2007:

Och ett fint kort. Och på kortet ska det stå:

..... Äh.

Tack för att du finns. Nej. Kommer alltid att minnas dig. Nej. Kommer aldrig att glömma dig. Nej. Önskar dig allt gott. Nej. Jag är glad att du finns. Nej. Jag är glad att jag vet att du finns. Nej. Jag är glad att jag lärde känna dig. Nej. Ha ett bra liv. Nej!

För mycket och för dumt och för tomt. För platt. Som småflickornas poesiböcker. »På en pinne ska du sitta i mitt minne ...» Eller hur det nu var. Och sånt larv (Nilsson 2007 s. 111).

Huvudpersonen (en pojke i gymnasiets andra årskurs) vill skriva ett kort till sin första kärlek efter att han insett att det aldrig blir de två. Våndan i att uttrycka sina starka känslor så att de inte uppfattas som triviala uttrycks i att allt som pojken kommer på blir trivialt, det vill säga som småflickornas poesialbum (jfr Henriksson 2007 s. 7 ff.). För att ytterligare förtydliga det triviala, ytliga och banala illustreras exemplet med en travestering på början av en mycket vanlig poesialbumsvers. Dödsstöten ges slutligen genom kategoriseringen »larv». Poesialbumen är fyllda av tomma, dumma och platta ord – som inte kan ge tyngd åt verkliga starka känslor utan bara blir löjeväckande.

Att skriva i ett poesialbum kan i skönlitteraturen också vara en symbolisk handling, eller en handling som kategoriserar någon. När Gurli Hertzman-Ericson beskriver en kvinna i sin roman *Gåvan* är det hennes barndomsjag som får kategorisera henne även som vuxen.

En blek, något frånvarande ung flicka som skrev av dikter och pressade blommor i sitt poesialbum. Hon hade haft lätt att gråta, men hon var snäll, och det påstods, att hon hade ett klenjt hjärta (Hertzman-Ericson 1936 s. 66).

Det banala är högst närvarande i beskrivningen av den bleka flickan vars huvudsysselsättning tycks ha varit att själv fylla sitt poesialbum med dikter och pressade blommor. Läsaren får en känsla av att poesialbum är någonting världsfrånvänt, något som klena gråtmilda flickor ägnar sig åt. Vi vet också att poesialbum främst varit vanliga bland kvinnor, vilket förankrar skildringen i en kvinnlig sfär (jfr lapptäcken hos de Caro & Jordan 2004 s. 178 f.).

På ett helt annat sätt beskrivs Emilia i Christina Lilliestiernas roman, *Emilia* – en vandrare, uppfatta poesialbumens verser och språk. Hon förtrollas av det som hon tycker låter som direkt taget ur ett poesialbum och lyckas på detta sätt sätta ord på sina egna känslor.

Men Boris bor i mitt hjärta och honom tar jag med mig och skall aldrig skiljas från.

Det låter som en dikt ur ett poesialbum och jag ryser av förtjusning och upprepar halvhögt meningen flera gånger: Boris bor i mitt hjärta [...] (Lilliestierna 1975 s. 140).

Frågan är dock hur vi som läsare förväntas uppfatta poesialbumssymboliken. Förmodligen blir resultatet olika för olika läsare, men den svärmiska tonen och Emilias beskrivning av hur hon ryser av förtjusning ligger nära det banala. Emilia framställs som en oskuldsfull och något naiv flicka i sin relation till Boris.

I en tidigare artikel (Henriksson 2007a) visar jag hur poesialbumet kan användas som kontrasterande medel i t.ex. en deckare. I Arthur W. Upfields

Mr Jelly's Business (1984 [1937]) finns en passage där poesialbumsskrivandet varvas med ytterst allvarliga händelser. Den som skriver en vers av Shelley är den utredande detektiven Bony, under täckmantel som lantarbetare, och innehavaren av albumet är den misstänkte mördarens dotter Sunflower. Fadern, mr Jelly, är under skrivakten intagen för förhör och visar sig sedermera bära på en mörk hemlighet. Han arbetar vid sidan av lantbruket, familjen ovetande, som skarprättare. Kontrasten mellan det oskyldiga flickebarnet, som ägnar sig åt poesialbum, och den mordmisstänkte mannen som avrättar människor blir stark.

Retaining hold on all his impedimenta, Mr Jelly halted with obvious reluctance. He then crossed to Sunflower's side, to stand mutely looking down at her. The child valiantly smiled up at him, into his ashen face, her hands tight clasped upon the autograph album (Upfield 1984 [1937] s. 68).

Poesialbumet får symbolisera barnet, flickan i kontrast till mannen, mördaren, skarprättaren, men också i kontrast till Bony, polisinspektorn som inkognito infiltrerar de misstänkta sfär som lantarbetare. Den symboliska uppgiften för ett poesialbum i skönlitteraturen tycks många gånger vara att peka ut någonting oskuldsfullt och ljuvt. Men det oskuldsfulla glider gärna över i det banala och poesialbumet tycks vackla mellan dessa två symboliker.

Klass- och generationsskillnader

Ett poesialbum kan i skönlitteraturen också användas för att på något sätt definiera innehavaren. Det är inte vem som helst som har och använder ett poesialbum. Lars Gyllensten lyckas i följande text beskriva en grupp människor genom enbart de böcker de äger.

Jag var den förste som skulle gå på den bokliga vägen i vår familj, så jag hade ingen annan att ta anstöt av.

Rytmästarn [sic!] ägde fem böcker, nämligen Taxeringskalendern, en bok om brännvinskryddor, volym åtta av Svenskt Skämtlyne och Samlade Skrifter av Wilhelm von Braun i två band. Ragna ägde två böcker. Den ena var ett poesialbum, som hennes skolkamrater och hon själv hade skrivit i, när hon gick och läste. Den andra var en bok som hette Bohmans Flickor och som innehöll beskrivningar av patienter och andra kortspel. Agda ägde Sibyllans Hemligheter --- det var den tjockaste boken av alla. Ved-Eigil ägde en visbok, som han hade förbjudit mej att ens titta åt. I den hade han själv skrivit upp snuskiga visor och ritat gubbar till. Han var mycket dålig på att rita. Jante-Vante hade inte någon bok alls. Klockarn räknade jag inte med. Detta var alla de lärda verk, som fanns i mitt barndomshem (Gyllensten 1981 s. 121).

I huvudpersonens barndomshem är skillnaden mellan köns bokägande tydlig. Männen innehar taxeringskalendern, böcker om brännvinskryddor, vitsar och snuskiga visor. Lyriken som finns är av en känd författare. Kvinnorna har patiensböcker, handböcker i folklig spådomskonst, samt ett poesialbum från konfirmationstiden. Poesialbumspraxisen beskrivs även här i

korta ordalag. Ragnas skolkamrater, och hon själv, har skrivit i albumet under konfirmationstiden (jfr läsbjudningar i Henriksson 2007b s. 54, samt Trolle 1944 s. 138). Poesialbumet jämförs dock här med tryckt litteratur, det har karaktären av en *bok*, samtidigt som vi förstår att formuleringen »lärda verk» är ironisk. I en icke-litterär familj blir redan ett poesialbum och en patiensbok lärda böcker. Bokinnehav markerar klasstillhörighet.

Kerstin Ekman lyfter även hon fram klassaspekter med bland annat hjälp av ett poesialbum. Guds barmhärtighet (Ekman 2000) utspelar sig i en jämtländsk by i början av 1900-talet, och det är pastorn Edvard som läser vers för fröken Eckendal och sedan skriver upp versen i hennes poesialbum. Tjänstefolket tvivlar på versens äkthet när de får höra den muntligen, men får bekräftelse när albumet rådfrågas.

Hon fick Skinnarvikspojkarna att berätta hur Edvard läst poesi för fröknarna vid ett av fallen i ån. [...]

Läs Anund! För du var väl mår?

Och pojken Anund läste:

Och tvänne själar bo i detta bröst och vill ju skilda baner vandra.

Jädrarns vilken bra vers.

Fast rimmar då egentligen?

Ja, så småningom, sa pojken [...]. Han fortsatte:

Den ena schlår i sinnligt kärleksrus mä kampens styrka armarna kring världen, den andra sträcker våldsamt färden. [...]

Först när de stod och diskade vågade Hillevi säga åt Verna att hon inte trodde att pastorn hade läst sånt där för flickorna. [...]

Pastorn skrev upp'et i fröken Eckendals poesialbum i alla fall. Då ligger på bordet därinne så sä ä bara å titta efter.

[...]

Fröken Harriet Eckendals poesialbum hittade hon i den väggfasta bänken vid matbordet. Boken hade gröna sammetspärmar. Och Edvard hade utan tvivel skrivit i den (Ekman 2000 s. 104 f.).

Poesialbum är inte någonting som i denna skildring förekommer i alla samhällsklasser, och poesin som skrivs däri är obekant och något exotisk för de lägre klasserna. Detta speglar i hög grad den faktiska användningen där poesialbumstraditionen började som en högreståndsföreteelse för att under 1800-talets andra hälft sprida sig neråt i samhällsskicken (af Klintberg 1982 s. 49 ff.).

Walter Dickson har i två av varandra oberoende romaner använt sig av någon som talar som ett poesialbum. I båda fallen handlar det om att använda fel språk, ett språk som hör till en annan social klass eller en annan tid. En ung man utvandrar till Amerika och på båten Carmania dansar han med en flicka och jämför för sig själv sina skrovliga arbetarhänder med flickans vita hals.

Jag sa att hon hade hals som en svan. Kan man tänka sig: prata som ett poesialbum med minnesverser! Hals som en svan! Ja jäklar, det skulle grabbarna hemma på sågen ha hört (Dickson 1954 s. 72).

Småbrukarhustrun i romanen *Livsens dag* (Dickson 1959) funderar i sin tur över den äldre generationen i kontrast till sin egen och till den frigjorda yngre, representerad av hennes barn. Hon tyngs av att inte kunna använda de rätta orden, sina föräldrars, när hon talar till sina barn, utan att bli utskrattad. Ord som för henne själv »håller» men för de yngre skulle bli som poesialbumsverser, högrävande och sentimentala. Poesialbumet jämföras till och med språkligt med postillans utläggningar av bibeltexter.

Tänk, om en kunde ge dom såna ord som höll. Såna som fars och mors. Men det går inte. Man märker hur dom skrattar åt en bakom näven. Och då tycker man att man låter som ett poesialbum själv eller som den gamla postillan (Dickson 1959 s. 170).

Mikael Lybeck inleder sin sista roman *Samtal med Lackau* med en fiktiv inskrift i ett poesialbum (Lybeck 1925 s. 7). Boken är en parodi på J. P. Eckermanns *Samtal med Goethe* (1925 [tyskt original 1836]) och huvudpersonen är den gamle stockkonservative baron Samuel Cornelis Lackau. Inskriften får sin förklaring senare i boken och visar sig vara skriven åt en liten flicka som hälsar att »farbror Lackaus aforism i minnealbumet glädde henne obeskrivligt, hon läste den om och om igen» (Lybeck 1925 s. 200 ff.). Att en liten flicka tar den till sitt hjärta betyder inte mer än att baronen lyckas imponera på henne. Lackaus inskrift är pompös och gör honom lite löjlig, vilket hans svärson kommenterar genom att kalla honom »en modern Pickwick» efter Charles Dickens komiska figur i *The Posthumous Papers of the Pickwick Club* (1836–37). Inskriften förenar en äldre generation med en mycket yngre, men passar inte in där emellan. Barnet och den gamle mannen finner båda glädje i de högrävande formuleringarna.

Frank De Caro och Rosan Augusta Jordan menar att en av de enklaste användningarna av folklöre i litteraturen syftar till att skapa lokalfärg. Folkloren associeras med en plats eller region men dessutom också med lägre samhällsklasser (de Caro & Jordan 2004 s. 16). Att tala som ett poesialbum, att skriva i ett poesialbum eller att bara äga ett poesialbum kan i skönlitterära sammanhang signalera klass- eller generationsskillnader, även om förhållandet ofta är det omvända mot vad de Caro och Jordan beskriver. Att låta som ett poesialbum är att balansera på gränsen mellan det alltför högtidliga och det överdrivet sentimentala, men samtidigt kan det vara exotiskt och åtråvärt, något som en annan, högre, samhällsgrupp känner sig hemma med.

Ungdomlig kurtis och starka känslor

I Albert Engströms novell *Kammarjunkarn* fungerar poesialbumet som en förenande länk mellan de unga av olika kön.

Jag var informator för ett par pojkar i en familj i norra Småland vid gränsen till Östergötland. [...] Där fanns flickor också och kräfter att fänga tillsammans med dem. Och där var dans på logar och i gamla salar med vackra gamla möbler och där lektes pantlekar och gjordes bouts-rimés och flirten var blyg och rörande oskuldsfull – inte

alls lik den flirt nutidens ungdom bedriver. Vi voro sentimentala och skrevo vers i varandras minnesböcker. Långa stunder kunde man stå ensam i skaldiska och svärmiskt amurösa tankar och från krönet av något stalp följa molnskuggornas tåg över det böljande landskapet, medan hjärtat slog snabbare än vanligt av ljuvlig ångest och fasansfull lycka (Engström 1923 <http://runeberg.org/adel/07.html> hämtat 27.9.2007).

Genom att skriva i flickornas böcker kan pojkarna närma sig dem på ett romantiskt sätt. Engström använder adjektiv som svärmisk och sentimental. Han beskriver kurtisen mellan könen som »blyg och rörande oskuldsfull» och poesialbumet blir ett medel i denna kurtis. Ett liknande motiv finns i en av Hjalmar Söderbergs historier *Syndens lön* från 1898 där skrivandet i en ung flickas poesialbum blir avgörande för relationen mellan en kvinna och en man. En ung farmaceut har fått ett poesialbum att skriva i, men han känner sig otillräcklig och vågar inte lita på sin egen förmåga. I stället ber han »kandidaten» att skriva och denne väljer en egenkomponerad dikt som mycket imponerar på farmaceuten och sedermera också albumets ägare. Det hela utvecklar sig till en variant av historien om *Cyrano de Bergerac*, där flickan förälskar sig i mannen bakom orden men lever i tron att det är en annan än den verkliga är (Söderberg 1977 [1898]) s. 319–322).

Poesialbumet i Söderbergs novell kommer att symbolisera ett slags förvrängning av verkliga relationer. De unga tu kan inte på ett naturligt sätt umgås utan mellanhand som förmedlar deras känslor. Mellanhanden är poesialbumet, och därmed också kandidaten, vilket innebär att förhållandet bygger på falska premisser. Vem är det egentligen som älskar vem? Att låta andra skriva i stället för en själv var inte heller ovanligt i den verkliga poesialbumstraditionen (Henriksson 2007b s. 57 ff., Randolph & McCord 1948 s. 182). I Gogols *Revisorn* från 1836 finns ännu ett exempel på hur poesialbumet används i kontakten mellan könen.

Maria. [...] Jag tänkte bedja er skriva några verser i mitt album. Jag är säker om att ni har många sådana i ert hufvud.

Chlestakow. För er skull, min fröken, gör jag allt, allt hvad ni begär. Befall bara – hurudana verser vill ni ha?

Maria. Det gör det samma, bara de är vackra, nya.

Chlestakow. Ja ha verser! Jag kan en hel hop sådana.

Maria. Ack, så säg mig, hvad ni tänker skriva för ena i mitt album?

Chlestakow. Hvarför skall jag säga det?

Maria. Jag tycker så mycket om verser!

Chlestakow. Ja, jag mins en hel mängd af alla slag. Skall jag till exempel skriva i ert album de här:

»Du, som uti ditt kärlekskval

Förgäfves klagar på din gud ...»

Eller något dylikt? ... För ögonblicket mins jag dem icke så noga. Men för resten gör det ingenting. I stället för verser vill jag hellre skänka er mitt hjerta, hvilket från första ögonblicket jag såg er (drar sin stol närmare hennes) tändes af kärleken (Gogol 1878 s. 91).

Poesialbumet blir mediet genom vilket känslor kan diskuteras och föras fram i ljuset. Hellre än verser i poesialbumet vill Chlestakow ge Maria sitt hjärta, men för att kunna säga det behöver han poesialbumet som mellanhand och förmedlare av de starka känslorna. Men inte heller här räcker albumets verser till.

I Alice Lyttkens historiska roman *Nya stjärnor* tändas från 1945, den tredje delen av fem i den s.k. Tollman-sviten, finns ett kapitel kallat »Bekännelsen i poesialbumet». Flickorna Fanny och Effi träffas för att sy julklappar veckan före jul. Albumet figurerar först när Fanny skriver i Effis dito, men senare kommer det att spela en mycket viktig roll. Fannys äldre bror Jonas och Effi blir förälskade i varandra, men Effi kommer från en fin och konservativ släkt, medan Jonas och Fanny är av »borgerlig börd». Förhållandet tycks vara dömt från början och de unga tu vågar aldrig riktigt ens bekänna sina känslor för varandra. När Jonas efter jullovet skall tillbaka till studierna i Uppsala utspelar sig följande:

Då tog hon upp sitt poesialbum från piraten och frågade med gråten i halsen:

– Men i mitt poesialbum kan du väl skriva en rad?

Han tog albumet och gick in till Ulrikas salong. Och han såg så märkligt allvarlig ut, när han efter en stund lämnade det tillbaka. De båda flickorna läste samtidigt vad han hade skrivit. Fanny blev alldeles förskräckt, men som väl var hade han undertecknat det med bara ett J.

»Man går ikring och letar efter det där underliga i livet, som kallas meningen med det», hade han skrivit, »man söker det i religionen, i arbetet, i framgången, i pengarna, i äran, i konsten, i människokärleken, i vetenskapen. Men man finner det ingestades – förrän man en vacker dag *utan* att söka det upptäcker den i ett par mörka flickögon.»

Effi smällde hastigt igen albumet och tryckte det ett ögonblick mot sitt bröst innan hon snabbt stoppade ned det i sin pirat. Så reste hon sig och gick fram till Jonas som hade stått och betraktat henne.

– Tack Jonas, sade hon allvarligt och såg in i hans ögon (Lyttkens 1945 s. 239 f.).

Albumet blir i Effis och Jonas fall en hjälp i kommunikationen dem emellan. I poesialbumet kan man skriva det man inte vågar säga. Bengt af Klintberg skriver att kurtisen mellan könen speglas i poesialbumen från perioden mellan 1890 och 1930 (af Klintberg 1982a s. 64 f.; se även Hammarberg 1996 s. 307), men han poängterar också att det är flyktigheten i de ungas känslor som kommenteras. I de skönlitterära anspelningarna på poesialbum kan detta synas, som i texten ovan av Albert Engström, men poesialbumet kan också vara en symbol för djupa känslor och nära relationer.

I följande exempel blir poesialbumet inte bara ett medel i kurtisen, det skapar också svartsjuka när två flickor får inskrifter med olika djup av en och samma manliga skribent.

Och dessutom skrev poeten, om vilken Constance i smyg skrev vers, poeten skrev vers om Henriette och tecknade endast en lite broderlig rad i Constances poesialbum
»Jag vill sucka mig svart och dyster,
jag vill drunkna i glömskans käril.

Göm, Constance, för smärtornas fjärl
blott ett blad, lilla rosensyster!»

Det var allt. Men på Henriettes altare blåste poeten de rödaste glöd, där voro orden broder och syster uteglömda, offerröken formade sig istället till bokstäverna i »brud» och »död» (Aronson 1921 s. 60).

Återigen får det som skrivs i albumet symbolisera känslor hos de inblandade. Constance tolkar sin inskrift som en platonisk vänskapsförklaring, medan versen till Henriette blir en kärleksförklaring. I Amalia Fahlstedts roman I sommartid från 1901 har poesialbumet helt tydligt olika symboliskt värde för olika människor och dessa skilda värden förmedlas vidare till läsaren. Under en dag med dåligt väder utspelar sig följande bland en grupp kusiner. Peg, eller Peggy som hon också kallas, hör till kusinerna och är förmodligen i femtonårsåldern. Frans är 17 år och en bekant till berättarens familj. Berättaren är en i gänget kusiner av båda könen. Peggy och Frans är förtjusta i varandra.

Dagen därpå var även ruskigt väder, och kusinerna roade sig så gott de kunde inomhus. Peg kom med sitt poesialbum vid middagsrasten för att få en inskrift av Frans. Denne skrev:

Vi möttes, och så god ni var.

Ni går, och jag har minnet kvar.

Frans

Nu fick »pojarna» tag i albumet och fyllde det, trots Pegs protester, med de värsta galenskaperna. Karrikatyrtäckningar [sic!], sentimentala verser, skenbart djupt filosofiska satser, i vilka inte fanns ett ens mening. Slutligen grät Peg.

»Det är aldrig värt att göra sitt bästa», sa Kurre med svärmodig min. »Här flödar albumpoesi, och ändå gråter Peg över världens ondska.» Och så bifogade han på det enda blad, som var övrigt:

*Pegs hjärta är ett albumblad,
som minnen bär i långan rad,
ömt vårdade av Peggys tankar.
Om, vandringsman, förbi du vankar,
vet, Peggys hjärta lätt blir sårat,
och Peggys öga lätt blir tårat,
om skämtsamt du instämmer i
Pegs hjärtas albumpoesi.*

På fjärde dagen drog de glada kusinerna bort igen för att på var sitt håll arbeta eller företa andra rekreativresor (Fahlstedt 1901 s. 186 f.).

När Peg ber Frans skriva i hennes album är det för att få en uppriktigt menad hälsning, ett led i de unga tus uppvaktning, men när hennes manliga kusiner får tag i boken är det för att driva gäck med Peg som de skriver. Poesialbumet behöver inte vara banalt; det är personerna i berättelsen som förlöjligar albumet som symbol för kurtis och ungdomskärlek och på så sätt förmedlas läsaren två symboliska värden.

Poesialbumet, eller verserna däri, kan i skönlitterära sammanhang sym-

bolisera dels känslor som finns, dels känslor som önskas. Genom att kommentera eller förhålla sig till ett poesialbum kan fiktiva personer ge uttryck för starka känslor riktade mot det motsatta könet (homosexuella förhållanden saknas helt i mitt material). I albumsymboliken finns en laddad spänning där albumet blir ett medel för kurtis och uppvaktan, samt många gånger också det medium genom vilket personerna kan uttrycka sig uppriktigt om sina känslor. På samma sätt konstaterar de Caro och Jordan att folklöre används som ett kommunikationsmedel bland många andra i en skönlitterär kontext (de Caro & Jordan 2004 s. 24). Albumet kan också symbolisera brist på möjlighet eller mod att rakt ut formulera starka känslor för en annan person.

Vänskap och beundran

Det som skrivs i poesialbumen kan också laddas med symboliskt värde i skönlitteraturen. När Per Nilsson ovan berör poesialbum i sin ungdomsroman från 2007 är det delvis genom en travesti på det som skrivs i dem. När Wilder ingående beskriver skrivandet i poesialbumen och ger exempel på verser är det något helt annat som eftersträvas. När Lauras lillasyster Carrie får sitt album inser hon dess möjligheter:

»I won't mind going to school so much now», said Carrie. »I will show my autograph album to all the strange girls, and if they are nice to me I will let them write in it» (Wilder 1981 [1941] s. [123]).

Carrie ser genast ett hjälpmedel i kontaktskapandet med de nya klasskamraterna. Genom poesialbumet kan hon skaffa nya vänner, om de fyller hennes kriterier, det vill säga om de är »nice» mot henne. Senare i boken beskrivs skrivandet i albumen mycket ingående:

Laura asked Mary Power to write in her autograph album. [...]

Mary Power sat at her desk and carefully wrote, with ink, while the others waited to read the verse when she finished it. Her writing was beautiful, and so was the verse she had chosen.

The rose of the valley may wither,
The pleasures of youth pass away,
But friendship will blossom forever
While all other flowers decay.

Laura's album had many treasures in it now. There was the verse that Ma had written, and on the next page was Ida's.

In memory's golden casket,
Drop one pearl for me.
Your loving friend,
Ida B. Wright.

[...] Minnie Johnson asked Laura to write in her album, and Laura said, »I will, if you'll write in mine.»

»I'll do my best, but I can't write as beautifully as Mary does. Her writing is just like copper plate», Minnie said, and she sat down and wrote:

When the name that I write here
Is dim on the page
And the leaves of your album
Are yellow with age,
Still think of me kindly
And do not forget
That wherever I am
I remember you yet.
Minnie Johnson.

Then the bell rang, and they all went to their seats (Wilder 1981 [1941] s. 189 f.).

Poesialbumsskrivandet är hos Wilder en skolaktivitet som engagerar. Flickorna jämför inskrifter och beundrar varandras alster. Laura ser på inskrifterna i sin bok som »treasures», skatter. Flickskribenterna förringar sin förmåga att skriva vackert, samtidigt som de lägger ner stor möda på att komponera en vacker helhet. Det handlar om en tvåvägskommunikation där standardförfarandet kan sammanfattas med »skriver du i min så skriver jag i din», förutsatt att båda flickorna har album och står på god fot med varandra (jfr den svenskspråkiga traditionen i Henriksson 2007b s. 61).

All the girls but Nellie were writing in each other's albums. Nellie did not have one (Wilder 1981 [1941] s. 189).

That afternoon at recess, Nellie sneered at autograph albums. »They're out of date», she said. »I used to have one, but I wouldn't have one of the old things now.» No one believed her. She said, »In the East, where I come from, it's name cards that are all the rage now. [...] Everybody's exchanging name cards now, in the East.»

They did not believe her. Autograph albums could not be out of style, because theirs were almost new. Ma had brought Laura's from Vinton, Iowa, only last September (Wilder 1981 [1941] s. 190).

Wilders text visar tydligt hur poesialbumen kan vara en modenyck, och detta på 1800-talet, även om det var vanligare på 1900-talet (jfr af Klintberg 1982 s. 67 ff., Henriksson 2007b s. 63, 158). Nellie fnyser åt det som hon menar redan är en daterad tradition; nu är det inte längre poesialbum som gäller utan namnkort, tryckta kort med flickans namn och en illustration. Samtidigt visar det hur maktspelet mellan flickorna kan se ut. Nellie har ingen egen bok och hennes försvarsposition, när hon därför inte får skriva i de andras böcker, är att förringa hela genren som sådan.

Återigen får vi se hur Wilder använder poesialbumet som tidsförankring. Samtidigt blir skrivandet av verser i det en symbol för vänskapsskapande och riktiga vänner. Nellie är Lauras nemesis och som läsare förväntas vi ta Lauras och hennes systrars parti. När Nellie talar föraktfullt om poesialbum får det oss snarare att se dem som än finare. Laura Ingalls Wilder framhäver inte det banala i verserna utan ger snarare utrymme för en tolkning av albu-

met som en symbol för vänskap och då framför allt av det eviga slaget.

I Irmelin Sandman Lilius mytiska Tulavall, löst byggt på 1800-talets Ekenäs, bor Ellen som i sitt umgänge med prästens jämnåriga flickor blir ombedd att dela med sig av sin talang:

Mamma säger att du ritar så bra, vill du skriva i mitt poesialbum och rita en bild också? [...] – Nog kan jag rita, men inte vet jag vad jag ska hitta på att skriva. – Äsch, det räcker med »Minne av» – vad tittar du efter hela tiden? (Lilius 1980 s. 21 ff.).

Minnet i poesialbumet behöver inte bestå av en vers. Ellens erkända skicklighet i att rita gör att hennes alster i albumet duger väl även utan text. Bilden blir ett minne och ett vänskapsbevis i sig (jfr Henriksson 2007b s. 157). Poesialbumet symboliserar vänskap, men kanske också beundran. Ellen är en konstnärlig själ och prästflickans önskan om ett bidrag i sitt album blir en bön om uppmärksamhet och berömmelse. Att Ellen skrivit i hennes album kommer att vara en utmärkelse för henne (jfr Henriksson 2007b s. 64 ff.). En liknande episod med andra personer inblandade finns senare i samma roman. Poeten Aronius blir ombedd av Juliette von Alm att skriva i hennes album, också tydligt för att stärka relationen dem emellan i ögonen hos von Alms bekanta (Lilius 1980 s. 54, 61 ff.). Aronius är konstnär och står lite utanför det etablissemang som Juliette von Alm tydligt tillhör. Att få hans inskrift ger henne en viss status i och med att hon får ett stänk av något lite förbjudet och därför åtråvärt. Poesialbumet kan i litteraturen med andra ord symbolisera förhållandet människor emellan och deras uttryck för vänskap eller beundran.

Uppfostran och moral

Hon hade ju glömt poesialbumet! Hastigt grep hon efter det och fick med ens upp den vänliga väninnans avskedshälsning, den hon nedtecknat med prydlig handstil. Den unga modern läste:

»Tro och älska det är saken.

Allt på kärlek kommer an.

Kärleken uppfyller lagen,

Tron ej annat göra kan.

Den som tror skall salig, bliva,

Den som älskar livet får.

Dyre Jesus värdes giva,

Att din kärlek om mig rår.»

Det gick som en uppfriskande vårvind genom fru Lövestams hela varelse, då hon läst strofen igenom. De där orden »*Allt på kärlek kommer an*» voro understrukna.

»De orden skola alltså bli mitt valspråk», sade hon för sig själv [...] (Wahlborg 1908).

Fru Lövestam i John Wahlborgs roman Penningens makt och kärlekens från 1908 är ett exempel på hur inskrifterna i verserna kan uppfattas som viktiga

och personliga budskap. Det standardiserade och stereotypa är inte alltid så tydligt och det finns rum för den enskilda albumägaren att tolka inskrifterna högst personligt (jfr Henriksson 2007b s. 66). Poesialbumet beskrivs här som en högt skattad ägodel som också kan innehålla rent symboliska dimensioner. I en annan skildring av samma författare är det en ung kvinnlig brottsling som tackar för barmhärtigt bemötande genom att skriva i en prästdotters album (Wahlborg 1916). Albumet blir en symbol för den ångerfulla unga kvinnan som letts tillbaka på den smala vägen från brottets bana.

Även Ingalls Wilders barndomsjag Laura kan exemplifiera hur enskilda inskrifter i poesialbumet har speciell betydelse eller är kopplade till specifika händelser eller relationer. Laura har råkat i trubbel på grund av sin friskspråkighet och hennes mamma väljer att uppfostra henne genom poesialbumet:

Then Ma said, »If you will bring me your album, Laura, I would like to write in it.»

Laura fetched her album from her box upstairs, and Ma sat at the desk and carefully wrote in it with her little pearl-handed pen. She dried the page carefully over the lamp, and returned the album to Laura.

On the smooth, cream-colored page, in Ma's fine handwriting, Laura read:

If Wisdom's ways you wisely seek,
Five things observe with ease,
To whom you speak,
Of whom you speak,
And how, and when, and where
Your loving mother
C L Ingalls

De Smet November 15th, 1881
(Wilder 1941 s. [184]).

Albumversen kommer att bli en symbol för de ideal som Laura fick med sig från sin barndom, ideal som den vuxna författaren Laura Ingalls Wilder på detta sätt förmedlar vidare till sina läsare.

Per Gunnar Evander låter varje kapitel i sin roman *Fallet Lillemor Holm* (1977) inledas med ett citat av antingen verkliga människor eller figurer i romanen. Kapitel tre presenteras på följande vis:

»Är du far och mor till lydnad,
Blir du till hemmets prydnad!»

*Mammas vers i Lillemor Holms
Poesialbum* (Evander 1977 s. 93).

Lillemor Holm är klient hos psykologen Sulan och romanen beskriver den relation som växer fram mellan dessa båda. Lillemor har vuxit upp i ett auktoritärt hem och känner sig utanför. Mammas vers i albumet blir mer än en banal poesialbumsvers, och läsaren förstår att det mamman skriver symboliserar ett förtryckande föräldraskap med höga förväntningar och krav på barnet. Poesialbumet blir en reflektion av verkligheten och det som egentli-

gen är standardiserad folklöre blir ett reellt och hårt budskap. I skönlitterära skildringar kan poesialbumens många gånger starkt uppfostrande verser (se Henriksson 2007 s. 111 ff.) ge symbolisk innebörd åt albumen och användningen av dem.

Barndom och vuxenblivande

Två skildringar från 1900-talets första årtionde ger båda exempel på hjältinnor som i yngre år haft poesialbum, men som inte riktigt gripits av samlandet och i stället förvandlar poesialbumet till någonting för dem mer personligt och privat.

»Nu har jag det», som pappa brukar säga när han har fått en idé! Jag tänker använda poesialbumet till dagbok så kan jag ha en smula nytta av det, för det finns nog ingen som besvärar sig med att skriva vers till mig. Och det skräpet som stod där främst med Williams skolpojksstil när jag fick det, är ju inte värt att visa för någon. I synnerhet som det var det enda.

Kanske det ändå var dumt att jag rev ut det, det kunde ändå vara roligt att ha när jag blir gammal (Ring 1943 [1905] s. [5]).

Tertit, huvudpersonen i Barbara Rings bok med samma namn, har ett album som aldrig riktigt fått fylla sin funktion som samlingsplats för väninskrifter. Den enda inskriften som finns är en manlig släktings, och den sätter hon inte heller större värde på, även om hon en kort stund ångrar att hon rev ut den. Samma sak gäller i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters roman *I elfte timmen*, där ett poesialbum från många år tillbaka har fått ny mening och innebörd.

Tankeboken låg uppslagen framför Elsa, den bok, i vilken hon före sitt giftermål skrivit ner de tankar, som starkast krävde rätt att få bli ord, men som formade sig för underligt och allvarligt att kunna sägas till någon.

Boken hade under många, många år varit i hennes ägo. Hon hade fått den av en flickvän att använda till poesialbum och givarinnan hade med petig stil offrat första sidan åt en konfirmationssentens (Kuylenstierna-Wenster 2004 [1904] s. 44 f.).

Båda dessa författare ger exempel på hur poesialbumet kan förlora sin position och inte längre betyda någonting. Albumen och deras förändrade funktion får illustrera övergången från barn till vuxen. Poesialbumet symboliserar en förfluten del av den unga kvinnans liv – hon lämnar barndomen genom att förkasta dess poesialbum och i stället gå över till något mer personligt, mindre offentligt. I de Caro och Jordans undersökning finns ett liknande litterärt exempel där ett distanserande från barndomens ramsor genom att orden till dem glöms bort antyder en mognadsprocess (de Caro & Jordan 2004 s. 27).

Skildringarna påminner om verklighetens alburnanvändare som »slaktat» sitt album, det vill säga tagit vara på de vackra bokmärkena (IF mgt 2002/45), eller tagit avstånd från traditionens stereotypa verser (Henriksson 2007b s. 66). I arkiven finns flera poesialbum med bara en eller två inskrifter, ibland bara givarens. Av någon anledning har albumet inte initierat ett

vänsamlande utan boken har fallit i glömska. Kanske fanns det inte folk att fråga, kanske var traditionen inte aktuell för tillfället i ägarens liv eller samtid.

Tulle i Rose Lagercrantz Tullerommar från 1973 har en helt annan inställning till sitt poesialbum. Flera gånger i boken beskrivs hur viktigt albumet är för henne. Tulle firar sommarlov i en hyrd sommarstuga tillsammans med sin pappa och styvmor. När föräldrarna grälar söker Tulle tröst i poesialbumet:

Hon tar fram fickspeglarna och poesialbumet. Det gör hon alltid när hon har det ledamt.

*Jag ville plocka blommor och binda dig en krans
Men marken den var frusen och inga blommor fanns.
Din vän Elisabeth*

Det är så vackert, att man önskade att man hade hittat på det själv! Tulle suckar igen. Sedan speglar hon sig. När hon blir stor, ska hon se ut som Bella [äldre flicka som Tulle ser upp till], men det blir svårt (Lagercrantz 1973 s. 47).

Den för många välkända och standardiserade minnesversen om problemet med att plocka blommor när marken är frusen talar till Tulle; den är så vacker att hon önskar att hon hade skrivit den själv. Fickspeglarna och poesialbumet tycks vara två av Tullerommars käraste ägodelar. Det är till dem hon vänder sig när hon behöver tröst. Båda är »typiska flicksaker» och inbegriper stereotypa »kvinnliga» handlingar. Att spegla sig är att vara mån om sitt yttre och i samlandet av inskrifter till poesialbumet ligger att värna om sociala kontakter, att odla vänskap och samla vänskapsbevis (jfr Henriksson 2007b s. 193).

Tulle relaterar det som står i albumet till sitt eget liv, t.ex. när hennes styvmor av misstag har sönder ett prydnadshjärta:

»Jag grinar inte, jag grinar inte, jag grinar aldrig!» säger Tulle till sig själv där uppe i trädet, men visst gråter hon. Hon gråter så att hon är alldeles blöt i ansiktet. Hon gråter så häftigt att hon tror att hennes hjärta skall brista.

*Om någon gång ditt hjärta brister,
så laga det med Karlssons klister!*

har någon skrivit i Tullerommars poesialbum. Tulle drar ett djupt andetag och snörvlar till. Javisst, ja! Jomen det är bra! Men går det verkligen att laga hjärtat med Karlssons klister? Tulle har med sig sitt poesialbum till landet. Hon läste det senast igår, för Tulle läser i sitt album flera gånger i veckan, och det stod faktiskt så! (Lagercrantz 1973 s. 30).

Poesialbumet blir en vägledare i Tullerommars liv – här finner hon tröst och här får hon råd om hur hon skall lösa vardagens problem, likt fru Lövestam i ett tidigare exempel. Senare lagar Tulle det trasiga hjärtat med inspiration från versen i albumet:

På kvällen tar hon fram poesialbumet. Jo. där står det!

*Om någon gång ditt hjärta brister,
så laga det med Karlssons klister!*

SANT plitar Tulle under versen. Det är Susanne som har skrivit den (Lagercrantz 1973 s. 32).

Susanne, som vet hur man lagar ett brustet hjärta, är Tulles allra bästa vän, och även hon har ett nära förhållande till sitt poesialbum. När Susse, som hon också kallas, kommer på besök har hon sitt album med sig. Flickorna grälar och Susse blir ledsen och vill åka hem med bussen.

Framåt kvällen packar Susse sin väska. Hon ska åka hem med bussen. Tulle står bakom dörren och tittar på, när Susse lägger ner sitt poesialbum och sin tandborste och sin lila klänning och sina shorts och sin mysteriebok. Susse gråter också nu. Sen går hon till busshållplatsen med väskan i hand (Lagercrantz 1973 s. 130).

Poesialbumet beskrivs i samband med packningen av de saker som Susanne har behövt ta med sig för några dagars vistelse på landet. I väskan finns kläder, lektyr, tandborste och så poesialbumet. Ingen har skrivit i albumet under besöket och ingen har heller erbjudits att skriva. De båda flickorna har förmodligen redan utväxlat minnen; åtminstone har Susanne skrivit i Tulles bok. Ändå tycks poesialbumet vara en självklar del av packningen. Poesialbumet i Tullerommar blir även det en symbol för barndomen, men till skillnad från Tertit och Elsa (Rings och Kuylensstierna-Wensters hjältinnor ovan) är Tulle ännu klart och tydligt ett barn. Hon lämnar inte barndomen, och därför inte heller sitt poesialbum, inom ramen för Lagercrantz' bok.

I Snabelros av Ann-Charlotte Alverfors (född 1957), sista delen i hennes självbiografiska trilogi om alter egot Getrud [sic!] Sparvöga, får vi exempel på hur poesialbumstraditionen sakta förlorar sin betydelse när de unga skribenternas verser blir allt putslustigare (jfr af Klintberg s. 67 ff.).

Getrud tänder en cigarrett. Emellan rökringarna säger hon nonchalant:

– Jag gråter aldrig när jag är med killar.

– Nu var du tuff va, fnyser Snus och rättar till kudden under ryggen. Vad är det här för nåt, tillägger hon undrande, lyfter på kudden och börjar att bläddra i Getruds skära poesialbum. Getrud svarar inte. Hon känner sig generad då Snus skattlöst tillgjort läser högt ur poesialbumet:

»Små guldstänk här och var min flicka lilla, försök att i minnet hålla dem kvar. Små törnen då och då på livets stig, var solig och glad och med friskt humör och allt väl bekomme dig. Pappa.»

– Han kan kränga till det far din och få det att låta nåt.

– Äh, mumlar Getrud.

Då hon ser att Snus skriver i albumet, skriver med vingligt ofärdiga bokstäver, ber hon henne att låta bli. Hon har fått albumet av pappa.

– Ge fan i att klottra va ...

– Jag klottrar inte, säger Snus. Jag skriver poesi. Vänta ska du få höra: 4+4 är åtta, älska din gubbe med måtta.

Getrud suckar.

Snus fortsätter:

– Fem gånger fem är tjugofem, älska din gubbe med kläm.

– Det där är väl ingen poesi. Det är ju ramsor.

Snus ser uppbragt på Getrud.

– Det duger väl lika bra som far dins guldstänk och små törnen här och var. Jag kan ju åtminstone rimma. Getrud vill inte prata mer. Varken om pappa eller om poesialbumet (Alverfors 1980 [1977] s. 29 f.).

Getrud är generad över barndomens album med för tonåringen pinsamma inskrifter. Poesialbumet är skärt, liksom drömmarna hos Sjöberg i ett tidigare exempel, och Snus hånar innehållet genom sitt tillgjorda tonfall. Hon tycks hålla med om poesialbumets status som något banalt. Samtidigt betyder albumet något för Getrud (hon har gömt det under kudden), och det är tydligt att hon inte vill att Snus skall besudla det med sina ramsor. Albumverserna blev under slutet av 1900-talet allt kortare och mer ramsliknande, och detta kan delvis ha bidragit till att traditionen småningom dog ut (af Klintberg 1982 s. 170). Getruds pappas inskrift hör till den mer högtidliga versfloran, medan versen som Snus skriver är mer humoristisk och putslustig. Två traditioner möts i samma poesialbum, men den första uppskattas mer av bokens ägare. Poesialbumet tjänar dock sitt syfte som barndomssymbol, där Getrud står på gränsen mellan barn och vuxen. Albumet är inte i bruk längre, men att förringa det som Snus gör är att solka barndomens oskuld. Albumet är en symbolisk länk till fadern och barndomen som ska lämnas när flickan träder ut i livet på egen hand.

Poesialbumet som symbol

Dessa skönlitterära referenser till poesialbumstraditionen är inte att betrakta som verkliga bevis på hur flickor och andra, ickeinvigda, har förhållit sig till fenomenet ifråga. I stället kan man se dem som intressanta indikationer på vad ett poesialbum symboliserar i olika sammanhang. Den skönlitterära författaren som låter sin hjältinna använda, eller kanske låta bli att använda, ett poesialbum, eller som på andra sätt refererar till poesialbum, lägger in en symbolisk betydelse i poesialbum, en betydelse som förmedlas vidare till läsarna. Albumen används för att skapa distans eller närhet, som symboler för det banala eller oskuldsfulla, för starka romantiska känslor, vänskap, moral, klass och barndom. Många gånger ligger denna symbolik nära den verkliga världens poesialbum, ofta beroende på vem som anlägger synen på traditionen. Folkloren förankrar berättelserna i tid och rum för läsaren och för fram känslor och stämningar, som förväntas kännas bekanta från de egna erfarenheterna eller det man fått berättat för sig om traditionen ifråga.

Källor och litteratur

Källor

Åbo Akademi, Folkloristiska arkivet: IF mgt 2002/45 intervju om poesialbum med kvinna född 1943, Åboland.

Litterära referenser till poesialbum

- Alverfors, Ann-Charlotte, 1980 [1977]: Snabelros. Stockholm.
 Aronson, Stina, 1921: En bok om goda grannar. Stockholm.
 Dickson, Walter, 1954: Carmania. Stockholm.
 — 1959: Livsens dag. Stockholm.
 Ekman, Kerstin, 2000: Guds barmhärtighet. Stockholm.
 Engström, Albert, 1923: Kammarjunkarn. Adel, präster, borgare, bönder. <http://runeberg.org/adel/07.html>, hämtat 27.9.2007.
 Evander, Per Gunnar, 1977: Fallet Lillemor Holm. Stockholm.
 Fahlstedt, Amalia, [1901]: I sommartid. e-bok, www.luin.se/eBib/649-7.pdf.
 Falk, Ann Mari, 1964 [1957]: Min kusin Anne. Örebro.
 Gogol, Nikolaj, 1878 [1836]: Revisorn. Örebro.
 Gyllensten, Lars, 1981: Huvudskallebok. Roman i tre turer. Stockholm.
 Hergin, Hans, 1947: Glissando. Stockholm.
 Hertzman-Ericson, Gurli, 1936: Gåvan. Noveller. Stockholm.
 Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, 1904: I elfte timmen. Stockholm.
 Lagercrantz, Rose, 1973: Tullesommar. Malmö.
 Lilius, Irmelin Sandman, 1980: Främlingsstjärnan. Stockholm.
 Lilliestierna, Christina, 1975: Emilia – en vandrare. Stockholm.
 Lybeck, Mikael, 1925: Samtal med Lackau under hans levnads sista halvår. Efterlämnade anteckningar av Klas Uggeberg. Helsingfors.
 Lyttkens, Alice, 1945: Nya stjärnor tändas. Stockholm.
 Nilsson, Per, 2007: The Return of Hjärtans Fröjd. Stockholm.
 Ring, Barbara, 1943 [1905]: Tertit. Helsingfors.
 Sjöberg, Birger, 2003 [1924]: Kvartetten som sprängdes 1. Tyresö. e-bok, www.luin.se/eBib/356-0.pdf.
 Söderberg, Hjalmar, 1977 [1898]: Syndens lön. Historietter. Stockholm.
 Upfield, Arthur W., 1984 [1937]: Mr Jelly's Business. London.
 Wahlborg, John, 1908: Gamle tvärviggen. Penningens makt och kärlekens. Gefle. e-bok, <http://runeberg.org/penning/>.
 — 1916: Rättsligen frigjord. Där hoppet strålar. Skildringar. Stockholm. e-bok, <http://runeberg.org/hoppet/>.
 Wilder, Laura Ingalls, 1981 [1941]: Little Town on the Prairie. New York.

Övrig litteratur

- de Caro, Frank & Rosan Augusta Jordan, 2004: Re-Situating Folklore. Folk Contexts and Twentieth-Century Literature and Art. Knoxville.
 Dickens, Charles, 1836–37: The Posthumous Papers of the Pickwick Club. London.
 Eckermann, J. P., 1925: Samtal med Goethe under hans sista levnadsår. Stockholm.
 Hammarberg, Gitta, 1996: Flirting with words. Domestic albums, 1770–1840. I: Russia-women-culture. Eds. Helena Goscilo & Beth Holmgren. Bloomington Indiana. S. [297]–320.

- Henriksson, Blanka, 2007a: »Man får skära drömmar och vill nedskriva poem i poesialbum.» Skönlitterära referenser till minnesbokstraditionen. (Budkavlen.)
- 2007b: »Var trogen i allt» – Den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800–1980. Åbo Akademi. (Diss.)
- af Klintberg, Bengt, 1982 (originalutgåva 1978): Förgät ej mig! Om albumpoesin i Sverige. I: Harens klagan. Stockholm. S. 48–72.
- 1987: Kvinnan som inte ville ha barn. Litterära utformningar av en nordisk folksaga. I: Folklore och litteratur i Norden. Red. av Ebbe Schön. NIF Publications No. 17. Stockholm. S. 102–133.
- McNeil, W. K., 1968: The autograph album custom. A tradition and its scholarly treatment. I: Keystone folklore quarterly 12:1. S. 29–40.
- Randolph, Vance & May Kennedy McCord, 1948: Autograph Albums in the Ozarks. I: Journal of American Folklore vol. 61. Philadelphia. S. 182–193.
- Schön, Ebbe, 1987: Inledning. I: Folklore och litteratur i Norden. Red. av Ebbe Schön. NIF Publications No. 17. Stockholm. S. 7–27.
- Trolle, Alice, 1944: De voro ett lysande följ. Alice Trolle berättar sitt livs minnen. Stockholm.
- Wilder, Laura Ingalls, 1935: Little House on the Prairie. New York.
- 1955: Det lilla huset på prärien. Lund.

Summary

*Blanka Henriksson, 'They'd had the same verses in their poetry albums.'
The poetry album as a symbol in literary texts*

Literary writers use traditional elements, such as the practice of writing in a poetry (or friendship) album, in different ways and for different reasons. This article studies the symbolic significance of poetry albums in a number of literary accounts, which can be seen as interesting indications of what such albums symbolise in different contexts. Literary authors who have their heroine use a poetry album, or who refer in other ways to albums of this kind, endow what is then conveyed to their readers with symbolic meaning. Albums are used to create distance or intimacy, and as symbols of the banal or the innocent, of strong romantic feelings, friendship, morality, class or childhood. Often this symbolism closely reflects the poetry albums of the real world. Folklore anchors the stories in time and place for their readers and evokes sentiments and moods that are expected to feel familiar to them, based on their own experiences of, or what they have been told about, the tradition in question.

»I äldre tid användes detta uti åtskilliga underkuren»

Några föreställningar förknippade med valben i kyrkor i Östergötland

Av Ingvar Svanberg

I »Skärkindz kyrkia it Jätte ref». Så skriver Johannes Bureus, som enligt Sten Lindroth (1975 s. 153) hela sitt liv oavbrutet grubblade över universums hemligheter och Guds planer med mänskligheten, i sin märkliga och för varje kulturhistoriskt intresserad alltid lika fängslande anteckningsbok *Sumlen där uthi ähro åtskillighe collectaneer, som uthi een och annan måtta tiäna till antiquiteternes excolerande* (Bureus 1886 s. 201). Luntan (originallet omfattar 700 blad) innehåller, som den långa titeln antyder, allsköns nedpräntade strödda notiser från resor, hastigt påkomna tankar, avskrifter ur äldre dokument, folksägnar m.m. Noteringarna sträcker sig från 1599 fram till 1648, det år då Bureus fyllde 80 år. Upplysningen om jätterevenet i Skärkinds kyrka återfinns i en liten förteckning över jätteben förvarade i svenska kyrkor som Bureus sammanställt. Han nämner att det skulle finnas sådana revben (*Jätte ref*) jämväl i Lagga och Lunda kyrkor i Uppland, och att det fanns ett »Axlebeen i Gråmunke Klöster», dvs. i nuvarande Riddarholmskyrkan i centrala Stockholm.

Vilka Bureus källor till dessa uppgifter var framgår däremot inte av de korta noteringarna. Kanske var det välkänd information i tidens lärda kretsar, kanske baserades de på självsyn från Bureus rundresor i landet och därunder vunna erfarenheter som han samlade som osorterade underrättelser i anteckningsboken. På annan plats nämner för övrigt Bureus att jättekvinnan Slemmas »been sitter i Slemma kyrkio», dvs. i Salems kyrka i Södermanland (Bureus 1886 s. 215; Ståhle 1974 s. 15). Annotationer av det här slaget föranleddes uppenbarligen av hans intresse för antikviteter. Tidens förnämste historici var bl.a. intresserade av lämningar efter antediluvianska jättar som ansågs ha befolkat jorden. Även om den holländske läkaren Johannes Goropius Becanus redan 1569 konstaterat att jättebenen i själva verket var djurben, levde föreställningarna kvar i den lärda världen ännu något århundrade eller mer. Diskussioner fördes även i Sverige, och jätteben ham-

nade också i kuriosakabinettens samlingar (Hildebrand 1937 s. 67 f.; Jensen 2002 s. 191–194). År 1664 kunde den tyske jesuiten Athanasius Kircher publicera sitt vetande om dessa jättar i *Mundus subterraneus* 1664. Åtskilliga författare i 1600-talets Europa ägnade sig åt att spekulera om jättebenens bakgrund (Buckland 1868 s. 3–37; Bondeson 1997 s. 72–95). I södra Europa identifierade man för övrigt ännu på 1600-talet subfossila elefantben (mammutar) som spår av de forntida jättarna (Prothero & Schoch 2002 s. 157). Den folkliga tron på jättar var i det stormaktstida Sverige sannolikt vida utbredd i alla folklager (Bringéus 1995). Resonemanget härflyter ur gammaltestamentliga föreställningar (1 Mosebok 6:4). Synbarligen fascinerade ämnet jättar även den mångsidige Bureus.

Så småningom kom dock nya tankegångar och även i Sverige ifrågasattes om benen verkligen var från jättar som levde före syndafloden, bland andra av Christopher Polhem i ett brev 1712. Anatomen Magnus von Bromell skriver i en liten skrift från 1730 att »dem gemene man håller för jett-ben, men rättare bör hållas för hwalfiskars och andra hafsdjurs ben, hwilka uppå samma sätt, som näst allt omtalt underjordisk hafsafwel och siöskahl, lära twifwelsutan igenom den stora allmenna syndafloden, wara utur hafwet in uti jorden upkastade» (Svanberg 2008a s. 58; Frängsmyr 1969 s. 161, 164).

Tre av de i notisblocket Sumlen nämnda »jättebenen» finns alltså i behåll, nämligen i de uppländska sockenkyrkorna i Lunda och, som det nu visat sig vid en förnyad granskning, även i Lagga samt i gravkapellet vid Skärkinds kyrkas begravningsplats. Revbenen förvaras alltså fortfarande i de kyrkor som Bureus nämner. Benet i Riddarholmskyrkan fanns omnämnt i källor ännu 1765, då Linnélärjungen Roland Martin hade haft möjligheter att examinera det, men några senare upplysningar har inte påträffats. Detta »axelben» är förmodligen förkommet (Svanberg 2006 s. 113).

Sedvänjan att hänga upp valben i kyrkor finns dokumenterad från 16 europeiska länder (Barthelmess 2008 s. 5; Svanberg 2009 s. 107). I några kyrkor på kontinenten och på de brittiska öarna förvaras ben som även de uppgivits härröra från jättar (Daston & Park 2001 s. 77; Redman 2004). Ofta har de bevarade benen i sägner förknippats med kyrkan eller orten ifråga. Det rör sig i flertalet fall om valben, men i några belägg är det fråga om fossila skelettresten efter mammut och ullhårig noshörning. I Stefansdomen i Wien förvarades vid huvudentrén Riesentor länge vad som senare uppgivits ha varit några ben (os innominatum, femur och tibia) av en mammut och som lär ha påträffats 1443 i samband med nybygge. De hängde där betraktade som lämningar efter en jätte från tiden före syndafloden. Benen togs emellertid bort på 1700-talet och förvarades senare i de anatomiska samlingarna i Wien (Wood 1868 s. 199; Lister & Bahn 2007 s. 48).

På kontinenten har en del bevarade ben ibland förknippats med drakar snarare än med jättar. Krakóws domkyrka, belägen inom slottet Wawels murar, har några berömda ben upphängda vid entrén som anses härröra från

Fig. 1. Drakbenen från entrén till Krakóws domkyrka. (Foto: Författaren 2010.)

draken Smok Wawelski (fig. 1) men som i själva verket är lämningar efter olika djurarter, nämligen en tibia från en mammut, en skalle från en noshörning samt ett revben från en val (Wood 2008 s. 183). För ytterligare exempel på bevarade valben från mellersta Europa som associerats med drakar (St. Georgs-Kapelle, Strausberg) och jättar i den muntliga traditionen hänvisar jag till Nicholas Redmans framställning (2009 s. 18, 25, 73, 89, 111, 114).

Vi har faktiskt ett exempel på att ben attribuerats till en drake även från Sverige, något som jag inte beaktat tidigare och därför tar möjligheten att presentera här. I prästen Johan Oedmans Bohusläns beskrifning (1746) återges en sägen om en stor orm eller drake som tidigare haft sitt tillhåll i berget Smörkullan i Skredsviks socken. Drakens »halfwa Refben, såsom af en stor Hwalfisk, hänger än i dag uti Skredswiks Kyrka til en Åminnelse» (Oedman 1746 s. 220). I en handbok från 1861 sägs benen vara »rätteligen af en hval» (se Lundberg 1910 s. 2004). Benet finns inte kvar i kyrkan utan har överförts till Göteborgs zoologiska museums samlingar, förmodligen redan på 1880-talet, där det emellertid inte kunnat återfinnas (Nicholas Redman, muntl. uppg. 2009). Det finns anledning att återkomma till dessa drakben.

Under senare år har jag bemödat mig om att spåra upp bevarade, presumerade jätteben i svenska kyrkor, och dessutom med hjälp av zoologisk expertis (Carl Christian Kinze, Danmark) försökt artbestämma dem (se tabell).

Tabell. Artbestämning av bevarade valben i svenska kyrkor

<i>Lokal</i>	<i>art</i>	<i>först omnämnt</i>
Edebo kyrka, Uppland	nordkapare	1635
Lunda kyrka, Uppland	nordkapare?	tidigt 1600-tal
Husby kyrka, Dalarna	näbbval	1712
Visby domkyrka, Gotland	kaskelot	1633
Halltorps kyrka, Småland	kaskelot	2003
Skärkinds kyrka, Östergötland	späckhuggare	tidigt 1600-tal
Örberga kyrka, Östergötland	Swedenborgsval	1870
Östra Ryds kyrka, Östergötland	sillval	1864

Det rör sig i samtliga fall om skelettrester efter valar, antingen från strandade valar, vars ben distribuerats till olika kyrkor inom riket eller möjligen rentav inom Östersjöområdet, eller jordfynd av subfossila valar (Svanberg 2009).

Det kan även nämnas att valben också bevarats på slott i Sverige (Svanberg 2006 s. 106 f.). Ett exempel skall anföras här, eftersom det är av zoologihistoriskt intresse. År 1733 anträffades nämligen några stora benfragment inom murarna på Falkenbergs gamla slott. De beskrevs och avbildades i en artikel av medicinen Johan Jacob von Döbeln i Lund (von Döbeln 1740). Av den franske naturforskaren Georges Cuvier (1812 s. 43) antogs de utifrån illustrationerna vara skelettdelar av en fossil elefant (dvs. en mammut), men i själva verket härrörde de, som Einar Lönnroth långt senare kunde avgöra, utifrån von Döbelns bilder, förmodligen från en större val (Grönwall 1916 s. 81).

Syfte

Den biokulturella domän som uppstod i mötet mellan människor och de i kyrkorna bevarade benen är en fascinerande del av vår historia och ger en spännande dimension av valarnas plats i vår tillvaro. Det är en uppgift som en historiskt orienterad etnobiologi kan granska närmare (Svanberg et al. 2011; Ståhlberg & Svanberg 2011). På Bureus tid var de i kyrkorna förvarade benen ännu allmänt förknippade med jättar, en uppfattning som delades av såväl teologer som den lärda världen i övrigt. Denna uppfattning bröts emellertid under 1700-talet; vi har redan nämnt Christopher Polhem och Magnus von Bromell. År 1741 kunde Linné vid en okulärbesiktning på plats i Visby domkyrka konstatera att det inte alls var fråga om några jättars ben där, vilket obestämda rykten hade försport, utan i själva verket rörde det sig om lämningar från en val (Svanberg 2009).

De i svenska kyrkor kvarvarande jätteben, som varit möjliga att examinera, har senare alla visat sig vara från valar. Några på 1600-talet omnämnda ben är dock försvunna. Vid sidan av de som räknas upp av Bureus finns ytterligare några valben, varav flertalet finns omtalade i olika 1600-talskällor (Svanberg 2006, 2009). Därtill finns några ben vars historia fortfarande är oklar, bl.a. ett stort revben som förvaras i Halltorps kyrkas källare i Småland. Antagligen är det från en kaskelot (*Physeter macrocephalus*), men vi saknar historiska uppgifter om när det kom till kyrkan (Gunnarsson 2003).

Här skall vi dock dröja vid några ben från Östergötland som kulturforskaren Per Arvid Säve (1811–1887) noterade under sina antikvariska inventeringar av östgötska kyrkor på 1860-talet. I juli 1861 reste gotlänningen och stipendiaten Säve på Kungl. Vitterhetsakademiens uppdrag runt i Östergötland för att anteckna historiskt intressanta uppgifter. Han besökte inte mindre än 161 socknar. Vid sidan av fornlämningar och dialektuppteckningar, ordspråk och ortnamn inventerade han dessutom sockenkyrkorna,

allt noggrant redovisat i en lång reseberättelse som inlämnades till akademien. Rapporten var också försedd med ett stort antal av Säves egenhändiga teckningar. Sommaren 1862 reste Säve på nytt och denna gång besökta han omkring 40 socknar i Östergötland. Resten av sommaren ägnade han åt socknarna i Västergötland.

Dessa redogörelser skulle, om de kunde utges i sin helhet, förmodligen vara mycket spännande kulturhistoriska källor. I väntan på det får vi tills vidare nöja oss med de utdrag ur Säves reseberättelser som publicerades i akademins Antikvarisk Tidskrift 1864–70. I dessa tryckta framställningar finns några intressanta uppgifter om ben i kyrkor som skall analyseras närmare här. De ger oss vissa inblickar i folkliga föreställningar och folkreligiösa uppfattningar, som ännu vid mitten av 1800-talet var förknippade med valbenens närvaro i kyrkorummen. Med folkreligion förstår vi här de uppfattningar och handlingar av ett religionsutövande som existerar bland människor vid sidan av strikt teologiska och liturgiska uttryck för den kristendom som kyrkan stod för (Yoder 1974). Så även om kyrkan uppenbarligen accepterade benen i kyrkan, var föreställningarna om dem på 1700- och 1800-talen främst ett uttryck för folkreligion. I inlandet var valben tillräckligt ovanliga för att kunna laddas med supranormala föreställningar på ett sätt som befolkningen på västkusten skulle finna främmande. Där sågs valar som resurser som skulle tillvaratas och ingenting annat, om tillfälle gavs (Barthelmess & Svanberg 2009).

Lämningar av en jättekvinna i Skärkinds kyrka

Säve noterade att det i Skärkinds kyrka bland dess inventarier också fanns »ett refben *af en jättekvinna*, rätteligen *af Delph. orca!*», dvs. en späckhuggare (*Orcinus orca*) (Säve 1864 s. 70). Vid sidan av Bureus omnämnande av ett »Jätte ref» i kyrkan i början av 1600-talet är det först 1851 som det uppmärksammas på nytt. Jacob Gabriel Broman berättar nämligen i en akademisk avhandling om Skärkinds socken att en tradition bland allmogen härleder ortnamnet från Skära, som uppges ha varit »en jungfru af jätteslägtet, som skulle hafva byggt den gamla kyrkan». Denna jungfru Skära sägs ha bott vid platsen för skollärbostället Skävid, och skall enligt folktraditionen vara begravnen vid en sten, som fanns i lärbostadens trädgård. »Bland de saker», fortsätter Broman, »som funnos i gamla kyrkan och nu förvaras i jordfästningskapellet [...], är ett refben, hvilket traditionen påstått vara jungfru Skäras refben» (Broman 1851 s. 3).

Det som är speciellt med det bevarade benet är, som Broman framhåller, att det är försett med några svårlästa inristade runor. Även Säve uppmärksammar detta och ritar också av runorna. Benet finns avbildat och kommenterat i genomgången av Östergötlands runinskrifter, där det får följande beskrivning: »Benets längd är 77,5 cm, det är krokigt i synnerhet i storändan.» Den enda av runinskrifterna som kan tydas är *þættæ refen*, som enligt Brate

Fig. 2. Författaren med revbenet i Skärkinds gravkapell. I bakgrunden ses det skåp i vilket revbenet hänger. (Foto: Madeleine Bonow 2010.)

bör uttydas *þættæ ær refen* och översättas 'detta är revbenen' (Brate 1911 s. 164). Insriptionen är knappast medeltida, anmärker John Bernström i en kommentar (1963 s. 72). Brate noterade också att det invid benets storända fanns ett litet borrarhål, som går in till en fördjupning med bred öppning i själva storändan. Han förmodar att det har gått en tråd genom detta hål som sammanbundit revbenet med ett annat, nu försvunnet ben (Brate a.st.).

Att det inte handlade om någon jätte var Broman förstas medveten om. Han skriver nämligen: »Som det tydligen är för stort för att kunna hafva tillhört en människa, har församlingens pastor nyligen låtit föra det till Stockholm för att få utredt, hvilket djurslag det kunnat tillhöra.» Broman meddelar att professor Retzius, dvs. anatomen Anders Retzius, som granskat benet, ansåg att det har tillhört någon större delfinart, »troligen den s.k. Späckhuggaren» (Broman 1851 s. 3). Hösten 2010 besökte jag Skärkinds kyrka och kunde då mäta upp (längden var 78 cm och bredden 4 cm på bredaste stället) och fotografera revbenet som förvarades i ett gammalt skåp i gravkapellet (fig. 2). Benet var välkänt av kyrkvaktmästaren, och uppenbarligen hade då och då besökare efterfrågat det på grund av runristningen. Man hade emellertid inga kunskaper om dess bakgrund.

Som redan nämnts har revbenet på 1850-talet av Retzius bedömts härröra från en späckhuggare. Detta bekräftas också av Kinze vid vår förnyade undersökning. Antalet kända observationer av späckhuggare från svenska kusten är fåtaliga. Enligt Ekman (1947 s. 371) har den observerats 6–7 gånger längs svenska kusten, från Bohuslän i norr till sydöstra Skåne. Därtill föreligger ett

Fig. 3. Örberga kyrka i Östergötland. (Efter P. A. Säve 1862.)

subfossilt benfynd från Bohuslän. Det äldsta daterade fyndet av strandad späckhuggare är från Trelleborg och gjordes så sent som på 1810-talet (Lepiksaar 1966 s. 13). Från Danmark föreligger inte heller några äldre daterbara fynd, utan de härrör från 1800-talet och senare. Arten besöker tillfälligtvis Skagerrak och Kattegatt samt i sällsynta fall också Östersjön (Kinze 1995).

Dessa uppgifter kan givetvis inte vara vägledande i analysen av benet från Skärkind, i synnerhet om det är det ben som Bureus omtalade. I så fall har det funnits där åtminstone sedan tidigt 1600-tal, troligen ännu tidigare. Möjligen handlar det om kvarlevor från en icke dokumenterad på östkusten inträffad tidig strandning av en späckhuggare.

Ett jätteben i Örberga kyrka

Om Örberga kyrka, belägen fem kilometer västsydväst om Vadstena, skriver Säve att den är »gammal, fornåldrig och vacker i alla afseenden, samt egendomlig genom spiraltrappan, som är byggd utanför tornet» (fig. 3). Rörande interiören fann Säve följande anmärkningsvärt: »Skåp af furu, 3 alnar 12 tum högt, 21 tum bredt, 18 tum djupt, likt det i Ö. Tollstad; men med tecken efter ornamentering af löfverk och änglahufvuden i kalk, i blekrödt eller blekgrönt med svarta konturstreck, skadadt». Vidare uppger han att där fanns »Ett *jätteben* (förmodligen af en hval), begagnadt till allehanda skräck, var nu utlemnadt från kyrkan till undersökning af Professor Lovén» (Säve 1864 s. 134).

Vi får inga detaljer om var detta jätteben förvarades i kyrkan, ej heller var attribueringen kom ifrån. Uppenbarligen hade han i skrivande stund fått underrättelser om att det var ett valben. Detta ben fick dock viss uppmärksamhet bland zoologerna på 1800-talet.

Samma år rapporterade zoologen Sven Lovén att ett »refben af en hval» förvarades i Örberga kyrka (Lovén 1862 s. 305). Lovén, som Säve nämner i sin text, skriver själv att i kyrkan »förvaras från fordna tider ett refben af en hval, som efter hvad en sägen synes antyda, strandat i närheten» (a.st.).

Benet hade samma sommar som Säve kom till Örberga uppmärksamats av Uppsalazoologen Wilhelm Lilljeborg som just höll på med att skriva en monografi över valar i Sverige. Han uppdrog åt kandidaten Hjalmar Widegren att åka till Örberga för att få ytterligare underrättelser om detta revben. Widegren skickade en utförlig skildring av benets utseende till Lilljeborg:

Det är blott ett stycke af ett reffen af nära 3 alnars längd. Dess omkrets vid nedre ändan är 6 ½ tum. Det är af en gråhvit färg samt temligen välbibehållet, så att dess yta å den inre sidan, och till dels äfven den yttre nedåt är glänsande och slät. På den yttre sidan uppåt är det något förvittrat. Dess utseende tyckes således utvisa, att det icke någon längre tid legat i jorden, men väl att det länge kunnat legat i vattnet (Lilljeborg 1862 s. 62).

Även zoologen Carl Aurivillius (1888 s. 57) omnämner detta valben i sin avhandling. Han anger dock bara att det rör sig om ett revbensfragment från en Swedenborgsval men har inga ytterligare uppgifter och meddelar ej heller något om benbitens nuvarande förvaringsplats. Geologen Curt Fredén, som sammanställt och undersökt subfossila fynd av valar i västra Sverige, menar att det ändå måste ha handlat om ett revben från en Swedenborgsval, en gång kallad *Hunterius swedenborgii* och därmed kategoriserad som ett eget taxon, men numera betraktad som subfossila lämningar av nordkapare, *Eubalaena glacialis*. Revbensfragmentet tycks ej finnas i behåll (Fredén 1975 s. 16).

Vad vi vet är att revbenet år 1861 fördes till Stockholm för att undersökas och sedan försvann det spårlöst. Kanske finns det kvar, men ej i de katalogförteckningar jag tagit del av. Lovén var professor vid Naturhistoriska riksmuseet 1841–1892. Det tycks emellertid som om benet varit förknippat med en lokalsägen om ett troll, som ännu 15 år senare fanns omtalad i bygden. Så här skriver Carl Fredrik Nordenskjöld, som gjorde omfattande uppteckningar i Östergötland (1875 s. 91 f.):

I sakristian låg icke för så länge sedan ett 3 à 4 fot långt ben, som på dr Säves föranstaltande blef upphemtadt till riksmuseet, för att undersökas. Om detta ben antecknas nu här följande – numera af få kända sägen: En trollpacka hade gjort en utflykt från Omberg och öfverraskades af åskväder, undan hvilket hon ville – i form af ett nystan – skyndsamt begifva sig åter till berget. Då hon emellertid icke kunde hinna undan de henne eftersättande blixtarne (*åskviggarne*) sökte hon tillflykt i ett torp vid namnet *Stubbet* å Arenberga gårds egor. Ut i samma torp var hustrun sysselsatt med att i stugan klippa får, under vilket arbete hon lagt saxen ifrån sig på tröskeln. När trollpackan kom till den öppna dörren, kunde hon för saxens skull icke komma in genom den, utan måste vända om och flydde åter ut, men upphanns strax nedanför vid en grind, som deraf ännu idag kallas *Klämsgrind*, af den efterjagande åskan och blev ihjälslagen. Hennes skelett togs tillvara och af detta förvarades ofvannämnda hennes reffen, sedan likväl förut en bonde afslagit ett så stort stycke, som han behöfde till en selbåge.

Fig 4. Bröstben, förmodligen av en ung sillval, i Östra Ryds kyrka. (Foto: Bo G. Sjöqvist 2011.)

Denna berättelse ansluter, som Bengt af Klintberg vänligen påpekat, till en välkänd vandringsägen, som i hans sägenkatalog har nummer K 171 och kallas »take away the scissors» (Klintberg 2010). Platsen vid Klämsgrind där hon var begravnen fanns ännu 1875 kvar, markerad med tre i triangel placerade kullerstenar, vilken ingen, enligt Nordenskjölds sagesman, vågade rubba.

Jätteben i Östra Ryds kyrka

Från Östra Ryds kyrka, som ligger i Skärkinds härad, antecknade antikvarien Per Arvid Säve 1862 ett s.k. *Jätteben*: »I äldre tid användes detta uti åtskilliga underkurer för människor och boskap.» Benet hade, enligt Säve, av zoologen Wilhelm Lilljeborg identifierats som en ryggkota av en val (Säve 1870 s. 86). Detta ben finns fortfarande kvar och förvaras i tornrummet. Med hjälp av i Östra Ryds hembygdsförening och med foton tagna av Bo G. Sjöqvist har vi också haft tillfälle att granska det (fig. 4). Något ben från en

späckhuggare är det inte fråga om, vilket man skulle ha förväntat sig på grund av närheten till Skärkind, utan i stället handlar det förmodligen om ett bröstben från en storval. Diametermättet uppges vara omkring 21 cm och tjockleken 8 cm. Förmodligen rör det sig om ett bröstben från en ung sillval (*Balaenoptera physalus*). Arten har då och då påträffats i Östersjön (Svanberg 2008b s. 66).

Att benen användes i sjukdomsbot finns belagt också på annat håll. Om ett sådant ben i Botilsäters kyrka (Värmland) skriver Erik Fernow att munkarna fordom »det helgat och inbillat allmogen tjena mot alla slags sjukdomar, hvarföre det ock efter hand blifvit temligen medtaget» (Fernow 1783). Också från Tyskland föreligger en uppgift om att ben kom till användning vid sjukdomsbot. Ifrån Antoniuskapelle i Bad Gandersheim (Niedersachsen) heter det att mjöl från ett där, åtminstone sedan början av 1700-talet, bevarat käkben, användes för att behandla feber. Detta finns omnämnt i en källa från 1734 och upprepas i en rad senare skrifter (Redman 2009 s. 73 f.). Att ben av olika slag, inklusive subfossila sådana, tjänat som folkligt bote-medel finns förstås belagt från många håll (Laufer & Pelliot 1913; Bassett 1982 s. 25).

På samma sätt var också jätten Visnas ben i Visby domkyrka uppenbarligen förknippat med ett slags helighet. C. J. Bergman skriver nämligen 1875: »Många lefva ännu, som minnas, hur de fromma gummorna, när de vandrade fram i gången, stannade framför dessa knotor, nego och signade sig» (Bergman 1874 s. 203).

Valkäft från Askeby

I antikvitetsrannsakningsprotokoll från 1667 uppges att det i Askeby kyrka fanns en stor överkäke som förvarades i vapenhuset. Redan då ansågs den av »somblige [...] wara käffte af een hwaal». Käften hade 12 tänder »tiocka som stoorä karefingrar» på vardera sidan (Ståhle 1969 s. 264). Det har i varje fall handlat om en tandval, men om det skulle ha varit späckhuggare får vi låta vara osagt.

Denna tidigare klosterkyrka, ursprungligen tillhörig ett nunnekloster av cistercienserorden, vilket anlades under 1100-talet och bestod fram till 1530, besöktes förstås också av Säve. Men han har ingenting att säga om något jätteben, trots att han ganska utförligt beskriver interiören och dess inredning (Säve 1870 s. 82 ff.). Ej heller Nordenskjöld (1875 s. 41) har några uppgifter om detta men förtecknar vissa kvarlevor »från katolska tiden» i kyrkan, dock inget ben. Några yngre uppgifter om detta ben har inte påträffats. Det är intressant att det redan på 1660-talet attribueras till en val, vid den tid då andra relationer alltjämt talar om jätteben.

Vi har ett valben till från Östergötland som ännu inte undersökts, nämligen det som 1856 omnämndes av Leonhard Rääf från en gård i Hestra i Torpa socken (jfr Svanberg 2006) och vilket alltjämt, enligt muntlig uppgift

från Martin Giertz 2011, finns kvar på platsen och fortfarande är förknippat med folktro om att det inte får lämna gården.

Avslutande diskussion

Per Arvid Säve var väl förtrogen med valben i kyrkor hemifrån Visby, och han hade där också redan 1860 avbildat och noggrant beskrivit *Jätte-benen* som förvarades uti domkyrkan (Svanberg 2009 s. 106). Det kan vara ett skäl till att han uppmärksammade sådana ben under sina inventeringar i Östergötland, medan tidigare författare ignorerat dem (t.ex. Broocman 1760). Av de tre »jättebenen» som Säve registrerade i östgötska kyrkor under sina vidsträckta resor i landskapet i början av 1860-talet finns två i behåll. Det har visat sig möjligt att artbestämma dem, varav revbenet som finns kvar i gravkapellet i Skärkind kunnat bekräftas härröra från en späckhuggare. Däremot har det inte kunnat sammanföras med någon känd valstrandning i grannskapet. Sådana strandningar är dock mycket onöjaktigt registrerade före 1800-talet. Det är heller inte något subfossilt ben, alltså ett jordfynd, som i fallet med några andra i svenska kyrkor bevarade ben. I lokala folksågner har revbenet i Skärkind förknippats med en jättekvinna, som ursprungligen skulle ha byggt kyrkan.

Föreställningar om jättekvinnor och kyrkbyggen har också dokumenterats om bevarade valben från Sankta Maria kyrka (domkyrkan) i Visby och ett förmodat sådant från Salems kyrka (Södermanland). Att benen förbundits med jättekvinnor finns också belagt från Herrevads klosterkyrka (Skåne), Botilsäters kyrka (Värmland), Överjärna kyrka (Södermanland) samt Lunda och Veckholms kyrkor (Uppland). Ytterligare ben har förknippats mera obestämt med jättar, antingen kända i lokal tradition (Edsbro och Österunda, Uppland), eller i största allmänhet (Lagga, Uppland) och Riddarholmskyrkan i Stockholm. Det ben som tidigare förvarades i Skredsviks kyrka i Bohuslän har däremot i folktraditionen associerats med en drake eller väldig havsorm, omnämnd i lokala sägner.

Revbenet från Örberga kyrka i Östergötland, som avlägsnades från sin plats i början av 1860-talet och fördes till Stockholm där det inte kunnat återfinnas, har förmodats vara ett subfossilt ben från en Swedenborgsval (numera ansedd som identisk med nordkapare). Det benet har i den muntliga traditionen sammanförts med en trollkvinna, känd i lokala sägner från regionen. Benet begagnades ännu i mitten av 1800-talet enligt samtida uppgifter till allehanda skrock, men vari detta skrock bestod framgår ej.

Däremot har det bröstben, som ännu förvaras i tornrummet i Östra Ryds kyrka och som uppenbarligen härstammar från en storval, använts vid sjukdomsbot. Tydligt ansågs det kunna hela både människor och boskap, men på vad sätt är oklart. Att i kyrkor bevarade ben spelat roll i folkliga magiska eller religiösa handlingar nämns också från Visby och Botilsäter. I Visby neg och signade sig kvinnorna när de passerade kotorna, och från Botilsäters

kyrka nämns uttryckligen att benet begagnades vid sjukdomsbot, men hur klargörs inte.

Benen i kyrkorna stammade från en diffus svunnen tid och deras plats i människors kognitiva verklighet föll utanför gängse folkbiologiska kategorier (jfr Lévi-Strauss 1962 s. 71). De folkreligiösa föreställningarna som hade sin utgångspunkt i lokal erfarenhet och gammal hävd men också i skrifttraditioner förmedlade av kyrka och överhet var komplexa men skapades och återskapades bland allmogen. Tolkningarna förändrades över tid samtidigt som en sträng av tradition vidmakthölls (Eberhard 1967). De jättar som benen emanerade från var ett folk av annat slag som funnits tidigare. Sedvänjan att placera benen i kyrkor som minnen av denna forntida jättebefolkning är kanske inte märklig, och hade ursprungligen också stöd i Första Mosebok och Gamla testamentets apokryfer. Kyrkan tycks under 1600-talet ha underhållit denna föreställning, men med vetenskapens landvinningar försvann denna tro i det bildade skiktet. Liné kunde fnysa åt den. Det var förstås inte ovanligt att ålderdomliga föreställningar med folkreligiösa dimensioner levde vidare hos en allmoge som var förankrad i lokalt resursutnyttjande och ett förvaltande av närmiljön (jfr Svanberg 2007). Därmed kunde de leva kvar i folkreligionen, understödda av lokala kyrkbyggnadssägner och tolkningar av arkeologiska lämningar.

Föreställningar om att benen härrör från jättar och drakar finns omnämnt på spridda håll i övriga Europa och på de brittiska öarna, men att de förknippats med jättetro tycks vara mera utbrett i Sverige, jämfört med förhållandena för de valben som bevarats i kyrkor på kontinenten. I dag utgör de få ben som alltjämt finns i kyrkorna spännande kulturella och zoologiska artefakter som ger oss inte bara ledtrådar till äldre tiders tänkesätt utan också inblickar i en fauna som inte längre finns. De är därför väl värda att vårda och bevara inför framtiden.

Tack till Carl Christian Kinze (Charlottelund, Danmark) som hjälpt mig med artbestämning av benen; Pierre Petersson som försett mig med uppgifter om revbenet i Halltorps kyrka (Småland), Bo G. Sjöqvist och Christer Johansson rörande benet i Östra Ryds kyrka (Östergötland), och för allehanda valbensuppgifter Nicholas Redman (Teddington, England). Tack också till Martin Giertz, Bengt af Klintberg och Leif Lindin för kompletterande uppgifter.

Litteratur

- Aurivillius Carl W. S., 1888: Der Wal Swedenborg's (*Balaena Svedenborgii* Lilljeborg) nach einem Funde im Diluvium Schwedens. Stockholm. (Kungl. Vetenskaps Akademiens Handlingar 23:1.)
- Barthelmess, Klaus, 2008: Die Wahlknochen der Nordseeinsel Borkum. Kulturschichten bedeutsamer Denkmäler aus der Blütezeit des europäischen Arktiswalfangs mit Überlegungen zu ihrer Konservierung. Köln.

- Barthelmess, Klaus & Ingvar Svanberg, 2009: Two Eighteenth-Century Strandings of Sperm Whales (*Physeter macrocephalus*) on the Swedish Coast. I: Archives of Natural History 36. S. 63–69.
- Bassett, Michael G., 1982: Formed Stones, Folklore and Fossils. Cardiff.
- Bergman, C. J., 1874: S:ta Maria eller Vårfru-Kyrkan i Visby. I: Svenska Familj-Journalen 13. S. 199–203.
- Bernström, John, 1963: Jätteben. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 8. Malmö. S. 70–73.
- Bondeson, Jan, 1997: A Cabinet of Medical Curiosities. Ithaca, NY.
- Brate, Erik, 1911: Östergötlands runinskrifter. Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1995: Antikvariatsrannsakingar som folkloristisk källa. I: Rannsakingar efter antikviteter. Ett symposium om 1600-talets Sverige. Red. Evert Baudou & Jon Moen. Stockholm. (KVHAA Konferenser 30.) S. 79–95.
- Broman, Jacob Gabriel Axel, 1851: Om Skärkinds Socken i Östergötland. Upsala.
- Broocman, Carl Fredric, 1760: Beskrifning öfver the i Östergötland befintelige städer, slott, soknekyrkor, soknar, säterier, öfwerofficers-boställen, jernbruk och prästegårdar med mera. Norrköping.
- Buckland, Francis T., 1868: Curiosities of Nature 2. London.
- Bureus, Johannes, 1886: Sumlen där uthi ähro åtskillighe collectaneer, som uthi een och annan måtta tiäna till antiquiteternes excolerande, i urval utgifna af G. E. Klemming. Stockholm. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif. Bihang 1:2.)
- Cuvier, Georges, 1812: Recherches sur les ossements fossiles de quadrupèdes, où l'on rétablit les caractères de plusieurs espèces d'animaux que les révolutions du globe paroissent avoir détruites 2. Paris.
- Daston, Lorraine & Katherine Park, 2001: Wonders and the Order of Nature, 1150–1750. New York.
- von Döbeln, Joannes Jacob, 1740: De Ossibus Giganteis, in aggeribus laterareae, prope Falckenbergum in Hallandia repertis. I: Acta physio-medica Academiae Caesareae Leopoldino Carolinae naturae curiosorum 5. S. 314–317.
- Eberhard, Wolfram, 1967: Guilt and Sin in Traditional China. Berkeley.
- Ekman, Sven, 1948: Valarna. I: Svenska djur. Däggdjuren. Red. Gösta Notini & Bertil Haglund. Stockholm. S. 359–384.
- Fernow, Erik, 1773: Beskrifning öfver Wermland 1. Göteborg.
- Fredén, Curt, 1975: Subfossil Finds of Arctic Whales and Seals in Sweden. Stockholm. (Sveriges Geologiska Undersökning C:710.)
- Frängsmyr, Tore, 1969: Geologi och skapelsetro. Föreläsningar om jordens historia från Hiärne till Bergman. Uppsala. (Lychnos-Bibliotek 26.)
- Grönwall, Karl A., 1916: Om ett förmodadt mammutfynd vid Falkenberg från 1700-talet. I: Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar 38. S. 86–90.
- Gunnarsson, Kjell, 2003: Valbenet. I: Södermörekrönikan 17. S. 128–129.
- Hildebrand, Bengt, 1937: C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837. I. Tiden till 1826. Uppsala.
- Jensen, Ola W., 2002: Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forn lämningar, från medeltid till och med förupplysningen. Göteborg.
- Kinze, Carl Christian, 1995: Danish Whale Records 1575–1991 (Mammalia, Cetacea). Review of Whale Specimens stranded, directly or incidentally caught along the Danish Coasts. I: Steenstrupia 21. S. 155–196.
- af Klintberg, Bengt, 2010: The Types of the Swedish Folk Legend. Helsinki. (FF-Communications 300.)

- Laufer, Berthold & Paul Pelliot, 1913: Arabic and Chinese Trade in Walrus and Narwhal Ivory. I: T'oung Pao (2nd series) 14. S. 315–370.
- Lepiksaar, Johannes, 1966: Zahnwalfunde in Schweden. I: Bijdragen tot de dierkunde 36. S. 3–16.
- Lévi-Strauss, Claude, 1962: La pensée sauvage. Paris.
- Lilljeborg, Wilhelm, 1862: Öfversigt af de inom Skandinavien (Sverige och Norrige) anträffade Hvalartade Däggdjur (Cetacea). Upsala. (Uppsala Universitets Årsskrift 1861–62.)
- Lindroth, Sten, 1976: Svensk lärdomshistoria 2. Stormaktstiden. Stockholm.
- Lister, Adrian & Paul G. Bahn, 2007: Mammoths: Giants of the Ice Age. London.
- Lovén, Sven, 1862: Om några i Vettern och Venern funna Crustaceer. I: Öfversigt af Vetenskaps-Akademiens Handlingar 18. S. 285–314.
- Lundberg, Oscar, 1910: Smörkullen och andra ortnamn på Smör. Om nordiska kultorter. I: Fataburen 15. S. 193–212.
- Nordenskjöld, Carl Fredrik, 1875: Östergötlands minnemärken. I: Östergötlands fornminnesförenings tidskrift 1. S. 1–103.
- Oedman, Johan, 1746: Chorographia Bahusiensis thet är Bahus-läns beskrifning. Stockholm.
- Prothero, Donald R. & Robert M. Schoch, 2002: Horns, Tusks, and Flippers: the Evolution of Hoofed Mammals. Baltimore.
- Redman, Nicholas, 2004: Whales' Bones of the British Isles. Teddington.
- 2009: Whales' Bones of Germany, Austria, Czech Republic and Switzerland. Teddington.
- Ståhlberg, Sabira & Ingvar Svanberg, 2011: Wildmen in Central Asia. I: Animals Out of Place. Cryptozoology in Anthropological Perspective. Ed. Samantha Hurn. Lampeter Ceredigion, Wales (under utgivning).
- Ståhle, Carl Ivar, 1969: Rannsakingar efter antikviteter 2. Södermanland, Närke, Värmland, Västergötland, Östergötland, Gotland. Uppsala.
- 1974: Skarpnäck och Salem. Två 1600-talsnamn med förhistoria. I: Nordiska namn. Festskrift till Lennart Moberg 13 december 1974. Uppsala. S. 1–18.
- Svanberg, Ingvar, 2006: »Ett sijdobehn aff en Jungfru». Om valben i svenska kyrkor. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 91–121.
- 2007: Human Usage of Mermaid's Glove Sponge (*Isodictya palmata*) on the Faroes. I: Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom 87, 1773–1775.
- 2008a: På spaning efter svenska valar. I: Saga och sed 2007. S. 47–66.
- 2008b: »Thet war storth wnder.» En valstrandning i Roslagen 1489. I: Uppland. Årsbok 2008. S. 50–79.
- 2009: Jungfru Visnas ben. En val i Visby. I: Gotländskt arkiv 80. S. 105–112.
- Svanberg, Ingvar, Łukasz Łuczaj, Miguel Pardo-de-Santayana & Andrea Pieroni, 2011: History and Current Trends of Ethnobiological Research in Europe. I: Ethnobiology. Eds. E. N. Anderson, K. Adams, D. Pearsall, E. Hunn & N. J. Turner. Hoboken NJ. S. 191–214.
- Säve, P. A., 1864: Utdrag af Antikvitets-Intendenten P. A. Säves afgifna berättelse för år 1861. I: Antiquarisk Tidskrift för Sverige 1. S. 59–166.
- 1870: Utdrag af Antikvitets-Intendenten P. A. Säves afgifna berättelse för år 1862. I: Antiquarisk Tidskrift för Sverige 2. S. 79–191.
- Wood, Christopher S., 2008: Forgery, Replica, Fiction. Temporalities of German Renaissance Art. Chicago.
- Wood, Edward J., 1868: Giants and Dwarfs. London.
- Yoder, Don, 1974: Toward a Definition of Folk Religion. I: Western Folklore 33. S. 1–15.

Summary

Ingvar Svanberg, 'In earlier times it was used for several cures.' Notions connected with whale bones in Östergötland churches

In 1861 and 1862, the antiquarian Per Arvid Säve (1811–87) toured the province of Östergötland on behalf of the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, to record ancient monuments, old churches, dialects, proverbs and toponyms. In three parish churches he encountered what were known locally as giants' bones, in reality the bones of various whale species. The best known is a rib kept in the old church, nowadays a burial chapel, in the parish of Skärkind. It is mentioned by Johannes Bureus in the early 17th century, and is discussed in the literature because of a few simple runes inscribed on it. The runes are probably not particularly old. The rib was identified as coming from a killer whale (*Orcinus orca*), which examination by the present author has confirmed. Another rib was described by Säve in Örberga parish church. It was identified as deriving from a whale, but unfortunately it was removed by a zoologist to Stockholm in the 1860s and has never been seen since. However, it was supposed by contemporary zoologists to be a rib from a subfossil Swedenborg's whale (a right whale). In the church at Östra Ryd, Säve found the sternum of what must have been a much larger whale, probably a fin whale (*Balaenoptera physalus*).

All these bones were connected with local folklore. They were labelled as giants' bones, in one case also as the rib of a troll woman, and they were used, for example by the local peasantry, to cure illness. Similar practices occurred until quite recently with bones preserved in churches in Visby (Gotland) and Botilsäter (Värmland). The little-known giants' bones in Salem (Södermanland) and Askeby (Östergötland), now presumed to be lost, and a dragon's or sea serpent's bones in Skredsvik (Bohuslän) are also briefly discussed.

Marbuskar, martovor, markyssar

Av Eva Carlsson Werle

Maran är ett övernaturligt, ondskefullt väsen som attackerar och plågar människor och djur nattetid genom att »rida» dem. Oftast är det feminint och utgår ifrån en, för det mesta, kvinnlig person. Hon är då den människans ande, tanke eller ondsinta önskningar vilka förhamnat sig till väsendet ifråga. Hon drivs av avund eller erotiska motiv. Det senare framkommer av att hon sägs vara anden av en ratad fästmö (ibland fästman) eller av en gammal ungmö, dvs. en kvinna med underförstått otillfredsställda erotiska begär. Ungefär så lyder en vanlig förklaring av folktroväsendet maran (Forsblom 1917 s. 129 f.; Reichborn-Kjennerud 1933 s. 17; Raudvere 1993; Swahn 1994). Den som givit den mest uttömmande genomgången av väsendet är Catharina Raudvere i doktorsavhandlingen *Föreställningar om maran i nordisk folktro från 1993*.

Raudvere har baserat sin undersökning på folkminnesuppteckningar med huvudvikt på (vandrings)sägner (Raudvere 1993 s. 24 f., 185). Jag tänker i den här artikeln i stället göra en sammanställning av särdrag kring maran som kommer fram i en annan typ av källor i folkminnesarkiven, de uppteckningar som kallas trosutsagor och memorat. Vid beaktande av det materialet framkommer sådant som Raudvere bara berör flyktigt. Företeelserna som kommer i fokus har anknytning till ordsammansättningar som *marbuske*, *marfläta* och *markyss*.

Källmaterialet som jag använder till den här studien består till stor del av uppgifter samlade i folkminnesarkivens realkataloger respektive excerptsamlingar: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU), Folklivsarkivet vid Lunds universitet (LUF) och Nordiska museets arkiv i Stockholm (NM). Dessa består då av avskrifter av originaluppteckningar sorterade enligt ett sökordssystem vilket, i olika skeden, gjordes upp under 1900-talets första årtionden (Lilja 1996 s. 161–177). Mina referenser kommer i första hand från NM:s arkiv eftersom den samlingen är störst. Rubrikindelningen för just maramaterialet upprättades där av Carl-Herman Tillhagen på 1950-talet, i samband med att han skrev en artikel om väsendet (muntlig information, Bengt af Klintberg; Tillhagen 1960). Jag inriktar mig på två aspekter av maran. Den första gäller vem hon är. Utgår hon ifrån en människa

eller är hon en fristående ande? Den andra handlar om hennes verksamhet. Vad gör hon egentligen när hon attackerar sina offer? Jag börjar med det förstnämnda.

Maran – »ett ont väsen»

I en svensk 1400-talskälla nämns maror. Det är uppbyggelseskriften Själens tröst och i textavsnittet ifråga förmanar en biskop vidskepligt folk hur de ska hålla första budet:

[...] tha skalt thu ey thro vppo tompta gudha ælla oppa wætter / ey oppa nek / æller forsa karla / ey oppa skratta eller tomt orma / Thu skalt ey thro oppa maro eller elfwa / ok oppa enga handa spook eller willo [...] (Sjælinna thrøst s. 23).

Passagen är intressant, inte minst eftersom den rymmer en uppräkningsvärld. Samtliga går också att hitta i källor från sent 1800- och tidigt 1900-tal. Intressant är dessutom sättet på vilket författaren grupperar väsendena. Han räknar upp dem i par: tompta gudha – wætter, nek – forsa karla, skratta – tomt orma, maro – elfwa. Tre av parkonstellationerna är gjorda så som de också i senare folktro gärna grupperas. Tomten och vättarna nämns i källorna ofta som att de antingen är samma slags eller likartade väsen. Att näcken och ström-/forskarlen är likartade eller samma typ av andeväsen är bekant sedan förr (Ejdestam 1992 s. 127). Skratten är ett dubiöst väsen vilket också kunde kopplas till den egna gården. Det är då en tomteliknande ande men med vissa tvetydiga, lite farligare, karaktärsdrag: lite grann som en djävulsfigur, en gast eller som rådarväsendet skogsrået (SAOB 1973 s.v. *skratte*; Ranke 1936). På motsvarande sätt är tomtormen något slags tomtewäsen, uppenbarande sig i en snoks skepnad, dock med vissa kännetecken som annars återfinns hos farligare rådarväsen i utmarkerna (Hammarstedt 1914 s. 926 f.; Sindbad 1951; Svanberg 2003).

Frågan inställer sig: på vilket sätt är maror och älvor likartade? Maran brukar ju beskrivas som en demonisk ande som »förvandlas från människa till ett annat väsen och åter blir mänsklig», ett karaktärsdrag hon bär gemensamt med endast varulvar och häxor (Raudvere 1993 s. 16). Älvor är å andra sidan övernaturliga väsen på motsvarande sätt som troll och vättar, dvs. utan koppling till människa. Ur det perspektivet borde maran och älvorna vara särskilda från varandra. De följande två avsnitten ska ägnas åt problemet.

En sammanlänkande omständighet ska genast nämnas. I vanliga tyska ordböcker benämns maran med namnet för alv/älva: *der Alp* (plur. *-e*). Regionalt skiljer sig namnen emellertid åt. I norra delen av det tyskspråkiga området kallas den t.ex. *der Mahr* (plur. *-e*), tyskans motsvarighet till *mara*. I Sydtyskland används uttrycket *der Schrättele*, ett diminutiv av termen *der Schrat* (plur. *-e*), vilket kan översättas 'skogstroll' eller 'skratte'. Maran torde i de områdena med andra ord kunna associeras med dylika väsen. Dock

är den mest förhärskande föreställningen i Tyskland, precis som i Sverige, att maran utgörs av en ande utsänd av en levande människa. Mindre vanlig – men ändå existerande – är uppfattningen om den såsom ett självständigt väsen, ibland av arten hustomte, ibland ett slags djävulsfigur, ibland av annan natur. Tillfälligtvis kan maran även sägas vara anden efter en död människa (Ranke 1927 s. 287 ff., 1936; Duden 1993 s.v. *Alp*; 1994 bd 5 s.v. *Mahr*; 1994 bd 6 s.v. *Schrat*; SAOB 1973 s.v. *skratte*; Norstedts tyska ordbok 2005 s.v. *Schrat*). En sammanställning av uppteckningarna på de svenska folkminnesarkiven förmedlar samma bild: en viss procentandel för klarar den som ett fristående andeväsen utan anknytning till människa.

I NM:s excerptsamling under *Förvandlade – Mara* återfinns rubriken *Vad maran ansågs vara*. Underrubrikerna består i sin tur av allt från *Människa* respektive *Avundstankar*, *onda tankar* till *Trolltyg* respektive *Gengångare*. Det totala antalet excerpter under *Vad maran ansågs vara* är, grovt räknat, 1000. Ungefär 2/3 av uppgifterna förklarar då väsendet vara antingen en människa eller en människas ande, sorterade under rubriker som *Avundstankar* respektive *Själ*:

Själva maran anses såsom ett förgjort mänskligt väsende, man eller kvinna, som under sömnen ofrivilligt far bort och berider djur och människor (G. Ericsson, HA Södermanland).

Knappt 1/5 av uppgifterna anger däremot att hon är ett andeväsen utan anknytning till människa, sorterade under rubriker som *Trolltyg* respektive *Övernaturligt väsen*. I norrländsk folktrö är t.ex. föreställningen om marritt ibland knuten till det underjordiska vitterfolket:

Se, ibland blir de [korna] marridna [...] Det är »vitera» som rår för det där [...] (E. Ohlson, HA Ångermanland).

I åter andra skildringar är det svårt att avgöra huruvida anden är ett väsen med eller utan anknytning till människa då det bara beskrivs som en »ande», »ett ont väsen» e.d.: »Det kunde inte vara något annat än ett ont väsen. Hon kunde ta sig in var som helst» (IFGH 5008 s. 31). Men maran kan även förklaras vara en död människas ande: »Maran var ett spöke, som förr uppträdde och oroade både folk och få» (EU 37407, »Spökhistorier» vol. 2 s. 297 f.). Ett mindre antal upplysningar, slutligen, anger en annan förklaring som att maran är *ett djur* eller *en sjukdom*.

Fördelningen av uppgifterna ger en fingervisning om att maran inte enbart har uppfattats som en levande människas ande/tankar e.d. Hon kunde även föreställas vara ett väsen utan anknytning till människan, må vara att de uppgifterna utgör en minoritet (Tillhagen 1960 s. 329).

Av intresse kan vara att kontrollera hur ofta meddelanden om maran som fristående ande kommer fram också i andra sammanhang. Under överrubriker syftande på skyddsmedel mot maran, i NM:s excerptsamling, återfinns ca 700 excerpter sorterade under rubrikerna *Marbuskar* och *Marvase*; efter-

leden *-vase* betyder 'risknipa o.d.' (Hellquist 2 [1939] 1957 s.v. *vase* 1)). De två termerna är uttryck för ett slags missbildning i grenverket på träd, något jag tänker återkomma till. Informationen på de 700 excerpterna består, helt naturligt, framför allt av att marbuskar respektive *-vasar* är bra skyddsmedel. Dock förekommer emellanåt också andra upplysningar. 22 sådana handlar om vad maran är: en ande med ursprung i människa eller ett fristående andeväsen. Av dessa utgör 12 belägg för att maran, antingen uttryckligen eller underförstått, uppfattas som en förvandlad människa. Å andra sidan säger de återstående 10 explicit att hon är ett andeväsen utan koppling till människa. En annan rubrik, *Marans utseende – Människa*, berör maraväsendets gestalt i form av en människa. Av de totalt 197 upplysningar av skiftande slag som jag räknat samman under rubriken ifråga handlar 23 om vad maran är för något. 17 av dessa säger då att väsendet utgår ifrån en levande, oftast feminin, människa medan sex anger att maran är ett ont väsen utan koppling till människa.

Jag skulle vilja passa på att också ta en titt på väsendets kön – i vilken mån det är feminint, något som brukar framhållas. Låt mig för den sakens skull återgå till rubriken *Vad maran ansågs vara*. Vid sidan av underrubriken *Människa* finns även *Kvinna*, *Erotisk kvinna* och *Man*. En sammanräkning av antalet uppgifter under de här fyra underrubrikerna visar att en kvinna anges som avsändare nästan tio gånger oftare än en man. Resultatet bekräftar den bild som brukar ges av väsendet, nämligen att (när det är utsänt av en levande människa) det i första hand har sitt ursprung i en kvinna.

Dock är det ju inte alldeles givet att bara för att avsändaren bakom anden är av kvinnligt kön, måste väsendet som sådant vara feminint. Av de 197 upplysningarna under *Marans utseende – Människa* anger 54 människo-utseendet. Av dessa är de som förklarar att anden ser ut som en kvinna mer än sex gånger så många som de som säger att den ser ut som en man. Intressant är därtill hur väsendet betecknas: används pronomenet *han*, *hon* eller *den/det* om maran? Totalt 48 uppgifter finns under ovan nämnda rubrik med ett sådant pronomen. Av dem sägs *hon* i drygt sju av tio uppteckningar, medan pronomenet *han* förekommer i knappt en av tio. Intressant är att pronomenet *den/det* används i ungefär en femtedel av uppteckningarna, något som för tankarna till väsen utan koppling till människa.

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att maran, i runda tal, uppfattas som feminin i 2/3 (eller mer) av arkivens meddelanden. De gånger anden beskrivs som utsänd av en människa anges avsändaren vara kvinna i ännu större utsträckning.

Jag övergår nu till att studera maran som erotiskt väsen – vanligt inom litteraturen är ju att framställa den sidan som ett av hennes viktigaste karaktärdrag. Catharina Raudvere lägger stor vikt vid det (Raudvere 1993 s. 16 f., 48, 53, 113–118, 125 ff., 134, 209), något hon inte är ensam om (Holmström 1919 s. 91 ff.; Swahn 1964 s. 89 ff.; Schön 2010 s. 205–211).

Emellertid är det framför allt i sägnerna som man möter maran som erotiskt väsen. I memoraten och trosutsagorna blir bilden en annan: där är uppgifter om marans erotiska karaktär, t.ex. att hon skulle vara utsänd av en ogift kvinna eller av en ratad fästmö/fästman, i minoritet. Bara i ca 1/20 av den totala mängden upplysningar under rubriken *Vad maran ansågs vara* återfinns en uppgift om att väsendet är erotiskt eller att bakgrunden till det är älskogstankar hos en människa. Av de 560 excerpterna under rubriken *Övrigt skydd mot maran – Marbuskar* finns en antydning om marans erotiska motiv på endast en! Lite större är andelen under rubriken *Marans verksamhet – Rider människor*: knappt en av tio.

I det här avsnittet har jag alltså kunnat konstatera att bilden av maran förmedlad genom folkminnesarkivens material som inte är sägner till viss del stämmer med hur hon traditionellt brukar skildras i folkloristisk litteratur. Väsendet är alltigenom ont och två tredjedelar, eller mer, av upplysningarna framhåller det som feminint. Dock framkommer också annat, sådant som nyanserar bilden. Inte på långt när i så hög grad som brukar framhållas drivs maran av erotiska motiv: endast knappt en tiondel av uppgifterna förmedlar sådan information. Därutöver är marans anknytning till en levande människa inte otvetydig; i viss mån är gränsen mellan de övernaturliga väsen som omger människan och den levande människan med hennes andliga förmågor flytande. Ungefär en femtedel av uppgifterna framställer maran som en ande utan mänsklig anknytning. Den informationen kan framföras uttryckligen, men indirekt förmedlas också ett sådant intryck när väsendet benämns med pronomenet *den* eller *det*.

Med detta skulle jag vilja återknyta till frågan jag ställde i avsnittets början – på vilket sätt är maror och älvor likartade väsen?

Älvablåst och markyssar

Älvor är andeväsen som erbjuder problem. I senare tiders svenska folktro framstår de som ett kollektiv av väsen vilka lever i naturen. Ibland knyts de till vatten, ibland till under jord, ibland till någon viss sten, ibland till rissnår eller också till något särskilt träd. Traditionen kring dem återfinns framför allt i landets södra och mellersta delar. Deras historia är komplex; textställen i eddalitteraturen antyder t.ex. att deras språkliga föregångare alverna var ungefär som gudaväsen, jämbördiga med asar och vaner (Thun 1969 s. 378, 392 f.; Holmlund 2004 s. 21). I det här sammanhanget ska jag emellertid koncentrera mig på en annan tradition kring väsendena: älvor som sjukdomsalstrare. Även den är av hög ålder; dock var den fortfarande livaktig vid 1900-talets början.

Engelska källor från medeltid, eventuellt så gamla som från 1000-talet, nämner älvor i egenskap av sjukdomsagenter (Thun 1969 s. 378, 394). Att väsendena, fortfarande under 1900-talets början, förknippades med vissa sjukdomar avspeglas i svenska folkminnesarkiv. De excerpter i NM:s sam-

ling som återfinns under rubriken *De underjordiska – Älvor – Verksamhet* är nästan uteslutande, direkt eller indirekt, knutna till sjukdomsalstring. Å ena sidan finns uppgifter om hudåkommor benämnda *älvablåst* samt upplysningar om spädbarn som »dias» av älvorna så att de blir utmärglade och sjukliga; å andra sidan berättas om älv- eller alvringar. De senare består av ringar i gräset åstadkomna av en parasitväxt som gör att gräset inte kan växa; i folktraditionen föreställdes gräset ha blivit avnött av älvornas dans (Flentzberg 1907 s. 10; LUF M1584 s. 106 f.). Även uppteckningar om älvringar är – om än indirekt – knutna till sjukdom, eftersom den som av misstag störde älvorna på dansplatsen blev sjuk.

I stora delar av Europa antogs i äldre tid väsendena bringa sjukdom genom att skjuta iväg den, dvs. på samma sätt som den på svenskt område vanliga sjukdomen *skott* ansågs vara skickad av troll eller andra väsen (Thun 1969 s. 381 ff.). I Sverige och Norge fanns emellertid föreställningen att älvorna i stället blåste sjukdomen på den drabbade (Rääf 1856 s. 60; Flentzberg 1907 s. 11; Backman 1927 s. 15 f.; Reichborn-Kjennerud 1940 s. 12 f., 23, 25 ff.). Tankegången avspeglas bl.a. i uppgifter om att åkomman kunde botas genom att man på ett eller annat sätt blåste bort den, dvs. enligt ett slags »lika mot lika-metod»:

Vi hadde smedja [...] Då kom det en gammal guma med ett barn på armen det var en flicka. hon bad få låna sme..¹ren, va i alla tier sa du ha den te. sa moreni,² jo fleka här ha fått älv-blåst å vi sulle blåsa bott dä mä smebäljen [...] (LUF M10719 s. 2).

Åkommor som ofta ansågs bibringade av älvor var hudsjukdomar: bölder, eksem och utslag. *Älvablåst* är t.ex. det gamla namnet för nässelfeber och sjukdom med röda hudutslag. Röda hund anges ibland vara orsakad av älvorna, liksom bältros. Därutöver var väsendena kända för att vara blodsugare (Gaslander [1774] 1982 s. 50; Rääf 1856 s. 60; Backman 1927 s. 10 ff.; Reichborn-Kjennerud 1933 s. 3, 6 f.; 1940 s. 25 f., 30 ff.; Thun 1969 s. 387 f., 395; Holmlund 2004 s. 63, 65; ISO 1964 s.v. *älv/a*; Hellquist 2 [1939] 1957 s.v. *älva-älvablåst*; Hylltén-Cavallius 1864 s. 146, 257 f.; LUF M1584 s. 107). I svenska källor sägs även att älvorna kan dia spädbarn innebärande att de suger på deras fingrar och tår. Barnen blir då magra, ynkliga och gnälliga – såsom av engelska sjukan (Wallenstein 1899 s. 7; Flentzberg 1907 s. 12 f.). Barnen kunde också få andra åkommor: »Elvor liksom goavätta går och pattar småbarn i fingrarna och tårna, så att det blir bulor» (LUF M2151 s. 5).

Sammanfattningsvis är älvorna farliga för människorna. Antingen är de det oförskyllt på så vis att de gör människor sjuka bara om de blir störda eller förnärmade, eller också sägs de avsiktligt vara ute efter att suga hälsan ur

¹ De två svårtydda tecknen i uppteckningen ser mest ut som ett *f* och ett *g*.

² Ordet ska antagligen förstås som »mor min»

små barn. Farligt var därtill att dras in i deras dans ute i markerna. Då blev man vansinnig eller rentav dog:

Älvorna dansade så rysligt. Det var farligt att komma med i den dansen. En kvinna gjorde det en gång. Hennes man hämtade hem henne, men hon dog (LUF M2151 s. 4).

Låt mig återgå till maran, ett väsen som likaså är fientligt och farligt, och hennes göromål. I NM:s excerptsamling under *Marans verksamhet* finns elva underrubriker specificerande olika aktiviteter. Längre fram ska jag återkomma till hennes vanligaste sysselsättningar. Här vill jag emellertid ta upp ett par sysslor som påminner om älvors, må vara att de utgör en (försvinnande liten) minoritet av den totala mängden.

En av underrubrikerna heter *Suger blod*: »Maran sög blod, sade mormor» (IFGH 2895 s. 55). Antalet meddelanden under *Suger blod* består av mindre än 1 % av den totala kvantiteten under *Marans verksamhet*. Ännu färre är upplysningarna som rör sjukdomsbeteckningen *markyss*, ett gammalt namn på munherpes, dvs. vätskefyllda blåsor på läpparna. Tanken var att dessa uppstod på grund av nattlig påhälsning av maran och/eller att man blivit kysst av henne. En del uppgifter vet därutöver berätta att hon kunde dia ogifta kvinnor så att de fick mjölk i bröstet (Gaslander [1774] 1982 s. 47; Törner 1946 s. 104:331; Björnström 1883 s. 1132; Hylltén-Cavallius 1864 s. 349; Rääf 1856 s. 81; 1957 s. 284; se även Tillhagen 1960 s. 318).

Att blåsa, kyssa, suga och dia – det är göromål som åtminstone jag uppfattar som besläktade med varandra. Därtill påminner sjukdomen herpes om de vanliga älvåkommorna bölder och hudutslag. Visserligen finns bara ett fåtal uppgifter om det här i maramaterialet från årtiondena runt år 1900. Men möjligt är att just den sidan av marans väsen så långt fram i historien fallit i glömska. Måhända har maror och älvor, i sin sjukdomsalstrande funktion, i äldre tid delvis uppfattats som likartade väsen. Sättet de nämns tillsammans i Själens tröst skulle kunna vara ett tecken på att gränsen mellan dem till viss del var flytande. Enstaka andra indicier förekommer. Ett sådant är de s.k. *marlockarna* (för vilka ska redogöras längre fram) som bars i lyckobringande syfte: lockarna »skyddade mot sjukdom». En annan amulett mot sjukdom var *älvkorset* (Nilsson 1888 s. 19 f.; Ejdestam 1992 s. 201; se även Hylltén-Cavallius 1864 s. 257 f.). Förleden i orden för de två amulettvarianterna syftar då på de två väsendena mara respektive älvor.

Med detta lämnar jag frågan om vem maran är – en ande utsänd ifrån människa eller fristående väsen – för att i stället övergå till hennes verksamhet. I det sammanhanget är skildringarna av hennes utseende av visst intresse.

Den ludna maran

Vilka är marans kännetecken? Ser hon ut på ett särskilt sätt? Raudvere listar i sin avhandling utseendena *människa, djur, föremål, immateriellt väsen*. I

NM:s excerptsamling återfinns å andra sidan elva rubriker under överbubriken *Marans utseende: Människa, Djur, Hund, Katt, Luden, Fjäder, Gestaltlös, Grepe, Nystan, Något osynligt, Övrigt*. Väsendet kan helt enkelt uppenbara sig i allehanda skepnader: från människa (eller något människoliknande), katt eller annat djur (alternativt djurliknande) till ett harmlöst föremål såsom en nål eller skyffel.

I det här avsnittet skulle jag emellertid vilja lyfta fram ett drag som jag funnit är återkommande i skildringar av maran men som enligt min uppfattning inte har betonats i den grad det förtjänar, vare sig i folkminnesarkivens rubrikindelningar, hos Raudvere eller i andra artiklar. Det gäller hennes anknytning till hår och trådar. Nedan gör jag en sammanräkning av hur de i NM:s excerptsamling, under rubriken *Marans utseende*, angivna utseendena mångdmässigt förhåller sig till varandra.

Utseende	Fördelning i procent
Människa	19,5
Något som är ludet, trådigt, har päls eller borst ³ Varav katt: 27,8 %; hund: 8,3 %; »djur» (inkluderande mest djur med päls, t.ex. råtta, vissa med fjädrar, t.ex. höna, dock även några uppgifter om gris eller igelkott): 10,4 %; luden: 7,4 %; fjäder: 1,8 %; nystan: 4,6 %.	60,5
Djur som är glatt, »slemmigt» eller har fjäll: groda, ål, orm, flundra	7,3
Grepe (= grep)	2
»Något osynligt» alternativt »gestaltlös»	5,2
Övrigt	5,5

En sammanfattning av resultatet visar att en övervägande del av uppgifterna – något mindre än 2/3 – anger att maran har hår, päls, fjädrar, trådar alternativt taggar.

Intressant i det här sammanhanget är också att titta på vilka signalement som anges i de fall just människan eller människoutseendet lyfts fram. Under rubriken *Marans utseende – Människa* återfinns 73 excerpter. På dessa har jag räknat ihop totalt 197 upplysningar av skiftande slag. Ett tiotal av dem anger, som ett exempel, att maran ser ut som en ung och vacker eller som en ful och/eller gammal kvinna. 24 stycken handlar å andra sidan om två särskilda kännetecken. I 13 av dem sägs att människouppenbarelsen är utrustad med groteskt långa armar, fingrar, naglar eller bröst. I de resterande 11 uppgifterna sägs något om hårväxt: att människofiguren är luden, rödhårig eller saknar naturligt hår. Det senare gäller då hudhår såsom könshår och hår i armhålorna. »Trådartade» karakteristika, päls eller hårväxt alternativt

³ För att ta reda på i vilken grad utseendet på något sätt är kopplat till hår, päls eller trådar har jag räknat ihop uppgifter gällande pälsdjur, djur med fjädrar (att hålla i ett fjäderfå kan ju kännas »ulligt», ungefär som att hålla i ett djur med päls) eller sådana med borst alternativt piggar tillsammans med excerpterna under rubrikerna *Nystan, Fjäder* och *Luden*.

groteskt långa armar, fingrar eller bröst, är uppenbarligen ett viktigt signallement på maran:

Maran hade långa bröst, och de var alldeles svarta. De var så långa, så de kunde slå dem om halsen på hästarna (LUF M3158 s. 3).

En annan rubrik av intresse i NM:s excerptsamling är *Maran – Kännetecken*. De karaktärsdrag som där tas upp gäller framför allt människan bakom väsendet. Att märka är att överväldigande 90 % (eller mer) av upplysningarna rör hårväxt, oftast onaturlig närvaro eller frånvaro av sådan. Många anger då att personen har onaturligt sammanväxta ögonbryn och/eller onaturlig hårväxt i allmänhet, medan en del säger att hon eller han är rödhårig. De flesta menar i stället att personen som går mara saknar »hudhår», hår i armhålorna respektive könshår:

Maran det är människor, som äro ute och plågar folk på nätterna [...] Man kan känna igen dem på det, att de inte ha något hår varken i armhålorna eller på »hemligheta» (LUF M745 s. 9 f.).

Föreställningen om maran såsom »utsändningen» av en onaturligt hårlös (kvinnlig) människa finns, förutom i folkminnesarkiven, belagd i äldre litteratur. Hon förklaras då vara en »femina semper impubis» (Gaslander [1774] 1982 s. 40; Hyltén-Cavallius 1864 s. 351; Rääf 1957 s. 283; se även Reichborn-Kjennerud 1940 s. 67; Tillhagen 1960 s. 321 f.). Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att hår, päls och trådar (nystan eller groteska, trådaktiga, armar/fingrar/naglar/bröst) är karaktärsdrag som ofta återkommer i beskrivningarna av maran.

Vad gör hon, maran?

Vad gör egentligen maran? Vad består hennes aktiviteter av? Elva underrubriker återfinns i NM:s excerptsamling under *Marans verksamhet: Kommer in genom hål, Kommer in genom nyckelhål, Rider djur, Rider häst, Flätar manen, Rider människor, Rider män, Rider träd, Stjäl kraft, Suger blod, Orsak*. Direkt under huvudrubriken förekommer därutöver vissa upplysningar om att maran ägnar sig åt andra göromål, t.ex. »plågar», »ger markyssar till» och »drar av täcket för» sina offer.

När man gjorde upp excerptsamlingen tyckte man uppenbarligen att aktiviteten *komma in genom hål* var viktig. För egen del uppfattar jag inte att det är den intressantaste av hennes sysselsättningar. Jag håller med Raudvere om att just den aktiviteten mer fungerar som en antydning om att det rör sig om ett väsen hemmahörande i den suprahumana verkligheten och som därför har »onaturliga», ovanliga förmågor – t.ex. att kunna ta sig igenom nyckelhål (Raudvere 1993 s. 123 f., 129). Ett flertal av aktiviteterna angivna i NM:s rubriker är sådana som även Raudvere poängterar i sin redogörelse, framför allt *Rida människor (i synnerhet män)* och *Rida djur*

(i *synnerhet hästar*). Jag skulle i stället vilja lyfta fram ett par verksamheter som jag inte tycker har blivit tillräckligt uppmärksammade, vare sig i folkminnesarkivens rubrikindelningar eller hos Raudvere – i alla fall inte efter vad jag kan uppfatta utifrån en närläsning av uppteckningarna. Det gäller dels aktiviteten *tynga, trycka, kvälja, kväva*, dels den angivna sysslan *fläta manen* som jag tycker borde kunna utvidgas till *tova, fläta, knyta, klämma*.

Verbet *rida* används många gånger för att uttrycka hur maran behandlar sina offer. Men när man i uppteckningarna läser hur offren upplever ritten påminner inte beskrivningarna särskilt mycket om att de brukas som riddjur. Återkommande är i stället hur väsendet pressar och trycker så hårt att offret upplever sig maktlöst på gränsen till att bli kvävt till döds:

Maran är ett litet djur, som plågar och rider människor och kreatur under sömnen om nätterna. Hon har till och med varit åt mig. Hon brukade hoppa upp och sätta sig på bröstet på mig, medan jag sov ibland, och trycka, så att jag inte kunde draga andan eller röra så mycket som ett finger. Jag såg henne tydligt också, och hon liknade en katt, när hon smet omkring där i rummet, jag låg (EU 5613, »Sägnen och memorat» vol. 2 s. 863).

Uppgiftslämnaren förklarar alltså till att börja med hur maran »plågar och rider». Men när en verklig attack sedan skildras sägs hon i stället placera sig på bröstet så att personen knappt kan andas, dvs. hon trycker och kväver. Vid andra tillfällen gör hon något annat, såsom att *tova*: »Maran hon rider hästar om nätterna och då blir det tofver i manen på kräken» (LUF M712 s. 11). När det gäller attacker mot människor synes emellertid uttrycket »maran rider NN» i första hand gälla aktiviteten att lägga/sätta sig ovanpå offret, trycka och kvälja (Hyltén-Cavallius 1864 s. 349; Wallenstein 1899 s. 8; Forsblom 1917 s. 113 f.; Ridderstad 1920 s. 230 f.; Rääf 1856 s. 81 f.; 1957 s. 284; Tillhagen 1960 s. 318; Ejdestam 1992 s. 115).

En genomgång av arkivmaterialet förmedlar att just tryckning och kvävning är den sysselsättning som maran helst ägnar sig åt, i alla fall vad beträffar människooffer. Under rubriken *Marans verksamhet – Rider människor* i NM:s samling finns 340 excerpter där jag har räknat ihop 360 uppgifter av skiftande slag. Av de upplysningar som förekommer om väsendets plågoaktivitet utgörs majoriteten, 197 stycken, av beskrivningar om hur det tynger och/eller kväver:

Jag har haft denna varelse [maran] på mig en enda gång. Det var i min ungdom. Hon kom en natt. Det var som en vit människa som kom och lade sig över mig, å ja' va' int' kar te å an'. Hon tog mej om strupera. Hade inte mor min fått höra att jag skrek och kommit mig till hjälp, så hade hon tagit livet av mig (IFGH 1779 s. 1).

I 70 fall av de 360 används verbet *rida* om göromålet, för det mesta enligt följande: »Hon [maran] red både människor och djur» (EU 5183, »Husdjurens skydd och sjukdomar» vol. 2 s. 968). Aktiviteten *rida* nämns alltså utan närmare beskrivning. Rimligast borde emellertid vara att meddelaren, åt-

minstone oftast, med det uttrycket menar att andeväsendet sitter eller ligger ovanpå och trycker.

Det är inte bara i Sverige som anden trycker. Den allmänna beskrivningen i Tyskland är att maran anfaller sovande människor, placerar sig på bröstet och trycker med fara för kvävning (Ranke 1927 s. 292 f.). Även på franskt och italienskt område trycker maran, åtminstone att döma av dess namn: franskans *cauchemar* (m.) respektive italienskans *incubo* (m.). Förleden *cauche-* i *cauchemar* syftar då på verbet *caucher* 'trycka, pressa, trampa'. Elof Hellquist förklarar i sin etymologiska ordbok att förleden är härledd ur latinets *calcāre* i betydelsen 'pressa, trycka' (Robert 1985 s.v. *cauchemar*; Huguet 1932 s.v. *caucher*; Hellquist 1 [1939] 1957 s.v. *mara*). Vad beträffar *incubo* så kommer ordet av latinets *incūbu* (m.), ursprungligen härlett av *incubāre* med betydelsen 'ligga ovanpå' (Mauro 2000 s.v. *incube*, *incubo*).

Innebörden i själva termen *mara* motsvarar en tryckande aktivitet. Enligt den mest antagna tolkningen går glosans ursprung tillbaka på den germaniska roten *mer* med betydelsen 'krossa o.d.'. *Mara* är i och med det besläktat med det fornvästnordiska *merja* i betydelsen 'slå [sönder]'. Enligt Jan de Vries etymologiska ordbok är ordets innebörd helt enkelt 'krossaren', 'die zermalmerin' (Hellquist 1 [1939] 1957 s.v. *mara*; de Vries 1962 s.v. *mara* 1, *merja*; Jóhannesson 1956 s.v. *merja-mara*).

I tre fornisländska källor från perioden 800- till 1200-tal nämns ett väsen kallat *mara* och som trycker sitt offer: Ynglingatal, Ynglingasaga respektive Historia Norvegiæ. I alla tre berättas om den svenske kungen Vanlande som enligt sägnen blev dödad av en *mara*. De valda orden för plågoaktiviteten har då betydelseorna 'trampa' respektive 'kväva': *treðja*, *kefja*, *suffoco* (Ynglingatal 1941 s. 29; Sturlasson 1941 s. 29; Monumenta Historica Norvegiæ [1880] 1973 s. 98). Även svenska källor från äldre epoker finns där marans aktivitet nämns. Just historien om Vanlande är återgiven i tre källor från 1400- respektive 1500-talet: Lilla rimkrönikan (1400-tal), Olaus Petris En svensk cröneka och Chronica Laurentii Petri (bägge från 1500-talet). I de texterna används emellertid ordet *rida* för aktiviteten. Laurentius Petri brukar då verbet i bildlig mening för kväva, varefter han i en not återger Historia Norvegiæ's latinska text (som ju säger att Vanlande kvävdes). I de andra två texterna används *rida* utan närmare beskrivning: »Om honom [Vanlande] seyes, at Mara haffuer ridhit honom til dödz (Olaus Petri 1917 s. 21; Lilla rimkrönikan 1865 s. 218; Laurentius Petri 1828 s. 40).

Ytterligare svenska ordböcker och skrifter från perioden 1500- till 1700-talet förekommer med beskrivningar av anden och hennes plågoaktivitet. I två av dem används verbet *rida* (Hushåls-bibliothec 1755 s. 324; Crælius 1774 s. 65), medan sex källor låter förstå att maran trycker och/eller kväver (Läke- och örte-böcker från Sveriges medeltid 1884 s. 298; Variarum Rerum Vocabula [1538] 1890 s.v. *incubus* s. 16; Comenius 1638 s. 141; Jonas Petri Gothus 1640 s.v. *suppressio*; Ihre 1750 s. 23; Dalin 1767

s. 50). Termen *rida*, utan närmare förklaring, används alltså i fyra av de elva äldre svenska källorna, medan informationen om att maran trycker och/eller kväver förmedlas i sju.

Sammanfattningsvis kan sägas att maran är en ande som associeras till att plåga sina offer genom att trycka och kväva dem. Karaktärsdraget har mycket gamla rötter, något som innebörden i väsendets namn (mara – krossaren) ger en vink om. Men uppfattningen att anden trycker var levande ända in på 1900-talet. Bland vittnesmålen i folkminnesarkiven, insamlade under sent 1800- och tidigt 1900-tal, är just den informationen återkommande.

Dock är det så att maran inte bara trycker och kväver. Därtill klämmer, tovar och knyter hon också. Nedan följer ett par exempel på detta:

En dräng, som låg på rygg, kunde halvsovande se »maran» komma in genom väggen och med det samma var hon oppe och klämde honom på bröstet (A. Arwidsson, HA Bohuslän).

Di gamle tala om mareknuder. När de var knut som di inte kunde få upp, hade maran knöded den (EU 37491, »Spökhistorier» vol. 2 s. 665).

I nästkommande avsnitt tänker jag utveckla vad jag här sagt om att maran knyter och tovar.

Vad gör maran egentligen i träden?

Ordet *martall* syftar oftast på en tall med förkrympt och knotig växt. På motsvarande sätt avser ord som *marskog* och *marbjörk* förkrympta träd (Wäström 1798 s. 241; SAOB 1942 s.v. *mara* 5–*mar-tall*; ISO 1964 s.v. *mara-mar-björk*). *Marbjörk* kan t.ex. användas om dvärgbjörk (Gadd 1780 s. 154). Hellquist skriver följande om martallen: »[ordet är] sammanhängande med föreställningar om maran, som rider träd» (Hellquist 1 [1939] 1957 s.v. *mara*). Han är inte ensam om att knyta de här orden till föreställningen om maran; det gör även SAOB (SAOB 1942 s.v. *mara* 5). Vid sidan om *martall* och *marskog* anger Hellquist som exempel även *markvast* och *marbuske*.

En närmare undersökning av primärmaterialet visar emellertid på en uppdelning där några av trädnamnen med viss sannolikhet i stället kan härledas till det dialektala *mar* 'kärr, moras, grund, gyttjig havsvik', 'grund strand' (Hellquist 1 [1939] 1957 s.v. *mar*; SAOB 1942 s.v. *mar*, *mar* 2; Rietz [1862–1867] 1962 s.v. *mar* 1:2–3). *Mar* kan därtill ha innebörden 'stenbunden slätmark' (Rietz [1862–1867] 1962 s.v. *mar* 3). Ett med *mar* likljudande ord, *mor*, har liknande betydelse: 'med låg skog beväxt mark', 'ofruktbar jord', 'skogbeväxt myrland'. Ordsammansättningen *mor-gran* betyder därför 'gran som växer på mor' medan *måjr-tall* betyder 'tall som växer i myrar, martall' (Rietz [1862–1867] 1962 s.v. *mor* 1:2–3; *mar* 1–*måjr-tall*; 1955 s.v. *mor* f.). Trädnamnen som troligen kan härledas till *mar* är just sådana syftande på förkrympta träd, t.ex. marskog. I källor där termerna förekom-

Markvast i en björk. Foto: Dag Werle.

mer anges nämligen ofta hur träden växer »i sankmark», »på mosse» e.d. Även angivelsen »på karga berg» eller »i bergsskrevor» förekommer. Ifall inte glosorna otvetydigt (primärt) kan sammanknytas med *mar* i betydelsen 'kärr' och liknande verkar hur som helst en sammanblandning råda så att de ibland associeras med *mar* och ibland med *mara*.

I SAOB:s excerptsamling återfinns 50 excerpter på temat martall med citat från källor härstammande från perioden 1659–1935. Där uppges i 31 fall trädets växtplats: myr eller liknande, en blåsig sandhed eller strand, berg eller bergsskrevor samt det mer obestämda »otjänlig växtplats». 18 gånger förklaras då sankmark, t.ex. myr, vara växtplatsen medan sex uppgifter vardera anger blåsig hed/strand alternativt berg/bergsskrevor. En uppgift säger »otjänlig växtplats». Bara en eller två uppgifter antyder något om att tallen skulle vara riden av maran. Även nio excerpter om marbjörk återfinns i SAOB:s samling, där sex uppgifter anger trädets växtplats. I fem av dem sägs att björken växer på en mosse eller liknande medan det i en uppges att växtplatsen är stenbunden mark. Ingen information förekommer om maran. Intrycket bekräftas av uppteckningar i DFU:s dialektordsamling. Där är upplysningen att träden växer på mosse och myr, ibland på berg, återkommande.

Dock förekommer andra ord syftande på träd, med förleden *mar-*, och där namnet på mer entydigt sätt går att härleda till föreställningen om

maran. Gemensamt för termerna är att de syftar på gyttriga, kvistiga grenknyten:

Det finns en del träd, som ha som ett knyte av kvistar på något ställe i toppen. De träden kallades för marträd, och i det där kvistknytet skulle maran bo. Det var väldigt farligt att lägga sig under ett sådant träd [...] maran [kunde] helt enkelt ta livet av dem [som gjorde det ...] (ULMA 3042:1 s. 24).

Många är uttrycken för den här typen av knyten: *markvast*, *marborste*, *martova*, *marknut*, *marruska*, *markludd*, *marludd*, *marlurv*, *marlugg*, *marbuske*, *martofs*, *marvase* m.fl. (NM:s excerptsamling, *Mara – Marbuske*, *Marvase*; Rietz [1862–1867] 1962 s.v. *mara–mara-kaust*, *mara-kov*, *mar-kludd*, *mar-lurv*, *mar-vase*). Det går därför att konstatera att uttrycken har gemensamt att de gärna avser något tovtigt, kvistigt eller lurvigt. Det ska sägas att ord som *marvase* och *martoka* tillfälligtvis kan användas om utväxter och knölar på träd, då med den bakomliggande föreställningen att maran bor i eller är knuten till dessa (ULMA 23019:94 s. 116). Oftast gäller glosorna emellertid kvistknyten av det slag jag beskrivit:

Mar-kvast [...] kallas då en gren på en gran, mera sällan på en tall, växer på ett eget sätt ihop och liksom filter sig till en tjock massa el. klump. [...] Dessa qvastar hafva ett mycket eget utseende der de sitta högt uppe i barrträden, så att man väl deraf trott sig kunna antaga dem för ett verk af gastar och troll. – Folktron påstår näml., att desse äro ett verk af *Maran* [...] (N. E. Hammarstedt, HA Gotland).

Här växte markvastarna i barrträd. Många gånger anges annars björken vara platsen (t.ex. EU 5150, »Husdjurens skydd och sjukdomar» vol. 2 s. 951). Det ska sägas att *marbuske* ibland syftar på ett kvistknyte av det slag som jag redogjort för, medan det vid andra tillfällen avser »förkrympt buske» (IFGH 2463 s. 61). Motsvarande gäller för ordet *martall*. Oftast används det om förkrympta furuträd men ibland om tallar med »tätt ris», stora grenar e.d. (DFU:s dialektordsamling, *martall*, Västergötland, Östergötland). I sammanhanget kan nämnas att orden *mar* respektive *mor* också associeras till »buskig» skog eller mark bevuxen med buskar (Rietz [1862–1867] 1962 s.v. *mar* 3; *mor* 1:2).

En effekt av det här synes ha blivit att de olika träden med förstavelsen *mar-* och med underligt utseende ibland blandats samman, dvs. på så vis att marträd i betydelsen förkrympta träd sekundärt kopplats ihop med maran:

Sådana träd eller buskar, som äro förkrympta eller konstiga kallas för »marbösker» el. »marträ». »Mara» var i dem. De tog sådana buskar eller kvistar o hängde upp i fåhuset för att maran skulle ligga därifrån (IFGH 2989 s. 10; se även Rääf 1856 s. 81, 1957 s. 284; Ridderstad 1920 s. 230; E. Ohlson, HA Ångermanland).

I det här sammanhanget är jag framför allt intresserad av de trädformationer vilka säkert kan sammankopplas med föreställningen om maran, dvs. de som vanligtvis benämns med ord som *markvist* och *marvase*: hoptovade,

gyttriga kvistknyten. För enkelhetens skull använder jag fortsättningsvis ordet *markvast* när jag talar om dem.

En stor andel av den totala mängden excerpter om maran i NM:s samling, mer än 1/3, berör skyddsmedel mot väsendet. Dessa finns under överrubrikerna *Skyddsmedel för djur*, *Övriga skyddsmedel för djur* och *Skyddsmedel för människor*. Under de två sistnämnda återfinns då underrubrikerna *Marbuskar* respektive *Marvase*; tillsammans omfattar de ca 700 excerpter. Den stora mängden torde vittna om en stark tradition kring företeelsen. Man kan t.ex. jämföra med antalet excerpter om svavel som skyddsmedel: 9 stycken.

En genomgång av meddelandena under en av de tre ovan nämnda huvudrubrikerna, *Övriga skyddsmedel för djur*, ger en vink om i vilken mån just markvastar ansågs som förnämligt (se även Tillhagen 1960 s. 325). Det framgår då man jämför fördelningen av uppgifter om tillgängliga hjälpmedel. Mer än en tredjedel (560 excerpter) av de upptagna skyddsmedlen består nämligen av markvastar (sorterade under rubriken *Marbuskar*). Drygt en tredjedel består å andra sidan av en död, uppspikad rovfågel, skata eller kråka medan resten utgörs av en mängd andra medel – allt från ristade pentagram till vitlök eller svavel.

Framför allt synes det vara i stall och ladugårdar som markvastarna hängdes eller spikades upp, även om det förekom att man också lade ned en sådan i sängen. Av ett mindre antal vittnesmål framgår att maran »skyr» markvasten. Oftare sägs i stället att hon hellre plågar kvasten än människan eller djuret hon från början varit på väg att anfalla. I den totala mängden uppgifter under rubrikerna *Marbuskar* och *Marvase* ges i 111 stycken ett skäl till att kvasten utgör skydd för djur och människor. I ungefär fyra femtedelar av dessa 111 sägs att kvasten på ett eller annat sätt »drar till sig» maran ifrån djuret/människan⁴ medan knappt en femtedel i stället uppger att maran tvingas bort från/skyr den. Man skulle kunna säga att markvasten för det mesta fungerar som ett flugpapper vilket suger till sig väsendet så att det aldrig hinner fram till sitt egentliga plågooffer:

»Marebuskar» hängdes förr opp i stall och ladugård för att skydda för maran. Då gick hon i marebuskarna i stället för på hästar och kor (A. Arwidsson, HA Bohuslän).

Under den tid då insamlandet av vittnesmål till folkminnesarkiven gjordes förefaller alltså en stark tradition ha rått kring både markvastar och marflätor – uppgifterna om att maran lämnar efter sig tovor i manen, marflätor på hästarna hon anfallit är återkommande. Det gäller inte bara för Sverige utan

⁴ Jag har då räknat ihop uppgifter där markvasten sägs »dra till sig» maran, att maran »fastnar» (e.d.) i den, att maror allmänt gillar att rida dylika kvastar samt att maror sägs »bo» i dem (där ibland inberäknat några indirekta uppgifter bestående av namnet *mar(e)bo*). Angående att maran föredrar att rida markvastar framför hästarna i stallet, se även Hylltén-Cavallius 1864 s. 350; Ridderstad 1920 s. 231; Tillhagen 1960 s. 325 och att markvastar allmänt ansågs som hälsosamma för kreaturen; se Törner 1946 s. 117:502, 154:1015.

också för grannområden såsom Österbotten i Finland (Forsblom 1917 s. 114, 128). Hur förhöll det sig i äldre tid? Maran kunde orsaka marflåtor el. -tovor inte bara på hästar utan också på människor. På 1600-talet blev dylika »kärlekslockar» till och med ett mode inom högreståndskretsar då de sågs som lyckobringande, något som under det följande århundradet överlevde som sjunket kulturgods inom allmogen (Svenske Mercurius 1765 s. 227; Törner 1946 s. 78:85). Det lyckosamma med lockarna bestod då i att de »skyddade mot sjukdom», gissningsvis på motsvarande sätt som markvasten skyddade mot marans attacker, dvs. på så sätt att sjukdomen fastnade i locken i stället för att nå personen som bar den (LUF M2561 s. 19; LUF M4725 avskriften s. 16; Hammarstedt [1923–1937] 1945). Även i den medeltida skriften *Själen*s tröst anges att människor använde sig av sådana hårflåtor, något som antyder hur uppfattningen om att maran tovar hår redan på den tiden var levande (*Siælinna* thröst s. 25; Hammarstedt 1912).

Marans aktivitet att *tova hår* synes därmed ha rötter bakåt i tiden (Dalin 1767 s. 50). Detsamma gäller för sysslan att tova och vrida trädgrenar. Dels uppfattar jag de många och väldokumenterade namnen med förleden *mar-* på markvastar som tecken på det. Marans vana att attackera träd är dessutom belagd i ett stort geografiskt område; även i andra språk finns namn motsvarande *markvast*, dels tyskans *der Hexenbesen*, dels de västnordiska *marhrís-la* (f.) med belägg från medeltiden och *mare-riis* med belägg från 1700-talet (Duden 1994 bd 4 s.v. *Hexenbesen*; Den norsk-islandske skjaldedigtning 1967 s. 682; Fritzner 2 [1883–1896] 1973 s.v. *marhrís-la*; Strömbäck 1977 s. 286; Ström 1762 s. 76; se även Ranke 1927 s. 294).

Direkta beskrivningar i folkminnesskildringarna av att maran tovar och knyter sina offer förekommer inte lika ofta som att hon sägs trycka och kväva dem. Dock finns en del, varav två exempel har återgivits ovan. För det mesta förmedlas informationen i stället indirekt, t.ex. genom att maran sägs lämna efter sig marflåtor i manen på hästarna hon attackerar. På liknande sätt går det att läsa in ett sådant indirekt budskap i skildringar i den fornisländska sagalitteraturen. Det angripande väsendet benämns då *kveld-*, *myrk-*, *troll-* eller *túnriða* (f.). Men även gengångare beskrivs anfalla människor och djur på samma sätt; i Eyrbyggja Saga härjar t.ex. Torolv Bågefot och i Grettis Saga den fruktansvärda draugen Glam. Så här skildras ett av Glams offer, en häst:

Þá var upp brotið húsit [...] en hestrinn dreginn til dyra utar, ok lamit í sundr í honum hvert bein (Grettis Saga Ásmundarsonar 1936 s. 118).

[...] skjuleit [var] uppbrutet, hesten släpad utanför dörren och vart ben i honom krossat (Grette Ásmundssons Saga [1936] 1998 s. 179).

I Eyrbyggja Saga råkar å andra sidan den unge Gunnlaug ut för kveldriðan Katla:

[...] lá hann þar ok var vitlauss [...] hann var allr blóðrís um herðarnar, en hlaupit holdit af beinunum (Eyrbyggja Saga 1935 s. 29).

[...] där låg han sanslös. [...] Han var helt och hållet blodsprängd om axlarna och köttet slitet av benen (Eyrbyggarnas saga [1935] 1979 s. 29).

De drabbade offren skildras mer eller mindre som att de skulle vara sönderknådade liksom pepparkorn i en mortel eller sädeskorn i en kvarn: pressade och knådade (på hårdhänt sätt) samt krossade. Det gäller i fysisk bemärkelse, dock skulle man kunna säga att det även gäller i psykisk mening eftersom offren sägs bli vansinniga.⁵

Vad kan man då dra för slutsats av ovanstående resonemang? Till att börja med går det att konstatera – apropå hur maran tycks trivas i gyttriga grenklumpar – att även grenar och kvistar i någon mening har ett trådaktigt utseende. Ett samband finns därmed med marans egen skepnad. Att maran sägs »rida» dem, »bo» i dem osv. förmedlar den indirekta informationen att det är maran som åsamkar trädens missbildning (Tillhagen 1960 s. 319). Men vad består då denna av? Jo, att grenarna blir tovade, gyttrade, vridna och knutna. Emellanåt förmedlas informationen också uttryckligen. Därtill skapar vissa beskrivningar i isländsk sagalitteratur ett sådant intryck. Jag uppfattar därför markvastarna som belägg för att maran har som en av sina huvudsakliga aktiviteter att tova, klämma och knyta knutar.

Sammanfattningsvis kan sägas att folkminnesarkivens material – framför allt det som inte består av sägner – förmedlar information om marans plågoaktivitet. Två slag av sysselsättningar framträder som tongivande. Den ena består i att trycka och kväva offren, en aktivitet som i första hand är kopplad till attacker på människor. I uppteckningar som skildrar hur en påhälsning av maran upplevs är just beskrivningarna av hur väsendet tynger, trycker och kväver återkommande. Den andra består i att tova och knyta. Sysselsättningen är förbunden med hästar, vilka sägs bli prydda med marflåtor i manen. Men mest av allt förknippas den med träd; missbildningar i grenverket i form av tovig, gyttriga kvistknyten är vad som drabbar dem av marans angrepp.

Källor och litteratur

Källor

DAG = Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (ingår i SOFI): IFGH Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola.

DFU = Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala (ingår i SOFI): ULMA Samlingar i DFU.

LUF = Folklivsarkivet vid Lunds universitet.

⁵ För fler skildringar av det här slaget, se Eyrbyggja Saga 1935 s. 93; Eyrbyggarnas saga [1935] 1979 s. 84 f.; Grettis Saga Ásmundarsonar 1936 s. 112, 114 f., 118 f.; Grette Ásmundssons Saga [1936] 1998 s. 172, 175, 178 ff.

NM = Nordiska museets arkiv; EU Etnologiska undersökningar; HA Hammarstedtska arkivet: Övernaturliga väsen X, Maran.

SOFI = Institutet för språk och folkminnen.

Litteratur

- Backman, Louis E., 1927: Älvablåst och de folkmedicinska riterna vid helbrägdagörandet. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 67:2.)
- Björnström, F., 1883: Herpes. I: Nordisk familjebok 6. Stockholm.
- Comenius, Johannes Amos, 1638: Janua lingvarum reserata aurea / Auffgeschlossene guldene Sprachen Thür. Holmiæ.
- Crælius, Magnus Gabriel, 1774: Försök till ett landskaps beskrifning uti en berättelse om Tunaläns, Sefwede och Aspolands häraders fögderi. Kalmar.
- von Dalin, Olof, 1767: Witterhetsarbeten 5. Stockholm.
- Den norsk-islandske skjaldedigtning 1. Finnur Jónsson (red.). 1967. Köpenhamn.
- Duden. Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache. Günther Drosdowski (bearb.). 1993 (1), 1994 (4, 5, 6). Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich.
- Ejdestam, Julius, 1992: Svenskt folklivslexikon. Stockholm.
- Eyrbyggarnas saga. Isländska sagor 1. Hjalmar Alving (utg., övers.). [1935] 1979. Stockholm.
- Eyrbyggja Saga. Íslenzk fornrit 4. Einar Ólafur Sveinsson & Matthías Þorðarson (utg.). 1935. Reykjavík.
- Flentzberg, Anton, 1907: Föreställningar om älfvorna. I: Fataburen. S. 7–17.
- Forsblom, Valter W., 1917: Om mara och marritt i österbottnisk folktro. I: Folkloristiska och etnografiska studier 2. Helsingfors. S. 113–130.
- Fritzner, Johan, [1883–1896] 1973: Ordbog over Det gamle norske Sprog 2. Oslo.
- Gadd, Pehr Adrian, 1780: Uppgift för nybyggare i Sveriges fjäll-trakter, til et lämpeligt landbruk. Stockholm. (Kongl. Vetenskaps Academiens nya handlingar T.1 för år 1780.) S. 143–156.
- Gaslander, Petrus, [1774] 1982: Beskrifning om Svenska Allmogens Sinnelag och Seder, Västbo Härad, Småland. Stockholm.
- Grette Asmundssons (Den starkes) Saga. Isländska sagor 2. Hjalmar Alving (utg., övers.). [1936] 1998. Hedemora
- Grettis Saga Ásmundarsonar, Íslenzk fornrit 7. Guðni Jónsson (utg.). 1936. Reykjavík.
- Hammarstedt, Nils Edvard, 1912: Mara. I: Nordisk familjebok 17. Stockholm.
- 1914: Ormkult. I: Nordisk familjebok 20. Stockholm.
- [1923–1937] 1945: Mara. I: Nordisk familjebok 13. Stockholm.
- Hellquist, Elof, [1939] 1957: Svensk etymologisk ordbok 1–2. Lund.
- Holmlund, Mikael, 2004: Nordiska alver. (Uppsats i Påbyggnadskursen i religionshistoria. Religionshistoriska institutionen, Stockholms universitet.)
- Holmström, Helge, 1919: Studier över Svanjungfrumotivet i Volundarkvida och annorstädes. Malmö.
- Huguet, Edmond, 1932: Dictionnaire de la langue française du seizième siècle 2. Paris.
- Hushåls-bibliothec, 1. Weco-bladet. Anders Berghult (red., utg.). 1755. Stockholm.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, 1864: Wärend och wirdarne. Ett försök i svensk etnologi 1. Stockholm.
- Ihre, Johan, 1750: De Superstitionibus Hodiernis. Uppsala.
- ISO = Illustrerad svensk ordbok. Bertil Molde (red.). 1964. Stockholm.
- Jóhannesson, Alexander, 1956: Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern.
- Jonas Petri Gothus, 1640: Dictionarium latino-sveco-germanicum. Linköping.

- Laurentius Petri, 1828: *Chronica Laurentii Petri, Archiepiscopi Upsaliensis. Scriptores rerum svecicarum medii aevi 2, posterioris*. Ericus Gustavus Geijer & Johannes Henricus Schröder (utg.). Uppsala.
- Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlande arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala. (Skrifter utg. av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B:22.)
- Lilla Rimkrönikan. Svenska medeltidens rimkrönikor 1. Gustaf Edvard Klemming (utg.). 1865. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet 1, 17:1.) S. 215–231.
- Läke- och örte-böcker från Sveriges medeltid, andra häftet. Gustaf Edvard Klemming (utg.). 1884. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet 1, 26.) S. 153–344.
- de Mauro, Tullio, 2000: *Grande Dizionario Italiano dell'Uso 3*. Torino.
- Monumenta Historica Norvegiæ. Latinske kildeskrifter til Norges historie i middelalderen. Dr. Gustav Storm (utg.). [1880.] Kristiania. 1973. Oslo.
- Nilsson, Per, 1888: *Ellakors i Skåne. I: Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande utgifna af Artur Hazelius 1886*. Stockholm. S. 19–20.
- Norstedts tyska ordbok. Irmgard Lindestam (red.). 2 uppl. 2005. Stockholm.
- Olaus Petri, 1917: *En swensk cröneka. Samlade skrifter af Olavus Petri 4*. Bengt Hesselman (red.). Uppsala.
- Ranke, F., 1927: *Alp (Alptraum). I: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1*. Berlin und Leipzig.
- 1936 (1935/1936): *Schrat, Schrättel (Schraz, Schrätzle). I: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 7*. Berlin und Leipzig.
- Raudvere, Catharina, 1993: *Föreställningar om maran i nordisk folktro*. Lund.
- Reichborn-Kjennerud, I., 1933: *Vår gamle trolldomsmedisin 2*. Oslo. (Skrifter utg. av Det norske Videnskaps-Akademi.)
- 1940: *Vår gamle trolldomsmedisin 3*. Oslo. (Skrifter utg. av Det norske Videnskaps-Akademi.)
- Ridderstad, Anton, 1920: *Fornsägner och kulturbilder från Östergötland*. Stockholm. (Östergötland 3.)
- Rietz, Johan Ernst, [1862–1867] 1962: *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket Lund. – Register och rättelser av Erik Abrahamson*. 1955. Lund.
- Robert, Paul, 1985: *Le Grand Robert de la langue française 2*. Paris.
- Rääf, Leonhard Fredrik, 1856: *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland 1*. Linköping.
- 1957: *Svenska skrock och signerier samlade av Leonhard Fredrik Rääf. K. Rob. V. Wikman (utg.)*. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 4.)
- SAOB = *Ordbok över svenska språket* utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898 ff. Lund.
- Schön, Ebbe, 2010: *Erotiska väsen*. Stockholm.
- Sindbad, se Söderlind, Stig.
- Sjælinna thrøst. Första delen. Sam. Henning (utg.). 1954. Uppsala.
- Strøm, Hans, 1762: *Physisk og oeconomisk beskrivelse over fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens stift i Norge 1*. Sorøe.
- Strömbeck, Dag, 1977: *Ein Beitrag zu den älteren Vorstellungen von der Mara. I: Arv. Tidskrift för nordisk folkminnesforskning 32–33*. S. 282–286.
- Sturlasson, Snorre, 1941: *Heimskringla 1. Íslenzk fornrit 26*. Bjarni Aðalbjarnarson (utg.). Reykjavík.
- Svanberg, Ingvar, 2003: *Tomtormar. Snoken (Natrix natrix) i svensk folklig biologi. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 139–162.

- Svenske Mercurius, Januarius–Junius 1765. Carl Christoffer Gjörwell (red., utg.). 1765. Stockholm.
- Swahn, Jan-Öjvind, 1964: Häxor, tomtar, jättar och huldror. Återberättade svenska folksägnar. Stockholm.
- 1994: Mara. I: Nationalencyklopedin 13. Höganäs.
- [Söderlind, Stig], Sindbad, 1951: Om tomteföreställningen i ångermanländsk folketro. I: Sundsvalls Tidning 1951-12-31. S. 11.
- Thun, Nils, 1969: The malignant Elves. Notes on Anglo-Saxon Magic and Germanic Myth. Bengt Hasselrot (ed.). I: Studia Neophilologica vol. 41:2. S. 378–396.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1960: The Conception of the Nightmare in Sweden, I: Humaniora. Essayes in literature, folklore, bibliography honoring Archer Taylor. Wayland D. Hand & Gustave O. Arlt (eds.). New York. S. 309–329.
- Törner, Johan J., 1946: Samling af widskeppelser. K. Rob. V. Wikman (utg.). Uppsala.
- Variorum Rerum Vocabula cum sueca interpretatione. Sthlm 1538. Aksel Andersson (utg.). 1890. Uppsala.
- de Vries, Jan, 1962: Altnordisches Etymologisches Wörterbuch. Leiden.
- Wallensteen, Johan Peter, 1899: Vidskeppelser, vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö i slutet af 1700-talet. Anteckningar af J. P. Wallensten. E. Hammarstedt (red., utg.). Stockholm. (Bidrag till vår odlings häfder 7.)
- Wäsström, Elof, 1798: Rön om en besynnerlig lysning på vattnet i Östersjön eller den i Vermdö skären så kallade Marelden. Stockholm. I: Kongl. Vetenskaps Aca-
demiens nya handlingar XIX för år 1798. S. 241–249.
- Ynglingatal, återgiven i Heimskringla 1 av Snorre Sturlasson. Íslenzk fornrit 26. Bjarni Aðalbjarnarson (utg.). 1941. Reykjavík.

Summary

Eva Carlsson Werle, Marbuskar ‘mare bushes (stunted trees)’, martovor ‘mare tangles (matted hair or mane)’ and markyssar ‘mare kisses (cold sores)’

In my study of the ‘mare’ or night spirit, with a focus on the Swedish-speaking area, I have found characteristics of this supernatural being of folk belief that either tend to receive little emphasis in the folklore literature or partly deviate from the way it is usually described.

The mare is commonly described as a spiritual projection of a human being. But roughly one in five records of this being refer to it as an independent spirit, unconnected with people. There are certain indications that, in earlier times, elves and mares were conceived of as similar beings, giving rise to illness. Equally, the mare is not driven by erotic desire as much as is generally claimed, with fewer than one in ten records of it highlighting that characteristic.

When the mare torments her victims, she mainly does so in one of two ways. A large proportion of records say that she oppresses, crushes and suffocates them, actions that are chiefly linked to attacks on humans. Others indicate that she tangles, plaits and ties. This is associated with horses and trees, and is reflected in words like *marfläta* ‘mare braid (i.e. matted tangle in a horse’s mane)’ and *markvast* ‘mare broom, witches’ broom (i.e. tangled growth of twigs in a tree)’.

Sven Benson

1919–2011

Professor emer. Sven Benson, Göteborg, avled den 9 maj 2011 i en ålder av 92 år. Med honom har en framstående representant för i första hand svensk dialektologisk forskning gått ur tiden.

Sven Benson var bleking, född i Sölvesborg 1919. Efter studentexamen 1937 bedrev han högre studier vid Lunds universitet, där han blev filosofie magister 1942, filosofie licentiat i nordiska språk 1945 och disputerade för filosofie doktorsgraden i ämnet 1951 samt förordnades som docent. Åren 1952–56 innehade han docenttjänst vid universitetet. Före disputationen hade han haft olika lärarförordnanden och varit amanuens vid dåvarande Landsmålsarkivet i Lund, från 1970 Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, ett arkiv vars verksamhet han senare, 1958–74, skulle komma att leda. Från 1974 fram till pensioneringen 1983 innehade han professuren i nordiska språk vid Göteborgs universitet.

Sven Bensons vetenskapliga huvudfält var alltså dialektologi, och inom detta publicerade han ett flertal viktiga arbeten. Det skall emellertid då tilläggas att han i sitt dialektologiska författarskap även kom att röra sig inom områdena ordbildning, dialektgeografi, lexikografi och ljudhistoria. Betydelsefulla insatser gjorde han också inom andra grenar av nordistiken: ortnamnsforskning, grammatik och lagspråk. Hans bredd i forskningen framgår f.ö. av att han hade förklarats kompetent till professur också i svenska språket och i svenska språket, särskilt nusvenska.

Sven Bensons doktorsavhandling, *Studier över adjektivet -ot i svenskan*, har det klart uttalade huvudsyftet att undersöka förekomsten av samt ljudskicket, funktionen och betydelsen hos detta suffix i dialekterna, men han granskar samtidigt bl.a. den konkurrens mellan de inhemska suffixen *-ot* och *-ug* (i t.ex. *tokot*, *tokug*) och det från tyskan inlånade *-ig* (i t.ex. *tokig*) som ledde till att de båda förstnämnda försvann ur riksspråket. Undersökningen gav vid handen att det finns anledning att räkna med att suffixet, trots att det i våra dagar saknas i vissa mål – det gäller dem i Södermanland, Uppland, Närke, Västmanland, östra Värmland, Dalarna, Gästrikland, södra

Hälsingland och Gotland – en gång funnits i alla svenska dialekter. Det har en utbredning i dialekterna som helt skiljer sig från den för suffixet *-ug*. När det gäller funktion och betydelse kunde konstateras att det är nödvändigt att skilja mellan delar av de östsvenska dialekterna (de sydliga österbottniska och de centrala estlandssvenska), där funktionen är praktiskt taget densamma som den hos *-ig* i det svenska riksspråket, och resten av de svenska målen, där suffixet har både en speciell funktion – det läggs till sakliga konkreter och aktionella grundord – och speciell betydelse.

Fyra år efter doktorsavhandlingen utkom den första delen av *Blekingska dialektstudier*; den andra och sista delen lät vänta på sig till 1981. Dessa studier kan sägas utgöra förarbeten till den ordbok över de blekingska dialekterna som Sven Benson hade ställt i utsikt att utarbeta. Det var, säger han i förordet till del 1, »nödvändigt för ordbokens författare att tränga bakom materialet och bilda sig en uppfattning om den språkliga verklighet, som uppteckningarna mer eller mindre noggrant återge». Ett mindre parti till ett ordboksmanus sammanställdes, men arbetet avstannade och fullföljdes tyvärr aldrig.

Efterlängtat och av stor betydelse för i första hand kännedomen om de sydsvenska dialekterna men även för svensk dialektforskning i stort var Sven Bensons åren 1965–70 i fyra delar utkomna verk *Südschwedischer Sprachatlas*. Atlasens kartor, instruktiva och föredömligt framställda, omfattar Blekinge, Skåne, Halland, Småland och Öland och åtföljs av en kortfattad kommentar. Atlasen fyller väl det av Benson angivna syftet med den, nämligen att göra det säkrare än vad som tidigare varit möjligt att ange dialektgränserna inom området och skapa större klarhet i fråga om uppkomsten av de olika dialektdragen.

Bland Sven Bensons bidrag i det mindre formatet till dialektforskningen kan nämnas uppsatserna *Fonetisk och fonematisk kartläggning* (1958), där en metoddiskussion förs om dessa båda typers användning vid dialektgeografisk kartering, *Blekingemålets ställning* (1966), där han fick tillfälle att demonstrera sin eminenta kunskap om dessa mål, och *Die Erforschung der schwedischen Mundarten* i en tysk festskrift från 1968, en översikt som visar att han inte bara var en framstående kännare av de sydsvenska dialekterna.

Sven Benson utgav ett flertal skrifter inom ortnamnsforskningen. Det rör sig dels om tolkningsproblem som i uppsatserna *Sockennamnen i Harjagers härad* (1966), där flera dunkla namn behandlas (*Barsebäck*, *Hofterup*, *Kävlinge* och *Saxtorp*), dels om sådana som gäller namnvårdsproblem, identifieringsproblem, databehandling av ortnamn, namntypologi samt psykologiska och sociologiska aspekter på tillkomsten av ortnamn.

En grammatisk studie är *Om genuskategorier och genuskriterier i svenskan* (1957). Benson föreslår här bl.a. att man skall skilja på »primärt genus» för ordklassen substantiv och »sekundärt genus» för andra ordklasser samt

att »primärt genus» skall indelas i två »artikulära» genus, utrum och neutrum.

Sven Bensons intresse för lagspråk, främst svenskt men även isländskt och danskt, har manifesterats i flera uppsatser, t.ex. *Quo vadis, Iustitia* (1968), en undersökning av språket i tre svenska lagtexter från vår tid, och *Uttryck för brott och straff. En studie i nvisländskt lagspråk* (1967) samt i boken *Danskt lagspråk 1561. Studier i Fredrik II:s sjörätt* (1994).

Sven Benson gjorde en stor insats som redaktör för tidskrifter och skriftserier. Den anrika tidskriften Arkiv för nordisk filologi tjänade han som redaktionssekreterare 1968–74 och som huvudredaktör 1978–87, och under drygt tio år var han redaktör för Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift. Han redigerade ett flertal volymer i serien Skrifter utgivna av Landsmålsarkivet i Lund och tre delar i serien Skånes ortnamn, och under professorsåren i Göteborg var han redaktör för skriftserierna Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning och Nordistica Gothoburgensia.

Sven Benson var en respektingivande person redan genom sin statur. Han uppträdde oftast myndigt, stundom snarast barskt, något som kunde verka repellerande på känsligare personer i hans omgivning. Men bakom den lite sträva ytan dölde sig egenskaper som omtänksamhet och välvilja, något som jag själv kan vittna om. Tyvärr blev han ganska tidigt isolerad genom att han drabbades av ohälsa och så småningom blev rullstolsbunden. Jag hade kontakt med honom om problem inom vår gemensamma vetenskapliga intressesfär ända tills för något år sedan.

Lennart Elmevik

Aktuell litteratur om svenska dialekter

En krönika sammanställd av Lars-Erik Edlund i samverkan med medarbetare vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen¹

Flera monografier inom området har under det senaste året utkommit. Vi börjar med två doktorsavhandlingar. I *En perceptuell och akustisk studie av svenskans koronaler i ett dialektperspektiv* analyserar Peder Livijn uttalet av /t, d, n/ och /l/ i dagens svenska dialekter. Materialet till avhandlingen utgörs av de inspelningar som gjordes inom projektet SweDia 2000. Det övergripande syftet är att bidra med en typologi över svenskans dialekter baserad på uttalsskillnader (och uttalslikheter) hos de fyra koronalerna /t, d, n/ och /l/. Denna typologi jämförs vidare med den klassiska svenska dialektologins dialektgränser, liksom även med andra, modernare dialekttypologier. Livijn utgår från en perceptuell klassificering av koronalernas uttalsvarianter, gjord av honom själv och en kollega. Därefter har han gjort ett antal olika akustiska kontrollmätningar för att se om den auditiva kategoriseringen motsvaras av akustiskt enhetliga kategorier. Resultaten visar att det svenska språkområdet går att dela upp i sammanhållna mindre områden på basis av artikulationsställe för /t, d, n/ och /l/. Denna typologi överensstämmer delvis med tidigare dialektologiska typologier – här jämför Livijn framför allt med Wesséns klassiska indelning av det svenska språkområdet i sex delar – men delvis påvisar den andra regionala mönster, vilket Livijn menar kastar nytt ljus över frågan om vad som egentligen utgör en dialekt. Som exempel kan tas att det södra, alveolara /d/-området i Livijns typologi omfattar större delen av Wesséns götamål och även flertalet sydsvenska mål, medan det östra alveolara /d/-området helt sammanfaller med Wesséns östsvenska mål. Förf. framhåller också att den metod som han framtagit för att upprätta typologin kan sägas vara artikulatoriskt motiverad och akustiskt verifierad, och att undersökningen har visat att den erbjuder ett effektivt sätt att komma fram till typologier av detta slag.

I Sinikka Segerståhls avhandling studeras ett viktigt folkloristiskt material, nämligen vaggvisor, ett material som tidigt fångade folkminnessamlarnas intresse. Det i avhandlingen nyttjade materialet är insamlat i österbottenska Kvevlax på 1960-talet – med en komplettering från 1990-talet – men

¹ Till krönikan har från arkivets sida bidragit, i bokstavsordning, Lovisa Alvtörn, Kristina Hagren, Annika Karlholm, Eva Thelin, Anna Westerberg och Jenny Öqvist.

består också av ett jämförelsematerial som mer allmänt täcker de svenskspråkiga delarna av Finland. Förf. undersöker vaggvisans språkliga strukturer och konstruktioner liksom det sammanhang där vaggvisor sjungits. Ramen för analysen är konstruktionsgrammatiken som synes ha potential att beskriva den konstans och variation som förekommer i texter och som förenar analys av syntaktiska och semantiska aspekter av språkanvändning. Segerstål lyfter fram och diskuterar olika motivgrupper bland visorna, där roddmotiv, friarmotiv, fågelmotiv och familjemotiv tycks vara vanliga. Vaggvisetexterna analyseras ur skilda perspektiv: genom en mer traditionell strukturanalys (kap. 5), sedan genom en kognitivt influerad innehållsanalys (kap. 6) och till sist genom en konstruktionsgrammatisk analys (kap. 7–9). Konstruktionsgrammatiken ger möjligheter att identifiera viktiga konstruktioner samt att analysera interaktionella, kulturella och situationella mönster som finns i den aktuella kommunikationen. Vaggvisorna representerar, visar det sig, ett påfallande komplext system – en »vistext är ett nät av sammankopplade enheter, konstruktioner, där alla delsystem samarbetar» (s. 295). Det konstateras också att de som traderat visorna »har haft möjlighet att expandera textinnehållet i visorna, men det har också funnits restriktioner för expanderingen. [...] Den individuella friheten att använda språket är stor, men ännu större är traditionens makt» (s. 302). Förf. har i sin undersökning uppenbarligen haft stor nytta av de möjligheter till analys som konstruktionsgrammatiken erbjuder. Sannolikt kommer i en framtid konstruktionsgrammatiken att användas vid analys också av andra folkloristiska material, ty den har tydlig betydnad potential.

Den dialektala syntaxen har tidigare endast i ringa utsträckning uppmärksamats av svenska dialektologer. Området har emellertid under det senaste decenniet fått ökat intresse och ett synbarligt bevis på detta är Ann-Marie Ivars monografi *Sydösterbottnisk syntax*, som närmast är en grammatik av samma karaktär som *Svenska Akademiens grammatik* (SAG). Ivars har gjort omfattande analyser av syntaxen i det dialektmaterial som hon själv spelade in i södra Österbotten åren 1967–82. En del av resultaten har presenterats tidigare, bl.a. i denna tidskrift men också i ett antal festskriftsartiklar. Huvudkapitlen behandlar nominalfraser, adjektivfraser, verbfraser, interjektionsfraser, bisatser, huvudsatser, negering, dislokation m.m. (bl.a. adjunktionellt *så*), expletivt 'det' samt »omfattning» och komplexa meningar. Beskrivningen av olika språkliga förhållanden åtföljs av belysande exempel ur materialsamlingen. I det sista kapitlet återges en berättelse på dialekt ur en av inspelningarna, kompletterad med översättning. Vad gäller nominalfraser behandlas bl.a. definitiva och indefinita sådana samt numerus- och genuskongruens. Adjektivfrasens syntaktiska funktioner utreds grundligt. Förutom subjekts- eller objektspredikativ, fritt eller bundet adverbial och attribut kan den bl.a. utgöra huvudled i en nominalfras. Referensen kan då vara mänsklig, t.ex. *na fati* 'några fattiga', dividualt, t.ex. *mytjy starkt* 'mycket

starkt (dvs. mycket brännvin)' eller abstrakt, t.ex. *e tråkåstast* 'det tråkigaste'. Finita och infinita verbfraser beskrivs, liksom bl.a. passivum, såväl *s*-passivum som perifrastiskt passivum. Ett särskilt avsnitt ägnas perfektuella uttryck med *ha* resp. *vara*. Av interjektionsfraser finns bl.a. kategorin samtalsreglerande signaler, exempelvis *hördu*, *skåda*, *tänk*, *duvet*, *vetdu*, *nåvet*, som analyseras ingående. Förf. redogör för olika typer av bisatser och huvudsatser och för vissa strukturer som främst förekommer i talspråk, bl.a. dislokation, t.ex. *Johan, han är bra komisk ibland* eller *Han är bra komisk ibland, Johan*, och final dubblering, t.ex. *Johan är bra komisk, han*. Även *inte* kan dubbleras och ytterligare förhållanden i fråga om negering belyses, som t.ex. olika uttryck för negation, förutom *inte* bl.a. *ingalunda*, *aldrig* och *inte bara*.

Östen Dahls bok *Grammaticalization in the North. Noun Phrase Morphosyntax in Scandinavian Vernaculars* behandlar viktiga fenomen som rör nominalfrasens morfosyntax. Undersökningen drar i diskussionen in, förutom exemplifiering från en lång rad av världens språk, både språkhistoriskt material och dialektal empiri från Norden, främst från det område som omfattar norra Sverige inklusive dalmålsområdet och delar av Västmanland och Värmland, ibland också de svenskspråkiga delarna av Finland och Estland, och i några fall även gutniskt område. Detta område åberopas i boken som »the 'Peripheral Swedish area'». Konkret behandlas här den utvidgning i bruket av bestämda former som kan iakttas främst i de nordliga dialekterna, såsom i fraserna *kaffen ä allt bättre än ten* (Östmark), *så skå I väärm mjölka åt'n* (Skellefteå), *he ä mycke snön dära backen* (Sorsele) etc. Dahl kommer in på frågan om bakgrunden till detta utvidgade bruk av bestämda former, som bl.a. diskuterats såsom finsk-ugriskt substrat. Förf. anför vägande skäl mot ett sådant antagande. I ett kapitel dryftas attributivkonstruktioner, bl.a. adjektivinkorporering, bestämdhetssuffix på adjektiv och det förf. (efter Lars-Olof Delsing) kallar »absolute positives», dvs. en fras som *det är kölsvarte mörkre ne ända till Mosjö* (Umeå). I ett annat kapitel behandlas possessivkonstruktioner, bl.a. konstruktioner som dativ possessiv *skoN paitjåm* 'pojkenes sko' (Skellefteå) och »utbyggd» dativ possessiv i en fras som *andar skuägen ir bymes* 'denna skog tillhör byn', där *bymes* ju är en bestämd dativ med tillfogad possessivmarkör. I kapitlet dryftas dessutom det som benämns H-genitiv, alltså ... *att händäna var kelinga hans n Alfre* '... att det var Alfreds fru'. Kort men knappast slutgiltigt sammanfattas i avd. 5.9 utvecklingen av possessivkonstruktionerna i dialekterna utifrån ett språkgeografiskt perspektiv. I ett avslutande, resumerande kapitel dryftas även en del andra drag i lexikon och rörande fonologi och morfologi. Ett antal arkaismer i dialekterna redovisas liksom novationer. Dessa karteras (karta 34 och 35), och de flesta drag som medtagits i båda kategorierna återfinns i Ovensiljan, norra Västerbotten och Norrbotten (där dock svagare), och enligt förf. är »the most parsimonious way of explaining the parallels [...] that

they originally had a shared larger distribution but were later pushed back by essentially the same kinds of processes. This means that the innovations must be old enough to have already been in place when these processes occurred» (s. 235). De historiska förhållanden på uppsvenskt område som kan ligga bakom dessa processer uppmärksammas. Man kan emellertid fråga sig hur urvalet av novationer gjorts, och dessutom saknar man stundtals de nordiska perspektiven, något som förf. själv antyder. Vissa saker som berörs i boken kräver utbyggd forskning, bl.a. beträffande de attributiva konstruktionerna. Men beskrivningen är perspektivrik, och förf:s bakgrund i allmänlingvistiken gör dessutom att paralleller som sagt anförs från många andra språk i världen, något som helt klart fördjupar analysen.

Jurij Kusmenkos *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen* utkom för ett par år sedan. Sedan länge har det observerats att de skandinaviska språken påverkat de samiska språken, och inte minst synligt blir detta i nordiska lånord i samiskan från olika tider. Men säkerligen har, menar förf., påverkan också kunnat ske i en annan riktning. Detta är som grundantagande a priori plausibelt. Han argumenterar för att en rad nordiska språkdrag – samnordiska drag som förlusten av prefix, framväxten av verbens *s(k)*-former, preaspiration, olika typer av konsonantskärpningar (»Verschärfung») m.fl. men också senare språkdrag som framförställning av genitivattribut, komplexa prepositioner samt vokalbalans och vokalharmoni – skulle kunna härledas ur samiskt substrat. Många av de redovisade resultaten är tankeväckande men beträffande enskildheter får man här och var sätta frågetecken. Dialektgeografiskt är det exempelvis utifrån utbredningsbilden svårt att se att en novation som framförställda genitiver skulle kunna härledas från samiskan. I en andra avdelning av boken behandlas inbyggarbeteckningarna *finnar* och *kvenir* i de äldsta källorna, och dryftas en del ort- och personnamn som innehåller *finn-*. I denna del genomgås också vad som återfinns om samer i de fornvästnordiska källorna och redovisas vad som kan vara samiska spår i den skandinaviska mytologin. Det som avhandlas i denna sistnämnda avdelning utgör frågor som tidigare fångat forskarnas intresse, och på en och annan punkt blir framställningen här lite mer spekulativ (men det är å andra sidan naturligt med tanke på ämnet). Som helhet är detta en stimulerande monografi som söker betrakta forskningsproblem ur andra perspektiv än de vanliga, och det finns åtskilliga betydelsefulla språkgeografiska iakttagelser i boken där fortsatt diskussion kan ta sin utgångspunkt.

Gun Widmark redogör för hur *u*-omljudet i de nordiska språken tar sig uttryck i andra delen av *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning* som utkom 2010. Boken utgör fortsättningen av hennes doktorsavhandling från 1959. I östnordiskan säger man *hand*, i västnordiskan *hond*, med undantag för norskan som har båda varianterna. Hur förklarar man *u*-omljudets uppkomst och spridning i Norden? Finns det en regelbunden

»ljudlag»? Och vad har det sociala umgänget med saken att göra? Som bakgrund till del 2 av undersökningen över det nordiska *u*-omljudet belyser Gun Widmark ingående teorier som har lanserats inom språkvetenskapen under de senaste decennierna. Utgångspunkten är att »ljutförändringar inte kommer till av en slump utan måste ha en orsak». Huruvida *u*-omljud verkligen har förekommit på östnordiskt håll är en komplicerad och omdiskuterad fråga. Enligt Gun Widmark har *u*-omljudet med stor sannolikhet funnits i hela Norden, även i de centrala delarna av Sverige, men av olika skäl har det skett en tillbakagång i Östnorden till fördel för andra former, speciellt *a*. I danskan ledde *u*-omljudet till förändringar av ljudsystemet. Utvecklingarna kom att påverka danskt riksspråk och har sedan på olika sätt spridit sig till övriga Norden. (Orden *dugg*, *göra*, *örn*, *öl* och *hör* 'lin' brukar anföras som exempel på omljudsord i Sverige som har danskt ursprung.) Ibland tycks omljudsvokalen ha övergått till *a* i danskan. De östligaste delarna av Sverige präglas starkt av oomljudda former (speciellt Gotland och östra Östergötland) men mycket tyder på att omljudslösheten är sekundär. Eftersom *u*-omljudet nästan helt saknas i finlandssvenska dialekter är det dock troligt att omljudslösheten är av hög ålder. Redan under 1200- och 1300-talen bör omljudet ha varit försvunnet i östra Sverige. Troligtvis är omljudsfonemets sammanfall med *a* en novation som spritt sig österifrån och vidare in i landet – och under senmedeltiden via ordlån även in i Norge. Sammanfall med andra fonem, inlån och i viss mån analogisk utjämning framförs som tänkbara förklaringar till *u*-omljudets reträtt i såväl Östnorden som Norge. Språksociala förhållanden har nog stor betydelse för utvecklingen.

År 2010 publicerade Thorsten Andersson *Vad och vade. Svensk slåtter-, rågångs- och arealterminologi*. Boken består av två avdelningar. I den första behandlar Andersson *vad* n. och *vade* m. i betydelsen 'rågång vid slåtter'. I äldre tid var det vanligt att bönderna i de oskiftade byarna trampade upp gränserna mellan de olika ängstegarna före slåttern. Redan i de medeltida lagarna i svealandskapen och i Magnus Erikssons landslag möter *vap* i denna betydelse, medan Östgöotalagen i stället innehåller det synonyma *vapi*. Till grund för bägge substantiven ligger verbet *vapa* 'gå upp rågång vid slåtter', vilket också det är betygat i lagarna. Samtliga tre ord har i sagda betydelser levat kvar i dialekterna in i modern tid och förf. redovisar de belägg han funnit i dialektarkivens samlingar. Substantivet *vad* (med sammansättningar) uppvisar en utbredning där Mälارlandskapen utgör kärnområdet. En allmänare betydelse 'rågång, gräns' föreligger från Åland. Det åländska materialet domineras av sammansättningen *råvad*, där alltså ett förtydligande *rå* tillagts. Ordet *vade* är belagt endast från Östergötland. För verbet *vada* finns belägg från såväl Mälарlandskapen som Östergötland. Denna utbredningsbild stämmer följaktligen väl överens med ordens förekomster i de medeltida lagarna. Vad gäller substantivbeläggens antal är *vad* förhållandevis välbetygat, medan det östgötska *vade* uppvisar endast ett fåtal belägg. Denna

skillnad, menar förf., har utan tvivel sin grund i att *vad* haft stöd i lagspråket, där det förekommit ända fram till 1734 års lag, samt i att det varit i bruk som lantmäteriterm. Ordet *vade*, som inte haft detta »överregionala» stöd, har därmed hamnat i skuggan av det konkurrerande *vad*. I bokens andra avdelning granskar förf. användningen av *vabi* som rågångs- och områdesbeteckning. Betydelsen 'rågång' har utvecklats ur den ovannämnda, mer specialiserade 'rågång vid slätter'. Redan i Östgötalagen möter denna sekundära betydelse. Liksom fallet är med vissa andra ord som ursprungligen betecknat någon form av gräns (*tun*, *gård* m.fl.) har också *vabi* kommit att beteckna det område som avgränsas. I skilda avsnitt redovisas ordets användning som appellativ och ortnamnselement. Som appellativ är ordet koncentrerat till Östergötland och det dör ut under nysvensk tid. Att det dialektala *vade* har kunnat fortleva i samma landskap in i sen tid kommer sig framför allt av att det vid sin sida haft verbet *vada* 'gå upp rågång vid slätter'.

En tredje uppsalaforskare, Lennart Elmevik, har 2011 tillägnats en omfattande festskrift som innehåller trettiofem av festföremålets egna uppsatser. Hans omfattande bibliografi 1962–2010 redovisas också. I boken behandlas dialektala ord för 'kittelhängare' och 'tarmkax', orden *löt* 'hjulöt' och *stommel*, *stommal* 'stomme, ostform' m.m., sv. *oxel*, da. *aksel*-, no. *asal(d)* som benämningar för träd av Sorbus-släktet, vidare växtbenämningarna *dyl-la* 'Sonchus arvensis' och *hundkax* 'Anthriscus silvestris' samt bärbenämningen *brambär*, verben *fräga* 'fråga' och sv. och no. dial. *jåla* 'prata strunt, pladdra, jollra'. Man slås vid läsningen av artiklarna av att det dialektala materialet, rätt analyserat, på ett värdefullt, stundom alldeles avgörande sätt bidrar till etymologisering av det nordiska ordförrådet men också av förhållandet att viktiga semantiska och ljudhistoriska problem med fördel kan dryftas utifrån analys av lågfrekventa ord i dialekterna. Lennart Elmevik bringas en värdig hyllning genom dessa bidrag samlade ur den egna fataburen.

En nytgivning skall också uppmärksammas i krönikan, nämligen av Oskar Bandles epokgörande översiktsarbete *Die Gliederung des Nordgermanischen* inklusive dess 24 språkkartor, första gången utkommen 1973. Bandle vågar sig i detta arbete som bekant på att göra en indelning av de nordiska språken på basis framför allt av de novationer som under olika tider uppstått. Detta sker på grundval av förf:s omfattande kunskap om de nordiska dialekterna. Han studerar västliga, östliga och sydliga novationer, och behandlar även det han kallar »Nördliche Entwicklungen». Innovationer friläggs och spridningen utreds in i minsta detalj. Bandle stannar för en indelning i ett nordskandinaviskt, ett sydsksandinaviskt och ett västskandinaviskt område. En del av materialet kan diskuteras, och hans indelning har på vissa punkter ifrågasatts men trots allt tycks indelningen fånga in väsentliga skillnader och likheter på nordiskt område. Som Kurt Braunmüller framhåller i sitt förord (s. VII) utgör Bandles arbete »die bislang letzte Summa der tradi-

tionellen (europäischen) *Dialektologie*, die zum skandinavischen Raum als Ganzem vorliegt und die – und dies erscheint mir wesentlich – eine *zusammenhängende* wie *eigenständige Sichtweise* präsentiert». Boken innehåller även en sammanställning av Oskar Bandles skrifter gjord av Jürg Glauser, Matthias Hauck och Kathrin Hubli samt en sammanställning av i varje fall lejonparten av de minnesord som ägnats Bandle.

Språken i Sverige är en språkatlas utgiven inom ramen för Sveriges Nationalatlas (SNA). Till atlasen hör även en cd med intervjuer och berättelser på tio svenska dialekter. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien är temavärd. Språkatlasen är genomgående rikt illustrerad med kartor, fotografier och illustrationer i färg. Inledningsvis belyser den i mer generella drag språklig förändring och mångfald, språkfamiljer och språksläktskap. Därefter ges en språkhistorisk översikt över svenskans historia. I atlasen behandlas svenska dialekter, såväl i Sverige som i Finland och Estland, med fokus på vissa specifika dialektdrag som t.ex. satsmelodi, kvantitet, *r*-ljud, östnordisk diftongförenkling, dativ, bestämd artikel samt ett urval ord (exempelvis ord för 'flicka', 'pojke', 'potatis' och 'springa'). Ortnamnen i Sverige beskrivs med utgångspunkt från huvudleder, såsom *-sta*, *-löv*, *-lösa*, *-vin*, *-hem*, *-tuna* och *-by*. Gatunamn och namn på hus, krogar och slott tas också upp. Under rubriken »Personnamn» belyses namngivningsprinciper, namntyper, namnval, binamn och efternamn. De officiella minoritetsspråken i Sverige – finska, meänkieli, samiska, romani och jiddisch samt det svenska teckenspråket – ges en utförlig beskrivning. Även invandrarspråk, Sveriges språk ute i världen och främmande språk i svenska skolor tas upp i boken. Avslutningsvis får läsaren möjlighet att lyssna på 10 svenska dialekter, representerande norrländska mål (Bygdeå, Frösön), sveamål (Boda, Stockholm och Gryt), götamål (Köla), gotländska mål (Fårö), sydsvenska mål (Örkened) samt östsvenska mål (Korsholm och Runö). Varje dialektprov är försett med en utskrift med förklaringar eller förtydliganden och i flertalet fall även med översättning till standardsvenska.

En hel del artiklar skall också presenteras, vilka speglar mångfalden av teoretiska och metodologiska perspektiv. Gjert Kristoffersen behandlar två olika särutvecklingar av den s.k. kvantitetsomläggningen som har ägt rum i två grandidialekter i Dalarna. Kvantitetsomläggningen är den förändring som ledde till att de fornnordiska korta och överlånga rotstavelserna förlängdes resp. förkortades så att alla betonade stavelser efter omläggningen blev långa. Detta ledde normalt till att antingen vokalen eller konsonanten i den korta rotstavelsen i s.k. jämviktsord förlängdes, beroende på dialekt. I den ena av de två dialekterna, målet i Östra Mora, har omläggningen lett till att betoningen har överförts från rotstavelsen till slutstavelsen i jämviktsord, samtidigt som denna har förlängts. I den andra dialekten, sollerömmålet, förlängdes rotvokalen, som i de flesta andra dialekter där omläggningen har skett. Men till skillnad från dessa har sollerömmålet dessutom utvecklat en

tredje tonaccent, något som sannolikt är unikt i nordiska sammanhang. Uppsatsen presenterar både en fonetisk och en fonologisk analys av förändringarna och tar utgångspunkt i en tredje dialekt, skattungbymålet i Orsa, där kvantitetsomläggningen ännu inte har ägt rum. Studien bygger på förf:s eget fältarbete.

Gunlög Josefsson redogör för sydvästsvensk *a*-genitiv i en artikel i *Arkiv för nordisk filologi*. I standardsvenska bildas genitiv med hjälp av *-s* men i vissa delar av sydvästra Sverige, framför allt Halland, västra Småland och Västergötland, används i stället *-a* (även *-as* och *-sa*) eller *-e* som genitivmarkör, speciellt vid personnamn, t.ex. *Erika bil* 'Eriks bil'. Till grund för studien föreligger en enkätundersökning om huruvida *a*-genitiven används och vilka former som brukas i dialekterna. Syftet med studien är att med utgångspunkt från *s*-genitiven »diskutera *a*-genitivens morfosyntaktiska status». Den moderna standardsvenskans *s*-genitiv är ett frasklitiskt element, dvs. genitivmarkören är okänslig för morfosyntaktiska drag (t.ex. variationen stark/svag, femininum/maskulinum, egennamn/appellativer). Men är *a*-genitiven ett frasklitiskt eller ett morfologiskt element? Studien ger klara indikationer på att *a*-genitiven är ett äkta morfologiskt affix.

Tillsammans med Lars-Olof Delsing behandlar Gunlög Josefsson i en annan artikel det som i SAG kallas *kollektiverande genitiv*, dvs. en konstruktion som »vi besökte Johanssons». Författarna tycker sig, intressant nog, kunna hitta nyckeln till en förståelse av denna konstruktion genom en analys av materialet från de sydvästsvenska dialekterna; jfr ovan. I *Johanssons* betraktas *-s* som en »huvudordsfyllare», varvid frasen syftar på »Johanssons gård» också i sådana fraser där en regelrätt ellipstolkning inte är naturlig.

Henrik Rosenkvist har inom ramen för den generativa grammatiken analyserat subjektсутelämning i älvdalsmålet. I denna dialekt kan personligt pronomen i första och andra person pluralis utelämnas när de står som subjekt. Lars Levander hade tidigare hävdad att detta kan ske när dessa pronomen som subjekt skulle stå i initial position i motsvarande sats i standardsvenskan, i undantagsfall även när standardsvenskan skulle ha omvänd ordföljd. Rosenkvists undersökning visar dock att det bara är i fråga om *wjð* 'vi' som vissa restriktioner gäller för när satsen kan vara subjektlös, medan *ið* 'ni' kan utelämnas i all syntaktisk omgivning. Förf. sätter också in älvdalsmålet i ett större sammanhang av andra, främst germanska, språk där subjektсутelämning är möjlig. Han visar bl.a. att en tidigare hypotes att språk som tillåter utelämning av referentiellt pronomen också skulle tillåta utelämning av pronomen som saknar referent (i satser som *det börjar regna*) inte stämmer in i fråga om älvdalsmålet.

Kristina Hagren fortsätter sina studier av infinitivfraser vid verb i svenska dialekter, senast i en artikel i de nyligen utgivna förhandlingarna från sammankomsten för svenska språkets historia. Hon har nu samlat ytterligare material rörande sexton verb och redovisar i ett flertal tabeller implikationer

för olika möjliga infinitivkonstruktioner. Vanligast är generellt sett ren infinitiv, näst vanligast infinitivfras med *å* och sällsyntast infinitivfras med *till å*. Olika faktorer som kan ha betydelse för val av infinitivkonstruktion diskuteras, bl.a. avståndet mellan infinitivfrasen och det överordnade verbet samt det överordnade verbets semantik. Man kan alltså av studien se att infinitivfraser som komplement till vissa verb ofta saknar infinitivmärke, dock med undantag för *komma* som inte uppvisar belägg med ren infinitiv samt beträffande förhållandena i sydsvenska mål och götamål, vilka synes föredra infinitivfraser med *å*.

Gustav Bockgård står bakom fyra artiklar av intresse för krönikan. I sin uppsats »Det är den vanliga spöksupén, vi kallar» undersöker Bockgård en grammatisk konstruktion som består av ett innehållstungt element (X), följt av först ett pronomen (P) och sedan en finit form av verbet *kalla* (K). Det kan också finnas ett *som* mellan X och P. Komponenten PK kan förstås som en komparativ bisats som saknar det objekt som är obligatoriskt i motsvarande standardsvenska konstruktion (*X (som) de/man kallade det*). Studien baseras i huvudsak på äldre dialektinspelningar, i någon mån även på skriftliga (primär)källor och på belägg från dialektordsamlingar. Analysen visar att XPK vanligen bildar en prosodisk enhet, vilket motiverar att uttrycket betraktas som en egen grammatisk konstruktion. I de dialekter som ingår i studien är XPK ett rutinmässigt yttrande, en semilexikaliserad fras. En PK hängs på ord eller uttryck för att markera att de på något sätt är anmärkningsvärda, t.ex. för att de är dialektala eller svåra att förstå. Konstruktionen är betydligt vanligare i talspråk än i skrift och förmodligen mer frekvent i traditionella dialekter än i mer standardspråksnära varieteter.

Ett vanligt fenomen i samtalsspråk är att två personer producerar varsin replik som är starkt knutna till varandra (t.ex. fråga och svar) och som ur ett formellt perspektiv kan sammanfogas till en syntaktiskt sammanhängande enhet, en *samkonstruktion*. I uppsatsen »Samkonstruktioner i dialektintervjuer» beskriver och diskuterar Bockgård sådana samkonstruerade enheter i en korpus av äldre intervjuer som är gjorda i syfte att dokumentera dialektologiskt och etnologiskt intressanta företeelser. Som jämförelsematerial används två andra korpusar, en med samtal mellan läkare och patient och en med vardagliga privatsamtal. Förf. urskiljer ett antal olika typer av samkonstruerade enheter, t.ex. *lucklämnande* frågor med *luckifyllande* svar. Den kvantitativa analysen visar att denna typ är rikligt förekommande i dialektmaterialet. Förf. liknar den traditionella dialektintervjun vid frågesportsverksamhet, eftersom intervjuaren i många fall anser sig veta svaret redan på förhand. Sagesmannens roll är då främst att leverera den eftersträlvade dokumentationen. Dialektintervjun kan sägas avspegla en generell kommunikativ maktasymmetri.

I en tredje artikel belyser Bockgård de statliga dialektarkivens insamlingsmetoder under 1900-talet och hur samspelet mellan intervjuare och sa-

gespersoner kan te sig i dialektinspelningarna. Bockgård diskuterar här framför allt etiska bristfälligheter i insamlingsmetoderna, men han berör också det problematiska med metoderna ur ett språkvetenskapligt perspektiv. Bockgård framhåller det paradoxala i att insamlarna både eftersökte det »genuina» och vardagliga samtidigt som de var ute efter vissa ord och former i språkssystemet och inte sällan tog sig rätten att avgöra vad som var rätt och fel i sagespersonernas språkbruk. Sagespersonerna behandlades som forskningsobjekt snarare än som fullvärdiga individer. Även ur ett språkvetenskapligt perspektiv måste insamlingsmetoderna problematiseras, menar Bockgård. Genom att nästan uteslutande intressera sig för de traditionella dialekterna som slutna språkssystem har man försummat den variation som utmärker alla levande språk och därmed medverkat till att skapa en missvisande, enhetlig bild av »genuina dialekter».

I artikeln »Omaka par. Om bristfälliga samarbeten i dialektintervjuer» slutligen undersöker Bockgård samspelet mellan intervjuare och sagesperson med samtalsanalytisk metod. Bockgård beskriver två olika kommunikativa mönster som han benämner *intervjuaren demonstrerar ett större intresse av att föra en metaspråklig diskussion än sagespersonen gör* resp. *sagespersonen gör motsånd mot att berätta om övertro* som är tämligen vanliga i det fyrtiotal dialektinspelningar han har undersökt. Bockgård framhåller att dialektintervjun är en egen samtalsgenre och att yttrandena som fällt inte är neutrala representationer av vare sig sagespersonens eller intervjuarens språk utan utformade för att sköta just den aktuella sociala interaktionen, och i intervjuarens fall dessutom för att tillfredsställa det statliga dialektarkivets agenda. Detta får konsekvenser för språkbruket – om intervjuaren exempelvis fokuserar på formen hos ett visst ord kan det leda till att samtalet stannar upp och blir långt mindre avslappnat och »vardagligt» än om sagespersonen tillåts fortsätta sin berättelse.

Gun Widmarks bok om *u*-omljudet, som relaterats ovan, behandlar långt mer än *u*-omljudet, där dryftas också bl.a. en hypotes som tack vare Widmark väckts till liv och återigen kommit att diskuteras, nämligen Bengt Hesselmanns antagande (1936) av en birkasvenska med sina yttersta rottrådar i kontinentalt språk. Ytterligare nordisk empiri har indragits i diskussionen om det som senare kommit att kallas *hedebynordiska*. Helt invändningsfritt är nu inte antagandet av denna birkasvenska/hedebynordiska »språkart». I ett bidrag vid sammankomsten om svenska språkets historia diskuterar Lennart Elmevik frågan utifrån ord med diftongering av germ. långt *e*² till *ia* (*ie*), detta med stöd av språkhistoriskt och dialektalt material. Elmevik anser att denna ljudutveckling inte kräver antagandet av något birkasvenskt/hedebynordiskt språkskikt för att förstås.

»Siken i folklig tradition och dialekt. En studie av folkliga taxonomier och språk i möten» är titeln på en uppsats av Lars-Erik Edlund i *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Siken har haft stor betydelse i folkhushållning-

en i norra Skandinavien. Det kan utläsas inte minst av den rika folkliga traditionsbildningen om fisken och de många dialektala benämningar den fått. Några av sikens beteckningar har också kommit till användning som öknamn på invånare i vissa socknar. En orsak till den rika ordvariationen är att sikarna kan se ut på mångahanda sätt, något som även vållat huvudbry vad gäller den vetenskapliga artindelningen. Sikens lektid och fångstplatser och hur den använts är annat man tagit fasta på i det folkliga ordskapandet. Ett bevis för att siken varit mycket uppskattad är att den sällan benämnts pejorativt, vilket annars är vanligt i fråga om fiskar. Sex av de folkliga benämningarna – *rabbox*, *sellack*, *mujka*, *lögdahuttjen*, *blajokk* och *getjokk* – behandlas mer ingående med avseende på etymologi och språkgeografi. Förf. konstaterar att de tre förstnämnda orden uppenbarligen har finsk bakgrund, medan de tre följande är av samiskt ursprung, vilket kan ses som en naturlig följd av att sikfiske bedrivits i samma områden av finnar, samer och svenskar. Edlund pekar också på att tidigare forskning visat att ord som betecknar just fiskar (och fiskeredskap) ofta lånats mellan språk.

Dialektordet *gvel* är utgångspunkten för ett annat bidrag av Lars-Erik Edlund i samma nummer av *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Han kom att uppmärksammas på ordet vid ett föredrag han höll för några år sedan i Ångermanländska Nordingrå, där en av åhörarna uppgav att det används om en uppkommen »böj» på en plogfåra. I dialektordsamlingarna finns ordet mycket riktigt från Ångermanland i betydelser som 'krok', 'inböjning, veck' och 'liten vik, inskärning'. Förf. menar att dessa belägg skall hållas samman med det från Norrbotten belagda *wel*, som används om utskurna ägarmärken i fårens öron. Ordet ingår även som förled i två gotländska ord för samma företeelse, *väll-skörd/väll-skur*. Från Älvdalen finns betygat att *wel* har använts om ett hjul av massivt trä, utan ekrar. De olikartade betydelserna förenas av en grundbetydelse 'något halvcirkelformat e.d.' och Edlund anser att samtliga ord ytterst återgår på en motsvarighet till fvn. *hvél* 'hjul'.

I sin artikel »*Sudskalk* och *vrangbåge*. Ett urval båtbyggartermer från Orust», som ingår i en vänskrift till Birgit Falck-Kjällquist, redogör Birgitta Ernby detaljerat för de ord och tillhörande verktyg, föremål, material och arbetsmoment som ingår vid båtbygge i Bohuslän. Termerna (och sakerna) redovisas moment för moment inom båtbyggandet och läsaren får följa arbetet, från första stund när båten *bottenslås* (*bunnslås*, *bönnslås*) till sista moment när *dyvikan* fogas in i båtens botten och det är dags att med hjälp av *låringsrodret* styra ut på havet. För varje redovisad term ges en kortare etymologi.

I en mindre studie av dialektnivellering i Färs härad har Martin Persson analyserat inspelningar av fyra generationer kvinnor, nämligen hans farmor, faster och kusin samt två döttrar till kusinen. Samtliga har varit i stort sett stadigvarande bosatta inom Färs härad (i princip Sjöbo kommun). Under-

sökningen omfattar fyra drag där den äldre dialekten avviker från standard-svenskan: *i* i ord som *ett*, *hemma* (*itt*, *himma*), *d* i stället för *t* i ord som *knyta*, *ute*, *hit*, *grinat* (*knyda*, *ude*, *hid*, *grinad*), bakre *r* samt diftongering av långt *i* och långt *å*. I de två förstnämnda fallen rör det sig enligt Persson om fonemisk diskrepans och i de två sistnämnda om fonetisk differens. I en tabell visas fördelningen mellan dialektala och standardspråkliga former av de fyra dragen hos de fyra generationerna. Förf:s hypotes att närmandet till standardspråket sker gradvis genom generationerna och att fonemisk anpassning till riksspråket föregår fonetisk anpassning bekräftas av dessa siffror.

Jenny Öqvist behandlar ekenssnacket som varietet och fenomen. Fonetiska och prosodiska drag i ekenssnacket, som tidigare forskare lyft fram, presenteras och efter att ha företagit en egen undersökning av inspelat material av olika ålder (och med informanter från olika generationer) konstateras att man nog egentligen vet ganska lite om både den interindividuella och den intraindividuella variationen inom denna varietet. Hur ekenssnacket kommit att »autentiseras» som »riktig stockholmska» beskrivs till sist.

En forskningsöversikt rörande det språkgeografiska arbete som bedrivits om de nordiska språken utgör Lars-Erik Edlunds bidrag i den nyligen utkomna handboken *Language and Space*. Här lyfts t.ex. Valdemar Bennike och Marius Kristensens *Kort over de danske Folkemål med Forklaringer* (1898–1912) fram som ett verk, vilket ännu så länge saknar sin motsvarighet i Norden. På svenskspråkigt område är Ernst Wigforss' avhandling (1913–1918) av betydande principiellt intresse för språkgeografin, bl.a. för sina resonemang om gränsknippen och kärnområden. Under 1930-, 1940- och 1950-talen upplever ordgeografin en storhetstid i Sverige, med arbeten av bl.a. Natan Lindqvist, Delmar Olof Zetterholm, Karl-Hampus Dahlstedt och andra. Också från senare decennier finns på svenskspråkigt område ordgeografiska studier. Den ljudhistoriskt orienterade språkgeografin är väl företrädd i Sverige, medan studier inom andra delar av fonologin är sällsyntare alldeles som morfologiska studier och framför allt sådana som berör syntax och ordbildning. Planer finns nu att slutföra en sammanhållen svensk språk-atlas. Pionjären på norskt område är Amund B. Larsen. De språkgeografiska studierna på isländskt och färöiskt område är färre. En del studier som Oskar Bandles *Studien zur westnordischen Sprachgeographie* (1967) involverar ett vidsträcktare västnordiskt område, och pannordiska karteringar finns dessutom till någon del. Utmaningar för den nordiska dialektgeografin utgör bl.a. kartering av mellanspråkliga förhållanden och syntaktiska förhållanden, konstateras avslutningsvis i översikten.

Efter ett uppehåll på nästan ett decennium utkommer nu ett nytt texthäfte (orden *Stypplig*–*Syt*) av *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. Från och med detta texthäfte har en del förändringar införts vid redigeringen: ordbö-

ken innehåller exempelvis inte längre översättningar till engelska i betydelseangivelserna. I häftet möter man både längre artiklar som den om *stå/stånda* om fyra sidor och korta artiklar där man får veta att *svenskstil* är frakturstil, att *svensköl* är dricka av finare slag, att en *sullfot* är en person som utför dåligt arbete, en klåpare och att en *sullmoster* är en slarvig, sölande och osnygg kvinna. En hel del terrängord visar att en äldre tids språkbrukare förfogat över en långt större arsenal ord än en nutida svensk talare gör.

Det material som ingår i Lars Steenslands *Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok* från 1986 har kompletterats genom bl.a. excerpering ur tryckta texter på älvdalsmål samt nyuppteckningar. Sammanställningen av denna utvidgade ordsamling har nu under titeln *Material till en älvdalsk ordbok* givits ut av Steensland tillsammans med föreningen *Ulundalska*. Materialet innehåller förutom dialektspecifika ord flera s.k. främmande ord och ord för nutida företeelser, exempelvis *dataspel*, *demokrati*, *kulturminister*, *mejla*, *reduktion*, *transplantera* och lingvistiska termer som *labial*, *prefix* och *verb*. Dialektformerna är normaliserade efter vissa stavningsprinciper. Tanken är att varje älvdalsmålstalande skall läsa orden med sitt eget uttal, och för den som inte talar dialekten ges anvisningar i inledningen. Bokens första hälft är en svensk-älvdalsk ordlista med standard-svenska uppslagsord och senare hälften är ett älvdalskt index. I detta följs de älvdalska uppslagsorden i vissa fall av utförligare anvisning i fråga om uttalet och för substantiv och verb anges böjningsformer. Som framgår av titeln är utgåvan främst att betrakta som en materialsamling.

Orsa-Skattunge Hembygdsförening har med ekonomiskt stöd av Orsa Besparingsskog gett ut en omfattande ordbok över orsamålet. Insamlare och redaktörer är Karin Ohlsén och Eva Olander. Materialet i ordboken speglar i hög grad målet i byn Viborg men skillnaderna mellan byarna inom socknen är inte särskilt stora. Efter en utförlig inledning med bakgrund, läsanvisningar m.m. följer en 412 sidor lång ordbok där orsamålet presenteras under standard-svenska uppslagsord. Merparten av artiklarna är rikligt försedda med språkprov. Till skillnad från de flesta andra dialektordböcker har man valt att i artiklarna föra in alla ord och uttryck som svarar mot uppslagsordet. Så finner man exempelvis under *måste* såväl *wa twundjin/bringgad'n* som *fo luv* (dvs. 'vara tvungen/bringad' resp. 'få lov') och bland språkproven i artikeln dyker ytterligare fyra möjligheter upp. Under en del av uppslagsorden finns underordnade uppslagsord (i mindre stil), t.ex. *sto*, *hingst* och *föl* under *häst*. Redaktörerna har också ställt samman en *ordlista orsamål-svenska* om 56 sidor, där dialektorden står i sin uttalsform och intill varje ord står det standard-svenska uppslagsord i själva ordboken under vilket man finner uppgifter om dialektordet. Ljudbeteckningen har utformats så skriftspråksnära som möjligt; inga specialtecken används. Här poängteras att stavningen av orsamålsformerna inte skall uppfattas som normerande. Ordboken innehåller också ett antal illustrationer, hämtade ur den samling teck-

ningar som Ernst Grandell levererade till dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala från 1930-talet och framåt.

Hembygdsföreningen i Föra socken på Öland gav 2009 ut *Så praate vi i Föesocken – en dialektsamling*. Bakom boken står en grupp som träffats sedan 2001 med syftet att söka bevara den egna dialekten. Boken innehåller dels en ordlista, dels kortare berättelser på dialekt, vilka ofta handlar om minnen från äldre tider eller om en gången tids sysslor. Två av berättelserna har tidigare varit publicerade i årsskriften *Öländsk bygd*. Dialekten återges genomgående med »grov» ljudskrift. Både ordlistan och berättelserna är inlästa på cd. Boken illustreras på ett tilltalande sätt av lokala fotografier från olika tider.

I det här sammanhanget kan lyftas fram ett häfte om överkalixmålet som har utgivits av Bernt Nilsson och huvudsakligen innehåller en lista över dialektala ordspråk. Många av dem tar man igen från standardsvenskan medan andra i dialekten har en något avvikande lydelse, exempelvis (i svensk översättning): »Du ska inte kasta sten mot ett glashus, då du sitter själv däri.» I häftet finns dessutom dikter, sångtexter, gåtor och tänkespråk, i de flesta fall återgivna såväl på överkalixmål som på standardsvenska. Nilsson är född och uppvuxen i byn Tvärån, och har bott och arbetat i Överkalixbygden hela sitt liv. Boken utgör en humoristisk hyllning till hembygden – och till hembygdens språk.

Smålands Akademi har gett ut en samling kåserande texter med namnet *Småländska ord & läten*. Ledamöterna i akademien kommer från vitt skilda fält men har det gemensamt att de alla levit i Småland under någon period i livet. De är författare, debattörer, artister, kulturadministratörer, präster och forskare som både personligt och träffsäkert beskriver just sin småländska, och de människor som talar den. Texterna, med namn som »Pilutta dej, sa Astrid», »I norr släpar vi på språket», »Talspråkets inflytande på skriftspråket» och »En svatt Volvo baukanför pesonalingången», ackompanjeras av konstnären Ulrica Hydman Valliens livfulla illustrationer.

Svenskan på plats! Helsingforssvenskan visar vägen – födelse, liv och död är titeln på en debattbok av Leif Höckerstedt, som kan ses som en fortsättning på hans tidigare utgivna *Fuskfinnar eller östsvenskar? En debattbok om finlandssvenskhet* (2000). Här beskrivs hur svenskans ställning i Finland kom att förändras radikalt under 1800-talet, först genom riksdelningen 1809 och sedan genom den ryske kejsarens beslut 1812 att flytta huvudstaden från Åbo till Helsingfors. Den senare händelsen ledde till att svenskan i Finland fjärmades ännu mer från Sverige. Så gott som hela den intellektuella eliten i Helsingfors var på den tiden svenskspråkig och den definierade också sina egna talspråksvanor som ett ideal för finlandssvenskt högpris. Denna språknorm kom att gälla för lång tid framåt, medan utvecklingen av svenskan i Sverige i stället gick mot en alltmer skriftspråksnära standard. Samma svenska elit gick i spetsen för den finska nationalis-

men med tillhörande finshetsiver och banade därmed väg för den utveckling som idag hotar att utplåna helsingforssvenskan och svenskan i Finland över huvud taget. Den svenska som idag talas i Helsingfors är ofta starkt influerad av finskan. Med många belysande exempel visar förf. hur denna påverkan märks på de flesta nivåer i språkssystemet. De miljöer där svenskan fungerar fullt ut blir också allt färre, vilket på sikt leder till att den svenska språkkompetensen tunnas ut. I officiellt tvåspråkiga sammanhang hamnar svenskan i praktiken oftast i underläge och då är steget till språkbyte inte långt. För att vända denna negativa utveckling krävs, enligt Höckerstedt, en attitydförändring hos helsingforssvenskarna själva. Svenskan i Finland behöver stöd från svenskan i Sverige, och därför är det nödvändigt att både öka och bredda språkkontakten med grannlandet i väster. Språkligt och delvis kulturellt skulle finlandssvenskarna på så vis kunna bli en del av en majoritet, som östsvenskar.

I »Skumvin utanför Mumindalen» beskriver samma författare hur finlandssvenskan som minoritetsspråk ofta kommer i kläm mellan finskan och rikssvenskan, dvs. svenskan i Sverige. Både i Sverige och i Finland har han varit med om att få svar på engelska när han tilltalat någon på svenska. Å andra sidan är finlandssvenskarnas inställning till rikssvenskan kluven. Man tvekar t.ex. att använda rikssvenska nyord men rör sig gärna med finska lånord och kodväxling. Ändå vill man på något sätt bli helt accepterad som svensk i Sverige.

Maria Kapla och Johannes Ståhlberg skriver om sitt besök på buldardagen på Gammelgarns bygdegård på Gotland. »Ti buldre» betyder »att tala mycket och högt om vad som helst» och dagen har tillkommit just för att ge möjlighet till struntprat på gutamål under avslappnade former. Gutamålet är hotat men ljudvolymen i lokalen övertygar artikelförfattarna om att det ännu finns liv i det. Gutamålsgillets ordförande Tommy Wahlgren och dialektforskaren Kristina Hagren som intervjuas i artikeln är båda överens om att det är just genom användning som dialekter bevaras.

I samma nummer av *Språktidningen* försöker Kapla och Ståhlberg i artikeln »Några klunkar gutamål» reda ut vad gutamål är. De beskriver flera fornärvda ålderdomliga drag som är utmärkande för dagens gutamål men pekar på att det även uppstått nya drag. Gotlänningarnas starka självkänsla nämns som en viktig anledning till att så många urnordiska drag bevarats till våra dagar trots att Gotland varit både tyskt, danskt och svenskt. Vad som egentligen skall kallas *gutamål* diskuteras liksom frågan om gutamålet är ett eget språk eller i stället skall ses som en, eller flera, svensk(a) dialekt(er).

Thomas Fahlander skriver om och kring barnboken *Mumunes masse* av Rut Puck Olsson. Sagan på älvdalsmål om mormor och hennes katt har tolkats till flera andra dialekter. I artikeln intervjuas dels Puck Olsson och några av de personer som på olika håll deltagit i arbetet med översättning, dels dialektforskarna Margareta Svahn, Uppsala, och Caroline Sandström, Hel-

singfors. Sagan finns i sammanlagt 44 olika versioner och på en karta anges landskapsvis vilka dialekter som är representerade samt titel på respektive bok.

Fredrik Lindström uppmärksammar att dagens yngre stockholmare inte längre sammanblandar *e*-ljudet och *ä*-ljudet – endast den äldre generationen använder nu det så kallade stockholms-*e*:et. Vid det förra sekelskiftet där- emot försökte bland andra Verner von Heidenstam till och med att få detta uttal accepterat som rikssvenska. Det misslyckades alltså, men bara för det långa *ä*-ljudet, påpekar Lindström. Stockholmskans uttal har påverkat det korta *ä*-ljudet i rikssvenskan så att ord som *hämna* och *hemma* numera ut- talas lika.

Vad är det som gör vissa imitatorer bättre än andra? Den frågan sysselsät- ter språkvetaren Elizabeth Zetterholm, och i *Språktidningen* kan man läsa om hennes pågående forskning. Att fånga dialekten hos den man imiterar är det främsta medlet – dialekten är det första vi lyssnar efter för att identifiera den som pratar. Man behöver dock inte imitera en dialekt i dess helhet utan det räcker med att använda några väl valda, typiska drag. Att lägga sig i rätt tonläge och att använda liknande röstkvalitet som den man imiterar är också centralt men avsevärt knepigare.

Referenser

- Andersson, Thorsten, 2010: *Vad och vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealtermi- nologi. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.)
- Bandle, Oskar, 2011: Die Gliederung des Nordgermanischen. Reprint der Erstaufla- ge mit einer Einführung von Kurt Braunmüller. Tübingen & Basel. (Beiträge zur Nordischen Philologie. Herausgegeben von der Schweizerischen Gesellschaft für Skandinavische Studien Band 47.)
- Bockgård, Gustav, 2010a: »Det är den vanliga spöksupén, vi kallar.» Analys av en objektslös bisatstyp med *kalla* i dialekter och skriftspråk. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2010. Uppsala. S. 7–48.
- Bockgård, Gustav, 2010b: Samkonstruktioner i dialektintervjuer. I: Språk och inter- aktion 2. Red. Camilla Lindholm & Jan Lindström. Helsingfors. S. 73–101.
- Bockgård, Gustav, 2010c: Om behandlingen av informanter förr i tiden. Exemplet dialektinspelningar. I: Gäller vanligt folkvett också för akademiker? Rapport från ett seminarium om makt och etik. Red. Gustav Bockgård & Håkan Tunön. (CBM:s skriftserie 38.) Uppsala. S. 32–39.
- Bockgård, Gustav, 2010d: Omaka par. Om bristfälliga samarbeten i dialektinter- vjuer. I: Maj Reinhammar (red.), Studier i svenska språkets historia 11. Förhand- lingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) S. 99–107.
- Dahl, Östen, 2010: Grammaticalization in the North. Noun Phrase Morphosyntax in Scandinavian Vernaculars. Stockholm. (Rappling 2.)
- Dahl, Östen & Edlund, Lars-Erik (red.), 2010: Språken i Sverige. Stockholm. (Sve- riges Nationalatlas.)
- Delsing, Lars-Olof & Josefsson, Gunlög, 2010: Kollektiviserande genitiv. I: Maj Reinhammar (red.), Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elf-

- te sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) S. 109–118.
- Edlund, Lars-Erik, 2010a: Mapping the North Germanic Languages. I: Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Vol. 2. Part I Language Mapping ed. by Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft Band 30.2.) S. 203–237.
- Edlund, Lars-Erik, 2010b: Mapping the North Germanic Languages. I: Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Vol. 2. Part II Language Mapping ed. by Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft Band 30.2.) [Karta] 1001–1006.
- Edlund, Lars-Erik, 2010c: Några avläggare till *hvé* 'hjul' i nordiska dialekter. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2010. Uppsala. S. 81–84.
- Edlund, Lars-Erik, 2010d: Siken i folklig tradition och dialekt. En studie av folkliga taxonomier och språk i möten. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2010. Uppsala. S. 49–84.
- Elmevik, Lennart, 2010: Till diskussionen om en birkasvenska/hedebynordiska. I: Maj Reinhammar (red.), Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) S. 137–144.
- Elmevik, Lennart, 2011: Från rabbal till Yggdrasil. Valda uppsatser av Lennart Elmevik återutgivna till hans 75-årsdag 2 februari 2011. Huvudred. Maj Reinhammar. Uppsala. (Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 2.)
- Ernby, Birgitta, 2010: *Sudskalk* och *vrangbåge*. Ett urval båtbyggartermer från Orust. I: Från sjö till hav. Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist. Göteborg.
- Fahlander, Thomas, 2011: Katt med ovanligt många mål i mun. I: Språktidningen. 2011:3. S. 54–61.
- Hagren, Kristina, 2010a (red.): Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Häfte 39, Stypplig–sytt. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Ser. D 1.)
- Hagren, Kristina, 2010b: Infinitivfras vid verb i svenska dialekter. I: Maj Reinhammar (red.), Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) S. 145–155.
- Höckerstedt, Leif, 2010a: Skumvin utanför Mumindalen. I: Språktidningen. 2011:1. S. 30–31.
- Höckerstedt, Leif, 2010b: Svenskan på plats! Helsingforssvenskan visar vägen – födelse, liv och död. Helsingfors.
- Ivars, Ann-Mari, 2010: Sydösterbottnisk syntax. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 743. Studier i nordisk filologi 84.)
- Josefsson, Gunlög, 2009: Sydvästsvensk a-genitiv – en levande relik? I: Arkiv för nordisk filologi 124. S. 187–235.
- Kapla, Maria & Ståhlberg, Johannes, 2010a: Gotländskt buller i obestämd form. I: Språktidningen. 2010:3. S. 65–66.
- Kapla, Maria & Ståhlberg, Johannes, 2010b: Några klunkar gutamål. I: Språktidningen. 2010:3. S. 67–69.
- Kristoffersen, Gjert, 2010: Fra jamvekt til etterleddstrykk og tonelag 3. Kvantitetsomleggingen i Ovensiljan. I: Maal og minne, 2(2010). Utgitt av Bymålslaget. Oslo. S. 1–57.
- Kusmenko, Jurij, 2008: Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen.

- Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte. Berlin. (Berliner Beiträge zur Skandinavistik Band 10.)
- Lindström, Fredrik, 2010: E och Ä. I: *Språktidningen*. 2010:3. S. 28–29.
- Livijn, Peder, 2010: En perceptuell och akustisk studie av svenskans koronaler i ett dialektperspektiv. Stockholm.
- Nilsson, Bernt, 2010: I lil båk oPa ÖverköLisma: len. ÅoRsteiva å miTji mair. En liten bok på Överkalixmålet. Ordspråk och mycket mer. Tvärån.
- Orsaord. En orsamålsordbok. Samlade och ordnade av Karin Ohlsén och Eva Ohlander. 2010. Mora.
- Rosenkvist, Henrik, 2010: Null Referential Subjects in Övdalian. I: *Nordic Journal of Linguistics* 33. S. 231–267.
- Persson, Martin, 2010: Dialektnivellering i Färs härad. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2010. Uppsala. S. 85–95.
- Segerståhl, Sinikka, 2011: Vaggvisor i Kvevlax. Språkliga strukturer och konstruktioner. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 24.)
- Småländska ord & läten. Smålands akademi. Elisabeth Hjortvid och Brigitte Kühne (red.). 2010. Växjö.
- Steensland, Lars, 2010: Material till en älvdalsk ordbok. Svenska-älvdalska, älvdalska-svenska. Älvdalen.
- Så praate vi i Föesocken. En dialektsamling från Föra. 2009. Borgholm.
- Widmark, Gun, 2010: Det nordiska *u*-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. Del 2. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk 81.)
- Zetterholm, Elizabeth, 2011: Tonläget som avslöjar en imitator. I: *Språktidningen*. 2011:5. S. 18–23.
- Öqvist, Jenny, 2010: Riktig stockholmska? Ekenssnacket som varietet och fenomen. I: Maj Reinhammar (red.), *Studier i svenska språkets historia* 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.) S. 253–260.

Litteratur

Bengt af Klintberg, The Types of the Swedish Folk Legend. Helsinki 2010. 501 s. (Folklore Fellows Communications 300.) ISSN 0014-5815, ISBN 978-951-41-1053-5.

Detta arbete är en översikt av sägentyper inom svenskspråkigt område, dvs. merparten av Sverige och svenskspråkiga områden i Finland, men inte inom samiska och finskspråkiga områden i Sverige. Underlag är samlingarna vid folkminnesarkiven i Stockholm, Uppsala och Göteborg samt Folklivsarkivet i Lund. Därtill kommer ca 150 tryckta utgåvor främst från 1800-talet och första halvan av 1900-talet.

Totalt redovisas ca 1800 sägentyper. (Som jämförelse kan erinras om att samme författares lärobok Svenska folksägnen från 1972 återgav 430 sägentexter.) De är ordnade i 24 större grupper som redovisas med inledande generella karaktäristika för respektive grupp, varefter de presenteras utfördelade under rubriker som sammanför mindre grupperingar med likartat innehåll. Varje sägentyp redovisas med ett indexnummer, egen unik rubrik, ett kort sammandrag av intrigen, uppgift om geografisk förekomst med landskap eller övergripande regioner (finlandssvenskt material delas inte upp landskapsvis). Därefter anges i vilka arkiv det finns belägg, tryckta utgåvor och i förekommande fall ges hänvisning till vetenskapliga bearbetningar. Genomgående finns också korshänvisningar till likartade typer i andra avdelningar.

Det är ett arbete med en lång tillkomsttid. Idén kom ur diskussionerna inom det nybildade International Society of Folk Narrative Research som 1959 deklarerade att studiet av folksägnen var angeläget område. Tidigare hade folksagoforskningen dominerat. Att skapa kataloger över nationella och internationella sägentyper, i likhet med tidigare sagoindex, var en strategi för att systematisera sådant arbete. 1962 presenterade Carl-Herman Tillhagen ett förslag till klassificering, byggt på det svenska materialet. Detta blev utgångspunkten för Bengt af Klintberg som inom sin dåvarande anställning systematiserade sägenuppteckningar vid Nordiska museets folkminnessamling. Under andra halvan av 1960-talet hade han en doktorandtjänst vid Stockholms universitet med en svensk sägenkatalog som ämne för sin forskning. Det var dock inte möjligt att färdigställa arbetet inom doktorandtjänstens ramar, varför verket länge var en oavslutad torso. För några år sedan återupptog han emellertid arbetet och nu föreligger alltså boken i engelskspråkig version.

En begränsning är att verket bygger på medvetet gjorda traditionsuppteckningar, antingen de publicerats eller ingår i folkminnesarkivens samlingar. Det innebär att Olaus Magnus historia om de nordiska folken och Bureus Sumlen finns med som underlag, däremot inte t.ex. trolldomsprocessernas protokoll. Det hade varit intressant med en diskussion av olika källor vid sidan av muntliga uppteckningar som kan innehålla sägnen av skiftande karaktär, samtidigt som vi får vara tacksamma att författaren inte åtog sig att gå utöver vad som redan var insamlat. Nu får vi i stället en mer homogen bild där det är de medvetna sägen-, traditions- och folkminnessamlar-

nas öra som urskiljt vad som varit insamlingsbart och insamlingsvärt, med de fördeklar och begränsningar det innebär.

En avgränsning som förf. gör är den emot nutida/urbana sägner, en kategori som han ju själv varit med om att uppmärksamma, utforska och definiera. Det blir alltså det förindustriella svenska bondesamhället som utgör den kulturmiljö som är sägnernas kontext. Såvitt jag förstår finns det också en avgränsning mot traditioner från äldre herrgårds-, bruks-, och stadsmiljöer, om de inte avspeglas i landsbygdsbefolkningens berättelser. Inte heller medeltidslitteraturen beaktas som källa, ytterligare en rimlig avgränsning. Ett undantag är Gutasagans berättelse om hur Tjelvar fäste Gotland med eld; den har tagits med som nummer T1 med kommentaren "Not recorded in recent tradition". Man undrar om den finns med på grund av förväntningar om att den borde vara med.

Det finns också en gränsdragning gentemot lokalsägner, dvs. sägner som enbart är upptecknade på en begränsad ort. Det är en avgränsning som gjort uppgiften hanterlig – samtidigt som det är viktigt att ta lokalsägnerna på allvar för att fördjupa förståelsen av vad sägner är. Frågan dyker också upp var det lokala börjar. Några av sägnerna är belagda endast i ett landskap (t.ex. B25, B46, B47, B49, L25, S21) och representerar därvid ett slags gränsfenomen.

Förf. betonar att gränserna till andra genrer inte är självklara. Några typer är också inkluderade i den internationella folksagokatalogen; här framhålls att stilen är bestämmande för hur en version har använts. Många berättelser om kända personer vill förf. klassa som anekdoter; i sådana är det den språkliga förmågan hos huvudpersonen mer än händelseförloppet som står i centrum. Sådana berättelser har då utesluts.

Att ta upp ett arbete gott och väl 40 år efter att dess grundstruktur lagts upp är inte självklart enkelt. När Tillhagen presenterade sitt utkast 1962 var det förankrat i rådande folkloristiska tänkesätt om vad sägner är och vad de representerar, och med utgångspunkt i att insamlingsarbetet (i Sverige) i princip var slutfört. Men samma år kom också Lauri Honkos studie av ingermanländsk folktro, där han förordade memoratet framför sägnen som bästa källa för folktrostudier. Alan Dundes lanserade utifrån Vladimir Propp strukturalistiska perspektiv på folkliga berättelser. Linda Dégh gjorde det fältarbete som blev underlag för hennes problematisering av uppfattningen om sägnen som hållen för sann av berättare och publik, och hon uppmärksammade samtalet som framträdandeform. En del av dessa nya perspektiv bidrog af Klintberg till att introducera på svensk mark och de antyds också i inledningen; men helt kompatibla med katalogens uppläggning och grundprinciper var de inte. Den fortsatta teoriutvecklingen med performanceteori, symbolanalys, narratologi etc. har också givit en mängd nya infallsvinklar på folkligt berättande. Redan 1961 kom Lauri Simonsuoris typ- och motivförteckning över finska mytiska sägner, ett alternativt sätt att kategorisera, vilket är mer omedelbart användbart utifrån ett strukturalistiskt perspektiv.

Att ta hänsyn till den teoriutveckling som skett under så lång tid är svårt, och förf. gör inte heller några försök i den riktningen. Inledningen är följaktligen ganska kortfattad; om verket blivit klart under 1960-talet och skulle ha lagts fram som avhandling hade man väntat sig längre teoretiska diskussioner och positioneringar i förhållande till samtida folkloristik. I stället får vi ta arbetet som en genomgång och systematiserad presentation av vad som i svenska arkiv och utgåvor finns dokumenterat under sägenetiketten. Introduktionen redogör övergripande för tillkomsthistorien och olika avgränsningar och bedömningar som gjorts; frågor om t.ex. sägenbegreppet som sådant och uppteckningssituationernas betydelse för texternas utformning behandlas inte. Det skulle också ha varit berikande att få en längre diskussion på ett

mer detaljerat plan om vilka texter, typer och kategorier som valts bort på vägen. I några fall finns sådana uppgifter i den löpande presentationen, men det hade varit värdefullt att få detta presenterat mer principiellt.

Den grova indelningen organiserar katalogen i 24 avsnitt signerade A–Z, vilket utgör rubrikerna i innehållsförteckningen och också ger grund för benämningen av de enskilda sägentyperna (»A1», »B25» etc.). Under varje avsnitt finns underrubriker, varierande i antal från två till dryga tjugotalet. Det hade underlättat användningen om dessa hade återgivits i innehållsförteckningen. För varje ny underrubrik fortsätter numreringen på närmaste högre tiotal, vilket ger utrymme för att göra tillägg.

Avsnitt T har rubriken "Settlements and Social Relations", vilket i sig sammanför två kategoriseringar något godtyckligt. Vid närmare läsning visar sig avdelningen innehålla inte bara bebyggelsetraditioner och sociala relationer utan också berättelser om livet förr, om mottagande av tekniska innovationer samt sägner om fornminnen. »Sociala relationer» betecknar företrädesvis särskilda sociala kategorier: finska nybyggare, lappar, tattare, gamla. Detta avsnitt kunde gärna ha varit uppdelat i tre mer enhetliga avsnitt.

Det hade varit intressant att få en uppfattning om vilka sägner som är högfrekventa respektive sällsynta. Beläggsreferenserna utgörs dels av hänvisning till de tryckta källorna, dels av beteckningarna G, L, S, U för folkminnesarkiven. (I tredjeupplagan av folksagokatalogen fanns angivet hur många uppteckningar som fanns i respektive folkminnesarkiv.) Nu blir antalet tryckta belägg det enda tecknet. Indikerar det då att en sägen haft stor spridning eller att den har ett tacksamt läsvärde och därför publicerats ofta?

Efter Tillhagen begränsas sägenbegreppet till berättelser med fast intrig, belagda i flera varianter. Detta var ett ställningstagande gentemot andra folklorister som betonade sakinnehållet före narrativ form som utgångspunkt för sägenstudier – och inte utan grund. I många äldre utgåvor är sägentexter ofta korta generaliserade utsågor. Som nämnts var Simonsuoris arbete, 1998 reviderat och utvidgat av Marjatta Jauhiainen, ett typ- och motivindex, men då begränsat till enbart folktro. Genom begränsningen till narrativ form blir helhetsbilden av sängenren möjlig. (Det kan konstateras att vi inte fick så många studier av sägnen som genre under 1960- och 1970-talen, men desto fler folktrouundersökningar.)

Även om af Klintberg begränsat sig till »fast intrig» så är det narrativa förloppet i många fall minimalt, åtminstone enligt sammandragen. Intrigen utgörs ibland av en enskild handling; poängen kan vara skillnaden före–efter eller att särskilda aktörer knutits till handlingen. Jag kommer på mig själv med att pröva olika modeller av Labov, Greimas, Dundes, Todorov för att se om en sägentyp kan kvalificeras som narrativ, och flera gånger är det enbart med god vilja. Förf. verkar ha tillämpat en »hellre fria än fälla»-princip.

Något jag önskat en lite längre diskussion av är vilken betydelse förf. lägger i variant-begreppet. Vad är det som varierar? I folksagokatalogen och Types of the Scandinavian Medieval Ballad används *variant* för olika utformningar av händelseförloppet. Där postuleras en grundform och uppmärksammas variation från denna. Där är alltså variationen på samma abstrakta nivå som typbegreppet. Såvitt jag förstår syftar af Klintberg mer konkret på varje enskild uppteckning. Då blir »variant» en fråga om att den exakta ordalydelsen kan variera och att sagesmannen kan variera, även om händelseförloppet är identiskt utformat. (Här kommer också ett följdproblem: Hur har upptecknaren skapat eller nivellerat språklig variation?) Vore inte *version* eller *belägg* bättre termer för att beteckna de enskilda konkreta texterna? Variantbegreppet i dess mer abstrakta betydelse aktualiseras i några fall. Så arbetar förf. med att redovisa några sägner med en huvudrubrik och därefter olika utformningar

med samma numrering; t.ex. har K92 rubriken "Trolls send a message" ('Pan is dead'), och under den redovisas K92A, B, C, D och E, vart och ett med egen titel, eget händelsereferat, utbredningsuppgifter och litteraturreferenser. Här varierar innehållet från att en trollkvinna håller på att stjäla öl till att katternas ledare blir skjuten. I andra fall ges olika nummer till utformningar vilka har identiskt förlopp: så handlar K151–153 om hur en bortbyting behandlas illa och dess riktiga mor kommer för att hämta den. Skillnaden ligger i om bortbytingen hotas med att sättas i ugnen eller i en kokande kittel eller med att sopas ut med kvasten. För mitt öga är skillnaden mellan K92A och K92D och E större än den mellan K151–153. Förvisso kan K92C ses som en medierande form, men då är vi inne på analytiska strategier ovanför katalogens ambitionsnivå. Andra exempel på typer där skillnaden består i byte av allomotiv i samma funktionella utrymme är K241–244 och L49–50.

Typerna C1 och C2 är intressanta. De har till synes identisk uppläggning men skiljer sig åt i avslutning. På ett sätt kan de betraktas som varianter till varandra; uppläggningsen är så likartad att man kan säga att de i princip är »samma». Ser man däremot till tendens och sensmoral så framstår de som motsatta: det går inte att byta den ena mot den andra och få fram samma effekt. Därför tycker jag det är riktigt att ge dem två olika nummer. I konsekvens härmed borde också T97 ha delats upp i två skilda nummer eftersom sammandraget uppger två olika slut.

Även begreppet *typ* kan diskuteras. Förf. ansluter till den textkomparativa utgångspunkten att beläggen inom varje typ förutsätts ha ett gemensamt ursprung. Nu ligger också hans beskrivning av varje typ mycket nära texten: närapå identiska händelseförlopp knutna till olika folktroväsen får följaktligen skilda typnummer, där en mer generaliserande typifiering kanske skulle se dem som en gemensam typ. Jag blir tveksam till om »typ»-begreppet tillför särskilt mycket när varje typ motsvaras av endast en sägen. Titeln kunde lika gärna ha varit *Index of Swedish Folk Legends*. (Jag känner mig också tveksam till titelns bestämda form singularis.)

Att alla uppteckningar under varje typnummer skulle ha gemensamt ursprung är en rimlig ståndpunkt – för dem som har mer komplexa förlopp. I andra fall där den narrativa strukturen är skäligen enkel känns det rimligare att tala om att det i den kollektiva uppfattningen om t.ex. ett folktroväsende har funnits en tankemodell, där ett möte mellan människa och folktroväsen i regel förlöper på ett visst sätt, och att flera lokala berättelser med identisk uppläggning uppstått oberoende av varandra. Skillnaden mellan generaliserande utsaga och specifik berättelse är i många fall härfin.

Förteckningen domineras av berättelser om övernaturliga väsen, trolldom, traditioner om bebyggelsens ursprung och historiska fenomen – »kungar, krig och katastrofer» som Ebbe Schön betitlat ett urval av den sistnämnda kategorin. Det avspeglar insamlarnas intressen. Därför är det intressant att också innovationer – ett område som framstår tydligt inom de nutida urbana sägnerna – finns representerade i form av underrubriken "New Modes of Life", med fickur, kaffe, potatis, cykel och telefon som teman. Här väcks en fråga hos mig: vilka andra innovationer har också genererat sägner men inte uppmärksammats som intressanta i sägendokumentationer? Och: fanns det sägner om 1700-talets innovationer som inte längre berättades när insamlingen kom igång?

Även om det är stor bredd på innehållet i af Klintbergs bok, finns det några kategorier som lyser med sin frånvaro. Jag saknar de många små berättelserna om hur Gud eller Kristus skapat olika djur och växter, en kategori som kommit i skymundan i översikter och kataloger. De är ju upphovsberättelser på samma sätt som de många sägnerna som förklarar ortnamn eller naturföreteelser. Här har förf. medverkat till att det kommit en första utgåva som exemplifierar genren (Balzamo 2006), och det hade varit bra att få formen inkluderad. En annan kategori som jag saknar är berättelser

om onda ögat och ont möte. Har de inte sägnifierats i samma utsträckning som övriga teman? Eller har de underordnats andra kategorier?

Boken *The Types of the Swedish Folk Legend* gör alltså den svenska folksägen-korpusen tillgänglig. Vilka möjligheter erbjuder den för forskare? Det omedelbara syftet är ju att främja det internationella utbytet inom folkloristik, och här finns t.ex. sedan något decennium ett keltiskt-nordiskt-baltiskt samarbete. Det finns också möjlighet att utveckla ett maritimt perspektiv kring Nordsjön. Genom sitt helhetsgrepp kan den också bidra till att initiera en förnyad debatt om sägenbegreppet och studiet av folkligt berättande mer generellt. De enskilda områdena, i synnerhet de »historiska» sägnerna, kan tas upp som helheter inom folklig kultur (förutom de möjligheter som studiet av enskilda sägner erbjuder). En frågeställning som aktualiseras är hur det gick till när olika texter bedömdes vara kvalificerade för att underordnas rubriken »sägner», och hur begreppet *sägen* möjliggjorde produktionen av texter. Agneta Liljas och Fredrik Skotts avhandlingar har hjälpt oss en bit på vägen. Bakom af Klintbergs katalog ligger inte bara ställningstaganden han själv gjorde på 1960-talet utan också ställningstaganden av Tillhagen, von Sydow, Hammarstedt, Hyltén-Cavallius och bröderna Grimm.

Katalogen kan också fungera som en viktig referens för studier i litteratur- och konstvetenskap. Här ska bara erinras om sägnernas betydelse för författare som Selma Lagerlöf, Kerstin Ekman och Torgny Lindgren. Dessutom har den potential för studiet av nutida turism, lokalhistoria/hembygdsrörelse, gotik/skräckgenrer inom film, serier och annan populärkultur, där sägengestalter och motiv återanvänds.

Jag har ställt många frågor ovan. Det bottnar inte i missnöje med författarens prestation utan fastmer i de många i slutändan godtyckliga val som tvingats fram av uppgiftens och materialets karaktär. Bengt af Klintberg ska ha ett stort tack för vad han ger oss: en systematiserad översikt av det svenska folksägenmaterialet, som gör det tillgängligt och överblickbart på ett sätt som aldrig varit möjligt tidigare, och därtill med bibliografiska referenser. En förutsättning för användbarheten är dock att det går att gå vidare till de konkreta texterna. Här är min förhoppning att de svenska folkminnesarkiven fortsatt får behålla tillräckligt kompetent personal för att kunna besvara internationella förfrågningar. Allmän arkivkunskap räcker inte för att delta i ett internationellt vetenskapligt utbyte inom folkloristik. Det ligger ett kollektivt ansvar på svenskt forskarsamhälle att ta vara på de möjligheter som finns i arkiven. Här är Bengt af Klintbergs arbete en god hjälp och vägrytare.

Alf Arvidsson

LITTERATUR

- Balzamo, Elena, 2006: *När vår Herre målade fåglarna. Svenska ursprungssagor*. Stockholm.
- Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen: En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala. (Skrifter utg. av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:22.)
- Schön, Ebbe, 1993: *Kungar, krig och katastrofer. Vår historia i sägen och tro*. Stockholm.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg. (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 53.)

Ann-Marie Ivars, Sydösterbottnisk syntax. Helsingfors 2010. 319 s. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 743. Studier i nordisk filologi 84.) ISSN 0039-6842, 0356-0376, ISBN 978-951-583-213-9.

Ann-Marie Ivars mycket innehållsrika monografi Sydösterbottnisk syntax är resultatet av många års forskning inom det fält som titeln anger. Ivars har tidigare publicerat en mängd kortare artiklar i ämnet, vilka i lätt bearbetad form har infogats i boken. Härutöver finns det många tidigare opublicerade forskningsresultat i monografen. Materialet som studien är baserad på härrör i huvudsak från Övermark, Närpes, Lappfjärd och Kristinestad. Andra delar av södra Österbotten berörs endast marginellt.

Ivars forskningsinsats är på många sätt imponerande. Boken behandlar en mycket stor mängd syntaktiska företeelser och är späckad med autentiska språkprov, förtjänstfullt översatta till en sorts standardsvenska där ändå en del av den lokaldialektala färgen har bevarats. Boken utgör därför en rik empirisk källa att ösa ur för andra dialektologer och syntaxforskare. Och även om informationstätheten och den fackspråkliga terminologin inte gör studien helt lättillgänglig, torde den i viss mån även kunna intressera den dialektintresserade allmänheten, kanske särskilt personer från undersökningområdet.

Författaren har i hög grad låtit sig inspireras av Svenska Akademiens grammatik (SAG). Dispositionsmässigt framstår Sydösterbottnisk syntax närmast som en kortversion av valda delar av SAG – självfallet baserad på ett helt annat material – och även klassificeringar, terminologi etc. följer i allt väsentligt den stora referensgrammatiken. Boken inleds med ett kort bakgrundskapitel. Därefter följer fyra kapitel som behandlar fraser av olika slag. Detta följs av två kapitel vari bisatser respektive huvudsatser beskrivs. Härfter byter boken i någon mån karaktär, då Ivars övergår till att relativt detaljerat beskriva ett antal syntaktiska företeelser som i nästan samtliga fall inte har ett eget kapitel i SAG och som över huvud taget är ganska styvmoderligt behandlade inom denna relativt traditionellt upplagda grammatikbok. Ivars redogör närmare bestämt för negeringar (kap. 8), dislokationer, dubbleringar, fria annex och adjunktionella *så* (kap. 9), expletiva *det* (kap. 10), omfattningar och komplexa meningar (kap. 11). Jag finner det tilltalande att författaren genom detta upplägg bidrar till att framhäva flera fenomen som har betraktats som rätt perifera inom den traditionella – i hög grad skriftspråksbaserade – grammatikforskningen. Framställningen avslutas av ett kort kapitel som heter »Folklig berättarkonst: Brudraden på Boberget», där Ivars återger en längre, sammanhängande transkription av en narrativ episod i en dialektinspelning.

I inledningskapitlet uttrycker författaren tydligt en tacksamhetsskuld gentemot SAG. Hon skriver t.o.m. att »[u]tan Svenska Akademiens grammatik [...] skulle det inte ha varit möjligt att skriva en bok om den sydösterbottniska syntaxen» (s. 18), vilket är ett påstående som förbryllar mig. Förvisso är SAG mycket viktig för den svenska grammatikforskningen. Men detta beror, som jag ser saken, inte i första hand på att verket skulle vara nydanande teoretiskt och metodiskt sett utan i stället på att den utförligt behandlar – analyserar, klassificerar och systematiserar – en oerhört stor mängd grammatiska fenomen. Det kan därför vara analytiskt fruktbart och praktiskt för en grammatiker att utnyttja SAG:s beskrivningar som en utgångspunkt för en egen undersökning. Men att man kan använda SAG som förebild betyder å andra sidan inte att det i varje enskilt fall är nödvändigt eller ens lämpligt att göra det. Verket är en resurs för grammatikforskningen, inte ett rättesnöre. En sak värd att beakta i Ivars fall är att SAG inte systematiskt beskriver olika svenska va-

rieteter (dialekter, sociolekter etc.) utan fokuserar standardspråket i allmänhet och, enligt min mening (se även t.ex. Anward 2000), skriftspråket i synnerhet. Att SAG i första hand är en skriftspråksgrammatik innebär förstås inte att den skulle vara irrelevant att förhålla sig till som samtals- eller dialektgrammatiker – men den är däremot inte nödvändigtvis någon optimal förebild vad gäller teori, klassificeringar och terminologi. Många forskare, däribland jag själv, menar att en nöjaktig beskrivning av samtalspråkets grammatik förutsätter en annan teori och en delvis annan begreppsapparat än den som den traditionella (skriftspråks)grammatiken erbjuder.

Ett mer självständigt förhållningssätt gentemot SAG från Ivars sida hade bl.a. möjliggjort ett mer förutsättningslöst sökande efter syntaktiska mönster i det empiriska materialet, vilket jag tror hade kunnat vara fruktbart. Det kan vara svårt att på förhand veta vilka återkommande syntaktiska mönster som förekommer i ett visst material.

Däremot tycker jag att Ivars har fattat ett bra beslut då hon har valt att i första hand använda inspelningar som material och utnyttja uppteckningar av olika slag endast som ett komplement till dessa. De grammatiska mönster och konstruktioner som finns i sydösterbottniska dialekter har förstås etablerats och utvecklats genom att de gång på gång har tagits i bruk av samtalsdeltagare. I och med sitt materialval studerar Ivars med andra ord konstruktionerna i en »naturlig» (interaktionell) miljö – medan uppteckningar ofta representerar mer »tillrättalagda» versioner av den språkliga verkligheten – även om dialektintervjun som samtalsstyp betraktad skiljer sig ganska mycket från ett typiskt vardagligt samtal. Valet av material möjliggör även för Ivars att genomföra en sociopragmatisk, interaktionell analys av vissa av konstruktionerna, vid sidan av en strukturell och semantisk. De sociopragmatiska beskrivningar som föreligger är väl utförda och mycket berikande för framställningen. Om det interaktionella och kontextualiserande perspektivet hade förts ytterligare något längre – dvs. om författaren i ännu större utsträckning hade beaktat att materialet inte utgörs av vilka texter som helst utan av just samtal – tror jag dock att hon hade kunnat finna ännu fler intressanta och kanske dialekt(områdes)specifika samband mellan syntax och pragmatik. En förutsättning för ett sådant perspektiv hade nog varit ett större avstånd från Ivars sida till SAG:s beskrivningsmodell.

En aspekt av Ivars forskning som kan problematiseras är att hon har strävat efter »att komma åt och beskriva syntaxen som den ter sig i traditionellt språkbruk. Beskrivningen är därför baserad på språkprov från talare med en säker, rent av osviktig känsla för dialekten och dess uttrycksmedel» (s. 11). Med andra ord använder hon ett mycket traditionellt dialektbegrepp i studien. En uppenbar fördel med att söka efter det traditionella språkbruket är att det har potential att filtrera bort en stor del av variationen i ett material, vilket underlättar sammanställandet av den typ av traditionellt upplagd språksystemsbeskrivning som Ivars studie representerar. En nackdel i mina ögon är att variationen mellan t.ex. olika ålderskategorier av talare också hade varit intressant att få ta del av. En annan intressant empirisk fråga som faller bort är hur själva övergångsfasen mellan två syntaktiska »system» (ett traditionellt och ett modernt) egentligen tar sig uttryck (jfr t.ex. Sandström 2010).

Om jag hade fått bestämma hade jag gärna även sett att författaren hade gjort fler jämförelser med andra dialekter och fler språkhistoriska reflektioner. Till hennes försvar ska dock sägas att dialektsyntax är ett ganska utforskat område. Påfallande är också att Ivars i ytterst få fall drar paralleller till språk (varieteter) utanför Finlands och Sveriges gränser. Litteraturlistan är anmärkningsvärt kort, i synnerhet om man bortser från hänvisningarna till alla egna artiklar som framställningen i mångt och mycket är baserad på. Samtidigt finns det förstås också fördelar med empiritunga framställningar, som andra forskare kan utnyttja för jämförelser och teoribyggen.

Att sammanfatta och kommentera de forskningsresultat som Ivars presenterar är inte någon helt enkel uppgift med tanke på hur faktaspackad boken är. Jag väljer här att göra ett fåtal nedslag och nämna några av de saker som särskilt intresserade mig då jag läste texten.

Ivars framhåller att det i södra Österbotten är ganska vanligt med dubbelsupinum. I övriga delar av Svenskfinland förefaller annars konstruktionen vara betydligt ovanligare än den är i Sverige.

Vad gäller sydösterbottniska verbkonstruktioner finns det också anledning att lägga märke till att s.k. teleskopiskt tempus (Nordberg 2003) används, dvs. uttryck av typen *he e no: lie:nggär tiba:k he tå a vuri* 'det är nog längre tillbaka (i tiden), det då, har varit', där den andra verbfrasen (*a vuri*) fungerar som en sorts finalt, tempus- och aktionsartsförändrande tillägg till en i sig fullständig sats.

En grupp av konstruktioner som Ivars beskriver ingående är olika perfektuella uttryckstyper: perfekt, pluskvamperfekt, *ha*-konstruktion – dvs. *ha* + objekt + verbalt perfektparticip (*di ha: int honde ny:j bro:wen laga tå* 'de hade inte den där nya bron lagad (dvs. byggd) då') – och *vara*-konstruktion (*han e no: överjivi* 'den (platsen) är nog övergiven'). I materialet finns en tydlig och intressant funktionsuppdelning mellan konstruktionerna. Kort uttryckt anger *vara*-konstruktionen typiskt ett varaktigt tillstånd; *ha*-konstruktionen anger resultat samt ett lång- eller kortvarigt tillstånd, medan perfekt/pluskvamperfekt anger aktion. Detta är ett fascinerande exempel på samband mellan form och funktion. I boken presenteras flera andra, likartade samband.

Slutligen kan nämnas att det förefaller vara vanligt med svansdubblingar av olika slag i södra Österbotten. Det kan t.ex. handla om adverbliella eller nominala led, som i *int såm ja:g kann minns int* 'inte som jag kan minnas, inte', *no va e fult öpp no:* 'nog var det fullt upp, nog' och *tu je hon hendinast tu* 'du är den händigaste, du'.

Som nämns ovan är Ivars bok oerhört faktarik. Och jag föreställer mig att de allra flesta som öppnar den inte läser den från pärm till pärm utan använder den som man oftast använder grammatikor – som en sorts uppslagsbok. Ett eller flera register, som hade underlättat orienteringen genom skogen av språkprov, hade därför förhöjt värdet av boken ytterligare.

Trots att jag ovan har lyft fram några aspekter av undersökningen som kan kritiserar och problematiseras, vill jag här till sist tydligt framhålla att det är en välskriven, angelägen, trovärdig och imponerande bok som Ann-Marie Ivars har skrivit. Arbetsinsatsen som ligger bakom verket måste vara enorm. Och även om författaren uppger att tanken på en monografi om sydösterbottnisk syntax har funnit hon henne länge, bör man som recensent eller vanlig läsare ta hänsyn till bokens tillkomsthistoria, och bedöma den i ljuset av att det i hög grad handlar om en sammanställning av enskilda tidigare forskningsinsatser som inte var ursprungligt utformade för och kanske inte heller avsedda att sättas inom en gemensam ram. Det handlar alltså inte om en »vanlig», mer homogen, monografi. Om Ivars redan från början hade inriktat allt sitt arbete mot att skriva en hel, tjock bok i ämnet sydösterbottnisk syntax hade resultatet förmodligen skilt sig väsentligt från det verk som nu föreligger. Men en sådan bok hade å andra sidan sannolikt inte sett dagens ljus inom överskådlig tid – vilket gör det ännu lättare att känna djup tacksamhet för den oerhörda forskningsinsats som Ivars har utfört och delat med sig av.

Gustav Bockgård

LITTERATUR

- Anward, Jan, 2001: Allt du önskar kan du få? Om SAG och talspråket. I: Språk och stil 10 (2000). S. 197–220.
- Nordberg, Bengt, 2003: Teleskopiskt tempus eller självkorrektion? I: Bengt Nordberg m.fl. (red.), Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 63.) S. 173–187.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: Svenska Akademiens grammatik. 1–4. Stockholm.
- Sandström, Caroline, 2010: Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 20. Dialektforskning 2.)

Sinikka Segerståhl, Vaggvisor i Kvevlax. Språkliga strukturer och konstruktioner. Helsingfors 2011. 352 s. (Nordica Helsingiensia 24.) ISSN 1795-4428, ISBN 978-952-10-6776-1.

Vaggvisan »Ro, ro till fiskeskär» är antagligen bekant för de allra flesta. Kanske du sjungit den själv för dina barn, eller själv blivit vyssad till sömns som liten till den entoniga melodin. Som allt traderat material så finns vaggvisan i många varianter. Också i moderna digitala medier som Spotify kan man hitta vaggvisan i äldre inspelningar i bl.a. denna variant: »Ro, ro till fiskeskär, många fiskar får vi där, en till far och en till mor, en till syster, en till bror, en till den som båten ror och en till den lille vännen.» Sinikka Segerståhl har i sin avhandling *Vaggvisor i Kvevlax* studerat denna välkända visa. I fokus står vaggvisans språkliga strukturer och dess konstruktioner, men hon har också intresserat sig för bruket, det sociala sammanhang där vaggvisorna sjungits. Både i Sverige och i svenskspråkiga Finland har det sedan länge funnits ett intresse för vaggvisor från folkloristiskt håll, som också tydliggör den långa tradition som vaggvisorna har inom språkområdena. Den mest kända utgåvan av vaggvisor är antagligen J. Nordlanders *Svenska barnvisor och barnrim* (1886) [1971].

Avhandlingens syfte är att med hjälp av konstruktionsgrammatisk analys identifiera och beskriva språkliga strukturer i de traditionella vaggvisorna. Konstruktionsgrammatisk teori lämpar sig väl som ram för den språkliga analysen, enligt Segerståhl, eftersom teorin utvecklats för analys av bruksbaserade texter och tar hänsyn till både texternas innehåll, form och funktion. Ett andra argument för valet av analysmodell är att den har potential att beskriva den variation som förekommer i vaggvisetexterna.

I denna undersökning ligger fokus på de språkliga konstruktionerna och bruket av dessa konstruktioner i vaggvisetexterna. Frågan är vilka dessa konstruktioner är, hur de beter sig i texterna och vilka variationer och utvidgningar konstruktionerna möjliggör i denna typ av texter (s. 51).

Segerståhl menar att den traditionella grammatiken inte möjliggör en systematisk beskrivning av variationen i visorna, där både dialektala och standardspråkliga element ingår. Resonemanget kring den traditionella grammatikens tillkortakommanden i analysen hade gärna kunnat utvecklas något. Segerståhl utgår vidare från hypotesen att de språkliga konstruktionerna har som uppgift att sammanbinda texten

och därigenom skapa konstans men att de även möjliggör variation och att konstruktionsgrammatikens utformning beaktar den traditionella vaggvisans melodi. Här finns även mer framtidsyftande ambitioner i författarens avsikt att utveckla de möjligheter som konstruktionsgrammatiken erbjuder i språklig analys av texter i allmänhet.

Avhandlingens huvudmaterial, det s.k. Kvevlaxmaterialet, är insamlat på 1960-talet i Kvevlax i mellersta Österbotten och består av totalt ca 600 visuppteckningar. Förutom inspelningar av vaggvisor består det också av intervjuer om bruket av vaggvisorna. Därutöver finns två kompletterande material: vaggvisuppteckningar i Svenska litteratursällskapet i Finland och visor och intervjuer insamlade på 1990-talet. Dessa kompletterande material visar dels att vaggvisan har en stark tradition i språkområdet, dels att de traditionella vaggvisetexterna på senare tid i viss mån fått ge vika för andra visor.

Vaggvisor sjöngs ännu allmänt i Kvevlax på 1960-talet till fiskeskärsmelodin som varit välkänd såväl i Sverige som i svenskspråkiga Finland. Visorna var muntligt traderade och förekom i många olika former. I regel hade en informant 1–3 traditionella vaggvisor i sin repertoar; en del hade så mycket som 6–7 visor. Segerståhl lyfter fram sju olika motivgrupper bland visorna, där följande fyra är de vanligaste: roddmotiv, friarmotiv, fågelmotiv och familjemotiv. Roddmotivet finns också i följande variant med ett bärmotiv: »Ro ro till skären, plocka åt barnen bären, plocka inte mera än båten bär, kom nu hem till kvällen» (s. 32). Terminologin och begreppsanvändningen hade med fördel kunnat stramas upp här; exempelvis tycks *motivkrets*, *motivgrupp* och *viskategori* användas för samma företeelse (se t.ex. s. 31 och s. 37).

Språket i vaggvisetexterna analyseras ur tre olika perspektiv. Inledningsvis görs en strukturanalys som vilar på traditionell grammatik (kap. 5) och en innehållsanalys som utgår från en kognitivt inspirerad syn på språket (kap. 6). Dessa båda analyser ligger sedan till grund för den konstruktionsgrammatiska analysen (kap. 7–9). I kap. 5 presenteras en strukturell analys av satsstrukturer som sammanbinder textinnehållet i visorna: imperativa satser, samordnade satser och underordnade satser. Ett exempel på upprepade imperativa verbformer är (här kursiverade): »*ro, ro* till fiskeskär, *plocka* åt barnen bären, *plocka* inte mera än båten bär, *kom* nu hem till kvällen.» Imperativerna kan förekomma i både dialektal form och standardform: i dialektal form t.ex. *råo råo*, *plåck* och *kåmmen*. Segerståhl menar att de dialektala imperativformerna visar att vistexten är fast förankrad i den omgivande språkmiljön.

I kapitel 6 presenteras en innehållsanalys som utgår från det kognitiva begreppet *semantiska ramar*. »Med semantiska ramar avses här abstrakta, generaliserade enheter, ett slags kognitiva modeller, som har en länk till språkliga formuleringar som kommer till uttryck i texten» (s. 146). Här presenteras tre parvis förekommande innehållselement: gåva–mottagare, start–mål, mängd–detalj. Dessa strukturerar textinnehållet i visan och enligt intervjuerna med informanterna spelar dessa också en roll i memoreringen av textinnehållet. Gåva–mottagare markeras i visan med bärmotiv av *bär* för gåvan, och *barn* är gåvans mottagare. Dessa ramar möjliggör också variation och en pragmatisk anpassning vid sjungandet av visan; exempelvis kan barnets namn som mottagare av gåvan infogas i visan: »plåck åt *Hååkan* mytji bäär [...] me na bäär åt *Hååkan*» (s. 132).

Avhandlingens avslutande tre kapitel ägnas åt den konstruktionsgrammatiska analysen. Analysmetoden presenteras inledningsvis (kap. 7) och därefter analyseras dels mönstergivande element i vistexterna (kap. 8), dels texternas dynamiska karaktär (kap. 9). Konstruktionsgrammatisk analysmetod har alltså valts eftersom den förenar syntaktiska och semantiska aspekter av språkanvändning. Segerståhl presenterar kortfattat analysmetodens tidigare användning i studiet av lexem, fraser, fasta uttryck inom talspråksforskning, interaktionell lingvistik och variationslingvistik.

Men här testas alltså denna metod på ett nytt material: »Jag kommer att undersöka i vilken mån konstruktionsgrammatiken är en användbar analysmodell då de språkliga enheterna är traditionsbundna, större syntaktiska enheter där innehållet består av semantiskt komplex information» (s. 154).

I vaggvisorna finns det traditionsbundna mönster såväl i den nedärvda melodin som i visans språk. För analysen av mönstergivande element i vaggvisornas texter har tre konstruktioner valts ut, på grundval av den struktur- och innehållsanalys som presenterats i kap. 5–6: målfraskonstruktioner, deskriptiva konstruktioner och evalueringskonstruktioner. Analysen presenteras i form av s.k. konstruktionslådor, där både externa och interna värden beaktas, dvs. såväl pragmatiska aspekter som syntaktiska, lexikala och semantiska aspekter annoteras. Ett exempel på en prototypisk målfraskonstruktion kan hämtas från vaggvisan med bärmotiv där frasen *plocka bär åt barnen* anger att »någonting ges åt någon». Analysen är alltför komplex för att här kunna redovisas i detalj men kan sammanfattas på följande sätt: »Konstruktionen är verbcenterad och anger en handling eller en rörelse som resulterar i ett mål» (s. 298). Här framgår att både målfraskonstruktionen och de s.k. deskriptiva konstruktionerna är viktiga struktureringselement i de mest frekventa vaggvisetexterna, men de påträffas även i texter med andra motivkretsar. Författaren menar att dessa prototypiska konstruktioner fungerar som en språklig resurs i vaggvisorna, som dessutom möjliggör variation. Därutöver framhåller hon att de konstruktioner som används i vaggvisetexterna, dvs. målfraskonstruktioner, deskriptiva konstruktioner och evalueringskonstruktioner, kan ha mer generell räckvidd för språkstudier i allmänhet.

I kapitel 9 visas att konstruktionerna förutom konstans erbjuder möjlighet till variationsdynamik i både innehåll och form. »Konstruktionerna anger alltså en variationspotential inom vilken en vers kan variera. Konstruktionerna är både begränsande och anger variationsmöjligheter» (s. 292). Variation är en viktig dimension i vaggvisornas trädning, eftersom vaggvisornas pragmatiska anpassning till den sociala situationen blir synlig här. Variationen blir bl.a. synlig i de s.k. lullordsformuleringarna och i tilltalsformuleringarna. I materialet fanns många exempel på att visten riktades till den visan sjöngs för genom olika tilltalsformuleringar och imperativa former, t.ex. »me na bär åt Hååkan». Den mest frekventa visan i Kvevlaxtraditionen, visan med bärmotiv, är också den visa som anpassats till den lokala språkformen med dialektala drag, såsom det versinledande *plocka* som i visan ges den dialektala apokoperade formen *plåkk* i imperativ. Ytterligare ett exempel på variation är strof avslutande expanderings. I vissa vaggvisetexter kunde versen i strof avslutningen utvidgas så att stavelseantalet i versen ökade till det tredubbla jämfört med det genomsnittliga stavelseantalet i de övriga verserna. För den ovane läsaren av konstruktionsgrammatiska modeller kan analysavsnitten erbjuda visst läsmotstånd. Analysresultaten hade med fördel kunnat konkretiseras genom upprepade vaggvisexempel i de sammanfattande avslutningarna av analyserna, och på så vis förankras stadigare i materialet.

Avslutningsvis kan man konstatera att Segerstahl antagit den utmaning som det innebär att tillämpa etablerad teori på ett hitintills oprövat material. Hennes grundligt genomförda studie av traditionella vaggvisor visar hur modern konstruktionsgrammatisk teori kan användas för att beskriva och förklara hur de språkliga förutsättningarna möjliggör tradition och konstans i vaggvisornas texter, samtidigt som det finns utrymme för variation och pragmatisk anpassning i det individuella framförandet av vaggvisan.

Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Häfte 38. Illustrationer S–Stupteln. 64 s. – Häfte 39. Stypplig–Syt. Red.: Kristina Hagren. 80 s. Uppsala 2010. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Ser. D 1.) ISSN 1651-1204, ISBN 978-91-7229-079-2, 978-91-7229-070-9.

Utgivningen av Ordbok över folkmålen i övre Dalarna går med dessa två häften vidare. Efter ett uppehåll – häfte 37 utkom 2002 – kommer nu dels illustrationshäftet (nr 38) som därmed avslutar band 4, dels texthäftet med orden *Stypplig–Syt* (nr 39). Från och med detta senare texthäfte har en del förändringar i redigeringsprinciperna införts. Ordboken innehåller således inte längre översättningar till engelska av orddefinitionerna, och beträffande litteraturhänvisningarna har – tyvärr får man nog säga – också vissa inskränkningar gjorts. I förteckningen av proveniensuppgifter har därtill en del förändringar införts. Ordboken förmedlar på vanligt sätt mycken kunskap om språk- och kulturförhållanden i äldre tider i övre Dalarna.

Illustrationshäftet omfattar över 450 bilder och visar, bland mycket annat, bilder av en älvdalsk skåle (nr 1776) och ett stekarehus (nr 2010), en sladd, en slepa och en slipa (nr 1829, 1837, 1839), samt visar hur en snargård konstruerades (nr 1903). På ett uppslag (s. 44–45) får vi en bild av hur snörliven tett sig i olika övredalska socknar, och här liksom på några andra ställen i häftet finns belysande illustrationer i färg, något man gärna skulle se mer av. Hur drögar av olika slag tett sig visas med bilderna av en stakdrög (nr 1998), en stendrög (nr 2014–2016), en stockdrög (nr 2041–2042) och en stordrög (nr 2053).

I det här aktuella texthäftet (häfte 39) är det lätt att fördjupa sig i skilda ord. En större, väl genomarbetad artikel utgör *stå/stånda* som behandlas på fyra sidor. Vidare får man i ordboken lära sig att *svenska* kan användas som verb och då betyder 'tala standardsvenska eller dialekt med starkt inslag av standardsvenska', att *svenskstil* betyder 'frakturstil' och att *svensköl* är 'dricka av finare slag'. En hel del nedsättande ord finns förstås, exempelvis *sullfot* 'person som utför dåligt arbete, klåpare'; 'barn som sölar ner sig', *sullkarl* 'karl utan ordning och reda', *sullmoster* 'slarvig, sölande och osnygg kvinna' och *sullra* 'långsam och slö kvinna', som skall jämföras med adjektivet *sullig* 'sölig, kladdig'; 'ostädad, oordnad'; 'långsam, senfärdig'; 'otydlig' och verbet *sulla* 'söla, smeta'; 'vara långsam' m.m. Sådana sviter av samhöriga ord är lätta att finna i detta dialektala ordmaterial.

En hel del specificerande terrängord möter, vilka visar att en äldre tids språkbrukare här förfogat över en långt större arsenal ord än den moderna människan gör, från detta häfte bl.a. *städja* 'vall eller brant sluttning utmed väg eller vattendrag, brink', *svacka*, *svad*, *svada* och *svadland* som åsyftar vattensjuka sänkor, och det lite speciella *subb* 'liten del av utskiftad skogs- eller åkermark' (försedd med subnummer!). Vissa mycket speciella betydelser förmedlas också: en *ståndhol* är beteckningen på en liten upphöjning i terrängen eller en skogbeväxt kulle vid en myr, där man under vallningen lät kor eller hästar vila under middagstid, och *ståndholsbönen* är bönen som vallhjonen läste över kreaturen vid ankomsten till ståndholen. Antalet sammansättningar är ju i princip oändligt och man anar att förhållandet att just denna sistnämnda sammansättning kommit med måste innebära att den här bönen var speciell. Här lämnar oss ordboken dock utan närmare vägledning. Sådana fall är mycket sällsynta i denna väl genomarbetade ordbok.

Lars-Erik Edlund

Gro-Renée Rambø, Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi. 421 s. Oslo 2010. ISBN 978-82-7099-621-6.

Föreliggande monografi utgör den lätt bearbetade versionen av Gro-Renée Rambøs »doctor artium»-avhandling, försvarad vid Universitetet i Agder år 2009. Det är ingalunda ett nytt ämne som behandlas; tvärtom finns det en omfattande litteratur om kontakterna mellan lågtyska handelsmän och den senmedeltida skandinaviska befolkningen.

Ett av bokens bakgrundskapitel ger läsaren en översikt över tidigare forskning om kontakterna, varvid arbeten av bl.a. Lena Moberg, Vibeke Winge, Kurt Braummüller (och dennes medarbetare) och Agnete Nesse lyfts fram. Däremot ligger enskilda lånordsstudier utanför författarens intressefokus. Ett brett grepp tas i boken om forskningsfältet, varvid historisk sociolingvistik, modern språkkontaktforskning och interaktionell sociolingvistik med ackommodationsteori och Acts of Identity nämns som teoretiska fundament. Den teoretiska och metodologiska bakgrunden tecknas i det tredje kapitlet, en redovisning där tonvikt läggs vid sådant som berör samhälls- och språkförhållanden som ömsesidiga variabler.

Kap. 4–8 har samlats under en tredje avdelning, och redovisar empiriska förhållanden som berör »Språkkontakt mellan nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen», först mer allmänt och sedan i separata kapitel specifikt rörande förhållandena på Gotland (Visby) och i Danmark (Köpenhamn, Ribe), Sverige (Kalmar, Stockholm) och Norge (Bergen, Oslo/Tønsberg). I det allmänna kapitlet (kap. 4) behandlas hanseaterna och Skandinavien, där handels betydelse betonas men också latinets roll som ett lingua franca under senmedeltiden. För varje enskild stad som behandlas i kap. 5–8 redovisas det man vet om de historiska ramarna med t.ex. Hansans roll, befolkningssammansättning och bosättningsstruktur (hur har t.ex. olika befolkningsgrupper bott i förhållande till varandra?), vidare villkoren för språkkontakten, språksamhällets utseende och de språkbrukssituationer och det språkbruk som kan antas ha funnits. Det är exempelvis tydligt att tyskarna generellt definierats som främmande. Men det har funnits skillnader: i Visby och Stockholm bosatte sig tyskarna med sina familjer och deltog med det lokala borgerskapet i stadsstyrelser etc., medan tyskarna i Bergen isolerade sig i egna handelsstationer som avgränsade dem från den lokala befolkningen, också i politiskt hänseende. Det blir vid läsningen uppenbart att det dessutom finns skillnader mellan städerna beträffande tidpunkterna för kontakterna liksom vad gäller kontaktperiodens längd.

Det framhålls i det avslutande kapitlet att termen *semikommunikation*, som kommit att användas en del under senare tid för att beskriva den språkliga relationen mellan skandinaviska språk och lågtyska under senmedeltiden, »kanskje ikke er tilstrekkelig oppklarende» (s. 374) – i stället talas här om »reseptiv tospråklighet», en tvåspråkighet som »på ett eller annet tidspunkt kan gå over til å bli aktiv tospråklighet» (s. 375).

Avhandlingen berör som redan framhållits ett väl beforskat område, och det kan därför inte krävas att allt skall belysas så djuplodande. Att diskutera språkkontakten mellan lågtyska och gotländska under senmedeltid endast utifrån handböcker av Elias Wessén och Bengt Pamp blir emellertid alltför ytligt. Herbert Gustavsons undersökningar innehåller i detta avseende mycket av vikt – för att nu dra fram ett exempel. Gro-Renée Rambøs avhandling tar ett ambitiöst grepp om ämnet och berör genom sin uppläggning en stor, nästan oöverskådlig empiri. Även om analysen inte alltid blir så grundlig och dessutom hade kunnat förankras tydligare i de åberopade

teorierna, måste monografin krediteras eftersom den belyser, och klart sammanfattar, många aspekter som rör de historiska och sociala betingelserna för språkkontakten mellan skandinaviskt och lågtyskt i det senmedeltida Norden. Den ambition som boken igenom finns att komma åt de »språkande» människorna är också berömvärd.

Lars-Erik Edlund

Orsaord samlade och ordnade av Karin Ohlsén och Eva Olander. En orsamålsordbok utgiven i samband med Orsa-Skattunge Hembygdsförenings 100-årsjubileum. Utg. av Orsa-Skattunge Hembygdsförening med ekonomiskt stöd av Orsa Besparingsskog. Orsa 2010. 496 s. Inb., ill. ISBN 978-91-633-6933-9.

En stor mängd ord och fraser ur orsamålet har samlats in och uppordnats av Karin Ohlsén, som sedan tillsammans med Eva Olander redigerat materialet till en ordbok med den anspråkslösa men ändå inbjudande titeln Orsaord. Ordboken tillägnas Karin Jemtpers (Agdus Karin), som varit dess huvudsakliga meddelare och som avled innan verket gått i tryck. Även andra dialekttalande i föreningen *Ossmolslag* har bidragit, och dessutom har ord och fraser hämtats ur tryckta och otryckta källor. Redaktörerna har varit restriktiva i fråga om material i Ordbok över folkmålen i övre Dalarna (OÖD) och i Orsamålet av Johannes Boëthius och förbigått sådana ord i dessa verk som är obekanta för dagens orsamålstalare. Ord från olika specialområden, såsom timring, klädedräkt m.m., har i allmänhet inte heller tagits med.

Även om materialet i hög grad speglar målet i Viborg, Agdus Karins hemby, är avsikten att Orsaord ska vara en ordbok för hela orsamålet. Vissa skillnader finns mellan byarna inom socknen, men de är inte större än att, som framhålls i inledningen, »orsamålet kan betraktas som *ett* språk, som talas lite olika». Redaktörerna poängterar också att stavningen inte ska uppfattas som normerande, utan varje orsamålstalande kan läsa de angivna formerna med sitt eget uttal.

Vad gäller stavningen har redaktörerna anpassat sig till standardspråkets stavning i så stor utsträckning som möjligt. Inga specialtecken används – här är att observera att orsamålet saknar s.k. tjockt *l*. Avvikelser från standardsvensk stavning beror givetvis på det dialektspecifika uttalet, exempelvis att *g* uttalas i kombinationen *ng*, som därför stavas *ngg*. Dessutom finns en del avvikelser i fråga om uttalet som inte gör sig gällande i stavningen, som t.ex. att båda konsonanterna uttalas i kombinationerna *dj* och *tj* samt att bokstäverna *g* och *k* framför främre vokal uttalas som när de står framför bakre vokal. De viktigaste anvisningarna gällande stavning kontra uttal presenteras på ett lättillgängligt sätt i inledningen. Språkprov som hämtats ur skriftliga källor har emellertid inte anpassats till denna stavning utan är direkt citerade. Redaktörernas förhoppning är att det inte ska störa läsningen att ord kan vara stavade på olika sätt. Det tycks inte finnas särskilt många sådana fall, utan uppenbarligen är merparten av språkproven hämtade ur det egna materialet.

Ordboksartiklarna inleds med ett uppslagsord som är standardsvenskt. Därpå följer dialektordet i fetstil. För verb och substantiv anges i de flesta fall böjningsformer, för de senare även genus, t.ex. »mur **mor(m) -n, -ör, -är**». Varje artikel innehåller ett eller oftast flera språkprov. I dessa återges böjningsformer av ordet ofta med fet-

stil, och om ordet ingår i ett uttryck, en kollokation, en prepositionsfras e.d., återges hela frasen med fetstil, t.ex. »Katta klä:nströst **ufftör morem**». Alla språkprov har försetts med en översättning i kursiv stil; i det här fallet »*Katten klättrade uppför muren*». Språkproven kan även ge exempel på sammansättningar, t.ex. *stemorn* 'stenmuren', *blåná:jköd* 'blånekade' (under *neka*), *stártjkrågån* 'stärkkragen' (under *stärka*).

Ordboken är inte uppställd så att det angivna orsaordet alltid är av samma ursprung som det standardsvenska uppslagsordet. Som dialektens ord för *barnmorska* anges *ljusmor*, dvs. *ljusmor*, och under *putsa* står *blånka*, dvs. *blanka*. Boken är alltså i det närmaste ett lexikon som förmedlar vilket eller vilka ord som är orsamålets motsvarighet(er) till det angivna svenska uppslagsordet. I många fall rör det sig nämligen om inte bara ett ord. Under exempelvis *skräp* finner man såväl *skrap*, *sopnör* och *skrädä* som *bös*, *rask*, *rat* och *råmåsk*. Ordboken är alltså mycket användbar för den som vill bilda sig en uppfattning om orsamålets uttrycksmöjligheter, och språkproven belyser den variation som i många fall visar sig. Exempelen ska enligt redaktörerna »ge läsaren igenkänning, typiska uttryck och formuleringar, gamla talesätt och glimtar av bygdens kulturhistoria».

Sådana glimtar ges inte endast i form av ord och meningar utan även i form av ett tilltalande bildmaterial. På skilda ställen i ordboken har infogats illustrationer av olika föremål, totalt 65 teckningar. Originalen till dessa lämnades in av meddelaren Ernst Grandell till dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala och förvaras idag i Institutet för språk och folkminnets arkiv i Uppsala. En detalj ur en av teckningarna utgör vinjett till varje ny bokstav i ordboken, och en detalj ur denna detalj dyker upp på vissa andra håll. Även blad med uppteckningar av Grandell uppträder som illustrationer i ordbokstexten. Sist i boken visas som bilagor exempel på Grandells kort i oktavformat och på blad ur Viborgsgruppens ordsamling.

För den som känner till ett orsaord men inte vet eller minns hur det ska uttryckas på standardsvenska finns i senare delen av boken en ordlista *orsamål – svenska*. Denna är betydligt enklare, men praktiskt uppställd och omfattar endast 56 sidor, att jämföra med ordboksdelens 412 sidor. I ordlistan förtecknas de dialektala formerna så som de uppträder i ordboksartiklarna, liksom där i fetstil, och för varje ord i grundform hänvisas till det eller de uppslagsord som har samma innebörd. Vid böjningsformer står hänvisningar i mindre stil till ordet i grundform och på samma sätt hänvisas till uppslagsord där det aktuella ordet återfinns i fetstil i ett språkprov. Så står exempelvis vid orsaordet *sajdö* med liten stil bl.a. *försvinna*. Slår man upp detta ord finner man följande bland språkproven »Å a **feri o sa:jdö**. *Det har kommit bort.*»

Orsaord är en vacker bok – hur ofta säger man det om en ordbok? Typografien är genomtänkt och man kommer snabbt in i hur artiklarna ska läsas. Det enda som stör en aning är att parenteser där genus anges, dvs. (m), (f) respektive (n), står omedelbart utan mellanslag efter dialektens grundform (jfr ovan, citat ur artikeln *mur* i ordboken). Illustrationerna förhöjer naturligtvis det estetiska och även pärmen är tilltalande i all sin enkelhet. Förutom att ordboken är lättläst och lättöverskådlig vill jag framhålla hur väl genomarbetad den tycks vara. Mycket glädjande är också att redaktörerna har varit så noggranna med ordlistan orsamål–svenska. Här har man uppenbarligen inte låtit datorn ensam göra jobbet.

För egen del kan jag sakna ledtrådar till kopplingen mellan orsamålsformer och standardsvenska former. Om man slår upp exempelvis *by* och *gård* och finner formerna *bi* respektive *gard*, kan man nog även som icke orsamålstalande förstå att det rör sig om dialektuttal av de båda orden. Likaså om man slår upp *finlemmad* och finner *grånnwäxt*, förstår man att det är ordet *grannväxt*. Däremot motsvarar formen *ro:mli* inte *rymlig*, som är det uppslagsord den står under, och *skräka* är inte orsa-

målets uttal av *skrika*. I OÖD finner man de två formerna under *rumlig* respektive *skräka*. Som ekvivalenter till *säck* ges i Orsaord dels *säkk*, dels *beg*. Vad är då detta *beg*? Kan det vara lånordet *bag*? Nej, det är orsamålets form för ordet *bälg* (jfr *kåv* för *kalv*, *mjök* för *mjök*). Nu har redaktörerna inte haft ambitionen att ge etymologiska anvisningar, så ovanstående ska inte ses som kritik. Faktum är att Ohlsén och Olander har skapat en mångfunktionell ordbok, där orsamålets olika möjligheter att uttrycka innebörden av ett visst standardsvenskt ord står samlade under ett uppslagsord i form av detta ord. Redaktörerna säger i inledningen att ordboken »vill vara egensinnig och personlig». *Egensinnig* kan här inte tolkas som 'oresonlig' e.d. utan snarare som 'inte som andra'. Själv vill jag gärna använda ord som nydanande och innovativ. På plussidan är också den uttryckliga deklARATIONEN att ljudbeteckningen inte ska ses som normerande för hur orsamålet ska skrivas.

Bortsett från de böjningsformer som anges vid alla verb och de flesta substantiv finns inga grammatiska uppgifter, men exempelvis kasusböjning visar sig i språkproven, även om det inte explicit framgår vilket kasus det rör sig om i de olika fallen. I inledningen signalerar emellertid redaktörerna att de planerar att ge ut en grammatik över orsamålet. Det ser vi med förväntan fram emot.

Kristina Hagren

Mass Elisabet Larsson, Mera Malungsmål samt Supplement till Malungsmål från A till Ö. Malung 2011. 154 s. ISBN 978-91-633-3544-0.

År 2006 gav föreningen Talô Målungsmål ut en ordbok med titeln Malungsmål från A till Ö. Liten uppslagsbok. Underlaget utgörs av ett manuskript av Olof Janbell; bearbetning och redigering har utförts av Mass Elisabet Larsson. Ordboken innehåller cirka 9 500 ordartiklar med malungsformerna som uppslagsord i alfabetisk ordning. Endast ett fåtal specialtecken används, bl.a. I för s.k. tjockt I.

Nu har Talô Målungsmål och Mass Elisabet Larsson givit ut ytterligare material rörande malungsmålet. Volymen inleds med en återfunnen uppsats (utan år) av Niss Hjalmar Matsson, där han ger en populärt hållen beskrivning av dialekten. Därefter följer en enkel översikt över dialektens morfologi sammanställd av Per Sandbäck 1983, en vistext, »Skinnarmarsch», av Niss Hjalmar Matsson, texter av olika slag, bl.a. historier, ramsor och talesätt, vidare religiösa texter tolkade till malungsmål av Olof Janbell samt ytterligare några vistexter. Samtliga texter på mål åtföljs av översättning. I dialekttexterna används samma grova beteckning som i Malungsmål från A till Ö. I Matssons och Sandbäcks manuskript var alla dialektformer återgivna med landsmålsalfabetet; de har omvandlats i enlighet med Lars Törnqvists dialektfont. För övrigt har texterna bearbetats så lite som möjligt. I Matssons maskinskrivna manuskript var alla dialektformer understrukna och dessa understrykningar har bibehållits. Det är väl inte osannolikt att understrykning egentligen avsåg markering av kursiverad text, och det hade gagnat det typografiska intrycket om man hade gjort den tolkningen och valt kursivering i stället för understrykning.

Senare hälften av boken består av ett supplement till ordboken. Det är uppställt på samma sätt som den men med texten mindre komprimerad. Detta gör ett behagligare intryck. Det är dock förståeligt att texten inte kunde vara lika spatiös i ordboken med dess 444 sidor ordartiklar. En skillnad mot tidigare är också att uppslagsorden nu

skrivs med versal. I såväl ordboken som supplementet hänvisas till Ordbok över folkmålen i övre Dalarna i de fall orden finns upptagna där.

Det är glädjande att man har valt att ge ut hela texter på dialekt, även om en del av dem har bunden form, såsom vistexterna, eller bygger på bibeltexter med deras speciella språkform. De senare har dock givits en ganska fri tolkning; exempelvis sägs om de tre vise männen: »Dôm da tri kâran va nôllt slu'g i hu'vvun ô kônn ty u't stsä'nnon på himmilâm.»

Kristina Hagren

Lars Steensland, Material till en älvdalsk ordbok, svenska-älvdalska, älvdalska-svenska. Älvdalen 2010. 512 s. Inb. ISBN 978-91-978943-0-2.

År 1986 publicerade Lars Steensland Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok. Sedan dess har han i väsentlig grad kompletterat sin ordsamling. Den utökade utgåva som han nu presenterat tillsammans med föreningen *Ulm dalska* bär titeln *Material till en älvdalsk ordbok*. Nyttillkommet material är hämtat ur Steenslands egna uppteckningar, ett stort antal privatbrev på älvdalsmål, samtliga längre texter på älvdalsmål publicerade under de senaste drygt hundra åren och även vissa kortare sådana texter samt ur Älvdalsmålet av Lars Levander och en ordsamling från 1700-talet. Steensland har här lutat sig mot SAOL 13 och Svensk ordbok från 2009 och, om jag förstår honom rätt, tagit med alla ord som, som han säger, »har en motsvarighet» i något av dessa verk. Även andra ord har tagits med när de har bedömts vara »särskilt intressanta för älvdalska förhållanden».

Steensland förklarar i förordet att utgåvan snarare är en materialsamling än en ordbok, även om han hoppas att den ska kunna fungera som just en ordbok. Stavningen har standardiserats, men författaren betonar att stavning och uttal är olika saker – något som inte kan påpekas nog ofta. Älvdalsformernas ortografi ska ses som ett sätt att stava orden och tanken är att varje älvdalsmålstalande ska läsa dem med sitt eget uttal. Stavningen utgår från ett förslag som presenterades av Älvdalska språkrådet 2005. I bokens inledning finns en stavningstabell och där ges också uttalsbeskrivningar (snarare än uttalsanvisningar). Diakritiska tecken som nasalmarkering och accenttecken förklaras och författaren redogör för vissa uttalsprinciper som är genomgående och därför inte markeras. I fråga om nasaltecknet gäller att det inte sätts ut på vokal som står framför *m* eller *n* men i alla övriga fall. Även vad gäller tjockt och tunt *l* måste den som inte är kunnig i älvdalsmålet gå till inledningen för att reda ut hur det förhåller sig, eftersom det inte framgår av stavningen.

Läsaren får i ett särskilt avsnitt viss information om grammatiska förhållanden och här anges också vilka sådana uppgifter som beledsagar ordboksartiklarna. I själva ordboksartiklarna förekommer i enstaka fall uppgifter som hänför sig till tidsmäs-sig eller stilistisk variation, t.ex. *fr. sv.* (från svenskan), *nydal.* (nydalska), *slangbet.* (slangbetonat), *yngre, åld.* (ålderdomligt). Däremot ges nästan inga upplysningar om lokala varianter, men författaren hänvisar till Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok där sådant redovisas utförligare.

Materialet upptar 491 sidor; knappt hälften av dessa utgörs av en svensk-älvdalsk ordlista och drygt hälften är ett älvdalskt index. En anledning till att det senare är något mer omfattande är att det är här som böjningsformer anges. Här förekommer

också uttalsangivelser i vissa fall. I den första avdelningen slår man alltså på ett standardsvenskt ord och här består merparten av artiklarna av endast en rad, t.ex. »**abonnera** *abonnira*», »**kämpe** (fr. sv.:) *tsempe m*», »**skalbagge** *skarpmack m*». Som framgår av exemplen är det här som genus och stilvärde m.m. anges. Om det finns mer än ett älvdalskt ord som svarar mot det standardsvenska, är dessa numrerade även när det inte tycks finnas någon betydelskillnad mellan dem, t.ex. »**rörig** 1. *ryörun*; 2. *kwakkun*; 3. *sullun*». I många fall finns dock anmärkningar om vissa betydelse- eller stilskillnader, t.ex. »**parabolantenn** 1. *parabolantenn*; 2. (skämts:) *stsyrrvel*», »**vall** 1. (t.ex. jordvall) *wall m*; 2. (igenlagd åker) *linda f*; 3. (t.ex. fåbodvall) *uoll m*». I vissa fall förklarar anmärkningen vilket standardsvenskt ord som är detsamma som det älvdalska, t.ex. »**hörn** 1. *örn n*; 2. (vrå) *rå f*», »**lexikon** 1. *leksikon n*; 2. (ordbok) *uordbuok f*». Homonymer av samma ordklass presenteras naturligtvis i olika artiklar, t.ex. »**linda** s. (igenlagd åker, vall) *linda f*», »**2linda** s. (att linda med) *linda f*. (äldre: *linde m*)».

I dialektordböcker har man ofta undvikit lånord som endast ljudmässigt anpassats till dialekten samt ord för mycket sentida företeelser. I Material till en älvdalsk ordbok är det mycket gott om sådana ord. Här finner man ord som *civilingenjör*, *fyrhjulsdrift*, *lingvist*, *masonitskiva* och *Venus*. Däremot tas inte *civilekonom*, *vindrutetorkare*, *dialektolog*, *klinker*, *Saturnus* eller *Backus* upp. Även en del sannolikt starkt lågfrekventa ord förekommer, t.ex. *brudrov*, *krigsinvalid*, *nationshus*, *turnyr*. Det sistnämnda är antagligen med för att det någon gång i tiden skapades ett eget älvdalskt ord för denna modedetalj, *losrov*. Om sitt urval säger Steensland att det återspeglar »hur språket verkligen används i dag (och användes i går)» och att man får »veta hur man kan stava, uttala och böja de många nya lånorden som kommit in i språket». Sådana lånord anges inte som lån från svenskan, utan denna upplysning tycks främst dyka upp när det finns två (eller flera) motsvarigheter till det standardsvenska uppslagsordet, och det ena, som jag tolkar det, inte anses höra till »genuint» älvdalsmål, t.ex. »**padda** 1. *kluo'ssa f*; 2. (fr. sv.:) *padda f*», »**vispgrädde** 1. *fläter f pl*; 2. (uppvispad grädde) *wispaöfläter f pl*; 3. (fr. sv.:) *wispgredd m*».

Ett inte uttalat syfte med att presentera detta väldiga material tycks vara att visa att älvdalsmålet är ett språk som står på egna ben, helt oberoende av standardsvenskan. Det finns ett antal personer, älvdalsktalande och andra som fascinerats av denna dialekt, som önskar få målet erkänt som nationellt minoritetsspråk i Sverige, och för dem är det säkert angeläget att visa på en sådan självständighet. Dessutom kan man ana en ansats till purism i användandet av fr. sv., ett slags observandum »ej älvdalsmål». Hur ord som *informasiuonsblad*, *konstituira*, *lantmæteri*, *sitasiuonsteken*, *statsiemligiet* m.fl. har kommit in i älvdalsmålet framgår däremot inte. I förordet omnämns de bara som »de många ord som kommit in i älvdalskan efter Levander». Det som jag tycker är synd är att denna massa av ord gör det svårare att hitta de verkligt intressanta orden, dvs. sådana som inte är kända i standardsvenskan. Vad gäller det specifika älvdalsuttalet, kunde det räcka med ett antal – gärna stort – vanliga ord som visar hur vissa vokaler har kommit att diftongeras, förmjukning av g och k, med mera av sådant som utmärker dialekten.

Något som det finns oväntat lite av i ordartiklarna är språkprov. Dels kan ett sådant ofta bättre belysa ett speciellt ord än vad den standardsvenska motsvarigheten gör, dels har de flesta dialekter en mot standardspråket avvikande syntax som är en viktig sida av målets karaktär. Ett exempel där jag skulle vilja ha någon kontext är uttrycket *laik ukin* som står under *vilken*. Det betyder »vilken än», men hur används det? I Ordbok över folkmålen i övre Dalarna uppges det betyda »vem el. vilken som helst», och ett språkprov lyder (med min förenkling av ljudskriften) *lajk-ukkin belle djärå eð* »vem som helst kan göra det».

Målgruppen för Material till en älvdalsk ordbok är inte de som forskar om dialekter, utan boken är »avsedd för lekmannens behov». För talare av älvdalsmål kommer den troligtvis att användas som norm för stavningen av dialekten och därigenom eventuellt påverka de olika bymålen fortsatta utveckling. För den som inte vuxit upp med älvdalsmål i sin närhet kan materialet vara till hjälp att tolka en text på denna dialekt, men för den som vill få djupare insikt om dialektens karaktär ger inte orden och deras skrivformer ensamma tillräcklig ledning. Som framgår ovan är ljudbeteckningen delvis inkonsekvent, vilket innebär att man måste vara väl inläst på inledningen för att vara klar över uttalet. Ibland räcker inte det. I älvdalsmålet förekommer jämviktsaccent i kortstaviga ord. Detta markeras inte i den första avdelningen, den svensk-älvdalska ordlistan, men i inledningen finns upplysningen att denna accent uppträder i tvåstaviga ord som slutar på *-i*, *-å* eller *-u*. Emellertid markeras i ordlistan inte heller accenten på kortstaviga ord som inte stämmer med denna beskrivning, exempelvis *ovuð* (under *huvud*), *nytsyl* (under *nyckel*), *stjemuor* (under *stenmur*). För att få reda på accentförhållandena måste läsaren gå till det älvdalska indexet, och det är inte självklart när det är nödvändigt. Särskilt oförutsebart för nybörjaren är sekundär kortstavighet i sammansättningar med bl.a. *sten-* och *löv-*.

Det är ett stort arbete som Lars Steensland har lagt ner på att samla in och sammanställa detta enorma material, enligt uppgift ca 17 500 älvdalska ord, och sannolikt fyller den lekmannens behov.

Kristina Hagren

Håkan Rydving, Tracing Sami traditions. In search of the indigenous religion among the Western Sami during the 17th and 18th centuries. Oslo 2010. 168 s. Ill. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning Skrifter B 135.) ISSN 0332-6217, ISBN 978-82-7099-543-1.

Håkan Rydving är professor i religionshistoria vid Universitetet i Bergen och en av de främsta specialisterna på samisk religion. Nu har hans viktigaste artiklar på detta område givits ut på nytt och samlats i bokform. Vart och ett av bokens tio kapitel representerar en artikel. Några av dem har översatts från svenska och norska, resten har från början varit skrivna på engelska. Fördelen med detta arbete är inte bara att man slipper leta efter artiklarna i de olika tidskrifter och publikationer där de först trycktes utan också att alla kapitel i boken har bearbetats för att göra texten så aktuell som möjligt. På så sätt har läsaren tillgång till Rydvings senaste ståndpunkt när det gäller de religionshistoriska problem som behandlas. Boken är inte en allmän framställning av samernas förkristna religion; den vill i stället belysa de problem som studiet av denna religion ställer uttolkaren inför.

Rydving tar upp viktiga frågor som gäller utforskandet av samisk religion. I centrum står problemet med källmaterialets beskaffenhet och dess värde för vår kunskap om samernas förkristna religion. De skriftliga källorna består till allra största delen av berättelser och notiser skrivna av norska och svenska missionärer under en period från senare hälften av 1600-talet fram till 1760-talet. Detta faktum förklarar tillägget i titeln »during the 17th and 18th centuries» som annars kunde upplevas något egendomligt. Förhållandet mellan de olika författarnas berättelser är invecklat, eftersom de har lånat av varandra. Den mest oberoende informationen finner man

hos Samuel Rheen vars berättelse blev färdig år 1671. Alla senare svenska författare har i mer eller mindre hög grad använt sig av Rheens manuskript. I Norge framstår Thomas von Westen, som på 1720-talet ledde den dansk-norska missionen bland samerna, som den i särklass främste insamlaren av samiska traditioner. von Westen var noga med att ange från vilket område han hämtade sina upplysningar, men denna information ignorerades av de senare författare som tog över hans material. Olyckligtvis dog von Westen innan han hann publicera sitt arbete och merparten av hans nedskrivna material har sedan dess gått förlorat. Information om de östliga samerna på Kola-halvön ligger betydligt senare i tiden, från senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet. Vikten av just den regionala aspekten på samisk kultur (häri inbegrips även språk och religion) är något som genomgående betonas av Rydving.

Det är det skriftliga källmaterialet från 1600- och 1700-talen som ligger till grund för vår kunskap om samisk religion, men då måste man hålla i minnet att den samiska religionen redan i denna period var stadd i förändring under inflytande av kristendomen. För att nå längre tillbaka i tiden har vi förutom det arkeologiska materialet endast några få kortfattade texter; den viktigaste är ett avsnitt i *Historia Norwegie*, ett verk författat runt 1170, alltså ett halvt årtusende före 1600- och 1700-talskällorna. Men detta spröda material är otillräckligt. För att komma åt samernas genuint förkristna religion är vi alltså hänvisade till den information som missionärerna samlade in under 1600- och 1700-talen, men deras information måste genomgå en noggrann och kritisk granskning innan den kan användas. Det är ett ärende som återkommer gång på gång i Rydvings arbete. I det sista kapitlet med titeln »A *noaidi* in Bergen» fäster Rydving uppmärksamheten på en förbisedd text från omkring 1600, som faktiskt innehåller genuin information om en nåjds rituella framträdande i ett hus i Bergen.

Kapitlet om de samiska trummorna och deras figurer är mycket upplysande för hur försiktig man måste vara i tolkningen av denna typ av källmaterial. Från den kristna missionens sida betraktade man trumman som ett farligt »hedniskt» föremål, vilket höll samerna kvar i deras »hedniska» villfarelse, trots att de till det yttre ansågs vara kristnade. För samerna blev den däremot en symbol för motståndet mot det tvång som statsmakten utövade för att förmå dem att helt överge sin gamla religion. En intensiv jakt på trummor inleddes och under hot om stränga straff uppmanade myndigheterna samerna att lämna in sina trummor, så att de kunde förstöras. Trots detta har ändå ett relativt stort antal sametrummor bevarats åt eftervärlden. Värdefullast är de två trummor till vilka vi har ägarnas egna förklaringar, nedtecknade i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet.

Rydving gör en mycket instruktiv jämförelse mellan samernas förklaringar av trummans bilder och den tolkning som de flesta forskare har gjort och som tydligast representeras av Ernst Manker. Ägarna tycks ha använt trumman som ett slags divinatorisk kompass under jakt, fiske och renskötsel, medan forskarna såg trumbilderna som reflexer av samisk mytologi och kult. Rydving påpekar med rätta att man i tolkningen måste utgå från de samiska förklaringarna som ju var giltiga för sin tid. Ursprungligen var nog trummans figurer hjälpmedel för nåjden på hans färder till den andra världen såsom *Historia Norwegie* antyder. Kontrasten är slående mellan de få figurer som enligt *Historia Norwegie* fanns på sametrumman och den rika bildvärld som dyker upp på de senare trummorna. Ytterligare två omständigheter försvårar tolkningen av trummornas bildvärld. Man måste ta hänsyn till den regionala faktorn och det förhållandet att en trumma kunde vara högst personligt utformad. Här har det insmugit sig ett tryckfel som med tanke på nya upplagor av boken behöver rättas till. I fig. 7 (s. 52) står *causal* i stället för *casual* som ju texten längre ned på sidan ställer i motsats till *conventional*.

Efter läsningen av detta utmärkta kapitel har man verkligen förstått hur komplicerad tolkningen av de samiska trummorna och deras figurer är. Rydving framför i detta sammanhang även sin egen hypotes att ikonografin på de senare trummorna är resultatet av en inomsamisk utveckling som uppstått genom mötet med kristendomen. Mycket talar för att denna hypotes är riktig.

Till källorna måste naturligtvis också det arkeologiska materialet räknas, och det som man i första hand tänker på är de samiska »offerplatserna». Rydving visar att termen *offerplats* mestadels inte används på ett korrekt sätt utan tenderar att likställas med helig plats i allmänhet. Med en klarare religionshistorisk begreppsapparat, som skiljer mellan den övergripande termen 'helig plats' (*sacred place*), 'kultplats' (*ritual site*), och det snävare 'offerplats' (*sacrificial site*), och som också drar in begreppen 'bensamling' (*bone collection*) och 'bennedläggning' (*bone deposit*), skapas bättre förutsättningar att bestämma vad som kan uppfattas som äkta offerplatser eller icke.

Ett annat spörsmål som spelat stor roll i forskningshistorien är kontakterna mellan samisk och fornskandinavisk religion. Längre rådde uppfattningen att inflytandet i stort sett bara gick i en riktning, från skandinaverna till samerna, men den har alltmer kommit att sättas i fråga. Boken inleds med en översikt av forskningen kring detta problem, och Rydving gör i sina slutsatser till detta kapitel viktiga metodiska påpekanden om hur man ska hantera problemet med analogier hämtade från andra traditioner än den samiska. Denna är ju i sig långt ifrån enhetlig. Klart står att det var en komplicerad process av religionsmöten som ägde rum på fennoskandiskt område, och Rydving avslutar kapitlet med påpekandet att hela frågan om skandinavisk-samiska relationer i den religiösa sfären måste tas upp på nytt. I detta sammanhang skulle man önska att Rydving hade presenterat de lånord i de samiska dialekterna som har bäring på religionen och som språkforskarna anser har ett otvetydigt skandinaviskt ursprung (t.ex. *hovre-* < *pórr*). Sådana lånord kunde ju vara *en* bland flera utgångspunkter för studiet av de skandinavisk-samiska kontakterna.

Analysen av den religiösa terminologin på det samiska området visar sig kunna ge nya insikter. Särskilt gäller det de termer som hör ihop med nåjdens verksamhet och som kan sammanfattas i begreppet *noaidevuohta*, liksom de olika benämningarna på åskguden. Man kan konstatera att innebörden i termen *noaide*, som betecknar den viktigaste religiösa specialisten hos samerna, förändrats från att ha varit positiv eller neutral till att bli negativ, detta som en följd av det kristna inflytandet. Åskguden, som tycks ha dyrkats över hela det samiska området, bär flera olika namn och man kan skönja ett bestämt mönster i utbredningen av dessa namn. I sydväst dominerar beteckningar med *hovre-* som första element och längst i öster på Kola-halvön kallas åskguden med det gamla finsk-ugriska namnet *Tie'rmes*. Detta förhållande kan antyda att sydsamerna var tidigast, och i högre grad, utsatta för påverkan av fornskandinavisk religion, medan å andra sidan de östligaste samerna bättre kunnat bevara ursprungliga drag i sin religion. Nu har Rydving avgränsat sitt arbete till de västliga samerna, men man kan inte undgå att bli nyfiken på de östliga samernas religiösa föreställningar och riter.

Det skulle föra för långt att ge en uttömmande behandling av allt som detta vetenskapligt sett högtstående arbete rymmer. Språket förmedlar utan retoriska krumbukter vad författaren vill säga och argumentationen är klar och träffsäker. Sammanfattningsvis skulle jag vilja påstå att Rydving med sin bok lyckats ge de teoretiska förutsättningar och metodiska verktyg som kommer att bli oundgängliga i alla vidare studier av samisk förkristen religion.

Anders Hultgård

Madeleine Eriksson, (Re)producing a periphery. Popular representations of the Swedish North. Umeå 2010. 182 s. Ill. (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 66.) ISSN 0560-2416, ISBN 978-91-978344-3-8.

Var ligger egentligen förklaringen till det märkliga, allmänt förekommande bruket av begreppet Norrland? Hur kommer det sig att en svensk trubadur offentligt kan berättat att han nyligen har uppträtt i Enköping, Örebro och – Norrland? Hur skall man förstå att en sörmlänning i samma andetag kan påstå att han just har varit hos en moster i Växjö och i sommar hoppas kunna besöka en faster i Norrland? Varför krävs ingen precisering när det gäller de nordliga belägenheterna som i de andra fallen? Den som presenterar sig som uppvuxen i Norrland får inte nödvändigtvis några följdfrågor, men hur skulle den uppfattas som rätt och slätt påstode att han kommer från Götaland?

Det är sant att Norrland, när namnet började användas (det äldsta belägget tillhör 1400-talet), inte avsåg ett klart avgränsat område utan snarare något diffust nordligt i en region utan just bestämda gränser. Men sedan dess har norra Sverige förändrats. Nya landskap har kommit till (Jämtland och Härjedalen) och vi har fått en riksgräns mot Finland som tidigare var den östra delen av det svenska riket. Numera anses Norrland rent ytgeografiskt bestå av landskapen Gästrikland, Hälsingland och allt vad norr därom är och är en landsdel vid sidan av Svealand och Götaland. Det är inte svårt att inse att ett så vidsträckt område i verkligheten bjuder på många individuella variationer. Men likafullt generaliserar folk i allmänhet ogenerat när regionen är på tal. Och det är inte bara i den populära föreställningsvärlden denna generaliserings-trend gör sig gällande utan också i sammanhang där politiska implikationer är givna.

Madeleine Erikssons avhandling faller inom social och ekonomisk geografi men skall här inte utsättas för någon fackgranskning utan bara anmälas för det intresse den också har för den etnologiskt och språkligt intresserade. Grundläggande är att avhandlingen rör, som det heter, »representations, which are the ways people imagine, interpret, signify and give meaning to material and social aspects of the world» (s. 9). Förf. intresserar sig för hur föreställningarna byggs så att de kommer att tas för givna (s. 11). Hennes material är sådant som visar föreställningarna om Norrland i verksamhet i nutiden, som i nyhetsmedia, film och marknadsföringstexter.

I avhandlingens teoretiska apparat ingår också den typ av idéer om inre kolonialism som ställer olika delar av en nation emot varandra, en motsvarighet till kolonialism i vanlig bemärkelse som riktad mot fjärran länder. Norrland framstår då som ett annorlunda, problematiskt men också lockande område, definierat från det dominerande södra Sverige. Det framställs ofta som en avlägsen landsdel, glest befolkad med en storslagen fjällnatur men också som en plats utan framtid, karakteriserad av utflyttning och en åldrande befolkning – motsatser till det progressiva och moderna. Bilden av Norrland blir idealiserande och samtidigt stigmatiserande, som något mer autentiskt men också något mindre utvecklat och sofistikerat.

Det är uppenbart att sådana stereotypiseringar döljer det faktum att Norrland omfattar flera landskap, län, städer och andra samhällen med inbördes stora skillnader. Inte minst försvinner märkbara motsättningar mellan kustområdena och de inre delarna av landsdelen. Självklart är att här finns givna risker för förenklingar och felbedömningar i samhällsdebatten och i den samhälleliga praktiken. Som Eriksson framhåller skulle ett mer balanserat sätt att framställa regionen som helhet vara att erkänna de uppenbara differenser som nu så lätt överskuggas i både forskning, populärkultur, politik och nyhetsbevakning.

Kanske är framställningarna i nyhetsmedia de mest påfallande; Eriksson analyse-

rar särskilt artiklar i Dagens Nyheter under tiden 2000–2004. Norrland ses här, i motsats till Stockholm, som en svag, underordnad region med oansvariga och passiva medborgare eller som en misshandlad och utnyttjad landsdel. Men beteckningen Norrland står i de enskilda fallen i praktiken mest för Västerbotten eller Norrbotten, men särskilda aspekter av exempelvis Norrbotten kommer lätt att få representera hela Norrland. De delar av landsdelen som bäst svarar mot stereotyperna blir också de som får representera hela regionen. Det är även lätt hänt att en individ som lever i Norrland identifieras med hela regionens befolkning. Snarare än att rikta in sig på strukturella faktorer som bidrar till regionens problem framställs problemen i termer av kultur- och livsstilsskillnader mellan norra och södra Sverige. På så sätt kan »norränningarna» själva hållas ansvariga för att vissa regionala problem håller i sig, som arbetslöshet och minskande befolkning.

I ett eget kapitel analyseras den välkända filmen »Jägarna». Filmens framställning av mindre sympatiska drag hos befolkningen väckte åtskillig debatt. Eriksson rör här vid det intressanta faktum att invånarna i filmens landskap i verkligheten, liksom filmens regissör Kjell Sundvall, med norrbottniskt ursprung, försvarade skildringen som »äkta». Detta är ett etnologiskt mycket intressant faktum: tendensen att stereotypisera sig själv, som individ eller som medlem i en grupp. De eventuella, mindre gynnsamma konsekvenserna därav är tydligen svåra att urskilja.

Ett annat kapitel har rubriken »Selling Norrland». Det gäller alltså marknadsföring av platser. Umeås ansökan om att bli kulturhuvudstad 2014 visar stans taktik att framställa Umeå som ett modernt samhälle samtidigt som man använde sig av föreställningar om samerna som ett främmande men autentiskt element i regionen. Ambitionen att sälja regionen på den aktuella internationella marknaden kolliderade häftigt med stereotypiseringen av det exotiska. Även marknadsföringen av ölet Norrlands Guld analyseras.

Madeleine Erikssons avhandling innehåller givetvis mycket mer än det jag kan antyda här, självfallet betydligt mer omfattande teoretiska och metodiska resonemang naturliga för hennes ämnesinriktning än vad som här kan återges. Mina banala inledande frågor kan sägas vara en spegling av en bredare och djupare samhällsföreteelse. För den som vill ytterligare fördjupa sig i fenomenet med det förvirrande bruket av begreppet – eller termen – Norrland hör boken till den outhärliga litteraturen. Inte minst därför att så mycket av den litteratur som har producerats av samhällsdebattörer, humanistiska forskare och andra med engagemang i landsdelens öde tenderar att själv, till sin nackdel, utgå från stereotypiseringar som man borde göra sig fri från.

Sven-Bertil Jansson

En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska. Utgiven av Inger Lindell. Uppsala 2011. 133 s. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 114.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-85352-88-3.

Föremålet för Inger Lindells utgivning är den sedan gammalt kända samling av ordspråk som ingår i Cod. Ups. Palmskiöld 405. Den dateras till 1400-talets mitt men språkformen visar tillbaka på ett äldre skikt; självklart är samlingen av central betydelse för kännedomen om våra medeltida ordspråk. Det är, får man förmoda, orsa-

ken till att den förunnas äran att ges ut en tredje gång. Redan år 1840 utgavs den av kyrkohistorikern och blivande ärkebiskopen Henrik Reuterdaahl, i en numera givetvis föråldrad edition. En betydligt mer givande och pålitlig utgåva utkom åren 1889–94 genom Axel Kock & Carl af Petersens under titeln Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling.

Genom den senare utgåvan placerades samlingen sålunda vid sidan av den berömda danska samling vilkens upphovsman är en Peder Låle, kanske prost, kanske rättslär, verksam under 1300-talet. Uppenbarligen har den som svarat för den svenska samlingen haft den danska till förebild; det gäller både innehållet och uppställningen av texten. Båda samlingarna är tvåspråkiga med ordspråket först på latin, därefter på danska respektive svenska. Om Kocks och af Petersens edition skriver Lindell att den »har ett språkvetenskapligt syfte och följer handskriftstexten väl, men den döljer ändå information om handskriftens produktion och reception» (s. 16). Detta blir då den direkta motiveringen för denna nyutgåva »med nyfilologiska utgångspunkter som innebär att den presenteras så nära handskriften som möjligt, för att det skall framgå hur texten uppfattades av sina medeltida läsare» (s. 10).

En och annan skulle kanske ifrågasätta det nödvändiga i att ge ut ordspråkssamlingen på nytt. Klart är att editionen är värdefull i sin moderna textpresentation och genom den beskrivning som ges av handskriften och av dess upprepningar, tillägg och andra ändringar i texten enligt nya principer. Men det sker med en viss underskattning av Kocks utgåva, vilkens handskriftsbehandling ändå måste sägas vara noggrann. Den äldre editionen är också mycket värdefull genom sina ofta utförliga kommentarer till enskilda ordspråk och genom sina ordförklaringar och register. Inte minst viktigt är det faktum att den svenska samlingen hos Kock hela tiden läses i relation till Peder Låles samling, ett perspektiv som man måste vara ytterst tacksam för men som alltså inte eftersträvas av Lindell.

Det har inte varit möjligt att för denna anmälan granska noggrannheten i Lindells återgivning av handskriftens text, det får bli en uppgift för filologins experter. Vad gäller hennes kommentarer och förhållande till tidigare forskning märks ibland en viss osäkerhet och osjälvständighet. Men uppgiften har inte heller varit att kasta något nytt ljus över ordspråken som genre, över deras former och funktioner. Hon följer mestadels de i branschen vanliga spåren.

Lindells skrift inleds med en introduktion som bl.a. för på tal svårigheten att definiera vad ett ordspråk egentligen är. Genom en kombination av missförstånd och tryckfel ställer hon till onödig förvirring, när hon påstår att ordspråken enligt litteraturvetare tillsammans med olika talesätt, ordstäv, gåtor och andra genrer tillhör den folkliga diktningen inom »epigrammatiken» (tydligen avses ett av henne konstruerat substantiv »epigrammatiken»), för vilken uppgift hänvisas till folkloristen Anna Birgitta Rooths bok *Folklig diktning* (1965). Men Rooth nämner inget sådant substantiv (och jag har inte funnit det någon annanstans, inte heller bland litteraturvetare) utan talar om »den folkliga diktens epigrammatiska former». Föga förvånande nämns att Archer Taylor i sin lättillgängliga, smått klassiska bok *The Proverb* från 1931 (Lindell nämner endast nytrycket från 1962) påstår att vi måste nöja oss med att ett ordspråk är ett uttryck (»saying» är hans ord) som är i allmänt bruk bland folk. Naturligtvis menar Taylor att detta sedan får kvalificeras på olika sätt. Med detta har forskningen haft fullt upp. I *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 12 (1967) delar exempelvis Iver Kjær in materialet i figurliga ordspråk, sentenser, talesätt och wellerismer.

Introduktionen kommenterar också, lite väl kortfattat, förhållandet mellan den svenska samlingen och Peder Låles. Den intresserade rekommenderas att läsa Aage Hansens bok *Om Peder Låles danske ordsprog* (1991), där den svenska samlingen

särskilt behandlas på s. 19–21. Den svenska upptar 1089 ordspråk, 115 färre än den danska; sex av dem som finns i vår samling saknas hos Peder Låle. Svensken har infört de latinska ordspråken oförändrade medan de danska har ersatts med motsvarande svenska om sådana fanns, vilket oftast var fallet; övriga har han ersatt med svenska av näraliggande innehåll eller ibland översatt från latinet. Hansen understryker den svenska samlingens stora betydelse i det dansk-svenska sammanhanget. Av Peder Låles samling finns endast ett litet handskriftsfragment, annars får man gå till trycken från 1506 (med omtryck 1508) och 1515. Det betyder att den svenska samlingen ger den äldsta form vari ordspråken är traderade och därmed väger tungt när det gäller att fastställa deras ursprungliga form. Ändå är i många fall Peder Låles utformningar att föredra. De båda samlingarna kompletterar varandra och bör sålunda läsas tillsammans.

Lindell har också kortfattade kommentarer till handskriftens historia och alltså en beskrivning av den. Ett lite längre avsnitt behandlar samlingens funktion. Liksom Peder Låles har den varit avsedd att brukas i latinundervisningen, ett förhållande som är känt när det gäller andra medeltida europeiska ordspråkssamlingar. I samband härmed berör hon frågan om läs- och skrivkunnigheten i Sverige under medeltiden. Dock missförstår hon Per-Axel Wiktorssons uppskattning från 2004 av hur många läs- och skrivkunniga personer det fanns i Sverige vid 1300-talets början, omkring 3 000, varav i Skara stift 500, och får siffran för hela landet till 3 500. I andra avsnitt kommenteras språket, exempelvis meningsbyggnad och ordböjning. Lindell understryker att flera ordspråk avspeglar ett äldre språkskikt än det man skulle vänta med hänsyn till handskriftens datering; dock är det inte fråga om någon konsekvent äldre språkform. Intressant är här iakttagelserna om det vacklande kasussystemet. Av stilistiska drag pekar Lindell särskilt på allitterationen som ett ålderdomligt drag; samlingens första ordspråk är det kända allittererande »medh lagh skal man land byggia».

Ordförrådet är för sin tid ålderdomligt. De lånord som förekommer tillhör ett äldre skikt, medan de senmedeltida har låg frekvens. Lindell lyfter särskilt fram några exempel på substantiv, adjektiv och verb som saknar motsvarighet i nutida svenska, flera av dem belagda endast i ordspråkssamlingen. De understryker samlingens betydelse också som språklig källa. Ett avsnitt ägnas åt en innehållslig kategorisering av ordspråken i samlingen, i ett urval som visar deras förmåga att belysa »aspekter på det medeltida samhället och ge en inblick i folkets sedvänjor och bruk» (s. 36). Det är fråga om ordspråk med juridisk innebörd, andra som uttrycker allmän livsvisdom eller rör sjukdom och hälsa, barn och barnuppfostran, synen på kvinnan, arbete, mat och dryck och personer i samhällets utkant.

Varje forskare eller annan intresserad som har anledning att fördjupa sig i andra medeltida texter har goda möjligheter att i samlingen finna ordspråk som går igen eller på något sätt återspeglas i det egna materialet. Vissa exempel har motsvarigheter i landskapslagarna, i Konungastyrelsen (som Lennart Moberg visat), och i de episka genreerna hittar man åtskilligt, kanske främst i Konung Alexander (mer än vad som påpekats av Hans Ronge). Men det finns alltid anledning att reflektera över de renodlade ordspråkens ofta nära släktskap med moraliserande uttryck av mer specifik art eller med sentenser som av medeltida textproducenter uppskattades av retoriska skäl. I vilken mån kan de räknas till samma genre? Man har sålunda fortfarande anledning att fundera över gränserna för vad som kan kallas ordspråk. Det är onekligen tänkvärt att Taylor ägnar ett avsnitt av sin bok åt ordspråksliknande fraser, dvs. uttryck som inte har ordspråkets fasta form utan växlar beroende på tempus och person (exempelvis »hungrig som en varg»). Att läsa Lindells utgåva ger också ens kreativa fantasi många tillfällen att brottas med ett av den hithörande forskningens

stora problem, nämligen att försöka klargöra den generella innebörden i många ordspråk som ännu är begripliga till sitt bokstavliga innehåll men som numera är svåra att förstå tillämpningen av.

Genom Lindells utgåva finns nu den omistliga ordspråkssamlingen lätt tillgänglig i en modern utgåva. Det är bra. Och det är inte svårt att hålla med henne när hon säger sig önska »en större sammanfattande studie» av ordspråkens förmåga att ge en inblick i medeltida liv, även om det nog inte alla gånger skulle bli (med hennes formulering) de »enkla vardagsmänniskorna» som skulle komma i blickpunkten.

Sven-Bertil Jansson

Rodderskor på Stockholms vatten. Red. Christine Bladh. Stockholm 2008. 166 s. Ill. (Kommittén för stockholmsforskning. Monografier utgivna av Stockholms stad 202.) ISSN 0282-5899, ISBN 978-91-7031-207-6.

Medan de manliga arbetarna i Stockholms hamnar fick sitt äreminne redan 1949 i Sigurd Erixons banbrytande monografi, Stockholms hamnarbetare före fackföreningsrörelsens genombrott, har den kvinnliga yrkesgruppen rodderskorna, ofta kallad »roddarmadammer», fått vänta över ett halvt sekel på att bli synliggjord av vetenskapen. Det är sålunda både ett angeläget forskningstema och en kulturhistorisk kunskap av allmänt intresse som denna antologi presenterar i form av tre separata studier, inramade av en introduktion och en avslutning skrivna av docenten, genusforskaren Christine Bladh, som 1991 doktorerade på en avhandling om månglerskor i Stockholm under förra hälften av 1800-talet.

Från början av 1700-talet intill mitten av 1800-talet var det kvinnor som skötte Stockholms lokaltrafik, både som båtägare, rodderskor och som entreprenörer med anställda kvinnor. Denna ensamrätt behöll man intill 1830 utan formell fastställelse, för att till slut på 1860-talet trängas undan av ångsluparna drivna av manliga företagare. Rodderskorna utgör exempel på en unik folkkultur i staden och är enligt Bladh även i jämförande perspektiv »en yrkesgrupp som förefaller att ha varit unik för Stockholm». Antologin genomsyras av ett genusperspektiv och man frågar sig huruvida ämnet överhuvud hade kommit i dagsljuset utan den sedan 1990-talet uppblomstrande genusvetenskapen.

De tre författarna ger olika perspektiv på en yrkesgrupp som stod utanför skråhantverket, som ständigt fick kämpa för sin existens och sina rättigheter, men som även var ett så kännsamt inslag i stadsbilden att både författare och konstnärer gärna fogat den till sin motivkrets, inte minst Bellman, August Blanche och Fritz von Dardel. I den första delstudien »Föreställd gemenhet» analyserar Ulrika Björk bilden av rodderskorna under hundra år utgående från tio litterära texter, både sakprosa och fiktion, skrivna 1845–1944.

Perspektivet belyser »diskursen» rodderska, om man så vill. I beteckningar, stil, innehåll, sändare och tänkta mottagare växer stereotypen om den kvinnliga grovarbetaren fram både som individ och som typ för sitt kollektiv. Hon motsvarar inte tidens kvinnoideal. Också nyanser i benämningarna, förknippade med yrkes- och social status, friläggs. Det var skillnad på rodderska, roddarmadam, -gumma, -kärning m.fl. Intressanta är de kroppsliga, verbala och mentala attribut som lyfts fram kring denna »särskilda klass af kvinnor». Artikeln tar fasta på begreppet »intertextualitet»

för att visa hur berättelserna om rodderskor just genom inbördes stilistiska epitet byggt upp bilden och gjort rodderskorna till en viktig del av ett »klassiskt» ehuru negativt stämplat element i den allmänna stockholmska historieskrivningen. Björks ambition att tillämpa en vetenskaplig begreppsapparat ger stundom läsaren intrycket av övertolkning av texterna. Operativa analysverktyg blir självuppfyllande aktörer. Man kan fråga sig om de repetitioner av vad som sagts är nödvändiga i slutet av varje text; idag tycks kutymen vara att en uppsats skall ha både »sammanfattning» och »avslutande diskussion» – även om ingen ny tanke kommit till.

Av ekonomisk-socialhistorisk art är Ingrid Essegårds omfattande bidrag om rodderskorna och deras konkurrenter i 1800-talets Stockholm. Också denna text berör problematiken kring genus, bl.a. uppfattningar om rodderskornas position i en ekonomiskt dominerad manlig värld. I en detaljerad inledning, baserad på historiska dokument, belyses rodderskeyrkets uppkomst och utveckling sedan slutet av 1500-talet. Ännu kring mitten av 1600-talet tycks rodde ha bedrivits av både kvinnor och män, men kring 1670-talet blir beteckningen »roddarepigor» vanligare. Samtidigt kan man se hur myndigheterna tycks »styra» arbetet i riktning mot kvinno- och fattigförsörjning. Ett nytt drag i rodde gäller konkurrensen med dalkullorna som roddare i en bolagiserad verksamhet, i s.k. kullbåtar och vevslupar, driven av det manliga borgerskapet, vilken inleds på 1820-talet. Rodderskornas kamp för att behålla sin hävdvunna ställning och argumenten som anförs, i en allt starkare anpassning till myndigheternas reglementen, visar hur deras livsrum småningom förändras. Konkurrensen med andra transportbåtar och manliga entreprenörer visar dock även på rodderskornas kollektiva handlingskraft, stridbarhet och fyndighet när det gällde att försvara positionerna. Det är ett fängslande rikt material, bl.a. ur Handelskollegiet, som Essegård presenterar i väl övervägd form. När ångbåtarna mot slutet av seklet gjort rodde allt mindre behövlig drevs den fortfarande okontrollerat, av män, medan nostalgien och den populära synen bevarade bilden av rodderskorna som ett manhaftigt, okvinnligt släkte, på intet sätt motsvarande det kvinnoideal som vuxit fram. Förf. använder begreppet »genuskodning» för att komma till rätta med »könsskiftet», vilket hjälper henne att se skillnader i tolkningen av »roddens genus». Hon antar att rodde måhända de facto hela tiden, genom århundraden uppfattats som ett manligt arbete, en syn som förstärktes under 1800-talet och kanske ledde till att kvinnorna slutligen själva övergav födkroken. Genusperspektivets styrka i denna studie ligger i synliggörandet av strukturer i officiella dokument, vilket komplicerar och fördjupar frågeställningarna.

Bokens tredje avsnitt, av Ulrica Blomqvist Aleite, är en sociologiskt präglad studie av yrkesförhållanden och social situation hos roddbåtsägarna i staden 1800–1850. Med hjälp av bl.a. domstolsprotokoll diskuterar förf. avgränsningen mellan rodderskor och roddbåtsägare liksom skillnader mellan kategorierna. Texten belyses med statistik över båtägarnas antal och civilstånd, rodderskornas sociala tillhörighet, ägandets karaktär av köp eller arv, antalet båtar, verksamhetstid och ålder. Här ges också en bild av roddarkulturen som folkkultur i boende och välstånd ävensom rodderskornas roll som arbetarhustrur. »Yrkestillhörighet och gemensamhetskänsla var förmodligen en lika betydelsefull faktor bakom deras offentliga aktioner som möjligheter till ekonomisk vinning.»

Genom de tre artiklarna skymtar namngivna aktörer – ofta desamma – fram, i suppliker, tvister och transaktioner, vilket levandegör människorna bakom statistiken och även skapar en viss integrering mellan texterna. Den mångsidiga bilden av en yrkeskår, dess mentala och materiella kultur, bildar en realistisk relief mot den romantisk-nostalgiska föreställning skönlitteratur, konst och språkbrukets stereotyper målat på Stockholms vatten. Boken avslutas med ett appendix av Christine Bladh om

kvinnorna och de borgerliga näringarna, ävensom utländska främlingars syn på »en yrkesgrupp som förefaller att ha varit unik för Stockholm». Dessa texter hade med fördel fått inleda boken. Unika var rodderskorna förvisso i det att de stod utom skråhantverket och därmed var osynliga samtidigt som de var högst synliga i stadsbilden. I sin »motkultur» beredde de myndigheterna bekymmer men gav samtidigt eftervärlden ett rikt, mycket mänskligt material på vilket bl.a. ett genusperspektiv kunnat testas.

Bo Lönnqvist

Bo Lönnqvist, Kyrkotukten i Vörå under 1700-talet. Kyrkorådets protokoll 1738–1783. Analys, kommentar och register. Helsingfors 2010. 127 s. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 184.) ISSN 0067-8481, ISBN 978-951-653-378-3.

Om kyrkotukten i Vörå under 1700-talet handlar en ny bok av den finländske etnologiprofessorn Bo Lönnqvist. Det är fråga om en utgåva av kyrkorådets i Vörå protokoll för åren 1738–1783 med kommentar och register. Boken är – något undantagsvis – försedd med två underrubriker: »Kyrkorådets protokoll 1738–1783» och »Analys, kommentar och register». För utgivningen svarar Finlands äldsta vetenskapsakademi, Finska Vetenskaps-Societeten, vars ledamot Lönnqvist även är. Boken ingår i den publikationsserie som är Societetens flaggskepp, »Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk». Bokens bakpärms-text, återgiven nedan i sin helhet, får fungera som en allmän orientering om bokens innehåll:

Hurudan var människans världsbild under 1700-talet? Vilken roll spelade kyrkans morallära i ett landsbygdsamhälle, som bestod av församlingens och kronans tjänstemän, hantverkare och soldater, bönder, torpare, pigor, drängar och backstugusittare [!]. Hur såg kyrkorådet, dvs. prästerna, församlingens äldste och sexmännen, på brott och förseelser, folkliga sedvänjor, stölder, fylleri och slagsmål, skvaller, rykten och förtal, oanständigt umgänge, äktenskapliga gräl och missämja, bråk under gudstjänsten, kortspel och tobak, barnens okynne och ungdomens nattliv? Vilken straffpraxis tillämpades? Vörå kyrkotuktsbok omfattar rådets protokoll 1738–1783, förda av de nitiska församlingsherdarna Jacob och Johan Haartman. Kyrkan skulle värna om människans plats, bestämd av social status, släkt, kön, ålder och arbete. Utgåvan med analys, kommentar och identifiering av 285 personer, ger en närgående inblick i människoöden, i språket, i synen på gott och ont, lycka och olycka. Hur formade individen sin livsstrategi i det kollektiva församlings- och byalivets begränsade, men spänningsfulla värld?

Med Finska Vetenskaps-Societeten som utgivare och denna inbjudande bakpärms-text som utgångspunkt är det med stora förväntningar man som läsare fattar tag i boken; man har ju all anledning att vänta sig något gott. Dessvärre står det tämligen snabbt klart att boken inte till fullo lyckas infria alla de löften som bakpärms-texten så frikostigt delar med sig av.

I fokus för den vackert illustrerade boken ligger en s.k. kyrkotuktsbok med titeln »Annotationsbok för åren 17(38)–1794». Dokumentet, som förvaras i kyrkoarkivet i Vörå i Österbotten, innehåller dels en förteckning över kyrkans inventarier och

längder över in- och utflyttade samt fattigroteindelning, dels de protokoll som har förts vid kyrkorådets möten i Vörå moderförsamling med kapellen Maxmo och Oravais under åren 1738–1783. Eftersom dokumentet utan tvekan är av tvärvetenskapligt värde, är det glädjande att Lönnqvist tagit itu med detta värdefulla material och offentliggjort det för allmänheten.

Utöver ett inledande kapitel med en allmän presentation av handskriften och de i sammanhanget centrala prästbröderna Haartman består boken av två huvudkapitel. Det första handlar om kultur och miljö i Vörå på 1700-talet, det andra och mer omfattande är en kommenterad utgåva av kyrkorådets protokoll. Till saken hör att utgåvan även är försedd med bilagor, i detta fall i tre stycken: »Wörå Moderkyrkas Inventarium 1750–1759», sakregister och personregister. Kapitlet om kultur och miljö i 1700-talets Vörå har Lönnqvist vidare delat in i nio smärre avsnitt med följande innehåll: bygden och folket, socken- och kyrkostämman, kyrkotukten, moral och sedlighet, missämja, gräl och slagsmål, folkliga sedvänjor, språk och ordskifte, världsbilden samt kyrkans vård och egendom. Avsnitten bjuder på intressant läsning men går inte speciellt djupt in i de valda områdena, något som delvis är fullt förståeligt.

Boken skulle ha dragit nytta av en förlagsredaktörs kritiska öga. Ett starkare redaktionellt grepp skulle säkert ha gjort texten mindre tungrodd. Innehållet är faktsäckat och därför känns inledningskapitlet som text aningen tungt. En förklaring till detta är att texten, redan från de allra första sidorna, innehåller en hel del namn och siffror, medan den stora bilden – den intressanta texten i sin kontext – hamnat något i skymundan. Eftersom Lönnqvist i inledningen valt att inrikta sig på handskriften och bröderna Haartman, är man exempelvis tvungen att läsa rätt länge innan det för tematiken viktiga avsnittet om kyrkotukt tas upp till behandling. På grund av att avsnittet är så pass viktigt för den oinvidde, skulle det ha varit motiverat att placera detta tidigare. Det skulle med andra ord ha varit mera ändamålsenligt att utgå från fenomenet, den stora frågan, och därefter gå vidare till handskriften, dess proveniens och skrivare och andra liknande och självklart viktiga frågor. En orsak till antalet namn och årtal i utgåvan är att den – även om den tryckta boken inte är speciellt tjock, endast 127 sidor – fokuserar en förhållandevis lång tidsperiod, åren 1738–1783. Detta är en omständighet som också ställer stora krav på upprättandet av fungerande och tillförlitliga namnregister. Inledningskapitlet skulle man även med fördel ha kunnat slå ihop med det efterföljande kapitlet, som i sin tur borde ha disponerats om. I sin nuvarande form känns boken som helhet något osammanhängande.

Det andra huvudkapitlet, utgåvan av kyrkorådets protokoll, innehåller ett problem av metodologisk art: utöver Lönnqvist har två andra personer varit involverade med det konkreta transkriberingsarbetet av den handskrift som Lönnqvist efter en mångårig process ger ut. I förordet skriver han:

Med medel beviljade av Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut gjorde hum. kand. Petra Hakala en första utskrift av protokollen 1990. Den har legat till grund för utgivarens genom åren bedrivna analys av innehållet, vilket även behandlats i samband med föreläsningar och föredrag. En diplomatarisk utskrift för publicering jämte kontroll utfördes 2005 av fil. mag. Sophie Kaweck. [...] Som grund för utskrifterna har tjänat den kopia av kyrkotuktsboken som 1971 togs för Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkiv då valda delar av handskriften även fotograferades. Utgivaren har ytterligare kunnat kontrollera oklara partier genom jämförelse med originalet i Vörå kyrkoarkiv (s. 6).

Också i presentationen av handskriften nämner Lönnqvist att den utgivna texten bygger på Sophie Kaweckis transkribering (s. 7). I detta sammanhang redogör han

även kort för de redaktionella principer som utgivningen baserar sig på. Dessvärre är de redaktionella principerna rätt så fåtaliga. Detsamma gäller också de flesta kommentarer till kyrkorådets protokoll. I sina kommentarer har Lönnqvist – »förutom personnotiser» – valt att kommentera »ord och uttryck som tarvar förklaring eller som är anmärkningsvärde [!] främst ur etnologisk synvinkel» (s. 27). Också här efterlyser man reflektion bl.a. kring utgivarens roll och utgåvans mål. Det skulle ha varit till fördel om utgivaren explicit skrivit ut sina lösningar och funderingar kring utgivningsarbetet, dvs. redogjort för sin syn på de frågor och utmaningar som detta arbete inneburit och aktualiserat för honom. Det skulle inte nödvändigtvis ha krävt många sidor i anspråk. Sådana resonemang brukar föra vetenskapen framåt.

Beslutet att placera kommentarerna direkt efter den utgivna texten är mindre lyckat. Denna praxis används inte heller i särskilt många utgåvor. Ett mer läsarvänligt alternativ hade varit att placera dem i fotnoter (eller alternativt, men mindre önskvärt, i slutnoter). I fråga om bilagor kan det anmärkas att bilaga 2, »Sakregister», upptar ord som främst belyser »själva kyrkotukten och sedvänjor i samband med denna» (s. 119). I detta sammanhang hade det varit till fördel om utgivaren hade reflekterat över vad han avser med »sak», dvs. vad det är som han egentligen registrerar, hur och varför.

Avslutningsvis bör det eftertryckligt poängteras att min referensram här har varit en filologs. Jag har med andra ord läst och granskat boken framför allt som en *utgåva*, inte som en etnologisk undersökning. Det faller ju av sig självt att etnologi är Lönnqvists kompetensområde, inte mitt. Men problemet med denna bok är inte heller – såsom jag ser det – av etnologisk natur utan av editionsfilologisk: poängen med min kritik har därför varit att betona det faktum att en god etnolog inte nödvändigtvis är en god textutgivare.

Bokens största förtjänster ligger utan vidare på det kulturhistoriska området, de största bristerna däremot på strukturen och utgåvan, något som jag velat diskutera ovan. Även om olika utgåvor fyller olika funktioner, är det viktigt att utgivaren är medveten om sin egen och sina utgåvors roll, deras mål, målgrupper, bruk, medium osv. Detta kräver reflektion och eftertanke och förståelse för det unika möte som en utgivare har med sina primärkällor. Utgivarens viktigaste uppgift är ju att fungera som en förmedlande länk mellan handskriften och den som läser och använder den färdiga utgåvan.

Harry Lönnroth

Martin Skjekkeland, Språk og samfunn i endring. Ein studie av tilhøvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling. Oslo 2009. 261 s. ISBN 978-82-7009-563-9.

Norge framstår för närvarande som ett förlovat land när det gäller sociolingvistiskt inspirerad forskning om språklig variation och förändring. Listan över forskningsprojekt, avhandlingar, tidskriftsartiklar, konferensföredrag och »hovudoppgåver» inom forskningsområdet är imponerande och växer nästan dag för dag i omfång. Region för region beskrivs de nutida språkförhållandena i det norska språkområdet och de krafter som påverkar förändringsmönstren. Ett av de senaste tillskotten är Martin Skjekkeldands här anmälda monografi.

Det område Skjekkeland (hädanefter MS) tagit för sig är Kvinesdal, en kommun i västra Vest-Agder ca 10 mil västnordväst om Kristiansand och författarens hembygd, där han också senare varit bosatt en längre period. Bokens syfte är tudelat: dels vill MS ge en diskuterande översikt över senare teoretiska utvecklingar inom variationslingvistik, i synnerhet sambandet mellan lokal identitet/personlighet och språkbruk, dels empiriskt undersöka den språkliga variationen hos ungdomar i Kvinesdal mellan 14 och 28 år och vilka sociala och psykologiska faktorer som bestämmer deras språkliga beteende och samtidigt teckna utvecklingen av traditionella språkdrag i dialekten och förklara denna med hänvisning till inom- och utomspråkliga krafter.

I enlighet med syftet är boken disponerad i två huvuddelar. Först kommer en teoretisk diskussion, som förutom en redogörelse för sociolingvistikens utveckling från en vetenskap med en kvantitativt till en med en kvalitativt orienterad teoriram innehåller resonemang kring viktiga begrepp i modern variationslingvistik. Särskilt uppehåller sig MS vid andra språkpåverkande yttre faktorer än socialgrupp, ålder och kön såsom lokal identitet i termer av stad–land och centrum–periferi, framtidsplaner i fråga om yrkesliv och vistelseort (social och geografisk mobilitet), attityder till hemortsmiljön och till olika språkliga varieteter, i synnerhet den egna dialekten och de angränsande, intressen, livsstilar och sociala fält och framför allt personligheten och dess betydelse för individers språkliga beteende. Här tycker sig MS kunna urskilja två huvudtyper som han kallar *homo domesticus* och *homo dynamicus* (mer om dessa senare). Dessutom behandlas i den här första delen förhållandet fysisk och mental urbanisering, t.ex. de sociala nätverkens olika karaktär, vidare språklig ackommodation, barns och ungdomars utveckling av språksocial kompetens samt det språkspsykologiska och metodiska problemet med rapporterat och faktiskt språkbruk. Ett mycket aktuellt problem, både kulturgeografiskt och lingvistiskt, är den i hela Norden pågående regionaliseringen, och detta behandlas också i denna del för att sedan i de avslutande kapitlen lyftas fram som ett viktigt inslag i utvecklingen. Till grund för diskussionen ligger både nordisk och annan internationell litteratur.

Denna inledande del om sammanlagt 79 sidor ger en initierad och informativ bild – låt vara mest ur norskt och delvis nordiskt perspektiv – av de senaste decenniernas teoretiska diskussioner inom forskningen om språklig variation och förändring och tjänar som en mycket adekvat bakgrund till de följande empiriska kapitlen. Men den kan också med fördel läsas som en fristående introduktion till modern sociodialektologi.

Bokens andra huvuddel, den empiriska undersökningen av talspråksutvecklingen i Kvinesdal, inleds med en kulturgeografisk, historisk och dialektgeografisk presentation av kommunen Kvinesdal och fylket Vest-Agder. I centralorten Liknes med handel, service och administration bor ca hälften av kommuninvånarna, medan den andra halvdelen bor i dalarna norrut, där de driver boskapsskötsel och skogsbruk. Kommunen rymmer en större industri och lever i ökande utsträckning också på turism. Skolspråket är numera bokmål med undantag av den nordligaste kommundelen som håller fast vid nynorsk. Vid tiden för datainsamlingen (år 2000) kunde eleverna förutom hela grundskolan gå yrkeslinjer och år 1 på studieförberedande linjer vid gymnasiet i centralorten men måste för de återstående åren, som förr för hela gymnasiet, pendla till Flekkefjord.

Topografiskt består Agder av skärgårdslandskap längs kusten och dalgångar i huvudsakligen nord-sydlig riktning med sparsamt förekommande slättbygder. Kommunikationerna har präglats av detta liksom språkgeografin. Östnorska och västnorska språkdrag möts i Agder med isoglosser i nord-sydlig riktning som resultat, men man möter också inslag av ålderdomliga drag från inre Telemark och moderna-

re kustmål. Tendensen under de senaste decennierna har varit att östliga drag breder ut sig västerut och att kustmålen expanderar norrut. Kristiansand utvecklar sig alltmer som administrativt, ekonomiskt och kulturellt centrum för hela fylket, men språkligt verkar inflytandet begränsa sig till den närmaste omgivningen.

I de följande kapitlen redogörs för informanturval och tillvägagångssätt vid datainsamlingen. Som språklig bakgrund till huvudinformanternas ungdomliga varietet tjänade traditionella dialektintervjuer med äldre kvinesdalingar som MS gjorde på 1980-talet. För huvudundersökningen valdes informanter ut i två steg. Först fick skolelever i de aktuella åldrarna under sina lärares ledning besvara två enkäter: en om uppväxtförhållanden och sin inställning till hembygden/lokalsamhället och en om språk och språkkattityder, särskilt den lokala dialekten. På grundval av enkätsvarens kvalitet och ungdomarnas lokala biografi, särskilt genuinitetsgrad och lokalt uppväxtområde, valde MS därefter ut 41 ungdomar i åldrarna 14–15, 16–18, 19–23 och 24–28 år. Av de två grundskoleklasserna var en bokmåls- och en nynorskklass och gymnasisterna kom från en studieförberedande och en yrkesfacklig klass. I de två äldsta åldersgrupperna fanns både studerande och yrkesaktiva.

Ungdomarna fick nu genomgå ett stort batteri av test, enkäter och arrangerade samtal, som alla spelades in. Först kom en strukturerad intervju med frågor om social bakgrund, socialt nätverk, livsstil, språkkattityder och andra bakgrundsfaktorer, till stor del samma som den enkät de fyllde i i klassrummet. Den andra delen av huvudlistan bestod av ett språkligt lucktest, där informanterna muntligt och spontant skulle fylla i en variant av det utelämnade ordet. Bjudmeningarna lästes upp av MS, och informanterna fick inte ha penna och papper under inspelningen. Totalt rör det sig om 24 fonologiska, morfologiska och lexikala variabler med 2–6 representanter för varje; dock består den enda lexikala variabeln av 15 enskilda ord. Sammantaget avkrävs informanterna ca 100 konkreta språkformer. Förf. klassificerar svaren som rapporterat språkbruk till skillnad från de belägg som producerades vid de följande samtalen. Nästa steg var ett fritt samtal med varje individ utgående från dels en teckning, dels en tecknad serie. Därefter följde ett gruppssamtal med tre ungdomar i taget om språk och deras tankar om den egna framtiden. De 16 äldsta informanterna (19–28 år) fick dessutom delta i en uppföljnings- och fördjupningsintervju om identitet och lokal tillhörighet som närmast var tänkt att ge en stabilare grund för indelningen av informanterna i de två personlighetstyperna *homo domesticus* och *homo dynamicus*.

Detta är i sanning en omfattande samling data och en minst sagt mastig uppgift för deltagarna. Bara den sista kvalitativa intervjun sägs ha tagit en halvtimme och inräknat de två inledande enkäterna i klassrummen måste hela testtiden säkerligen ha överstigit tre timmar. Det vore inte förvånande om trötthetskänslor spred sig bland informanterna mot slutet av inspelningarna. Med tanke på att en stor del av identitets- och attitydfrågorna återkommer i alla tre (för den äldsta gruppen fyra) delmaterialen, vore det inte konstigt om de unga deltagarna greps av en viss leda vid uppgifternas. Men MS uttalar ingen misstanke om något sådant.

Kravet på de 24 variablerna är att de ska vara frekventa, de ska (naturligtvis) uppvisa variation mellan en traditionell och en nyare form och de ska representera en fonologisk eller morfologisk struktur. Några exempel: variationen lång ~ kort vokal i ursprungliga kortstavingar (*gamal* ~ *gammal*), diftong ~ monoftong (*teime* ~ *time*, *strøm* ~ *strømm*), tonande ~ tonlösa klusiler (*kage* ~ *kake*), infinitiv (*handle* ~ *hand- le*), starka adjektivformer med ~ utan inskottsvokal (*fine* ~ *fin*), starka presensformer med inskottsvokal och i-omljud ~ omljudslösa former och ändelse-*e* (*kjeme* ~ *kämme*, *søve* ~ *såve*), enskilda ord (*eda* ~ *spisa/spise*). Man kan lägga märke till att i bil. 3, del B, där alla bjudmeningar och ordluckor återges med de väntade svars-

alternativen, representeras den traditionella varieteten med två undantag av bara en variant medan den nyare varieteten i 38 fall har både två och ibland t.o.m. tre alternativ. Speglar det den vanliga uppfattningen bland en äldre tids dialektologer att den traditionella dialekten (i detta fall som den var för 50–75 år sedan) är solid och enhetlig? Ett sådant antagande kan jag inte ställa mig bakom. En annan observation är att om de bjudmeningar som MS läste upp innehåller någon annan variabel som ingår i testet förutom luckordet, så återges den i de allra flesta fall, vad jag kan finna, i den traditionella variantformen. MS kommenterar inte detta förhållande, men man kan ändå undra över vilken inverkan det kan ha haft på de eliciterade formerna. MS är annars mycket medveten om problematiken kring observatörens/intervjuarens beteende, förhållandet rapporterat–verkligt språkbruk och öppen och dold prestige.

För att få fram en pålitlig grund för den kvantitativa analysen utgick MS från ifyllnadslistan men kompletterade den med eventuellt avvikande belägg från de fria samtal. För vart och ett av de 100 ord som ingick i frågelistan registrerades informanten således för traditionell form, nyare form eller växling. (Växling hade f.ö. kunnat rapporteras redan vid ifyllandet av huvudlistan.) Informanten får alltså en sammanfattande språklig etikett som MS betraktar som en syntes av hans/hennes rapporterade och verkliga språkbruk och som han menar ger en rättvisande bild av huvuddragen i informantens språk.

Resultaten presenteras i två delar, dels med fokus på sociolingvistiska aspekter (samvariation mellan sociala variabler och språkformen) och dels med tonvikt på de konkreta språkförändringarna i Kvinesdal och i regionen. I den första delen för MS samman informanterna i grupper alltefter hur de svarat på frågor om lokal identitet, syn på framtiden, förhållandet stad–land, dialektbruk i olika situationer, personlighetstyper och mer traditionella sociala variabler som kön, ålder, sociala nätverk och språkattityder. Man kan lägga märke till att den i urbana miljöer signifikanta variabeln socioekonomisk status saknas såsom varande mindre relevant i detta och förmodligen de flesta norska (och nordiska) landsbygdssamhällen. Jag är helt enig med MS i denna bedömning och att i fall som detta uppväxtmiljö, region och de nyss nämnda sociala och psykologiska faktorerna säkerligen har större inverkan. Förhållandet språk–lokal identitet har operationaliserats i ett antal frågor, t.ex. »Kunde du tänka dig att bygga hus i [de mest rurala delarna av Kvinesdal]?», »Är du stolt över att vara från Kvinesdal?», »Är det viktigt för dig att bo nära familjen?», »Om du kan välja fritt i framtiden, var ville du då helst slå dig ner?». De olika gruppernas språkbruk uttrycks i den genomsnittliga andelen traditionella former och i fråga om lokalanvändning kan MS uppvisa väntat resultat: i alla framlagda tabeller har talarna med starkast lokala identitet en högre andel traditionella varianter. I dessa tabeller varierar skillnaden mellan gruppen med stark lokal identitet och den med svag mellan 6 och 21 %. MS har visserligen inte företett några signifikansberäkningar och inte heller meddelat hur växlingsformerna bokförts i den kvantitativa analysen, men det finns ingen anledning att ifrågasätta den huvudtendens som framkommer.

Psykologer verkar vara ense om att man kan tala om olika personlighetstyper vare sig man anser att de är ärftligt eller socialt betingade. Det finns flera dimensioner i begreppet, och MS talar om människors verksamhet på moderna och traditionella fält, om topodynamiska och topostatiska livsmönster och lite mer hemvävt om den »hemkära» och den »utåtvända» typen. I hans egen terminologi blir detta homo domesticus och homo dynamicus, vilkas egenskaper beskrivs ingående. Huvuddragen gäller inställning till hembygden, mobilitet, nätverksmönster, framtidsdrömmar, fritidsintressen och synen på den egna dialekten. Grunden för indelningen är det som framkom i intervjuerna med de 16 äldsta deltagarna, och för 14–18-åringarna grupp-samtalen och relevanta delar av huvudlistan och den inledande enkäten till hela klas-

serna. På så sätt kunde alla de äldsta och 21 av de återstående 25 med ganska stor säkerhet fördelas på de två grupperna. De övriga fyra fick bilda en mellangrupp. På de relevanta frågorna i huvudlistan blir det klara, i många fall mycket tydliga, skillnader mellan de två personlighetstyperna, och detsamma gäller bruket av traditionella språkformer. Homo domesticus (19 informanter) uppvisar i genomsnitt 59,5 % traditionella former, homo dynamicus (18 informanter) 37,2 % och mellangruppen 43,5 %. Viss samvariation mellan personlighetstyperna och uppväxtmiljön föreligger så att domesticus domineras av ungdomar från de mer rurala delarna, dynamicus av dem från den centrala delen av kommunen.

Av övriga sociala variabler visar kön en viss men ganska liten skillnad på så sätt att pojkarna har fler traditionella former än flickorna. MS menar att denna olikhet är för liten, 2,6 %, för att tillmätas någon vikt, men här skulle man vilja ha en signifikansprövning, särskilt med tanke på att resultatet ligger i linje med en mängd liknande undersökningar i Norge och annorstädes. MS' åsikt att språkliga könsskillnader håller på att utjämnas vill jag med stöd av några sentida svenska studier bestrida. Ålder och nätverksmönster (vänner bara från Kvinesdal eller både därifrån och från andra håll) gav små utslag, medan region (inom Kvinesdal), föräldrabakgrund och inställning till egen och närliggande städers dialekt samvarierade med språkbeteendet på förväntat sätt.

Den andra resultatdelen rör den konkreta talspråsutvecklingen i Kvinesdal och Vest-Agder-regionen, och redovisningen är disponerad efter språkdrag där den traditionella formen håller sig väl och sådana där förändringarna har haft starkare genomslag. Resultat ges för alla ord i huvudlistan i form av dels »frekvens», dvs. antalet talare som har varianten i fråga, dels procent, dvs. andelen talare av de 41 som företer den aktuella formen eller som växlar. Det är inte särskilt många registreringar av växling; av de över 4000 uppgifterna om talarvariant på de 100 bjudorden är det inte mer än 78 noteringar om växling. Det ger ett starkt intryck av homogena idiolekter, något som jag som svensk variationsforskare har lite svårt att svälja. Det finns också en metodisk oklarhet när det gäller registreringen av växling. Det sägs att om den form informanten producerade på ett bjudord i huvudlistan inte stämde med den han/hon spontant använde i något av samtalen, så markerade MS växling för det ordet (s. 130). Varje variabel i frågelistan innehåller 2–6 olika ord, men variablerna omfattar fler ord än de i huvudlistan medtagna, t.ex. *løbe/løpe*, utöver de fyra som ingår i huvudlistans variabel 8 (s. 119). Hur förfar MS om det i samtalen dyker upp en avvikande form av ett sådant ord (vilket väl måste ha skett)? Det får vi, vad jag kan finna, inget svar på.

För läsare som inte är så bevandrade i norsk dialektologi blir de här sista tre kapitlen om talspråsutvecklingen i Kvinesdal och Agderfylkena ganska svårsmält läsning. De präglas nämligen av en långt driven detaljrikedom om språkförhållandena inte bara i Kvinesdal utan på hela Sørlandet under det senaste seklet. Detta sätter naturligtvis resultaten från Kvinesdal i skarpare belysning, drar fram regionala samband och mer allmänna tendenser i nutida norsk språkutveckling, men krävande är det.

Det är tydligt att dialektala drag i morfologin håller sig mycket bättre än fonologiska och lexikala. Sålunda är infinitiv och obest. sing. av svaga femininer på *-a* helt eller nästan helt allena rådande. Även oppositionen mellan /e:/ och /æ:/ upprätthålls, likaså klusilförmjukningen *p, t, k* → *b, d, g*. Av verbvariablerna kan nämnas att presens av starka verb med i-omljud och inskottsvokal står sig bra (*'kjeme*, *'søve* gentemot *'kämme* och *'såve* eller bokmålets *'kommer* och *'sover*) liksom pret. av 2:a klassens starka verb (*frous* gentemot *frøys*). Bland de variabler där en nyare form fått starkare fäste kan nämnas vokalkvantiteten i ursprungligen kortstaviga ord (*lønn*

gentemot *løn*, *gammal* gentemot *gamal*, *tall* gentemot *tal*), monoftongering av traditionellt diftongerade norröna långa vokaler (*sola* gentemot *soula*, *time* gentemot *teime*, *dyna* gentemot *døyna*), även av ursprungliga diftonger (*strømm* gentemot *strøum* eller *høst* gentemot *haust*). I den starka adjektivböjningen håller svarabhaktivokalen på att försvinna (*ein rig mann* och *ei varm sol* tränger ut *ein 'rige mann* och *ei 'varme soul*), pron. *me 'vi* har nästan helt ersatts av *mi* och i pres. av *a*-verben tar *-e* som ändelsevokal över efter *-a*, *eg kasta* blir *eg kaste*. Bland de lexikala växlingarna finns båda tendenserna, bevarande av den traditionella formen eller användande av nya varianter. Den förra gruppen kan exemplifieras med *eda* gentemot *spisa*, *åna* gentemot *elva*; den senare med *datter* som tar över *doute* och *kalv* som ersätter *kålv*. Om man ska kalla alla de listade variantformerna för lexikala ändringar kan man diskutera. Många verkar vara formvarianter av samma lexem.

Sist i boken diskuterar MS möjliga drivkrafter bakom den utveckling han kunnat kartlägga och granskar de tendenser till regionalisering som kan skönjas. Inflytande från fylkeshuvudstaden Kristiansand avfärdas; det finns inte spår av drag därifrån i språket i Kvinesdal. Däremot verkar kustmålen och småstäderna vid kusten, i synnerhet Flekkefjord, ha en viss betydelse. Många av nyheterna i ungdomarnas språk har funnits i Flekkefjord och dess närmaste omgivning tidigare även om det fortfarande finns språkliga motsättningar och negativa attityder hos informanterna mot detta stadsmål. Bokmålet och det på detta grundade standardtalspråket i de vanligaste medierna har säkert inverkan på ordförrådet men knappast på de strukturella förändringar man bevittnar i Kvinesdalsmålet, och det skrivna bokmålet betecknar MS som en »icke-faktor». En hel del av förändringarna innebär strukturella förenklingar, och denna inre utveckling får understöd av kustmålen som i många fall har en regelbundnare morfologi och färre arkaiska drag i uttalet. Det finns således flera samverkande drivkrafter bakom språkutvecklingen i Kvinesdal och västra Vest-Agder över huvud taget, en slutsats som, fastän välgrundad, knappast är originell för detta speciella område. Något för hela Agder gemensamt regionalspråk räknar MS inte med för de närmaste 50 åren; därtill är regionen alltför heterogen i fråga om kultur, kommunikationer och näringsliv. Däremot ser han framför sig ett antal regionala dialekter, dels en runt Kristiansand och dels flera självständiga varieteter med de mindre kuststäderna som centrum, i det aktuella fallet bestående av Flekkefjord med uppland och Kvinesdals kommun.

Huvudintrycket av Skjekkellands bok är mycket gott. Förf. besitter ingående kunskap om både språket i den bygd och den region han skildrar och det sociala och kulturella livet där. Han är metodiskt medveten och omsorgsfull och balanserad i analysen. Den teoretiska inledningen för med sin tyngdpunkt på den kvalitativt och interaktionellt inriktade sociolingvistikens rakt in i den empiriska delen, där hänvisningar tillbaka till första delen är talrika. MS ansluter sig närmast till den norska kvalitativa variationslingvistikens med namn som Gunnstein Akselberg, Brit Mæhlum och Unn Røyneland. Särskilt intressant är att MS lägger tyngdpunkten på språkbrukarnas personliga egenskaper som individuell och social identitet, lokal tillhörighet, personlig läggning, livsstil, värderingar och attityder som oberoende variabler. I en tid med stor social och geografisk mobilitet, otydligare social stratifiering till följd av näringslivets förändring, den allt oskarpare skiljelinjen mellan ruralt och urbant liv samt obeständiga värdegrunder är säkerligen faktorer som de nyss nämnda mer adekvata än de tidigare nyttjade sociala hårddata, även om de senare inte spelat ut sin roll. Problemet är att dessa kvalitativa egenskaper inte är så lätta att operationalisera, men MS' försök med en blandning av svar på formaliserade enkätfrågor och uppgifter framkomna i informella samtal verkar som en framkomlig väg. Det är också dessa oberoende variabler som ger de tydligaste utslagen gällande den språk-

liga variationen. Detta metodiska grepp och de resultat det ger är den stora behållningen av studien.

Det finns emellertid också problem med metoden. Vi får veta vilka frågor i frågebatteriet som användes för att kategorisera informanterna efter grad av lokal identitet. I flera fall finns fler än två svarsalternativ och där är det inte alltid givet hur man dikotomiserar svaren. Vad sedan gäller indelningen i de två personlighetstyperna visar den både på svaren på frågorna i huvudlistan och på vad som framkom i de två informella intervjuerna. Särskilt i fråga om den sistnämnda källan hade man varit tacksam för rejäla exemplifieringar av hur kategoriseringen konkret gått till. Hur »hemkär» eller »utåtvänd» måste man vara för att klassas som domesticus eller dynamicus och hur tolkades de spontant formulerade svaren i dessa intervjuer? Var det ett mål att grupperna skulle bli lika stora (som de nu är) eller var det en slump? Jag kanske verkar onödigt misstänksam här men i fråga om mjukdata är balansgången mellan hög reliabilitet och hög validitet svår.

En annan diskussionspunkt rör förhållandet rapporterat tal – som MS menar att lucktestet elicerar – och verkligt tal representerat av de två intervjusamtalen. MS hävdar att samstämmigheten mellan de två datatyperna är överraskande stor och att man kan betrakta båda som prov på ungdomarnas vardagliga språk. Jag godtar att förhållandena i Norge är annorlunda än i Sverige vad gäller språklig medvetenhet och att problemet med dold prestige därför inte är lika stort i vårt grannland som hos oss. MS har dock för säkerhets skull markerat de talare som i intervjuerna producerat en avvikande form. Men bara *att* ett ord av en viss talare uttalats på annat sätt än i lucktestet, inte *hur många gånger* och inte heller, som nämnts ovan, om andra ord i samma ordgrupp än de i lucktestet förekommer i endera formen i samtalen. MS försvaret lucktestmetoden med att han ville försäkra sig om att få de språkliga variabler han valt jämnt representerade, och det är helt okej, men jag skulle ha önskat mig en mer detaljerad redovisning av hur variablerna realiserades i det spontana talet.

Ett annat metodiskt önskemål: MS hävdar att många av de novationer som finns i de ungas språk har funnits tidigare i Flekkefjord men säger att han inte har någon säker grundval för att peka ut stadsmålet där som en pådrivande kraft i språkutvecklingen i Kvinesdal och övriga delar av västra Agder (s. 217 f.) men vill ändå göra det med några reservationer. Han skulle ha stått på fastare grund i den här frågan genom att anställa samtal mellan Kvinesdalsinformanterna och deras jämnåriga kamrater i staden och sedan jämföra språket i dessa samtal med det han spelat in i de gruppsamtal och intervjuer där enbart Kvinesdalsungdomar deltar.

Till slut några ord om formalia. Boken kunde ha varit bättre korrekturläst, det är den värd. Då hade man nog också upptäckt de inte så få motstridiga uppgifterna mellan text, tabeller och bilagor om antalet informanter i de olika fördelningarna, en del inadvartenser rörande litteraturlistan och hänvisningarna dit. Man hade nog också uppmärksammat den påfallande motsägelsen på s. 153 och helst också rensat ut de ganska många upprepningarna som finns mellan bokens kapitel. Det finns t.o.m. hela stycken som återkommer i det närmaste ordagrant med få sidors mellanrum (s. 220 f. och 225).

Det är lite synd för det här är ett mycket intressant bidrag till utvecklingen av sociolingvistisk teori och metod som är anpassad till de pågående samhällsförändringarna. Inte minst värdefullt är arbetet därför att Skjekkeland inarbetat sentida landvinningar när det gäller förståelsen av vilka faktorer som ligger bakom språkförändringar och nogha bedömt deras värde för den fortsatta variationslingvistiska forskningen.

Bengt Nordberg

Kerstin Ekman & Gunnar Eriksson, *Se blomman*. Stockholm 2011. 304 s. Inb., ill. ISBN 978-91-0012577-6.

Till min ungdoms stora läsupplevelser hörde Sten Selanders bok »Det levande landskapet i Sverige» liksom hans entusiastiska skildringar av sina floristiska upptäckter i den svenska fjällvärlden. Något senare i livet (1959) hade jag turen och lyckan att se raggfingerörten *Potentilla hyparctica* på den lokal på Stalotjåkko söder om Virihaure där Selander fann den som ny för Sverige en augustidag 1941. Tre år senare upptäcktes denna ört även på det närbelägna fjället Jeknafo.

I »Herrarna i skogen» karakteriserar Kerstin Ekman »Det levande landskapet i Sverige» som »en av de värdefullaste böcker om det svenska landskapet som finns utgivna».

Selander har också en central plats i Kerstin Ekmans och Gunnar Erikssons perspektivrika bok »Se blomman». Den är, i Selanders anda, fylld av sann upptäckarlust och upptäckarglädje och längtan efter det osedda, därtill välskriven och vackert illustrerad.

Vi får ta del av möten med både vardagsnära växter och sällsyntheter som skogsfru och grusnarv *Arenaria humifusa*, enskildheter såväl som växtgrupper som gräs (»de osedda»), rosor och låsbräkenarter. Gunnar Eriksson tillhör den utvalda skara som har sett alla våra sju låsbräkenarter.

Sköna vyer varvas med estetiskt försumbara men floristiskt intressanta kraftledningsgator och skjutfält – »mycket av det som växer på skräpmark är inte alls trivialt» –, artrika vägrenar med karga fjälltoppar. I sinnenas rike biter sig doften av gatkamomill fast.

Växterna bor inte endast i naturen utan också hos människan och berikande och fördjupande är de litteraturhistoriska, kulturhistoriska och lärdomshistoriska utblickarna och presentationerna av botanikens stormän som Linné, Göran Wahlenberg, Olof Swartz, Elias Fries och Erik Almquist. För både Linné och Fries framstod de svenska namnen som en väsentlig del av växternas liv. Ömsint tecknas porträttet av Vivi Täckholm.

Stagnelius, som gett boken dess titel, och Atterbom, vars blomdikter visserligen ofta är abstrakta men som i sina brev från sommarvistena på Qvallstad och Steninge avslöjar en äkta naturkänsla, hör till de citerade. Atterboms hemsocken Åsbo i Östergötland, som också är min, apostroferas, något överdrivet, som »ett floristiskt paradis», men sant är att Åsbo förblev för skalden något av ett jordiskt paradis.

Till de uppmärksammade hör också exempelvis Elsa Beskow, Harry Martinson, Strindberg, Goethe och den engelske 1300-talsskalden Geoffrey Chaucer. Härtill kan fogas den naturobservante William Shakespeare, som i »En midsommarnattsdröm» skriver om älvadrottningens kulle med doftande timjan, rosor, vivor och violer och i »En vintersaga» om påskiljorna som trotsar de kyliga marsvindarna. Och ofta uppmärksammar den skarpögde skalden i sin diktning de rödgula fläckarna i gullvivans blomkrona, »In the bottom of a cowslip».

Till växternas namn återkommer Ekman och Eriksson ofta. Utan dem, som identifierande verktyg, går vi vilse i grönskans mångfald. Och någon motsättning mellan naturupplevelse och namnkunskap finns inte. Motiven bakom namngivningen avslöjar iakttagelse- och associationsförmåga. Varför heter maskrosen *maskros*? »Ros» kan i folkspråket beteckna allehanda blommor med lysande färg, t.ex. i *solros* och *maskros*, och i maskrosens blomma kan vi stundom skönja små insekter (»maskar»). I »Ångsdikt» fångar Martinson maskrosnamnets innebörd:

I deras strålnings guldskog
 leker snabbspringande nektarsökande
 kurragömma i en honungsdimma värmd av sol,
 i en gul svalka som härmar eld.

Kerstin Ekmans och Gunnar Erikssons bok är en fin hyllning till *scientia amabilis*. Den rymmer både upptäckstens ögonblick och lärdomens eftertanke.

Mats Rydén

Språken i Sverige. Temaredaktörer Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm 2010. 176 s. Inb., ill., stort format, + cd. (Sveriges nationalatlas.) ISBN 978-91-87760-57-0.

Kulturpolitisk viktig bok

Svensk saklitteratur er blitt berika med enda ei språkbok, denne gongen om språkvariasjonen i Sverige. Dette er det som på norsk går under nemninga praktverk, dvs. ei bok utrusta med mange bilde og illustrasjonar i fargar, i stort format og med blankt papir. Boka er innbydande allereie ved første blick, og ein blir nysgjerrig etter å opne permanente.

Språk blir viktigare og viktigare i samfunnet vårt på mange måtar. Det moderne samfunnet med stor innvandring har aktualisert konflikter mellom dei mange språka innom landegrensene, og det har denne boka tatt følgjene av ved å bruke det breie perspektivet på språkvariasjonen.

Popularisering

Å skrive fagstoff for ikkje-fagfolk er ein stor kunst. I *Språken i Sverige* er det lagt stor vekt på populariseringa. Dei vel 130 karta er smakfullt laga og fungerer pedagogisk godt. Dei godt over tretti fagforfattarane legg ikkje opp til innfløkte faglige drøftingar; teksten er mest beskrivande. Det gjør framstillinga oftast enkel, sjølv om det må brukas ein del fagtermar. Viss lesaren ikkje forstår fagtermene, skal han likevel kunne forstå kva fenomenet gjeld ut frå både enkle forklaringar og sjølv eksempla. Det ligg nok mye redaktørarbeid bak ein så gjennomført lesbar tekst.

Men eg trur nok at somt stoff kan vere litt for abstrakt, eller at det forutset for store forkunnskapar. Det gjeld framstillinga av tonem (aksent) og intonasjon. Faglig sett er dette svært interessangt, ikkje minst fordi det er tale om ny kunnskap om svensk variasjon, der prosjektet Swedia 2000 har vore til stor nytte. Men for lekfolk skulle eg tru det blir vanskelig å henge på i framstillinga av tonesvingingane trass i dei mange fine illustrasjonane. Og framstillinga av samisk grammatikk skyt vel godt over mål, for her kjem fleire grammatiske tabellar med termar for kasus, tempus osv. som ikkje er forklart nok i brøtteksten, og som neppe hører til vanlig skolegrammatisk kunnskap.

Det er gjort eit grundig arbeid med å illustrere boka. Men av og til blir det for tett med illustrasjonar, slik at dei tar for mye av oppmerksamheita og konsentrasjonen bort frå sjølv brøtteksten. På sidene 32–33 og 39–43 er illustrasjonane så mange at ein mistar kontakten med brøtteksten. Somtid er illustrasjonane også for frie i forhold til teksten, for dei viser ikkje tydelig til tema som er drøfta der. Illustrasjonane

viser nok breidda i kva som kan reknas som relevant i språkkulturen, men dei kan bli for springande når dei ikkje kan knytast til teksten. Side 53 er det ein tekst om Sten Stensson Sten som føreset at lesaren er svensk. Ettersom teksten står på sida om Skåne, må lesaren gå ut frå at dette er ein figur som skal koplas til skånsk dialekt; men det kunne ha vore forklart tydelig for lesaren.

Ein del av populariseringa er det vel òg at det ikkje fins kjeldetilvisingar i teksten. Det er velkjent praksis å unngå slikt når teksten er meint for ei ikkje-faglig lesargruppe. Men det er eit sakn at boka ikkje gir antydningar om kvar interesserte lesarar kan gå vidare for å søke meir opplysningar. Ei alfabetisert litteraturliste sist i boka er ikkje lett å orientere seg i. Om ein ikkje vil bruke eit noteapparat, kan ein lage eit vedlegg som nemner kva litteratur kvart kapittel er basert på. På den måten ville ein òg ha ytt rett mot dei mange forskarane som har skaffa fram all kunnskapen som dette verket auser or. (Her kan det kanskje vere retningslinjer for heile atlas-serien som fastlegg dei redaksjonelle prinsippa.)

Tema

Det vide perspektivet i boka kjem fram alt i dei to første kapitla, som drøftar språkslektskap generelt i verda. Vi blir mint om at den heimlege variasjonen er bare eit lite utsnitt av eit svært stort bilde. Den komprimerte svenske språkhistoria frå urgermansk til språket i dag, som kjem i neste kapittelet, er eit vellykka samandrag om dei viktige periodane og særdraga. For den som ikkje er spesialist, er dette eit nyttig bakteppe for den synkrone variasjonen som er hovudtemaet i boka.

Når ein opnar boka, ventar ein seg nok at svensk talemålsvariasjon skal vere hovudtemaet. Slik er det ikkje. Kapittelet «Några svenska dialekter» får 25 sider, og det utgjør da bare ein åttedel av boka. Vi kan legge merke til at det står «Några» i kapiteltittelen. Det tenkte ikkje eg over før eg var ferdig med kapittelet og begynte å undras over kvar eg kunne finne ei framstilling av f.eks. götamål, gotländska, norrländska osv. Men mellomtittelen med sitt «några» hadde altså ikkje lovd oss noen full oversikt. Det var eit sakn, for når ein først gir svensk talemål ei slik framstilling i ein atlas, kunne ambisjonen vore å gi ei geografisk sett fullstendig oversikt. Dermed kunne dette tent som den kjelda ein slo opp i for å finne ein presentasjon i kortform av alle dialektområda i landet. Det er det altså ikkje blitt. Det er eksplisitt kommentert s. 56 at Idre og Särna har dialekt av «norsk typ» og ikkje blir omtalt nærare. Dét er vel ikkje grunn god nok for utelating så lenge boktittelen er Språken i Sverige. Når «språken» står i bestemt form, refererer ein til alle språka.

Den geografiske avgrensinga i tittelen er heller ikkje strengt etterlevd, for her er mye om svensk i Finland, Ukraina og andre stadar i verda, og ikkje så reint lite om finsk i Finland. Boktittelen svarar altså ikkje heilt til innhaldet.

Svensk dialektologi er sterk på det leksikologiske, og derfor er det rimelig at åtte sider går til dialektgeografisk framstilling av ein del ord. Dette kapittelet gir noen gode smakebitar. 18 sider er brukt på stadnamn og 6 på personnamn. Så får ikkje-svenske språk i Sverige 43 sider, før «Sveriges språk ute i världen» og fremmede språk i skolen er dei siste temaa. Heilt til slutt får Vigdís Finnbogadóttir ordet for å runde av med eit varmt innlegg om kor viktig språk er – som «människans adelsmärke». Til boka hører dessutan ein cd med prøver av ti svenske dialekter, som er gjengitt med tekst i sjølve boka. Dette er verdifullt, for det er viktig å få oppleve variasjonen gjennom øret i tillegg til tekstframstillinga. Men dette tilleggsstoffet kunne vore betre integrert i framstillinga av dialektane.

Det er fortanestefullt at det breie perspektivet er brukt i ei bok om nåtidsvariasjonen, og dermed bør ein kanskje ikkje etterlyse fleire perspektiv. Men vi kan konstatere at det sosiale perspektivet ikkje er mye framme. Her står litt om bymål først i

dialektkapittelet, men det er lite konkret om sosiale verdier i variasjonen og om sosiale motsetningar mellom brukargrupper. Det breie perspektivet på språkkulturen er ikkje brukt; språk brukt i tekstar, i sjangrar, språk brukt som maktinstrument, språkhaldningar osv. er ikkje fokusert spesielt. Men dette er ingen kritikk av verket, det fortel først og fremst om ei nødvendig avgrensing. Elles måtte jo boka vore dobbelt så stor.

Ein nordmann les

Når ein nordmann les denne boka, er gjenkjenningsgleda stor. Så mye er det same som vi kjenner frå norsk språkvariasjon og språktradisjon. Dialektdrag stoppar sjeldan ved den svensk-norske grensa. Særlig er det sentralskandinaviske dialektområdet viktig i forståinga av dialekthistoria. Det fortel om eit kulturelt fellesområde gjennom mange hundreår, og det tøyser seg òg til delar av østerbotnisk, som bør reknas inn med sine drag som jamvekt («vokalbalans») og tjukk *l* (s. 58).

Nordmenn har den stereotypien at det er så stor dialektvariasjon i Norge. Derfor bør det svært illustrerande kartet s. 12–13 overraske oss. Der går det fram korleis setninga «Ovanför fönstret hängde långa istappar» lyder i 51 svenske dialektar. Det er vanskelig å lage ein test for å jamføre breidda i variasjon, men eg trur nok den svenske overgår den norske. Noe anna som er forskjellig – men kanskje ikkje overraskar – er den plasseringa dialektane har i det svenske samfunnet og dagliglivet. Standardspråket har fått så overordna rolle i lokalsamfunna at det har kunna fortrenge dialektane – særlig gjennom domene-seieren i skoleverket. Denne situasjonen har kanskje gitt dei lokale dialektane dødsstøtet. I staden har det vakse fram regionale standardspråk, som er regionale uttalar av det nasjonale standardspråket. Dette er ulikt den norske dialektutjamninga som – i den grad vi kan snakke om regionalisering – skaper større likskap mellom dialektane innafor eit større område uavhengig av det nasjonale standardspråket. Her er altså to ulike utviklingar fram mot regionalmål.

Den sterke standardspråkkulturen i Sverige kan nok utvikle interessemotsetningar. Det må vere ei slik motsetning som utviklar idéen om at dialektar må søke om status som minoritetsspråk (f.eks. älvdalska, s. 106). Her endar tesen (om hierarkisk ordning av variasjonen innom eit språk) i sin antitese.

Kulturen som ligg bak standardspråksideologien er gammal i Sverige, noe som trulig har å gjere med at landet blei tidlig oppbygd som ein sterk stat som kravde lojalitet. På s. 33 blir det vist i ein illustrerande tekst korleis kongekanselliet instruerer ein fut om å skrive *jag* og ikkje *jeg* i 1530. I 1658 dukkar det opp ei puristisk holdning og ei omsut for språket (s. 37), som er komme under utalandsk press. Vi ser nok her vitnemål om ei kulturutvikling der språket meir og meir blir tillagt symbolske nasjonale verdier.

I denne boka møter vi – slik vi òg ofte gjør i norsk faglitteratur – ei sterk forestilling om at språklig prestisje fører til at språkdrag spreier seg. Denne forestillinga blir ofte så sterk at resonemanga blir sirkulære, for ein endar med å hevde at språkdraget må ha hatt prestisje ettersom det spreier seg. S. 66 står det om at skarre-*r* («tungrots-*r*») trulig har spreidd seg pga. høg status. Men s. 67 kjem det at «I dagens Sverige är det snarare tvärtom.» Det siste er indirekte å forstå som ei forklaring på at skarre-*r*-en ikkje spreier seg lenger i Sverige. I Norge er det slik at skarre-*r*-en spreier seg på Vestlandet, men ikkje elles. Skal vi da seie at skarre-*r*-en har prestisje på Vestlandet, men ikkje elles i Norge? Nei, det blir for enkelt, og det blir sirkulært. Skal vi forklare fenomen A med fenomen B, er første kravet at vi har pålitelige data om begge, og det andre at dataa er uavhengige av kvarandre.

På s. 11 finn vi ei generell forklaring på språkendringar der det same står om

prestisje. Eine formuleringa er så sterk som at endringa «vinner intråde förutsatt att den anses äga prestige». Men språkhistoria vår er jo full av eksempel på at språkdrag som ikkje har prestisje, vinn fram og seirar i språksamfunnet. Dèt skulle vere prinsipielt umulig ut frå prestisjeforklaringa. Ein slik lettvinns stereotypi, der ein kan slutte både frå A til B og frå B til A, hindrar oss i å søke etter den meir komplekse sosial-psykologiske og språkstrukturelle forklaringa på språkendingar.

Svenske dialektar og namn

Framstillinga av «några svenska dialekter» er svært pedagogisk. Ho avgrensar seg til eit fåtal språkdrag, og gjerne slike strukturdrag som går igjen som kjennemerke for fleire dialektar, slik som retroflekse konsonantar, bakre *r*, ymse vokalovergangar, infinitivsending osv. Dei stikkordsprega listene over dialektkjennemerke gir god oversikt, og dei er og blir nyttige når ein skal jamføre og gjenfinne desse særdraga. Boka kunne på denne måten vere ei oppslagsbok ein lett vender tilbake til. Men her er det altså at boka hadde vunne på å presentere heile den svenske dialektgeografien.

Dei mange svenske parallellane til norsk overraskar ofte, for det vanlige møtet med svensk er gjennom standardspråket. For eksempel er lågninga noe som viser fellesskap, for *fesk* og *støkke* for *fisk* og *stykke* fins i begge språka. I norsk dominerer uttalen *sokker* og *bonke*, men *sukker* og *bunke* fins i eit lite området. At svensk har *sukker* og *bunke*, altså trong *u* framom velarar, kjenner vi til, men her får vi så vite at mønsteret med *o* også fins i svensk, nemlig i småländska. Det er altså dominansforholdet som er motsett. At *-t* og *-n* har falle i endestavingar, slik at *kastat* og *solen* i skrift blir uttalt *kasta* og *sola* i mange dialektar, gir oss også ei aha-opplevelse. Det er klart at landegrensa ikkje bør vere ei grense for dialektologar, men ho er nok dessverre det altfor mye i dag. Den historiske forståinga av mange drag kan ein bare gripe i eit nordisk perspektiv.

Utviklinga av skarre-*r*-en er eit fasinierende felt innafor nordistikken. I norsk spreier den seg nordover Vestlandet med jamn fart men har i aust stoppa ved ei etablert grense i Aust-Agder, dvs. på grensa mot retrofleksane. I Sverige er denne lyden kommen på tilbakegang. Desse to ulike tendensane er interessante i eit laboratorieperspektiv. I norsk dialektologi har Arne Torp presentert ein sterk hypotese om at skarre-*r* ikkje kan kombineras med tjukk *l* i ein og same dialekt (Torp 2007 s. 150 ff.). (Hos enkeltindivid kan ein derimot ha ein slik kombinasjon, men da utan at det har spreingsmulegheiter geografisk.) Men dialekten i Nord- og Nordöstmåland og i mellersta Kalmar län (s. 54) har nettopp ein slik kombinasjon som altså skulle vere umulig! Den er tydelig litt marginal også i svensk dialektgeografi, og vi kan legge merke til at det er skarre-*r* etter ein variant av götaregelen det er tale om, altså at skarre-*r* bare fins som usamansett opptakt i trykktung staving. Eksempelet som er gitt s. 54 frå Västerviks-trakta illustrerer kanskje noe som likevel ikkje gjør desse dialektane til noe moteksempel, for vi ser her at tjukk *L* og skarre-*R* er i komplementær distribusjon: «Nör di små Rare barna hadde äte äpp fisken å gröten, jeck far ut för te hugge e lita juLgran.» *R* og tjukk *L* står ikkje i opposisjon til kvarandre i dette systemet, og dermed kan dei «leve saman» i same dialekten (jf. òg Torp 2007 s. 143 f.).

Götaregelen (s. 66) om ein spesiell komplementær distribusjon av fremre og bakre *r* har vi ikkje parallellar til i norsk. Regelen er eit fonologisk «sensasjonelt» særtilfelle, og det går fram av beskrivinga at det ikkje er tale om eit overgangsfenomen på vegen til full distribusjon av skarre-*r*. Grensa for göta-*r*-en har spreidd seg sørover og skarre-*r*-grensa nordover som to uavhengige frontar, som møttes midt på 1900-talet.

Dalmålet får relativt grundig behandling, som naturleg er når det er så avvikande. (Men den spesielle gotländskan får ikkje noen presentasjon.) Den blandinga dalmå-

let er av strukturell konservatisme og radikalisme er eit funn for språkhistorikarar, og dei mange interne forskjellane mellom landsbyane er ei sosiolingvistisk gåte. I alle fall er det ein god illustrasjon på at dialektforskjellar ikkje oppstår først og fremst pga. isolasjon, for gjennom arbeidsvandringa ut av Dalarna gjennom fleire hundre år har folket der hatt stor kontakt med omverda. Det er meir det indre livet i landsbysamfunna som kan forklare utviklinga av særdrag, fordi språket har den sterke identifiseringsfunksjonen. Den er drivkrafta. Dette dialektområdet fortener mykje utforsking.

Blant dei mange konservative nordiske draga i älvdalsmålet er bruken av *fara* som hjelpeverb for betydninga 'begynne'. Her blir det vist til parallell utvikling i islandsk (s. 57). Men færøysk ville vere eit betre eksempel på systematisk bruk av *fara* som hjelpeverb.

Etter presentasjonen av noen dialektar kjem ei framstilling av dialektologiske tema: ord- og setningsmelodi, trykk, stavingslengd, jamvekt, *r*-lyden, monoftongering, dativ og bestemt artikkel. Desse seksjonane har eit nordisk perspektiv og viser oss igjen korleis det er ein fellesskap over landegrensa. Det er ein fryd å studere karta som følgjer med i desse tekstane. (Eg kan supplere med at kortstavingar i norsk har eit større område enn det som er innteikna på kartet s. 64, for fogderiet Romsdal har også hatt dette draget opp til nå.)

Ein skandinavisk fryd er det òg å lese noen av drøftingane under kapitla «Ord i de svenska dialekterna» og «Ortnamn». Originalt under namnekapittelet er det å ha eigne avsnitt om namn på nybygg, villaar, gater, kvarter, hus, kroer og slott. Alt er jo del av namn- og språkkulturen, og derfor er denne utvidinga av den tradisjonelle stadnamndisiplinen ein perspektivutvidar.

Det svenske etternamnssystemet er noe annleis enn det norske, som er så einsidig bygd på gamle gardsnamn at det gir alltid meining å spørje ein person om kvar i landet namnet hans eller hennar kjem frå, dvs. kva gard personen slektar frå. Den svenske tradisjonen frå adel og borgarskap med å konstruere seg nye namn ved å kople nokså fritt saman eit førsteledd og eit andreledd (Gyllenstierna, Bredlund, Hagström, Almebrink osv.) virkar som ein fjern kultur.

Andre språk og andre land

Det er opplagt rett i vår tid å ikkje avgrense ei slik bok til «Svensk i Sverige». Det må vere Språken i Sverige. For det er minst 150 språk som blir tala i landet. Sju av dei er offisielle eller nasjonale språk etter moderne lovgiving, dvs. dei seks nasjonale minoritetsspråka (samisk, sverigefinsk, meänkieli, romani, jiddisch og teiknspråk) og det samfunnsberande majoritetsspråket svensk, som er morsmålet for 85 % av folket. Dei seks nasjonale minoritetsspråka har statusen sin fordi dei var i bruk i landet før 1900, og her er det naturleg nok ein nøyaktig juridisk balansegang. Det blir f.eks. nemnt at det måtte drøftas og vurderas om jiddisch skulle falle innafør den grensa (s. 106). Den tredje kategorien språk i Sverige er innvandrarspråk, som ikkje har same rettane, men som likevel nettopp i Sverige har fått romslige vilkår i skoleopplæringa.

Dei nasjonale minoritetsspråka blir behandla i eigne kapittel, mens innvandrarspråka blir presentert samla. Informasjonen om dei ikkje-svenske språka er interessevekkande og sikkert toleranseutviklande. Språkvariasjonen i verda er stor, og nå kjem han tett innpå ein. Kontrastar kan minne ein på at eins eigen språkkultur ikkje er sjølvsagt, han er resultat av ei bestemt historisk utvikling. For eksempel går det fram at romani ikkje er eit fullstandardisert språk, slik vi gjerne vil sjå for oss at det må vere i eit skriftspråkssamfunn.

Innvandrarspråka blir presentert i det perspektivet at dei pregar landet Sverige i

dag. Det er fleire kommunar og lokalsamfunn der innvandraraner utgjer fleirtalet, og svensk er dermed ikkje fleirtalsspråk, men det er likevel største språksamfunnet i alle desse kommunane. Men i Malmö og Södertälje er det nok ikkje lenge før dei med svensk morsmål er i mindretal.

I denne samanhengen er det påfallande at vi ikkje har full oversikt over noe så viktig som morsmålssituasjonen for innbyggjarane i landet – og det gjeld ikkje bare Sverige. På grunn av den europeiske historia med folkeutrydding har vi fått ei redsle for å vere diskriminerande, og derfor har vi unngått å registrere morsmål og etnisitet. Dermed eksisterer det heller ikkje nøyaktige tal over dei ulike språkgruppene.

Kapitla om dei nasjonale minoritetsgruppene er prega av ei etnografisk og historisk framstilling. Dei språklige opplysningane får mindre plass. Det er kanskje naturleg at det er slik, men det er påtakelig, for det er lite eller ingenting om etnografi eller samfunnssærdrag i framstillinga av dei svenske dialektområda. Der er det ein-sidig lagt vekt på språklige drag. Dette avspeglar nok at det er lesarar med svensk morsmål som er tenkt som lesarkrets for boka, dvs. dei som kjenner historia og dei sosiale trekka ved det svenskspråklige samfunnet.

Her fins òg eit kapittel om svensk i andre land (enn altså Sverige og Finland). Igjen er dette brott med boktittelen. Dette stoffet er tankevekkande, men det blir mest eit kuriosum sett ut frå hovudperspektivet i boka. At det har vore noen svenskar i ein gammal koloni ein stad i verda utan å sette merke etter seg, er eit tema som kunne prioriteras ned i forhold til f.eks. dialektområde som er livs levande i Sverige. Ein sosiolingvistisk interessang påstand er at svenskar i Amerika har hatt lettare for å gå opp i majoritetsspråket enn andre nasjonalitetar. Slikt kunne vore verdt å prøve å forstå nærare, for det er jo eit kultursærdrag.

Språk i ein nasjonalatlas

Eg kjenner ikkje til det overordna målet for Sveriges nationalatlas, men temalista for bøkene i denne serien ser ut til å omfatte mangt frå skog til helse. Her er faktisk fleire bind om kulturaspekt, og da er det ikkje så fjernt å ta opp språket. Men språk er ikkje eit tema vi er vane med kjem med i dei store folkebøkene. Derfor er det svært gledelig å sjå at dei serieansvarlige har sett kor viktig språket er. Det er ei begivenheit. Sjølv om temaet er abstrakt – med få materielle kulturminne – er språket noe som vedkjem oss enten vi vil eller ikkje, og enten vi veit det eller ikkje. Derfor har vi behov for kunnskapar om den språklige variasjonen for å øve oss i å bruke begrep til å beskrive og diskutere denne delen av kulturen vår med. Det er ei forutsetning for refleksjon. Eller vi kan sitere Vigdís Finnbogadóttir: «Modersmålet är så djupt rotat i oss, i varje individ på hela det befolkade klotet, att det blir till referensram för varje tänkande människa, vare sig vi förstår detta eller inte» (s. 158.)

Redaksjonen for serien Sveriges nationalatlas skal ha stor ære for å invitere til ein språklig presentasjon av Sverige. Dette er eit praktverk der det er lagt ned så mye arbeid i eit innbydande bokoppsett at det vil gi lesarglede og skape appetitt på meir språkkunnskap. Det breie perspektivet i boka får ventelig ein politisk funksjon: utvikle gjensidig interesse og toleranse i dei mange språkgrupperingane i samfunnet.

Helge Sandøy

LITTERATUR

Torp, Arne, 2007: R – ei urokråke i språket. Oslo.

Från rabbal till Yggdrasill. Valda uppsatser av Lennart Elmevik återutgivna till hans 75-årsdag 2 februari 2011. Med hans bibliografi 1962–2010. Huvudred. Maj Reinhammar. Uppsala 2011. 377 s. (Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 2.) ISSN 1654-5524, ISBN 978-91-977030-1-7.

»Lennart Elmevik behöver knappast någon närmare presentation.» Så inleds förordet till den festskrift till professor emeritus Lennart Elmeviks 75-årsdag som Sällskapet för svensk dialektologi har givit ut som nr 2 i sin nystartade publikationsserie, Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi. Konstaterandet, som man gärna instämmer i, följs förvisso av en motivering som ganska mycket liknar en presentation, låt vara en kortfattad sådan. De av oss som inte redan visste det får veta att jubilaren »har varit professor i nordiska språk vid Stockholms universitet i sju år och vid Uppsala universitet i tjugo år» och vidare att han är ledamot i åtta akademier och sedan 2005 preses i Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Antalet hittills utgivna festskrifter till Lennart Elmevik – den aktuella är den fjärde i raden – illustrerar också hans betydelse och namnkunnighet för och inom sitt ämne.

Elmeviks långa och mycket produktiva vetenskapliga författarskap hänför sig, vilket påpekas i förordet, i huvudsak till etymologi, ljudhistoria och ortnamnsforskning. I den aktuella festskriften har ett urval uppsatser av Elmeviks hand samlats under etiketten *ordstudier*. Det rör sig om utredningar – företrädesvis etymologiska eller ljudhistoriska sådana – där dialektord ofta »bildar utgångspunkt för eller på annat sätt spelar en roll i diskussionen». I boken ryms, jämte en omfattande bibliografi, 36 sådana uppsatser, ursprungligen publicerade mellan 1964 och 2008. Här finns förstås inte utrymme att redogöra i detalj för alla dessa uppsatser; i stället skall jag försöka ge en sammanfattande bild av bokens innehåll genom att kommentera ett litet urval enskilda uppsatser.

Bokens titel grundar sig på titlarna på (och ämnena för) den första och den sista uppsatsen i volymen: den första består egentligen av två separata studier av orden *rabbal* och *ring*, båda beteckningar för kittelhängare i olika nordiska dialekter (*rabbal* i västra Sverige samt södra och sydöstra Norge, *ring* i övre Dalarna); den sista är en etymologisk utredning av det fornvästnordiska mytologiska trädnamnet *Yggdrasill*. I den senare redogör Elmevik för och gör upp med tidigare härledningsförslag och presenterar ett eget, helt nytt förslag. Genom att sammanställa efterleden i *Yggdrasill* med ett i finlandssvenska dialekter belagt *drassel* 'stor otymplig karl, som är oskicklig el. vårdslös i rörelser o. beteende', 'åbakligt ting', 'lymmel, skurk' och ansätta grundbetydelsen 'någonting oformligt stort och otympligt, åbake, koloss' el. dyl. når han fram till en övertygande ny etymologi. Enligt Elmeviks förslag skall *Yggdrasill* betyda 'den skräckinjagande kolossen' el. dyl. Förleden sätts således, till skillnad från vad som är fallet i Sophus Bugges klassiska etymologi, inte till Odensnamnet *Yggr* 'den frygtelige' utan direkt till adjektivet fvn. *yggr* 'förskräcklig, skrämmande, skräckinjagande'. Uppsatsen demonstrerar tydligt hur studiet av sentida dialekter kan ge nya uppslag vad beträffar den fornnordiska ordforskningen.

Ibland kan språkvetenskapliga studier på ett högst konkret sätt leda till resp. bekräfta insikter inom andra vetenskapsgrenar. Detta exemplifieras på ett ypperligt sätt av en uppsats om ett i norrländska dialekter påträffat ord *tyg(e)* n. 'räfsskaft'. Elmevik går här i polemik mot Maj-Len Rönkä, som i sin doktorsavhandling *Termer för slätter- och skörderedskap. Finlandssvensk ordgeografi i nordiskt perspektiv* (1993) ser ordet som samhörigt med det från medellågtyskan lånade *tyg* 'don, verktyg, utrustning, klädesplagg'. Elmevik ser i stället *tyg(e)* som en *ia*-avledning till *tjuga* med

grundbetydelsen 'någonting tvågrenat' (den enstaviga formen förklaras genom dialektal apokope resp. reanalys av den bestämda formen i efterledsställning, där ju ordaccentkontrasten neutraliseras), vilket får konsekvenser för uppfattningen om den historiska utbredningen av olika räfstyper i Sverige. *Tyg(e)* bör nämligen ursprungligen ha åsyftat en räfsa med kluvet skaft, och denna typ av räfsa bör följaktligen, till skillnad från vad som är fallet i modern tid, ha varit utbredd också i (nordligare delar av) Norrland, där *tyg(e)* påträffas. Detta korroborerar etnologisk forskning i frågan (se s. 238 f. i festskriften).

Inte alla uppsatser i boken har någon uppenbar koppling till dialektologi eller dialekter. »Fisl. *einherjar* 'krigare i valhall' och några andra fornnord. sammansättningar med *ein-*» klarar sig t.ex. utmärkt utan att material från (sentida) nordiska dialekter dras in i diskussionen (något sådant material som skulle kunna anföras i sammanhanget känner jag för övrigt inte till). Att urvalet av uppsatser i boken är frikostigt finns det ingen anledning att klaga på. Någon målsättning från redaktionens sida att utesluta uppsatser utan anknytning till det dialektologiska området uttrycks ju för övrigt inte heller i förordet.

Till det typografiska noteras att uppsatserna är reproducerade i sin originallayout. På bekostnad av den visuella enhetligheten illustrerar detta på ett rätt sällsamt sätt den i tiden utdragna tillkomstperioden för bokens innehåll, med tidstypiska typsnitt från skilda delar av det gångna halvsekle.

Boken avslutas med en 21 sidor lång bibliografi över Lennart Elmeviks tryckta arbeten 1962–2010, vilka uppgår till över 250. Även om knappast alla dessa skulle kunna komma på fråga för återutgivning i den aktuella festskriften – bl.a. påträffas åtskilliga recensioner, nekrologer och hälsningsanföranden – kan man alltså konstatera att Från rabbal till Yggdrasil med sina 377 sidor (356 utan bibliografien) naturligt nog omfattar blott en bråkdel av Lennart Elmeviks imponerande produktion.

Mathias Strandberg

Thorsten Andersson, Vad och vade. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. Uppsala 2010. 163 s. Ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-85352-84-5.

I förordet till sin bok om *vad* och *vade* redogör Thorsten Andersson för den undersökning som föregått publiceringen. Ett första manuskript kunde han uppvisa redan 1970. Under hans professorstid 1971–1994 i Uppsala universitets tjänst måste arbetet läggas åt sidan, och sedan följde andra tunga uppgifter som länge hindrade honom att återvända till studiet av *vad* och *vade*. Grundläggande material har hämtats från arkiv som numera ingår i Institutet för språk och folkminnen (Ortnamnsarkivet, samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, ULMA). I bokens första del spelar belägg ur olika dialekter en viktig roll. Förf. har också utnyttjat talrika medeltida handskrifter, nysvenska kamerala handlingar och olika tryckta arbeten. Ur alla dessa källor har han dragit fram ett för många kanske överraskande stort och förgrenat material med *vad(e)* och fsv. *vapi* i centrum. Två huvudlinjer i hans framställning är semantisk utveckling (betydelseövergångar) och ordgeografi.

Resultaten av undersökningen presenteras i två huvuddelar: *Vad* och *vade* som be-teckning för rågång vid slätter (s. 13–46) och fsv. *vapi* som rågångs- och områdes-

beteckning (s. 47–136). I övrigt innehåller boken – försedd med åtskilliga illustrationer – en inledning (s. 11–12), en sammanfattning på svenska (s. 137–140) och en på tyska (s. 141–144), Källor och litteratur (s. 145–157), Förkortningar (s. 158–159) och Ortnamnsregister (s. 160–163).

Utgångspunkten för både *vad(e)* och fsv. *vapi* är det med latinets *vadere* 'gå, skrida' samhöriga verbet *vada*, fsv. *vapa*, som på svenskt område inte bara använts om gång genom vatten; det kan t.ex. åsyfta pulsan i snö. Med innebörden 'vada i högt gräs' har detta verb använts inom slätterterminologin. Fsv. *vapa* uppvisar betydelsen 'gå upp rågång i gräset före slåttern' och fsv. *vap* n. 'rågång vid slätter' (s. 43 ff.). »Markeringen av gränsen vid slåttern kunde ske genom att man gick genom gräset och trampade upp en gång, vilket är den ursprungliga metoden, eller också genom att man slog första lieslaget i rät linje mellan råmärkena» (s. 30). I kap. 4 (s. 24 ff.) redovisar förf. dialektmaterial för *vada* 'gå upp rågång vid slätter' (från Uppland, Västmanland, Södermanland och Östergötland), *vad* n. 'rågång vid slätter' (från de fyra nyssnämnda landskapen och dessutom från Småland, Öland, Åland och Estland), *vade* m. 'ds.' (från Östergötland) samt *vadpåle* m. 'gränspåle mellan ängstegar' (från Uppland och Södermanland). Beläggredovisningen för *vad* n. innefattar också sammansättningarna *linjevad*, *råvad* och *uddvad*. Tyngdpunkten i Mälarskapen och Östergötland är mycket påtaglig (jfr fig. 1 s. 35). I kommentardelen (s. 30 ff.) diskuterar förf. ordens semantik och utbredning. En exkurs (s. 40 ff.) ägnas åt den av Rietz från Småland anförda betydelsen 'stenar utmärkande renen emellan skiftena' för *va(d)*. Förf. har nödgats gå till Rietz primärmaterial; han vill inte utesluta möjligheten att *vad* i detta fall egentligen är avsett att stå för 'sank mark' e.d.

Utifrån betydelsen 'rågång vid slätter' har fsv. *vapi* m. – till skillnad från *vad* n. i det svealändska kärnområdet – fått den utvidgade innebörden 'rågång i allmänhet'. Del 2 av Anderssons bok behandlar som redan nämnts *vapi* som rågångs- och områdesbeteckning. Ordets utveckling sätts in i ett större semantiskt mönster: ord för något avgränsande har kunnat bli beteckningar också för det inhägnade eller avgränsade området. Bekanta exempel är bl.a. *gård* och *tun* (s. 49). Några av kapitelrubrikerna får illustrera hur förf. steg för steg dokumenterar den funktionella förgrening det är fråga om: 7. *Vapi* – by- och gårdsområde, 8. *Vapi* – godsområde, 9. *Vapi* – stadsområde, 10. *Vapi* – klosterområde och 11. *Vapi* – enstaka ägor. För ytterligare kommentarer rörande den andra huvuddelen hänvisar jag här till min anmälan av boken i Namn och bygd 99 (2011).

Mycket nytt och intressant har dragits fram i ljuset genom det nu publicerade arbetet. Som en biprodukt av författarens studier kring fsv. *vapi* kan nämnas registreringen av vissa fornsvenska ord som saknas i Söderwalls medeltidsordbok (s. 140).

Vid arkivgenomgångar eller handskriftsstudier har man som forskare kunnat se *vad(e)/vapi*-nedslag skimra fram, men någon klar överblick över materialet och dess huvudlinjer har i varje fall undertecknad inte haft tidigare. Det rätt stora semantiska och lexikaliska komplexet har nog för den oinvigde hitintills kunnat framstå som en svårforcerad snårskog med högst begränsade synfält. Denna språkliga snårskog har Thorsten Andersson genom sin bok förvandlat till ett välordnat samhälle med raka huvudleder och sidogator, förklarande vägvisare och en överskådlig stadsplan. Det värdefulla, intresseväckande och lärarika arbetet om *vad* och *vade* är präglad av författarens intellektuella energi, hans motvilja mot att gå »utenom» och hans välkända förmåga att skapa klarhet och reda i olika frågor.

Svante Strandberg

Arngeir Berg, Bjørnen, ulven og reven. Norsk folketro. Med illustrationer av Øivind Jorfald. Oslo 2011. 139 s. Inb., ill. ISBN 978-82-7900-461-5.

För vår tids människor utövar rovdjuren en särskild attraktionskraft. Inte minst flödet av litteratur rörande björnar och vargar med varierande innehåll bär vittnesmål om detta. Det folkloristiska stoffet, som ofta kommer till tals, är tacksamt, eftersom det finns gott om material i tryckta samlingar och i folkminnesarkiv. Detta visar också att dessa djur alltid fascinerat människor, samtidigt som man knappast haft någon pardon för deras närvaro i grannskapet. Björn och varg är fredlösa, heter det exempelvis i Gulatingslagen, som lär stamma från 900-talet. Råven kanske inte uppfattas som lika intressant numera, men material om detta listiga rovdjur är det ingen brist på i våra folkminnessamlingar, så ej heller i Norge. Uppenbarligen var råven ett djur som ådrog sig människors särskilda intresse i äldre tid, en hönsstjuv men också ett populärt bytesdjur. Författaren Arngeir Berg, lektor till vardags, har haft en tacksam uppgift när han samlat stoff till sin lilla bok om björnen, vargen och råven i norsk folktro, allt fint och rikligt illustrerat med konstnären Øivind Jorfalds teckningar. Det är en nätt liten volym med uppgifter om dessa djur i fabler och sägner men också om deras plats i folkmedicinen och i magin. Prästen Jacob Nikolai Wilse i Spydeberg antecknade exempelvis 1790 att om råven går tvärs över vägen framför en resande, spår det dennes död. Även minnesramsor och ordspråk finns med. Den 22 maj kallades *bjørnevåk* eftersom björnen ansågs lämna sitt ide den dagen.

Berg listar också de spännande noabenämningarna på rovdjuren, något som skulle förtjäna en egen avhandling. Björnen har fått heta *bærtass, maurtass, basse, lodne godfar, bestefar* m.m. Vi känner igen flera från svenskspråkigt område. Författaren har tidigare publicerat en rad populära böcker med folkloristiskt innehåll, ämnade för skolbruk och bred publik, däribland *Fugler og folketro* (2010) och *Ugler i mosen og 198 norske uttrykk som må reddes* (2009). Hans böcker ger en bred exposé över folkminnesmaterialet och är trevliga att läsa. De har samtidigt släkttycke med Per Gustavssons utgåvor som också vänder sig till skolbarn, men de saknar de vetenskapliga kommentarer som den sistnämnde generöst ger i sina volymer. Däremot är denna norska bok försedd med en utförlig litteraturförteckning som är användbar för var och en som vill fördjupa sig i källmaterialet – och det vill man ju gärna.

Ingvar Svanberg

Sune Björklöf, Bjørnen i markerna och kulturen. Hedemora 2010. 415 s. Inb., ill. ISBN 978-91-7844-806-7.

De stora, karismatiska djuren har alltid väckt människors intresse och därför finns det också en rik kulturhistoria förknippad med exempelvis älgen, vargen och björnen. Det finns också mycket skrivet om dessa djur. Det vilar något slags evigt över vårt förhållande till dem. Författaren Sune Björklöf, som tidigare avhandlat älgens kulturhistoria, har därför haft en mycket tacksam uppgift när han tagit sig an uppslaget att göra en närmast allomfattande sammanställning rörande björnen kulturhistoria genom tiderna, med tonvikt på nordiska förhållanden. Snarare har problemet varit

att sålla och författaren har löst det på det enkla sättet, kan man tycka, genom att inte sålla alls. Greppet är originellt och förstås svårhanterligt. Resultatet har därmed blivit en jättevolym, stor och otymplig som bamse själv, full med intressanta och spännande illustrationer och späckad med faktauppgifter i stort och smått. Allt och alla skulle med. Förlag brukar rygga för volymer av det här slaget, men det tycks inte Gidlunds ha gjort, utan de har glatt låtit författaren få ta med hela härligheten. Tacksamt noterar vi ett utförligt notsystem, som gör att man kan orientera sig i mångfalden, och en innehållsrik bibliografi som man gärna fördjupar sig i. Björklöf är inte den första som skriver om björnen och det mesta av vikt finns med, även om litteratur efter 2007 uppenbarligen inte hunnit få plats; bl.a. saknas Staffan Fridells studier av dialektala benämningar (för övrigt redovisade redan i Saga och sed 2005), och min favorit bland flera av senare års björnböcker som jag läst, den tyskamerikanske idéhistorikern Bernd Brunners *Bear. A Brief History* (2007), som täcker in i stort sett samma aspekter som Björklöf, dock, som undertiteln antyder, i ett betydligt handigare format.

Björklöfs bok inleds med ett kapitel om björnens zoologi, med uppgifter rörande arter och utbredningsområden. Här får vi till och med läsa om den förhistoriska grottbjörnen (*Ursus spelaeus*), som sammanlevde med neandertalmänniskorna och är känd genom arkeologiska fynd. Kanske utrotades den rentav av *Homo sapiens*, den första i en lång rad av arter som försvunnit på grund av den moderna människans expansion. Men också våra samtida isbjörnen, svartbjörnen, kragbjörnen, glasögonbjörnen och malajbjörnen beaktas. Även de s.k. halvbjörnarna behandlas kortfattat (dock inte tvättbjörnen). Redan här får vi i en faktaruta – sådana förekommer det många av – lära känna etnografen Gustaf Bolinder, vars böcker om ijcaindianer och andra folk i Sydamerika vi minns med tacksamhet från ungdomens läsning men vars vetenskapliga karriär gick i stå. I stället ägnade han sig åt att författa ungdomsromaner och spänningslitteratur. Kanske är hans djurromaner, här exemplifierade med *Oso – Andernas svarta björn* (1951), på grund av sin saklighet och brist på sentimentalitet värda att stifta närmare bekantskap med. Det kan dock noteras att det inte är Kaliforniens indianer han var expert på, som det står i faktarutan, utan det var indianerna i Columbias Sierra Nevada (de Santa Marta), som Bolinder utforskade. Hans volym om ijca från 1916 rekommenderas fortfarande.

Mest utrymme får dock, som sig bör, vår vanliga brunbjörn (*Ursus arctos*). Förutom genom en redogörelse för utbredning och karakteristika belyses den genom olika folkliga benämningar, men även som inslag i stjärnnamn, ortnamn och personnamn, och, inte minst intressant, även i växtnamn, med exemplen björnmossa (med Linnés förklaring från 1733 att björnen klädde vinteridet med denna mossa, vilket föranledde den svenska benämningen), björnbär (en växtbenämning som dock har en mer komplicerad kulturhistoria), björnfloka och björnbrodd. Hade Björklöf öst ur det folkliga växtnamnskicket hade han funnit mycket mer.

Nästa avsnitt heter »Klassiska skildringar och notiser» och inleds med programförklaringen att den bästa kunskapen rörande björnens »fysiologi och levnadssätt fanns länge hos den bokligt olärdas befolkningen». Därefter följer en genomgång av den antika och medeltida litteraturen, med särskild betoning på fysiologiska och etologiska aspekter. Aristoteles är först ut naturligtvis, och inte nödvändigtvis i kronologisk ordning följer bestiarierna, Plinius d.ä., Claudius Ælianus, Hildegard från Bingen, Albertus Magnus, Bartholomaeus Anglicus, Sebastian Münster, Konrad Gessner (så med två s bör hans namn stavas, se *Archives of Natural History* 27 (2000) s. 175) samt John Jonston (här kallad med sitt latinska namn Jonstonus), följt av Olaus Magnus skildringar, som ju är tacksamma när det gäller björniakttagelser,

dock utan direkt diskussion med anslutning till de många vetenskapliga kommentarer som finns till texten. Lite originellt är att redovisa östgötaprästen Isaak Erici, vars arbete strängt taget inte är något annat än en översättning av Colerus tyska arbeten. Självklart är Lars Robergs avhandling med, kanske mer känd för sin fina illustration, som har kontinental förlaga. Det kunde ha fått större utrymme. Den kanske intressantaste björnskildraren av de gamla författarna, prosten Olof Broman i Hälsingland, får det utrymme han förtjänar. Magnus Orrelius och Linné får självfallet också plats, den senare mest ur föreläsningssanteckningarna, som är tacksamma att referera. Sedan följer kapitel om björnens biologi, om jakt och jägare, där såväl allmogejakt som herrskapsjakt finns med. Inte minst namnkunniga björnjägare i äldre tid ägnas utrymme. Det finns också ett litet avsnitt om björnjägarens hundar, som bygger på Hugo Samzelius anteckningar. Till och med Karl XII:s Pompar (de var flera stycken) ägnas en exkurs, oklart varför. Där kunde Daniel Möllers klagande utredning i boken Trofast. Hov och tass i kunglig tjänst (2010) ha varit till nytta, men den hann författaren rimligen inte ta del av.

Lagstiftning från landskapslagar fram till våra dagar men också debatten om björnpopulationens storlek ägnas nästa kapitel. Särskilt intressant är kapitel 6 rörande tama björnar och björnuppväxningar, något som varje baltanresenär upplevt men som i Sverige varit förbjudet sedan första världskriget (och som skildrats av bland andra Gösta Berg). Cirkusbjörnar och djurparksbjörnar hade författaren kunnat göra mer av. För bara några årtionden sedan fanns det björngropar även i stadsparker (Malmö), och åtskilliga nu försvunna djurparker hade björnar i små burar. Artonhundratalets många kringresande menagerier hade inte bara burar med brunbjörnar utan även med andra björnarter. Stockholms Tivoli hade till och med flera isbjörnar, som sedan integrerades i Skansens djursamling och under årtionden fortplantade sig. Publiken kunde strömma dit för att se isbjörnsungar långt innan Knut blev kultbjörn på Berlins zoo. Fortfarande är björnunge från den svenska arten en av Skansens stora publikmagneter.

Björnceremonier och björnens roll i kult och magi är ett annat stort ämne, vetenskapligt studerat av bland andra Hans-Joachim Paproth, Carl-Martin Edsman och Juha Pentikäinen, som här ägnas ett kapitel. Men varför drakblod skulle vara identiskt med växten blodtopp, *Sanguisorba officinalis*, begriper jag inte (s. 275); snarare avser det väl kåda från drakblodsträdet, *Dracaena draco*, omnämnt i svensk medicinsk litteratur redan på 1500-talet och officinellt, därmed tillgängligt på apoteken, varifrån även folkliga botare köpte sina medikamenter. Blodtopp är därtill inte särskilt vanlig i Sverige och har aldrig varit det. Egna avsnitt får likaså de intressanta ämnena björnen i konsten och litteraturen (var är Bamse?), där författaren förstås haft en mycket tacksam uppgift. Boken avslutas med användbara person- och sakregister.

Visst kan man göra det lätt för sig som recensent och mena att detta är en omöjlig bok med sina enorma faktaansamlingar, och som författare med en någorlunda god överblick och beläsenhet i ämnet nordiska däggdjurs kulturhistoria ser man lätt hur boken skulle kunna ha stramats till och gjorts behändigare. En del faktafel är ju ofrånkomliga i denna enorma mängd data, dock inte fler än att det är acceptabelt (de går dessutom att justera i en eventuell kommande ny upplaga). Givetvis kan man i en så heltäckande framställning inte heller förvänta sig ett mera teoretiskt sammanhållet perspektiv (även om det är möjligt; jfr Gunnar Brobergs monumentala kattbok från 2004), något som säkert en fackrecensent skulle efterlysa. Men mycken av tidens facklitteratur riskerar bli efemer just för att den sparar på empiri och satsar på svepande och journalistiska framställningar. Jag gillar därför det encyklopediska greppet och den breda sammanställningen i Björklöfs bok. Vi kan glädjas åt mycket

i denna oerhört omfattande volym. Att en tanke är tänkt är ju grunden för en humanvetares nyfikenhet, och mycket har tänkts och sagts om björnen. Man lär sig mycket om björnens kulturhistoria – att vara lärd är inte fy skam. Det är ingen bok man läser i ett svep, men här finns många intressanta hänvisningar som man gärna vill fördjupa sig i. Boken blir ett måste i referenshyllan och på biblioteken. Åtskilliga djur- och jaktskildrare lyfts fram som förtjänar vår uppmärksamhet. Gustaf Bolinders djurböcker har jag faktiskt helt förbisett, trots att jag som ung läste åtskilligt av honom. De hamnar förstås i inköpskorgen vid nästa antikvariatsbesök. Det är också fantastiskt att förlaget accepterat ett så omfattande illustrationsmaterial, som bjuder på så många spännande detaljer och uppslag. Kungafonden och Gustav Adolfs Akademin gjorde helt rätt som anslog medel för att möjliggöra detta. Visst är det många kända bilder, men därtill finns här annat som man sällan ser (heraldiken, populärlitteraturen, karikatyrerna, statyer i offentlig miljö), som kanske mer än annat vittnar om björnens viktiga roll som symbolbärare i vår tids komplicerade föreställningsvärld. Det var väl också författarens mening, kan man tänka.

Ingvar Svanberg

Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900. Studier av de areella näringarnas geografi och historia. Red. Hans Antonson & Ulf Jansson. Stockholm 2011. 512 s. Inb., ill. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 53.) ISSN 1402-0386, ISBN 978-91-86573-10-2.

Att framhålla att jord- och skogsbruk genomgått enorma förändringar under det senaste århundradet är förstås trivialt, men det är också ovedersägligt så, att detta faktum har bidragit till en genomgripande omdaning av det svenska landskapet. Vi känner helt enkelt inte igen oss på kartor som är hundra år gamla. Även människans direkta förhållande till landskapet och de areella näringarna har naturligtvis ändrats. Det är knappast längre sant att befolkningen i Sverige vistas mycket i skog och mark; det är en allt mindre del av landets invånare som finner det naturligt att tillbringa fritiden utanför urbaniserade och genomorganiserade strukturer. Även lant- och skogsbruket är industrialiserat och långt ifrån de miljöer man kunde uppleva för låt säga 50 år sedan. Några rurala mönster finns knappast kvar. Barnen leker inte i skog och mark, de går på läger och kurser. Lokala kunskaper om landskapet saknar relevans och varje sten och stubbe som en gång i tiden hade ett eget namn och en egen historia har återgått i anonymitet. Befolkningen har därtill flyttat från landsbygden och de som lever kvar räknas inte i samhällsdiskussionen. Inget parti tar deras intressen i försvar. Deras åsikter körs över av stadsbornas föreställningar om landsbygden som ett fritidslandskap för merparten. Kanske kan man tala om en urban nykolonialism. Vargdiskussionerna är ett bra exempel, där landsbygdsbefolkningens åsikter över huvud taget inte beaktas. Viltet förvaltas inte längre av jägare på landsbygden utan av naturvårdsorganisationer, centrala myndigheter och stadsbor.

Kanske måste det vara så. De areella näringarnas stora förändringar och allt större internationella beroende avhandlas i en nyutkommen antologi, där ett stort antal historiker av olika schatteringar, kulturgeografer och skogsforskare samlats kring skilda teman om hur markanvändning, resursutnyttjande och fastighetsstrukturer för-

ändrats under det senaste århundradet. Det är Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien som står för den vackert illustrerade volymen som utgör nr 53 i serien Meddelanden, där påkostade böcker av jordbruks- och skogsbrukshistoriskt intresse publiceras i rask takt. Det säger sig självt att en antologi med en så mångvetenskaplig belysning och med så många författare involverade inte kan bli rättvist beaktad i en kort recension. Det är inte heller någon volym man läser i ett svep, utan här får man ta ett bidrag i taget och smälta långsamt. Här finns uppsatser av Mats Morell om ägandeförhållanden, av Iréne Flygare om småbrukets fortlevnad, av Åsa Ahrland och Inger Olausson om trädgårdsnäringens utveckling mot storskalighet samtidigt som småbrukarna, åtminstone i Uppsala, får avsättning för sticklingar i torghandeln, av Ulrich Lange om lantbruksarkitekturen och av Jesper Larsson om fäbodens förvandling från traditionell djurhushållning till upplevelseindustri. Vidare kan nämnas Mattias Qviströms intressanta artikel om vägarnas snabba tillväxt i landskapet (ännu vid tiden för första världskriget fanns många byar som saknade vägar). Roger Bergström och Kjell Danell ger i en viktig text en historik över viltets utveckling och dess förvaltning och Owe Martinsson har ett klagörande bidrag om »främmande» träslag i skogen, en essä som därtill innehåller en nyttig historisk orientering. Här bör också nämnas Peter Skölds exposé över rennäringens förändringar, med marknadsanpassning och konflikter med andra intressegrupper. Vattenbruk har inte, vad jag kan se, kommit med i boken, ej heller marginella men inte oviktiga aspekter som kaninuppfödning, viltuppfödning och duvavel. Framför allt saknar jag ett bidrag om den numera oförtjänt förkättrade pälsdjurnäringen som varit ett viktigt inslag för småbrukens överlevnad i 1900-talets Sverige. Kanske är den värd en egen monografi så småningom. Ett bidrag vill jag dock särskilt framhålla, nämligen ekonomhistorikern Susanna Hedenborgs medryckande studie av hästens moderna historia i Sverige, ett högaktuellt ämne om en lantbrukssektor i tillväxt. I början av 1900-talet var hästen främst en viktig arbetskamrat inom skogsbruk och jordbruk. I dag ökar antalet hästgårdar i snabb takt, men det är i stället som sällskapsdjur för fritidsverksamhet som hästen nu är populär. Den har dock använts till mycket i 1900-talets Sverige, där antalet djur kraftigt varierat. Vid sekelskiftet 1900 fanns närmare 540 000 hästar i Sverige, men särskilt efter andra världskriget avhästades landet i rask takt. Den sista hästen inom gaturenhållningen i Uppsala försvann i början av 1980-talet. År 1970 fanns bara 55 000 hästar kvar i landet. Nu ökar de snabbt igen och närmare sig 300 000. Nya användningsområden, inte minst inom turismnäringen, har kommit till, även om det som tillväxtfaktor ännu är begränsat. Men potentialen är stor. Många kommuner ser hästsektorn som en möjlighet för lokal tillväxt, och det är inte bara Heby kommun som lanserar sig som »hästkommun», utan det finns flera orter som gör anspråk på epitetet. Hästsporten har också blivit en kvinnornas och barnens särskilda fritidsverksamhet. Intressant är att antalet hästar i Sverige är högt jämfört med i många andra europeiska länder. Men vad händer med de döda hästarna? Charkuterinäringen importerar hästkött från utlandet för korvframställning. Blir de biomassa som används för förbränning? Det hade jag velat veta.

Även 1900-talet är förstås viktigt att belysa för historiker, och denna antologi ger ett intressant perspektiv på de areella näringarnas snabba omvandlingar.

Ingvar Svanberg

Laila Durán, Anne Kristin Moe & Britt Eklund, Scandinavian Folklore. [Märsta.] 2011. 240 s. Stort format. Inb., ill. ISBN 978-91- 633-8318-2.

På 240 sidor och med över 700 bilder presenteras i detta praktverk ett urval folkdräkter från Sverige och Norge. Bilderna är ledande i kommunikationen, kompletterade med texter som ofta beskriver plaggens historiska kontext. Människorna som bär dem är placerade eller agerar i miljöer som passar för den berättelse som förmedlas. De i allmänhet detaljerade texterna skulle kunna stå för sig själva, men de presenteras i sammanhanget som förklaringar till bilderna.

Berättelsen inleds med en introduktion i plaggens nationella historia i respektive land. Det redogörs för lokala dräktskick i förindustriell tid, följt av folkdräktsrörelsen och övergången till skapandet av folkdräkter i modern mening. Därefter presenteras nutida lokala dräktskick. Dräkter från norskt område beskrivs på både norska och engelska och dräkter från svenska områden på svenska och engelska. Många dialektala termer för olika plagg m.m. har tagits med i beskrivningarna, såväl svenska och norska som samiska.

Bokutgåvor om folkdräkter har kommit att bli sällsynta. Under den epok då Anna-Maja Nylén och Sigfrid Svensson verkade bedrevs om inte omfattande så i alla fall viktig forskning kring kläder med lokal särart. När folkdräkten som bruksklädsel omstöptes från 1970-talet och framåt kom en serie av dokumentationer av plagg och dräkter liksom handledningar i sömnad och liknande. I Sverige har bredare presentationer för en intresserad allmänhet av de bevarade dräkterna eller plaggen nästan uteslutande givits ut av Nordiska museet och av några enstaka läns museer. *Scandinavian Folklore* är att betrakta som just en presentation av folkdräkter så som vi ser dem – eller vill se dem – idag, parad med en kontexthistoria. Boken är emellertid inte utgiven av något museum utan av Laila Durán, fotograf och företagare i textilbranschen. Hon har fått hjälp med kontakter och urval från Skansens klädkammare och Norsk institutt for bunad og folkedrakt vid Valdres Folkemuseum.

Scandinavian Folklore andas ambitionen att presentera folkdräkterna så som de en gång i tiden användes. Miljöer för fotografierna är valda med omsorg och fototillfället likaså. Vinterkläder är fotograferade i snöhöljd omgivning och jakt- och vallkläder i skog, i det senare fallet med exempelvis kullkor eller getter i närheten. Miljöerna är förvisso ibland friluftsmuseer, måhända en nödvändighet, eftersom få jordbruksbyggnader används »på gammalt vis» idag. Som läsare övertygas man om att miljöerna finns i de byar eller regioner varifrån dräkterna härstammar. Det behövs kanske ett visst mått av kunskap inom detta folkloristiska område för att genomskåda detaljerna. De har skapat en autenticitet som inte går att återskapa på annat sätt än med fotografiets hjälp – ett medierat berättande i bilder om ett förflutet som rekonstruerats för dessa fotograferingar.

Vad vill fotografen egentligen berätta? Är hon estet eller kulturarvsförmedlare? Ur ett museologiskt perspektiv är berättandet otypiskt. I de kulturhistoriska museerna är ambitionen ofta att förtydliga och förklara det förflutna i syfte att lära mottagarna något om deras kulturarv. I boken är denna strävan inte alls lika explicit, utan här visas i stället hur kläderna, människorna och miljön samverkar eller samklingar – snarast som länkar till tyst kunskap via ett tittskåp. I viss mening tycker jag Laila Durán lyckas väl så bra eller bättre att förmedla de känslor och andra svårbeskrivna aspekter på det förflutna som kan benämnas just tyst kunskap. Museernas ambition att alltid formulera kunskap i ord fastnar understundom i omöjligheten att finna det rätta uttrycket. För att överbrygga denna medieproblematik bjuder museerna ofta in konstnärer för att i andra former uttrycka något, som bilder, installationer eller skulpturer. I det läget fastnar museimännen i stället lätt i byggnadens begränsningar.

Laila Durán och hennes medarbetare har lagt ned den tid och gjort sig den möda som krävts för att återskapa den miljö de ansett vara den bästa för sin berättelse. Viktigt att säga är att bilderna ska illustrera inte bara ett förflutet utan även vår tids användning av folkdräkter. Exempel på det senare är hämtade från Skansen med ringleksbarn eller från Hallingdal med »folkedans» på ett »bygdetun».

I ett museisammanhang hade presentationen för jämförelsens skull sannolikt kompletterats med äldre bilder. Författarna till boken *Sockendräkter Dalarna*, publicerad 1976 (Liv Trotzig, Hams Ulla Danielsson, Sven-Olof Gudmunds, Gösta Andersson och Erik Hofrén), valde att visa äldre bilder med »autentiska» dräktklädda människor tillsammans med nytagna bilder på dockor med Dalarnas alla sockendräkter. I museiböcker med folkdräkter bärs dräkterna ofta av dockor som placeras mot neutral bakgrund. Syftet tycks inte ha varit att skapa en miljöbild – kanske en distansering från tidigare museiepokers byggande av miljöer inomhus som brottstycken ur den verkliga kulturmiljön. Ibland används begreppet *musealisering*, vilket beskriver museernas system att lyfta föremålen ur deras ursprungliga kontext till att bli ett objekt i museet. Bristen på ursprungliga miljöer i museiutgåvorna är kanske ett uttryck för musealiseringens distansering, vilken även ofta leder till pietet. En intressant detalj är att författarna i förordet till *Sockendräkter Dalarna* frågar sig: »Vet vi förresten hur gruvornas och hyttornas folk var klädda?» Den nya boken *Scandinavian Folklore* har måhända inte alla svar på den forskningsorienterade fråga som ställdes, men den visar ett antal förslag på hur kläderna i olika sysslor kan ha sett ut en gång i tiden.

För att återvända till Laila Duráns syfte och vad hon vill berätta – min tolkning är att texterna ska understryka och förklara varför personerna är klädda på ett visst sätt. Texten ska däremot inte räknas som ett självbärande kunskapsinnehåll. Om syftet är att visa dräkternas »tysta kunskap» är texterna därför naturligt underordnade det visuella berättandet. Jag tror att Durán älskar sina motiv – de utvalda och utsökta folkdräkterna och deras bärare. Jag tror också att hon hittat en subkultur som tidigare varit relativt okänd och som hon anser förtjänar större uppmärksamhet och kanske större spridning.

Bengt Wittgren

Författare

- Alf Arvidsson, professor i etnologi, Umeå universitet.
Gustav Bockgård, docent i nordiska språk, Uppsala universitet.
Nils-Arvid Bringéus, professor emer. i etnologi, Lunds universitet.
Ann-Catrine Edlund, docent i nordiska språk, Umeå universitet.
Lars-Erik Edlund, professor i nordiska språk, Umeå universitet.
Lennart Elmevik, professor emer. i nordiska språk, Uppsala universitet.
Kristina Hagren, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala.
Blanka Henriksson, fil. dr i folkloristik, forskare, Åbo Akademi.
Anders Hultgård, professor emer. i religionshistoria, Uppsala universitet.
Sven-Bertil Jansson, docent i litteraturvetenskap, f.d. förste arkivarie, Svenskt visarkiv, Stockholm.
Janne Bondi Johannessen, professor i lingvistik, Universitetet i Oslo.
Bo Lönnqvist, professor emer. i etnologi (europeisk) vid Jyväskylä universitet, Helsingfors.
Harry Lönnroth, professor i svenska språket, Vasa universitet.
Bengt Nordberg, professor emer. i sociolingvistik, Uppsala universitet.
Mikael Parkvall, fil. dr i lingvistik, universitetslektor, Stockholms universitet.
Mats Rydén, professor emer. i engelska språket, Uppsala universitet.
Helge Sandøy, professor i nordisk språkvetenskap, Universitetet i Bergen.
Mathias Strandberg, doktorand i nordiska språk, Uppsala universitet.
Svante Strandberg, professor emer. i nordiska språk, särskilt namnforskning, Uppsala universitet.
Ingvar Svanberg, fil. lic. i etnologi, universitetslektor vid Södertörns högskola och forskare vid Uppsala universitet.
Øystein Alexander Vangsnes, dr. art. i nordisk och allmän språkvetenskap, forskare, Universitetet i Tromsø.
Eva Carlsson Werle, fil. mag., religionshistoriker, Stockholms universitet.
Bengt Wittgren, doktorand i museologi vid Umeå universitet, bitr. landsantikvarie, Länsmuseet Västernorrland, Härnösand.
- För översättning/granskning av sammanfattningar svarar aukt. translatorn Martin Naylor, Uppsala.

